Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Π. Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ

ΣΤ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
257

...ΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1972

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΣΤ' 89 ΣΧΒ

Παπαπαναγιώτου, Κ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ 9/Γ=103

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΔΩΡΕΑ
ΕΘΝΙΚΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΣΤ' 89 ΣΧΒ
Παπαπαναγιώτου, Κ.

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ — Π. Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ
Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Μ. Ἐκπ/σεως   Τῆς Βαρβακείου Προτύπου Σχολῆς

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛ...

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

ΣΤ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

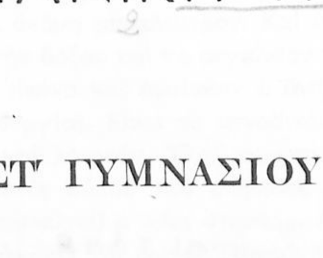

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1972

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΔΩΡΗΣΑΤΟ
Ο.Ε.Δ.Β.
αὔξ. ἀριθ. εἰσαγ. 2234 ἔτος 1972

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἔννοια τῆς Ἠθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς.

Ἂν ὁ κόσμος ποὺ μᾶς περιβάλλει εἶναι μέγα μυστήριον, ὁ ἐσωτερικός μας κόσμος εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερον. Καὶ ὁ ἔξω κόσμος καὶ ὁ ἐντὸς ἡμῶν ὑφαίνουν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Δημιουργοῦ. Πλάσμα τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ὁ ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς Δημιουργίας. Εἶναι τὸ μοναδικὸν ἐπὶ τῆς γῆς ὂν τὸ διαθέτον συνείδησιν καὶ λογικόν. Ὅ,τι περιστοιχίζει αὐτὸν τὸν ἐκπλήττει, ὅ,τι κλείει ἐντὸς αὐτοῦ τὸν συγκινεῖ. Ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὑπάρχει εἰς τὰ ἔγκατα αὐτοῦ ὁ θεῖος σπινθήρ. Αὐτὸ τὸν ἐνδυναμώνει εἰς τὸν δύσκολον ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἐμπρός του ἡ εὐρεῖα ὁδὸς τῆς ἁμαρτίας, ἡ πρὸς τὰ κάτω ἄγουσα, ὁ κατάντης δρόμος. Ὑπεράνω αὐτοῦ ὁ ἀνάντης δρόμος τῆς ἀρετῆς, ἡ στενὴ ὁδὸς ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν σωτηρίαν. Ἓν πελώριον ἐρωτηματικὸν διαμορφώνεται ἐνώπιον αὐτοῦ, διασχιζόμενον εἰς πλῆθος ἄλλων μερικωτέρων. Τί νὰ κάμω ; Πῶς πρέπει νὰ ζῶ ; Ποία ἡ ὀρθοτέρα διαγωγή μου ; Τί εἶναι ἡ εὐτυχία ; Καὶ πῶς θὰ τὴν ἀποκτήσω ; Ὑπάρχουν πράγματα ποὺ εὐχαριστοῦν, ἀλλ' ἴσως βλάπτουν, ἄλλα ποὺ ἀπαιτοῦν σκληρὰν προσπάθειαν, ἀλλ' ἴσως ὠφελοῦν. Πρέπει νὰ κάμω ὅ,τι μὲ τέρπει ἢ ὅ,τι μὲ ὠφελεῖ ; Ἢ ὅ,τι ὠφελεῖ τοὺς ἄλλους καὶ προάγει τὴν κοινωνικὴν ζωήν ; Ποῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ μέτρον ἐκτιμήσεως τῶν πράξεών μου καὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων ; Εἰς τί πρέπει νὰ ἀποβλέπω ὡς ἐσχάτην ἐπιδίωξιν, ὡς ὕψιστον ἀγαθόν ; Ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς μου ; Εἰς τί συνίσταται αὐτὴ ἡ τόσον πολυύμνητος ἕξις ἢ διαγωγή, τὴν ὁποίαν ὀνομάζουν ἀρετήν ;

Ἡ πρᾶξις περιμένει νὰ τὴν φωτίσῃ ὁ νοῦς καὶ νὰ τὴν κατευθύνῃ ἡ συνείδησις. Ἡ γνῶσις καὶ ἡ πρᾶξις εἶναι αἱ διπλαῖ πτέρυγες, μὲ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος θὰ δυνηθῇ νὰ ἀπαγκιστρωθῇ ἀπὸ τα γήινα καὶ νὰ πετάξῃ ὑψηλότερον, εἶναι τὰ ὅπλα, μὲ τὰ ὁποῖα θὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ὑψηλὸν προορισμόν του. Ὅλα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πρᾶξιν, ἤτοι τὴν ὀρθὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, θέματα καὶ προβλήματα ἐξετάζει ἡ Ἠθική, εἷς ἀπὸ τοὺς μεγάλους κλάδους τῆς ὅλης Φιλοσοφίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι βεβαίως πᾶσα πρᾶξις ἡμῶν ἀντικείμενον ἐξετάσεως ἐκ μέρους τῆς Ἠθικῆς. Ἡ Ἠθικὴ ἐνδιαφέρεται δι᾽ ἐκείνας μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι τελοῦνται τρόπον τινὰ καθ᾽ ἕξιν, ἤτοι κατὰ μόνιμον τρόπον, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ χωρὶς οἱονδήποτε καταναγκασμόν, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βούλησιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μόνιμος τρόπος τοῦ πράττειν ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως εἶναι τὸ ἦθος, Ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ ἐξετάζουσα τὰ ἤθη. Καὶ ἐπειδὴ πρᾶξις γινομένη ὑπὸ καταναγκασμὸν ἢ χάριν συμφέροντος ἢ ἕνεκα ἄλλης ὠφελείας ἢ σκοπιμότητος δὲν εἶναι ἠθική, δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὴν **Ἠθικὴν** ὡς τὴν **φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἐξετάζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας των καὶ διατυπώνει κανόνας καὶ ἀρχάς, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωήν του**.

Διότι τρεῖς εἶναι, ὡς γνωστόν, αἱ μεγάλαι περιοχαὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης, τρία τὰ μέρη τῆς Φιλοσοφίας. Τὸ πρῶτον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν Θεωρίαν τῆς Γνώσεως καὶ ἐξετάζει ἂν εἶναι κατ᾽ ἀρχὴν δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις ἡ γνῶσίς μας εἶναι ὀρθή. Τὸ δεύτερον ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὄντα ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ ἀναζητεῖ τὸ βαθύτερον, τὸ ἀληθὲς νόημα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς· ὀνομάζεται Ὀντολογία ἢ Μεταφυσικὴ ἢ Πρώτη Φιλοσοφία. Τὸ τρίτον εἶναι ἡ λεγομένη Πρακτικὴ Φιλοσοφία. Εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα ἐπιστημῶν κατατάσσεται, ὡς ἡ σπουδαιοτάτη μεταξὺ ὅλων, ἡ Ἠθική, διότι ἔχει θέμα τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφοράν, τὴν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν.

Ἡ συμπεριφορὰ αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξιν ἀξιῶν.

Ἐνεργοῦμεν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν κάτι, τὸ ὁποῖον φαίνεται ἔχον δι᾽ ἡμᾶς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος, ἡ ἀρετή, ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώρισις, ἡ πολιτικὴ ἐπικράτησις εἶναι διὰ τὸν ἕνα ἢ διὰ τὸν ἄλλον ἄνθρωπον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σκοποὶ πλήρεις ἀξίας. Καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν μας θέλομεν νὰ εἴμεθα φορεῖς ἀξιῶν, νὰ γίνωμεν ἠθικαὶ προσωπικότητες. Ἐξ ἄλλου πολλὰ πράγματα ἀποφεύγομεν καὶ ἀποστρεφόμεθα, διότι δὲν ἔχουν δι' ἡμᾶς ἀξίαν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ θέματα τῶν ἀξιῶν μελετᾷ ἡ νεαρὰ ἐπιστήμη τῆς Ἀξιολογίας, λέγομεν ὅτι ἡ Ἠθικὴ συνδέεται στενῶς μὲ τὴν Ἀξιολογίαν.

Δὲν ταυτίζεται ὅμως μὲ αὐτὴν ἡ Ἠθική. Διότι ἡ Ἀξιολογία ἐξετάζει καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς ἀξίας (τὸ ὡραῖον, τὸ ἄσχημον) καὶ τὰς θεωρητικὰς ἢ ἐπιστημονικὰς (ἡ ἀλήθεια, τὸ ψεῦδος) καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπίσης καὶ ὑποτεταγμένη εἰς αὐτὴν ὡς τμῆμα ἢ κλάδος αὐτῆς. Διότι ἡ Ἠθικὴ δὲν σταματᾷ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀξιῶν. Ἐξετάζει τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος πραγματοποιεῖ τὰς ἀξίας, καθὼς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἠθικῆς του συμπεριφορᾶς. Τοιαῦτα πράγματα δὲν ἐξετάζει ἡ Ἀξιολογία. Εἶναι λοιπὸν ἡ Ἠθικὴ ἰδιαιτέρα, αὐτόνομος φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, συγγενὴς πρὸς τὴν Ἀξιολογίαν. Πόθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ;

2. Ἱστορικὴ ἀναδρομή.

Ἀφορμὴν λαμβάνων ἀπὸ τὰς σφαλερὰς δοξασίας τῶν Σοφιστῶν, τὰς ὁποίας μίαν πρὸς μίαν ἀναιρεῖ ὁ μέγας φιλόσοφος τῆς προχριστιανικῆς περιόδου, ὁ Σωκράτης, οἰκοδομεῖ τὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἐπάνω εἰς ἓν στερεὸν θεμέλιον, τὸ θεμέλιον τῆς γνώσεως. Οἱ Σοφισταὶ δηλαδὴ εἶχον διδάξει ὅτι τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι τρόποι συμπεριφορᾶς χωρὶς καθωρισμένον καὶ ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτὸν περιεχόμενον. Εἶναι ἔννοιαι, αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται παραλλαγὰς κατὰ τόπους καὶ κατὰ καιροὺς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εἴτε ὀλίγων ἰσχυρῶν εἴτε τῆς ἀνθρωπίνης μάζης. Μία τοιαύτη θεωρία καὶ διδασκαλία ἦτο ἱκανὴ νὰ φέρῃ πλήρη ἐξάρθρωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἀντιμέτωπος αὐτῆς τῆς βιοθεωρίας ὀρθοῦται ὁ Σωκράτης. Εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις ἐξήτασε μετ' ἐπιστήμης τὰ ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἐστήριξεν εἰς ἀσφαλεῖς βάσεις τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Σωκράτης θεωρῶν ὡς θεμέλιον πάσης ἀληθοῦς σοφίας τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ παράγγελμα *«γνῶθι σαυτόν»*, ἐδίδαξεν ὅτι ἀγαθὴ εἶναι πᾶσα συνετὴ πρᾶξις, κακὴ δὲ ἡ ἀπερίσκεπτος καὶ ἄφρων. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶναι δυνατὸν νὰ πράξῃ τὸ κακόν, ἐν γνώσει του ὅτι εἶναι κακὸν (*«οὐδεὶς ἑκὼν κακός»*), δὲν μένει παρὰ νὰ διδαχθῇ καὶ φωτισθῇ καταλλήλως περὶ αὐτοῦ. Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι κατὰ τὸν Σωκράτη γνῶσις. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα (Ἀπομν. Στ' 9, 4) ὁ Σωκράτης *«σοφίαν καὶ σωφροσύνην οὐ διώριζεν»*, *«ἔφη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι»*. Ὅτι δὲ περὶ πλεῖστα θέματα τῆς Ἠθικῆς διέτρι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ψεν ὁ Σωκράτης φαίνεται ἐξ ἄλλου χωρίου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως: *«περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀεὶ διελέγετο σκοπῶν τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία τί ἀνδρεία, τί δειλία»* (Ξεν. Ἀπομν. Α', 1, 16).

Ὕστερον ἡ ἐπιστήμη τῆς ἠθικῆς ἐπροχώρησε περαιτέρω μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (τοῦ δευτέρου ἔχομεν πλέον καθαρῶς ἠθικὰ συγγράμματα), ὡς καὶ μὲ τοὺς ἔπειτα φιλοσοφοῦντας.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα αἱ αἰσθήσεις μᾶς γνωρίζουν ἀντικείμενα παροδικὰ καὶ ἐφήμερα, φευγαλέας ἀπομιμήσεις τῶν πραγματικῶν καὶ ἀληθινῶν. Πέραν ὅμως ἀπὸ τὸν μεταβαλλόμενον καὶ ρέοντα αὐτὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν ὑπάρχει ὁ κόσμος τῶν Ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι τὰ ἀγέννητα καὶ ἀνώλεθρα, τὰ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα ἀρχέτυπα τῶν φυσικῶν ὄντων. Ὑψίστη μεταξὺ τῶν Ἰδεῶν εἶναι ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Εὐδαίμων εἶναι μόνον ὁ ἀποβλέπων πρὸς αὐτὴν καὶ πρὸς τὸν ὅλον κόσμον τῶν Ἰδεῶν. Εἶναι δὲ εὐδαίμων ὁ ζῶν κατ' ἀρετήν, καὶ προϋπόθεσις τοῦ κατ' ἀρετὴν ζῆν εἶναι τὸ κατὰ λόγον ζῆν.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐνδιέτριψεν εἰς πλεῖστα ἠθικὰ προβλήματα. Καὶ δι' αὐτὸν ἡ κατὰ λόγον ἐνέργεια εἶναι ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν καὶ ταύτης ἐπακόλουθημα εἶναι ἡ εὐδαιμονία. Τὰς ἀντιλήψεις ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων φιλοσόφων θὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὸ περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ κεφάλαιον.

Ἀργότερον ἡ Ἠθικὴ ἐδέχθη τὴν γόνιμον ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἔπειτα παρουσίασε νέαν ἄνθησιν ὡς Ἠθικὴ φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων.

3. Ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος.

Ὡς λέξις ἡ Ἠθικὴ παράγεται βεβαίως ἀπὸ τὸ ἦθος, ὅπερ ὑποδηλοῖ ἓν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν περιεχόμενον. Ἦθος εἶναι ἡ βαθυτέρα οὐσία τῆς προσωπικότητός μας. Εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀποτελεῖ ὑπέρτατον ρυθμιστὴν τῶν πράξεών του καὶ δημιουργεῖ τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν του.

Συνήθως μὲ τὴν λέξιν αὐτὴν δηλώνομεν τὴν σταθερὰν διάθεσιν ἢ ἕξιν ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ μιᾶς κοινωνίας νὰ συμπεριφέρεται κατὰ ὡρισμένον τρόπον καὶ νὰ συμμορφοῦται πρὸς ὡρισμένας ἀρχάς. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ πάθη θεωροῦνται ὡς βιαία καὶ ἀνελευθέρα ἐκδήλωσις τοῦ θυμικοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, τὰ ἤθη θεωροῦνται συνέπεια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς λογικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Δι' αὐτὸ καὶ κρίνεται καὶ βαθμολογεῖται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ἦθος αὐτοῦ. Τὰ ἤθη, εἴτε ὡς διαθέσεις εἴτε ὡς ἐκδηλώσεις, ἐπιδοκιμάζονται ἢ ἀποδοκιμάζονται καὶ γίνεται λόγος διὰ καλὰ ἢ ἀγαθὰ ἢ χρηστά, διὰ κακὰ ἢ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πονηρὰ ἢ φαῦλα ἤθη. Οἱ Λατῖνοι διὰ τὰ ἤθη εἶχον τὴν λέξιν mos, mores. Ἐντεῦθεν ὁ ὅρος Philosophia moralis (Ἠθικὴ φιλοσοφία), ὁ ὁποῖος ἐπέρασεν εἰς τὰς περισσοτέρας ξένας γλώσσας μὲ τὸν ἀνάλογον εἰς ἑκάστην τύπον. Ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν οἱ ξένοι χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ὅρον Ἠθική, μεταγραμματιζόμενον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης των.

Τὸ ἦθος ὅμως διαφέρει ἀπὸ τὸ ἔ θ ο ς. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φανερώνει μίαν κανονικήν, ὁμοιόμορφον συμπεριφορὰν ποὺ ἠμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀποτέλεσμα μηχανικῆς ἐπαναλήψεως ἢ ἐπιβολῆς. Ὅπου ὅμως ὑπάρχει μηχανικὴ ἐπανάληψις ἢ καταναγκασμός, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἤθους καὶ ἠθικῆς. Τότε δίδομεν ἠθικὴν ἀξίαν εἰς μίαν πρᾶξιν, ὅταν ἀκριβῶς γίνεται χωρὶς ἐπιβολὴν καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ πράττοντος. Τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἠθ. Νικ. Β', 1), *« ἡ γὰρ ἠθικὴ ἐξ ἔθους παραγίγνεται, ὅθεν καὶ τοὔνομα ἔσχηκε, μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους »* δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζῃ, διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὁ ὅρος ἠθικὴ λαμβάνεται μὲ τὸ πρακτικόν του περιεχόμενον, ὡς ἠθικὴ διαγωγή, ὄχι ὡς ἐπιστήμη.

Σαφὴς εἶναι κατόπιν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἠ θ ι κ ό τ η τ ο ς, τῆς ὁποίας συχνὴ γίνεται χρῆσις εις τὰ ἑπόμενα.

Ἂν ὁ ἄνθρωπος ἦτο ἁπλῶς φυσικόν, ὑλικὸν σῶμα, ὅπως τὰ ἄψυχα, ἢ ἔστω μόνον ὀργανισμός, ὅπως τὰ φυτὰ ἢ τὰ ζῷα, δὲν θὰ προέκυπτε δι' αὐτὸν ζήτημα ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πράξεων καὶ ἠθικῆς διαγωγῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ὂν πνευματικόν, διακρινόμενον σαφῶς ἀπὸ κάθε γήινον ὄν, αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ ὑπόκεινται εἰς ἠθικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ εἶναι ἀντικείμενον κριτικῆς. Διότι αἱ πράξεις του δὲν εἶναι μόνον φυσικαὶ πράξεις, ἐπακόλουθα φυσικῆς ἀνάγκης καὶ ὁρμῆς, ἀλλὰ καὶ προϊόντα ἐλευθέρας σκέψεως καὶ ἐκλογῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ καθ' ἕξιν μέν, ἀλλὰ χωρὶς καταναγκασμὸν ἐνεργεῖν ὠνομάσαμεν ἦθος, ἡ ἕξις τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τοῦ ἐλευθέρως ἐνεργοῦντος καὶ ὑπὲρ τὰ ὑλικὰ καὶ ζῳώδη τείνοντος ἀνθρώπου ὠνομάσθη ἠθικότης αὐτοῦ. Ἡ ἠθικότης εἶναι γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνον.

Καὶ ἀπὸ τὸ ἔ θ ι μ ο ν διαφέρει πάρα πολὺ τὸ ἦθος. Εἰς τὴν συνήθη φράσιν « τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα » ἑνὸς λαοῦ τὰ μὲν ἤθη φανερώνουν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ψυχικὴν ἰδιοσυστασίαν τοῦ λαοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τούτου, π.χ. μεγαλοπράγμων, φιλελεύθερος, φιλόξενος· ἐνῷ τὰ ἔθιμα περιλαμβάνουν τὰς σταθερὰς συνηθείας τῶν κατοίκων εἰς περιστάσεις τῆς δημοσίας ἢ ἰδιωτικῆς ζωῆς, ἑορτάς, πανηγύρεις καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν. Τὰ ἔθιμα ἐξετάζει ἡ Λαογραφία, μὲ τὰ ἤθη ἀσχολεῖται ἡ Ἠθική. Ἀλλὰ δὲν ἐξετάζει ἡ Ἠθικὴ ποῖα εἶναι, ἀλλ' ὁποῖα πρέπει νὰ εἶναι τὰ ἤθη τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ Ἠθικὴ λοιπὸν μελετᾷ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀξιολογεῖ αὐτάς. Διότι ἀπὸ αὐτὰς ἐξαρτᾶται τόσον ἡ ἀτομική μας εὐτυχία, ὅσον καὶ ἡ εὐτυχία τοῦ συνόλου. Ἀκόμη περισσότερον, μὲ τὴν ἐξέτασιν καὶ ἀξιολόγησιν αὐτῶν ζητοῦμεν νὰ συλλάβωμεν τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς μας, νὰ εὕρωμεν ποῖον σκοπὸν καὶ ποίαν ἀξίαν ἔχει τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωή.

4. Ἔννοια τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα.

Εἴδομεν (εἰς τὸ πρῶτον μάθημα) ὅτι ἡ Ἠθικὴ ὁρίζει τὰς ἀρχάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ρυθμίζωμεν τὴν ζωήν μας. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅσα ἀσχολοῦνται μὲ ἠθικὰ προβλήματα, μᾶς παρέχουν κανόνας διαβιώσεως καὶ συμπεριφορᾶς. Ἀλλ' εἶναι συστήματα ἀνθρώπινα καί, ὅπως κάθε τι ἀνθρώπινον, ὑπόκεινται εἰς πλάνας. Ἔχομεν ὅμως καὶ κανόνας, ποὺ ρυθμίζουν τὰς πράξεις μας, προερχομένους ἀπὸ πηγὴν θεόπνευστον, δηλαδὴ τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ Ἠθική, ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, καλεῖται Χριστιανικὴ Ἠθική.

Ἡ Φιλοσοφική, ἤτοι ἡ κατὰ κόσμον Ἠθική, ἔχει πηγὰς τὴν πεῖραν τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ τὴν λογικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν δέχεται τὴν αὐθεντίαν τοῦ Θεοῦ. Δέχεται πολλάκις θεὸν δημιουργὸν τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ἐπεμβαίνοντα εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ὁδηγὸν καὶ σκεπαστὴν τοῦ ἀνθρώπου, ρυθμιστὴν τῆς ζωῆς μας. Ἐγκαταλείπει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς ἰδίας του δυνάμεις.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν παραβλέπει τὰ διδάγματα τῆς πείρας, δὲν περιφρονεῖ τὴν δύναμιν τῆς λογικῆς, δὲν παραγνωρίζει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον μάλιστα θεωρεῖ ὡς τὸ ἐξοχώτατον ἔργον τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐν τούτοις δὲν ἀρκεῖται εἰς αὐτὰ καὶ δὲν δέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀβοήθητος καὶ μόνος δύναται νὰ σωθῇ. Καταφεύγει

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λοιπὸν εἰς τὸν Θεόν, ἀναζητεῖ τὸ Ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα καὶ τὸ προβάλλει ὡς σταθερὸν καὶ ἀπόλυτον κριτήριον, ὡς τὸν πέρα τῆς προσωρινότητος τοῦ κόσμου τούτου ἀίδιον καὶ ἀκατάλυτον νόμον· συμφώνως πρὸς αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζεται τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωή. Κάθε ἄλλος τοῦ βίου σκοπὸς πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ. *«Πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρός, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί. Καὶ ὁ κόσμος παράγεται* (ἤτοι παρέρχεται περνᾷ) *καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα»*, λέγει ἡ Ἁγία Γραφὴ (Α' Ἰω. β', 16). Καὶ ὅ,τι μὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ θεῖον θέλημα εἶναι ὀρθὸν καὶ δίκαιον καὶ ἠθικόν, ὅ,τι δὲ διαφωνεῖ καὶ ἀντιφάσκει κακόν. **Χριστιανικὴ Ἠθικὴ** λοιπὸν εἶναι **ἡ Ἠθικὴ ἐκείνη, ἡ ὁποία διατυπώνει ὑποδείξεις καὶ κανόνας, καθ' οὓς ὀφείλει νὰ ζῇ ὁ ἀληθὴς χριστιανός, διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὴν ζωήν του νόημα σύμφωνον μὲ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ.**

Ποῦ ὅμως στηρίζεται, διὰ νὰ συγκροτηθῇ εἰς πλῆρες σύστημα, ἡ Χριστιανικὴ Ἠθική;

Διὰ νὰ συγκροτηθῇ π.χ. ὡς ἐπιστήμη ἡ Ἱστορία, βασίζεται εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ἱστορικῶν ἔργων, εἰς τὰς ἐπιγραφάς, εἰς τὰ μνημεῖα· αὐτὰ εἶναι αἱ πηγαὶ τῆς Ἱστορίας. Ποῖαι αἱ πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς;

Πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἶναι ἐκεῖνα τὰ βιβλία, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχει ἀποτυπωθῆ τὸ θεῖον θέλημα. Εἶναι λοιπὸν ἡ Ἁγία Γραφὴ καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις. Διότι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀποτελεῖ ἀκράδαντον πίστιν ὅτι ὄχι μόνον ἡ ἀποκάλυψις τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ τελειοτάτου ἠθικοῦ κώδικος πάσης ἐποχῆς ἀνευρίσκεται εἰς τὴν διπλῆν αὐτὴν πηγήν.

Εἰς τὴν ἔννοιαν Ἁγία Γραφὴ συνανήκουν ἡ Καινὴ Διαθήκη μὲ τὰ Ἱερὰ Εὐαγγέλια, τὰ ἐκθέτοντα τὴν ζωὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὰς Ἐπιστολὰς καὶ τὰ λοιπὰ ἱερὰ βιβλία καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἡ ὁποία περιέχει τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἐφανερώθη εἰς τοὺς Ἰσραηλίτας. Διὰ τοῦ λαοῦ τούτου, ὡς γνωστόν, ὁ Θεὸς ἡτοίμασε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Λυτρωτοῦ.

Ἡ δὲ Ἱερὰ Παράδοσις συμπληρώνει καὶ ἑρμηνεύει τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ὑπὸ τὸν ὅρον αὐτὸν νοοῦνται τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αἱ ἀποφάσεις τῶν τοπικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις μεγίστης ἀξίας πηγὴ διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικήν.

Ἐπὶ τῶν πηγῶν στηρίζονται τὰ βοηθήματα. Βοηθήματα διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἔργα κατάλληλα νὰ διευκολύνουν τὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν ἢ θίγοντα ἐμμέσως ἠθικὰ ζητήματα. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὰ βιβλία Δογματικῆς καὶ ἡ Ἱερὰ Κατήχησις. Ἀμεσώτατα δὲ βοηθήματα εἶναι τὰ μέχρι σήμερον ἐκδοθέντα βιβλία καὶ ἐγχειρίδια Χριστιανικῆς Ηθικῆς. Τὸ παλαιότερον ἐγράφη κατὰ τὸ ἔτος 1849.

Ἐσημειώθη ἤδη ὅτι ἡ Ἱερὰ Κατήχησις ἀποτελεῖ ἀναγκαιότατον βοήθημα διὰ τὴν Ἠθικήν. Πράγματι Κατήχησις καὶ Ἠθικὴ περιστρέφονται εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἀντικείμενον, τὴν ἀληθῆ θρησκείαν καὶ τὴν θείαν βούλησιν. Ἀλλ' ἐκείνη μὲν διατρίβουσα περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὰς βουλὰς Αὐτοῦ ἔχει τὸ θέμα τοῦτο ὡς σκοπόν, ἡ δὲ Ἠθικὴ ἔχει αὐτὸ ὡς ἀφετηρίαν ἀσχολουμένη κυρίως μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα.

Ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ κόσμον Ἠθικῆς καὶ τῆς ἐν γένει Φιλοσοφίας τὰ πορίσματα δὲν ἀρνεῖται νὰ συζητήσῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἠθική. Ἐπιφυλάσσει μόνον τὸ δικαίωμα νὰ θέτῃ ταῦτα ὑπὸ ἔλεγχον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ εὐαγγελικοῦ φωτὸς καὶ νὰ κρατῇ ὅσα φαίνονται ὀρθά, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν *«πάντα δὲ δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε»*. (Α' Θεσ. ε', 21).

5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικήν. Διαίρεσις τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς.

Περισσότερον προσεκτικὴ σύγκρισις τῆς Χριστιανικῆς Ηθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικὴν δίδει τὰ ἀκόλουθα πορίσματα.

Τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν πεῖραν τῆς ζωῆς ἀποδέχονται ἀμφότεραι. Ἀλλὰ διὰ μὲν τὴν Φιλοσοφικὴν Ἠθικὴν ταῦτα ἀποτελοῦν πηγάς, τὰς μόνας πηγάς, ἀπὸ τὰς ὁποίας αὕτη ἀντλεῖ τὸ κῦρος τῶν διδαγμάτων της, διὰ δὲ τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν ἁπλᾶ δεδομένα, ἀνεπαρκῆ πάντως διὰ νὰ στηρίζωμεν ἐπ' αὐτῶν σαφὲς πρόγραμμα ζωῆς. Πηγὴ δὲ δι' αὐτὴν εἶναι ἡ θεία ἀποκάλυψις, εἶναι ὁ γραπτὸς καὶ παραδεδομένος Νόμος τοῦ Θεοῦ, ὁ περιεχόμενος εἰς τὰ ἱερὰ βι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

βλία. Ἡ συμβολὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῆς πείρας ἀναγνωρίζεται, ἀλλα μόνον ὡς συμβουλευτική.

Ἡ Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ εἶναι διαπεποτισμένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ξηρᾶς λογικῆς, παραγνωρίζουσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον διανόησις, ἀλλὰ καὶ αἴσθημα, ψυχή, καρδία. Ἀντιθέτως ἡ Χριστιανικὴ Ἠθική, ὀρθῶς κατανοοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δὲν διδάσκει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύει αὐτὸν εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς καὶ παρηγορεῖ καὶ πληροῖ αὐτὸν ἐλπίδος διὰ μίαν ἐπέκεινα τοῦ τάφου ζωήν.

Τέλος, ἐνῷ ἡ Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ εἶναι μία ἀφ' ὑψηλοῦ διδασκαλία ἠθικῶν κανόνων, ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἔρχεται κοντὰ εις τὸν συγκεκριμένον ἄνθρωπον, συμπαρίσταται εἰς τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας καὶ τὸν χειραγωγεῖ εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον, διατυπώνουσα ὑποδείξεις αἰωνίου κύρους καὶ προβάλλουσα πρὸς καθοδήγησιν καὶ ἐνίσχυσιν αὐτοῦ ἓν ὑπέροχον πρότυπον· αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστόν, ἐνανθρωπίσαντα καὶ σταυρωθέντα χάριν τῶν ἀνθρώπων.

Ἀλλὰ δὲν πρέπει ἐκ τῶν ἀνωτέρω νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ μεταξὺ Χριστιανικῆς καὶ Φιλοσοσοφικῆς Ἠθικῆς χάσμα εἶναι ἀγεφύρωτον.

Ἡ Χριστιανικὴ συνείδησις ἀναγνωρίζει καὶ προϋποθέτει τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Νόμος τοῦ Εὐαγγελίου δὲν διίσταται πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν φύσει ἐνυπάρχοντα εἰς τὸν ἄνθρωπον. Διάφορος εἶναι κυρίως ἡ δύναμις τὴν ὁποίαν χορηγεῖ εἰς τὸν χριστιανὸν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ἠθικῶν παραγγελμάτων ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, τὴν ὁποίαν δύναμιν οὐδεμία φιλοσοφικὴ διδασκαλία δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ. Ὁ Χριστιανισμὸς δέχεται (Ρωμ. β', 14-15) ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἔννοιαι εἶναι προσιταὶ εἰς πάντα ἄνθρωπον πάσης ἐποχῆς, πρᾶγμα φυσικόν, ἀφοῦ καὶ ὁ γραπτὸς νόμος τῆς ἀποκαλύψεως καὶ ὁ ἄγραφος ἠθικὸς νόμος κοινὴν ἔχουν πηγήν, τὸν Θεόν. Δι' αὐτὸ τὰ ἠθικὰ παραγγέλματα τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν κατ' ἀρχὴν νὰ ἀντιφάσκουν. Ἂν ὑπάρχουν φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα πρὸς τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικήν, εἶναι μόνον ὅσα ἀρνοῦνται τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μία ὅμως τοιαύτη ἐκδοχή, καταβιβάζουσα τόσον χαμηλὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀποστεροῦσα αὐτὸν πάσης ἐλπίδος, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν κοινὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων καὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Οὐδὲ δικαιοῦται νὰ ὀνομασθῇ Φιλοσοφία.

Οὕτω ἡ Χριστιανικὴ Ἠθική, συμπληροῦσα τὴν Φιλοσοφικὴν Ἠθικὴν καὶ ἀναιροῦσα τὰς πλάνας αὐτῆς, δίδει ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ φωτίζει τὸν δρόμον τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν πρὸς τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν λύτρωσιν. Εἶναι λοιπὸν ὑπερτέρα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς κατὰ τὴν ἀξίαν.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον, τὸ Γενικὸν ἢ Θεωρητικόν, ἐξετάζονται αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωήν του, τὰ κριτήρια τῆς ἠθικότητος, αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ὀνομάζεται ἄλλως Ἀρχολογία.

Εἰς τὸ δεύτερον, τὸ Εἰδικὸν ἢ Πρακτικόν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς τὸ πρῶτον μέρος εὑρεθεισῶν ἀρχῶν, ἐξετάζονται τὰ εἰδικὰ καὶ συγκεκριμένα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντὸς καὶ τὰ δημιουργήματα αὐτοῦ. Ἐξετάζεται δηλαδὴ ὁποία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ κατὰ Χριστὸν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωή, ἡ ζωὴ μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν Χριστιανικὴν κοινότητα. Καλεῖται ἐπίσης καὶ Καθηκοντολογία.

6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς.

Ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ μαθήματος τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς εἶναι φανερὰ ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε ἐσημειώσαμεν. Ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τοῦ πράγματος μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα :

1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λύσεως τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος, δὲν βασανίζεται ἀπὸ ἀμφιβολίαν, δὲν ἀγωνιᾷ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον Ἠθικῆς καὶ τῆς Φιλοσοφίας ἄλλοτε ἄλλην δίδουν λύσιν εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖος ὁ ἄριστος τρόπος ζωῆς. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἐκθειάζουν τὰς ἡδονάς τοῦ βίου καὶ τὰς τέρψεις, ἄλλοτε ἀποβλέπουν πρὸς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν, κάποτε στρέφονται πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀρετήν. Ἄλλοι,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

περισσότερον καινοτόμοι, δὲν δέχονται καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν κανένα εἰδικὸν σκοπόν, ἀφήνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον μόνος του, ἐλπίζουν ἀκόμη—μετὰ τόσας ἀπογοητεύσεις καὶ διαψεύσεις— ὅτι ἡ πεῖρα τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι ἱκανὸς διδάσκαλος. Ἔναντι τῆς ἀστασίας αὐτῆς καὶ ἀβεβαιότητος ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ στηρίζει ἐπάνω εἰς τὴν θείαν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀρραγὲς οἰκοδόμημα τῆς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνακαινίσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας : *« Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς »* (Ἰω. η', 12). Αἱ ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως πηγάζουσαι δογματικαὶ ἀλήθειαι ἀποτελοῦν, κατὰ ταῦτα, τοὺς ἀπαραιτήτους ὅρους ἠθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις αὐτῆς.

2. Η σαφήνεια τῶν διδαγμάτων τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς δὲν εἶναι μικρότερον προσόν. Δὲν περιορίζεται δηλαδὴ εἰς ἀσαφεῖς καὶ ἀορίστους ὑποδείξεις περὶ τοῦ πρακτέου. Δὲν ἐπαφίεται ἄλλοτε εἰς τὸ ἓν ἐλατήριον ἠθικῆς διαγωγῆς καὶ ἄλλοτε εἰς τὸ ἄλλο, τώρα εὑρίσκουσα τὸ συναίσθημα ἀρκετόν, ὕστερον ἐμπιστευομένη εἰς τὸ ἔνστικτον, ἄλλοτε νομίζουσα ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος θὰ διδάξῃ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἑκάστοτε ὀρθὸν νὰ πράξωμεν. Η Χριστιανικὴ Ἠθικὴ διδάσκει σαφῶς καὶ συγκεκριμένως τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ποιητὴν τοῦ παντὸς καὶ νομοθέτην, καὶ πρὸς τὰ δημιουργήματα Αὐτοῦ. Η σαφήνεια αὕτη ἀποκλείει κάθε πλάνην καὶ κάθε ἔνοχον δικαιολογίαν.

3. Ἀπαντᾷ μὲ θετικότητα εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἀποβλέπει εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἄφθαστον δύναμίν Του καὶ τὴν ἀπέραντον σοφίαν Του καὶ τὴν πανάγαθον βούλησίν Του. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ἂν ζῇ χριστιανικῶς, ἂν τιμᾷ καὶ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἂν τηρῇ τὰς ἐντολὰς καὶ συμμορφώνεται πρὸς τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης : *« Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν »* (Α' Ἰω. β', 3). Ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὸ θεῖον θέλημα καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἐξομοίωσιν μὲ τὸν Θεὸν παρηγγέλθη ἐπίσης καὶ εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου (Γεν. α', 26).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κατὰ τὴν προσπάθειαν αὐτὴν καὶ χάρις εἰς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος γίνεται καλύτερος, συντελεῖ εἰς τὴν ἐξύψωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ προσεγγίζει κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸν τὴν θείαν τελειότητα. Καὶ ἐνῷ ἡ ἄψυχος φύσις διὰ μόνης τῆς συγκροτήσεώς της ἀποδεικνύει καὶ διακηρύσσει τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργιας— *« οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα »* κατὰ τὸν ψαλμῳδὸν (Ψ. 18, 1)—, ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ τῆς διαπλάσεώς του καὶ διὰ τῆς σκοπίμου καὶ ἠθικῶς ρυθμισμένης ζωῆς του ἀποδεικνύει τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ κατατείνει πρὸς Αὐτόν.

4. Ἡ κατὰ κόσμον Ἠθικὴ οὐδὲν παρουσιάζει πρότυπον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἤθελε ρυθμισθῆ τοῦ ἀνθρώπου ἡ διαγωγή, πᾶσα δὲ ἄλλη, θρησκευτικὴ Ἠθικὴ παρέχει τὰ ἰδικά της ἀτελῆ πρότυπα, ἀνάλογα μὲ τὸ ποιὸν τῶν περὶ Θεοῦ ἀτελεστέρων ἀντιλήψεών της. Ἡ Χριστιανικὴ ὅμως Ἠθικὴ δίδει ὡς ἐν ἀναγλύφῳ τὸ πρότυπον τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ ἁγνός, ὁ ἄμωμος, ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, ὁ ἱδρυτὴς τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι τὸ ἰδανικὸν ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον ἠθικοῦ βίου, καὶ ὅστις θέλει νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θείας μακαριότητος δὲν ἔχε. νὰ πράξῃ ἄλλο παρὰ νὰ μιμηθῆ τὸ ὑπέροχον παράδειγμά Του. Οἱ λόγοι Του, αἱ πράξεις Του, ἡ ὅλη Του ζωή, μελετώμενα καὶ κατανοούμενα ὀρθῶς, ἀποτελοῦν τὸ ἄριστον ἐφόδιον διὰ τὰς παντοειδεῖς περιστάσεις τοῦ βίου, δίδουν τὴν ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν διὰ τὸν δύσκολον δρόμον πρὸς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν. Ὅταν αὐτὸ τὸ θεῖον πρότυπον ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ἡ πρόσκαιρος ζωή μας καταξιώνεται, ὁ βίος ἀποκτᾷ νόημα καὶ σημασίαν.

Ἡ ὠ φ έ λ ε ι α ποὺ προκύπτει δι' ἡμᾶς ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν διδαγμάτων της εἶναι, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὀφθαλμοφανής.

Εἰς τὴν Κατήχησιν ἐδιδάχθημεν τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τὰ ἀληθῆ δόγματα τῆς Πίστεως. Ἐδιδάχθημεν τί πρέπει νὰ πιστεύωμεν. Ἐπειδὴ εἶναι φανερὸν ὅτι *« ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν »* (Ἰακ. β', 26), πρέπει νὰ διδαχθῶμεν καὶ τὴν Ἠθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δηλαδὴ τί πρέπει νὰ πράττωμεν, ἂν θέλωμεν νὰ πλησιάσωμεν εἰς τὸν Θεόν, ἂν θέλωμεν νὰ βαδίσωμεν τὸν δρόμον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς σωτηρίας. Χωρὶς τὴν Κατήχησιν ἡ Ἠθικὴ θὰ ἦτο βεβαίως ἀκέφαλος, ἀλλὰ καὶ ἡ Κατήχησις χωρὶς τὴν Ἠθικὴν ἐλλιπής. Ἡ Ἱερὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κατήχησις μᾶς ἡρμήνευσε τὸ μυστήριον τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐν τῇ ἀπείρῳ Αὐτοῦ ἀγαθότητι *«ἐξαπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν»* (Γαλ. δ', 4). Ἀλλὰ ποία ἡ πρὸς τὴν θείαν δωρεὰν ἁρμόζουσα πολιτεία τοῦ χριστανοῦ, θἀδιδάξῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἠθική. Αὐτὴ θὰ δείξῃ εἰς ἡμᾶς τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας, θὰ μᾶς καταστήσῃ ἀνταξίους τῆς κλήσεώς μας. Δι' αὐτῆς θὰ γίνωμεν ἄξια μέλη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ μέτοχοι τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Οἱ δὲ μαθηταὶ εἰς τὴν Χριστιανικὴν Ἠθικὴν θὰ ἀναγνωρίσουν τὸ μάθημα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συνδετικὸν κρίκον ὅλων τῶν ἄλλων μαθημάτων. Δι' αὐτοῦ θὰ ἐννοήσουν ὅτι ἡ σοφία, ἂν δὲν ὁδηγῇ εἰς τὴν ἀρετήν, εἶναι φορτίον περιττὸν καὶ ἐπιβλαβές, πανουργία μᾶλλον ἢ σοφία, κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ ὅτι ἰσχύουν διὰ κάθε ἄνθρωπον, πάσης ἐποχῆς, τὰ ρήματα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν *«καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν..., ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι»* (Α' Κορ. ιγ', 2).

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ ἡ ἐκ τοῦ μαθήματος ὠφέλεια.

7. Τὰ μεγάλα ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποῖον τὸ ὕψιστον ἀγαθόν.

Ἡ Ἠθική, πᾶσα Ἠθική, παραγγέλλει νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν.

Ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποστρέφεται καὶ νὰ φεύγῃ τὸ κακόν, εἶναι κοινὸν δίδαγμα ὅλων σχεδὸν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ θεωριῶν. Ποῖον ὅμως εἶναι καὶ εἰς τί συνίσταται τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ; Καὶ ἐπειδὴ τὰ θεωρούμενα ὡς ἀγαθὰ εἶναι πολλά, ὑλικὰ καὶ πνευματικὰ καὶ ἄλλα, ποῖον μεταξὺ αὐτῶν τὸ μέγιστον ; Ποῖον τὸ ὕψιστον, τὸ ἄκρον ἀγαθόν ; Καὶ ἄλλως : Ποῖος ὁ ὕψιστος τῆς ἠθικῆς ζωῆς σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει ὁ καθεὶς νὰ ρυθμίζῃ τὰς πράξεις του ;

Εἰς τὸ θέμα τοῦτο οἱ σοφοὶ διαφωνοῦν. Οἱ δρόμοι τοὺς ὁποίους μᾶς ὑποδεικνύουν, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς αὐτό, ἀκολουθοῦν ἐντελῶς διαφόρους κατευθύνεις. Αἱ ἀπόψεις των ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἀντιφατικαὶ καὶ ἀσυμβίβαστοι. Αἱ λύσεις, τὰς ὁποίας προτείνουν, συγκρούονται μεταξύ των, ἡ μία ἀναιρεῖ τὴν ἄλλην. Ἀντιθέτως, ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ δεικνύει εἶναι ἀσφαλὴς καὶ μία, ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα σαφής, ἡ λύσις θετικὴ καὶ βεβαία.

Αἱ κυριώτεραι θεωρίαι ἐξ ἐκείνων ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὸ σοβαρὸν τοῦτο πρόβλημα εἶναι αἱ ἀκόλουθοι.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1. Παλαιοτάτη εἶναι ἡ ἡ δ ο ν ι κ ὴ θ ε ω ρ ί α. Ἐπιδίωκε ὅ,τι παρέχει ἡδονήν, ἰδοὺ τὸ μοναδικὸν παράγγελμά της. Ἡ ἡδονὴ θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀτομικήν μας εὐδαιμονίαν, αὐτὴ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ὁ μοναδικὸς δρόμος πρὸς τὴν εὐτυχίαν εἶναι ἡ ἡδονή, τὸ μοναδικὸν ἐμπόδιον ἡ λύπη. Ἑπομένως ἀγαθὸν εἶναι τὸ παρέχον ἡδονήν, κακὸν δὲ τὸ δυσάρεστον. Ὁ νοῦς, ἡ φρόνησις, θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ νὰ ἐκλέγωμεν ἀπὸ τὰς ἡδονὰς τὰς περισσότερον καταλλήλους καὶ μονιμωτέρας. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἡ φρόνησις ἀγαθή, διότι εὑρίσκει τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζεται ἡ ἡδονή. Ἄλλην ἀξίαν δὲν ἔχει. Κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς ἡδονικῆς θεωρίας εἶναι ὁ Κυρηναῖος φιλόσοφος Ἀ ρ ί σ τ ι π π ο ς, μαθητὴς τοῦ Σωκράτους. *« Ἀγαθὸν ἡ ἡδονή »*, διεκήρυττε, κατὰ Διογένη τὸν Λαέρτιον (2,88 Β΄), ὁ Ἀρίστιππος, καὶ *« δι' αὐτὴν αἱρετή »*, ἤτοι πρέπει νὰ ἐπιζητῆται ἡ ἡδονὴ χάριν τῆς ἡδονῆς καὶ ὄχι δι' ἄλλον, ἀπώτερον σκοπόν. Αὐτὴν τὴν μονομερῆ ἑρμηνείαν ἔδωσεν ὁ Ἀρίστιππος εἰς τὴν Σωκρατικὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἀνώτατον τέλος τῆς ζωῆς εἶναι ἡ εὐδαιμονία καὶ ἀγαθὸν ὅ,τι ὁδηγεῖ εἰς αὐτήν.

Μετριωτέρα εἶναι ἡ ἡδονοθηρία τῶν Ἐ π ι κ ο υ ρ ε ί ω ν. Διακηρύσσει μὲν ὁ Ἐπίκουρος: *« τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν τοῦ μακαρίως ζῆν· ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν »* (Διογ. Λαερ. Ι΄, 128). Ὀνομάζει δηλαδὴ τὴν ἡδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ εὐδαίμονος βίου, διότι αὐτὴν γνωρίζει ὡς πρωταρχικὸν καὶ ἀχώριστον ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀγαθόν. Ἀλλὰ δὲν νομίζει ὁ Ἐπίκουρος ὅτι κάθε ἡδονὴ εἶναι ἀγαθόν. Πρὶν ἀπὸ κάθε πρᾶξιν πρέπει νὰ ὑπολογίζωνται τὰ ὠφέλιμα ἢ ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματά της καὶ νὰ προτιμῶνται ἀπὸ τὰς ἡδονὰς ὅσαι ὁδηγοῦν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Αἱ ψυχικαὶ ἡδοναὶ ἔχουν προτεραιότητα ἔναντι τῶν σωματικῶν, τὰς ὁποίας ἐπροτίμα ὁ Ἀρίστιππος. Καὶ ἡ ἀταραξία δὲ τῆς ψυχῆς καὶ ἡ *« ἀπονία »*, ἤτοι ἡ ἀπουσία πόνου, εἶναι καὶ αὐτὴ πολλάκις ἀξία λόγου. Διότι καὶ αὐτὴ εἶναι μία ἡδονὴ ἤρεμος, *« καταστηματική »*, καὶ πρέπει νὰ ἐπιζητῆται.

Αἱ ἀνωτέρω ἀντιλήψεις δὲν εἶναι ὀρθαι.

Ἡ ἡδονὴ μὲ κανένα τρόπον δὲν ἁρμόζει νὰ θεωρηθῇ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνον ὕλη, διὰ νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν κορεσμὸν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σώματος. Εἶναι ὂν μὲ ἀνάγκας πνευματικὰς καὶ ὡς τοιοῦτος εἶναι εἰς θεσιν νὰ χαίρεται μίαν ἀνωτέρας ποιότητος χαρὰν καὶ νὰ ζῇ ὑψηλοτέρας ἀξίας. Αἱ ἀπολαύσεις ἐξ ἄλλου δὲν φέρουν εἰμὴ πρόσκαιρον μόνον ἱκανοποίησιν. Συνήθως τὴν ἡδονὴν διαδέχεται λύπη. Ἄλλοτε πάλιν εἰς τὴν θέσιν μιᾶς ἐπιθυμίας ποὺ ἐκορέσθη γεννᾶται ἄλλη ἢ ἄλλαι, ὅπως εἰς τὴν θέσιν ἑκάστης ἀποκοπείσης κεφαλῆς τῆς λερναίας ὕδρας. Ὀρθῶς παρωμοιάσθη ἡ ἐκζήτησις τῆς ἡδονῆς μὲ τὴν ματαίαν προσπάθειαν τῶν θυγατέρων τοῦ Δαναοῦ νὰ γεμίσουν τὸν διάτρητον ἐκεῖνον πίθον. Ἐὰν αἱ ἡδοναί, καὶ μάλισται αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, ἦσαν ὁ μόνος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ζωή του δὲν θὰ διάφερεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν βοσκημάτων.

Ὅ,τι ἐλέχθη διὰ τὴν ἡδονοθηρίαν τοῦ Ἀριστίππου ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἡδονισμὸν τῶν Ἐπικουρείων. Βεβαίως ἡ ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἡδονὴ ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι ὀλιγώτερον ἀποκρουστικὴ παρὰ ἡ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ὁρμῶν τοῦ σώματος καὶ μεγαλυτέρας διαρκείας καὶ πληρεστέρα. Ἀλλ' οὔτε πάντοτε εἶναι εὔκολος ἡ διάκρισις μεταξὺ σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἡδονῆς οὔτε κατ' ἀρχὴν ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν τὴν ἡδονὴν ὡς κάτι πρωταρχικὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἂν αὐτὴ εἶναι ἐπακολούθημα τοῦ ἐναρέτου βίου, δὲν τὴν ἀποκρούομεν. Αλλὰ νὰ τεθῇ ὡς βάσις τῆς ζωῆς μας, ἀσχέτως μὲ τὸ ποῦ δύναται νὰ ὁδηγήσῃ τοῦτο οὔτε ὀρθὸν εἶναι οὔτε πρέπον.

2. Ἐπὶ ἄλλης βάσεως τοποθετεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου ἡ χρησιμοθηρικὴ σχολή. Σκοπὸς τῶν πράξεών μας ἡ ἐπιδίωξις τοῦ χρησίμου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ θεωρία αὕτη διασχίζεται εἰς δύο. Ἂν ἡ ὠφέλεια ἀποβλέπῃ εἰς τὸ ἄτομόν μας, ἂν προάγῃ τὴν ἀτομικήν μας εὐτυχίαν, τότε χαρακτηρίζεται ὡς ἀτομικὸς εὐδαιμονισμὸς ἢ ὠφελιμοκρατία. Ἂν ἀποβλέπῃ εἰς τὸ συμφέρον τῆς ὁλότητος, εἰς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον καὶ τὴν εὐτυχίαν τοῦ συνόλου, καλεῖται κοινωνικὸς εὐδαιμονισμός. Ἂν παρατρέξωμεν τοὺς Ἕλληνας προδρόμους τῆς θεωρίας, θὰ φθάσωμεν εἰς μίαν σειρὰν Ἄγγλων ἠθικολόγων καὶ οἰκονομολόγων, ποὺ εἶναι οἱ κήρυκες τοῦ ὠφελιμισμοῦ. Οὗτοι κυρίως ἀποβλέπουν εἰς τὴν κοινωνικὴν ὠφέλειαν καὶ διὰ τοῦτο ἡ διδασκαλία των φέρεται καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κοινωνικοῦ εὐδαιμονισμοῦ. Δύο εἶναι τὰ ἀντιπροσωπευτικώτερα ὀνόματα εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν, ὁ Μπένθαμ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

(J. Bentham) καὶ ὁ Μίλλ (J. St. Mill). Ἀγαθὸν εἶναι, λέγουν, ὅ,τι προξενεῖ χαρὰν καὶ μεγαλώνει τὴν εὐτυχίαν μας, κακὸν ὅ,τι τὴν ἐλαττώνει. Εἶναι ἀνωφελὲς νὰ ὁμιλῶμεν διὰ καθήκοντα. Ὀπίσω ἀπὸ τὸ καθῆκον κρύπτεται τὸ συμφέρον. Ἡ ἠθικὴ ἀξία μιᾶς πράξεως ἐξαρτᾶται ὄχι ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα. Ἀγαθαὶ λοιπὸν εἶναι αἱ ὠφέλιμοι, κακαὶ δὲ αἱ ἐπιζήμιοι πράξεις. Ὁ φωτισμένος νομοθέτης πρέπει νὰ συνυφαίνῃ τὴν ὠφέλειαν καὶ τὴν εὐτυχίαν κάθε πολίτου μὲ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν ὠφέλειαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὑψίστη ἐπιδίωξις ἂς εἶναι ἡ μεγίστη εὐδαιμονία τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ ἀτόμων.

Ἡ ἀκριβὴς ὅμως ἐξέτασις τῶν πραγμάτων καταδεικνύει ὅτι οὔτε τὸ χρήσιμον ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ δεκτὸν ὡς ὑπέρτατος σκοπός. Πρῶτον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ μὲ ἀκρίβειαν τοῦτο. Εἶναι τὸ οἰκονομικῶς, τὸ βιολογικῶς, τὸ κοινωνικῶς χρήσιμον ; ἢ τί ἄλλο ; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ συμφωνία μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων, τῶν διαφόρων τάξεων, τῶν διαφόρων λαῶν ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ ὠφελίμου ; Ἂν πάλιν καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκδέχεται τὸ ὠφέλιμον κατὰ τὸ δοκοῦν, τί σημασίαν θὰ εἶχεν ὡς ἀρχὴ καθοδηγοῦσα τὰς πράξεις μας ; Ἡ παρὰ τῶν ἀτόμων ἢ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐπιδίωξις τοῦ δι' ἑαυτὰς καὶ δι' ἑαυτὰ ὠφελίμου θὰ ὡδήγει — ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἡδονῆς — εἰς καταστροφὴν καὶ εἰς πόλεμον πάντων πρὸς πάντας, εἰς bellum commune omnium contra omnes. Ἰδίως εἶναι δύσκολος ὁ συμβιβασμὸς τοῦ ἀτομικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον. Ἐν συμπεράσματι λέγομεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία τὴν ὁποίαν ὡς ὑπέρτατον σκοπὸν προβάλλει ὁ εὐδαιμονισμός, ἀτομικὸς ἢ κοινωνικός, δύναται μὲν νὰ εἶναι — καὶ συνήθως εἶναι — τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἠθικότητος, οὐδέποτε ὅμως ὑπέρτατος τοῦ βίου σκοπός.

Ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὠφέλεια, εἴτε πηγάζει ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ καὶ τυχαῖα ἀγαθά, ὑγείαν, πλοῦτον, κάλλος, εὐγενῆ καταγωγήν· εἴτε ἀπορρέει ἀπὸ τὴν δόξαν καὶ τὰ κοινωνικὰ ἀγαθά· εἴτε τέλος προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πνεύματος καὶ τὴν παιδείαν, ἡ ὁποία εὐλόγως τάσσεται εἰς ἀνωτέραν μοῖραν, δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ — ἡ ἀπ' αὐτῶν ἡδονὴ καὶ ὠφέλεια — τὴν οὐσίαν τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παλαιόθεν ἐχαρακτηρίσθησαν τὰ ἐγκόσμια ταῦτα ἀγαθὰ ὡς λόγου ἄξια. Ἀλλ' ἡ ἀξία λ.χ. τῆς ὑγείας εἶναι μεγάλη,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μόνον ἂν θεωρηθῇ ὡς βάσις τῆς εὐζωίας καὶ τῆς εὐποιίας καὶ ὡς συντελεστὴς ἠθικοῦ βίου. Ἀπόδειξις ὅτι καὶ αὐτὴ καὶ ἡ ἰδία ἡ ζωὴ θυσιάζεται πολλάκις χάριν ἄλλων σκοπῶν. Καθ' ἑαυτὴν ἡ σιδηρᾶ ὑγεία π.χ. τοῦ ἐγκληματίου ἢ ἡ ὑψηλὴ σοφία τοῦ κακοῦ ἐπιστήμονος δὲν ἀξίζει τίποτε. Καὶ τὸ κυριώτερον, τὰ ἀγαθὰ ταῦτα δὲν ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἡμᾶς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων παραγόντων, λ. χ. προκειμένου περὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης ἀπὸ τὴν γνώμην τοῦ ἀσταθοῦς πλήθους, ἡ ὁποία μεταβάλλεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ἐν τούτοις δὲν στεροῦνται πάσης ἀξίας. Αὐτὸς ὁ Ἐκκλησιαστὴς δὲν συμβουλεύει τὴν τελείαν περιφρόνησίν των, ἀλλὰ συνιστᾷ ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπολαύῃ τούτων μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως εἰς τὸν προσήκοντα τόπον καὶ καιρόν, ἐνθυμούμενος πάντοτε τὴν θνητήν του φύσιν. Αἰώνιον δὲ ἀξίαν καὶ ὑπόστασιν δίδει εἰς ἓν καὶ μόνον ἀγαθόν, τὸν Θεὸν καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ.

3. Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Ν ί τ σ ε (Fr. Nietzsche) οἰκοδομεῖται ἐπάνω εἰς μίαν τάσιν, ποὺ ὁ ἴδιος ὀνομάζει δίψαν δ υ ν ά μ ε ω ς.

Εἶσαι, λέγει, μία νέα δύναμις, ἓν νέον δίκαιον, εἷς τροχὸς ποὺ κυλᾷ μόνος του ; Ἠμπορεῖς νὰ ἀναγκάσῃς τὰ ἄστρα νὰ στρέφωνται γύρω σου ; Ημπορεῖς νὰ εἶσαι κριτὴς τοῦ ἑαυτοῦ σου καὶ ἐκδικητὴς τοῦ νόμου σου ; Ἂν ὄχι, παραμέρισε ἢ σκύψε νὰ περάσουν ἀπὸ ἐπάνω σου οἱ Εκλεκτοί, ποὺ ἠξεύρουν ὡς ἰδικόν σου καλὸν τὸ καλὸν τὸ ἰδικόν των.

Ὁ Νίτσε διὰ τοῦ « Ζαρατούστρα » ἐπαγγέλλεται μίαν νέαν ζωήν. Εἰς αὐτήν, τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ καταλάβῃ ὁ « ὑπεράνθρωπος ». Αὐτὸς εἶναι ἡ ὑψίστη ἀνθρωπίνη ἀξία.

Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἠθική του διδασκαλία. Ὁ Νίτσε διακρίνει σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων ἠθικὴν τῶν κυρίων καὶ ἠθικὴν τῶν δούλων, τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν πασχόντων, ὡς χαρακτηρίζει οὗτος τὴν ἠθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διατυπώνων περαιτέρω τὴν θεωρίαν του ὑποστηρίζει ὅτι πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς ἀπόκτησιν δυνάμεως εἶναι ἀγαθόν, ὅ,τι προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν κακόν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ εἶναι δυνατοί, δημιουργικοί, σκληροί, πρὸ πάντων σκληροί. Οἱ ἀδύνατοι καὶ οἱ δειλοὶ δὲν ἔχουν θέσιν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ πρέπει κατ' αὐτὸν νὰ ἐξαφανισθοῦν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ Ἠθικὴ τῆς δυνάμεως εἶναι μία Ἠθικὴ τῶν ὀλίγων καὶ ὡς τοιαύτη εὑρίσκει τὴν πλήρη ἀποδοκιμασίαν μας. Διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνον δὲν μεριμνᾷ, ἀλλὰ καὶ ρητῶς ἐκφράζει τὴν περιφρόνησίν της. Ὡς θρησκεία τῆς σκληρότητος εἶναι ξένη πρὸς τὴν ψυχήν μας καὶ πρὸς κάθε ἰδέαν ἀνθρωπισμοῦ. Θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ εἶχεν ἔλθει ποτὲ εἰς τὸν κόσμον ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς μὲ τὸ παρήγορον κήρυγμα *«μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται»* (Ματθ. ε', 4), διὰ νὰ ἔχουν ἀκόμη ἀπήχησιν εἰς τὴν καρδίαν μας ἀνάλογοι διδασκαλίαι. Σήμερον ἰδιαιτέρως ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τὴν ὀδυνηρὰν πεῖραν τῶν τελευταίων ἐτῶν νὰ εἴμεθα πολὺ δύσπιστοι εἰς τὸ κήρυγμα τοῦτο τῆς Δυνάμεως.

8. Ἄλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους.

4. Ὑψηλότερον προορισμὸν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ θεωρία τῆς τελειώσεως. Συμβουλεύει νὰ ἐπιδιώκωμεν διαρκῶς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικήν μας προαγωγήν. Πολλοὺς δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὀπαδοὺς τῆς θεωρίας. Ὁ Σωκράτης εὕρισκεν ὅτι τίποτε δὲν παρέχει τόσην ἡδονήν, ὅσον τὸ *«ἑαυτοῦ ἡγεῖσθαι βελτίω γίγνεσθαι»* (Ξ. Ἀπομ. Α', 6, 9). Ἡ σοφία καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ θὰ μᾶς δείξουν τὸν δρόμον πρὸς τὴν τελείωσιν ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνος εὐδαίμων εἶναι ὁ σοφός, διότι μόνος αὐτὸς ἀποβλέπει πρὸς τὸν τέλειον κόσμον τῶν ἰδεῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπερτάτη εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ θεᾶται τὸ ὕψιστον τοῦτο ἀγαθὸν καὶ συμμετέχει αὐτοῦ εἶναι ὡς νὰ γίνεται ἀθάνατος. Ἀρκούμεθα εἰς τὴν μνείαν ἑνὸς μόνον χωρίου: *«Ἐνταῦθα τοῦ βίου γενήσεται αὐτῷ, ὁρῶντι τὸ καλὸν τίκτειν....., τεκόντι δὲ ἀρετὴν ὑπάρχει θεοφιλεῖ γενέσθαι καί, εἴπερ τῳ ἄλλῳ ἀνθρώπων, ἀθανάτῳ»* (Συμπόσ. 211 δ).

Εἰς τὸ ἠθικὸν ἰδεῶδες τῆς τελειώσεως καὶ εἰς τὴν ἕνωσιν μὲ τὸν Θεὸν πιστεύει καὶ ὁ Ὁλλανδὸς φιλόσοφος τοῦ 19ου αἰῶνος Σπινόζα (B. Spinoza)). Ἡ ὑπερτάτη εὐδαιμονία καὶ μακαριότης διὰ τὸν Σπινόζα δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε παρὰ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν γνωριμίαν μὲ τὸν Θεόν. Ὅσον ἡ γνῶσις τελειοποιεῖται τόσον ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖ τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα καὶ τὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σχέσιν των πρὸς τὴν θείαν φύσιν, μαντεύει τὸν ἐσωτερικὸν ρυθμὸν τοῦ κόσμου.

Συμφωνοτέρα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὸν ἀνώτερον προορισμόν του φαίνεται ἡ θεωρία τῆς τελειώσεως. Διότι δίδει σκοπὸν εἰς τὴν ζωὴν καὶ βοηθεῖ τὸν ἄνθρωπον, συμφώνως καὶ μὲ τὴν εὐχὴν τοῦ Γκαῖτε, «πάντα ὑψηλότερα ν' ἀνεβαίνῃ, πάντα μακρύτερα νὰ πηγαίνῃ». 'Αλλ' ἔχει τὸ μειονέκτημα τῆς ἀβεβαιότητος. Ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν θὰ ἐκληφθῇ ἡ τελείωσις; καὶ πρὸς ποῖον πρότυπον θὰ ἀποβλέπῃ; Ἰδοὺ τί δὲν καθορίζει σαφῶς ἡ θεωρία αὕτη. Δι' αὐτὸ καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους ἐκλαμβάνουν τὴν τελείωσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας. Οἱ μὲν ἀποβλέπουν εἰς τὸ τέλειον σῶμα, οἱ δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσιν, ἄλλοι εἰς τὴν ἁρμονίαν σώματος καὶ ψυχῆς. Οὗτοι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἐκεῖνοι εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἐξημέρωσιν.

5. Ὁ Ἀ ρ ι σ τ ο τ έ λ η ς ἐπίσης ἠσχολήθη μὲ τὸ θέμα ποῖος ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῆς ζωῆς. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀνθρωπίνη εὐδαιμονία δὲν ἔγκειται οὔτε εἰς τὴν τελείαν ἀπραξίαν οὔτε εἰς τὴν ἔντονον ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ εἰς τὴν σύμφωνον μὲ τὴν ἀρετὴν ἐ ν ε ρ γ η τ ι κ ό τ η τ α τοῦ ἀνθρώπου. Ὑψίστη ἐνεργητικότης εἶναι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ νοῦ. Δι' αὐτῆς λοιπὸν πραγματοποιεῖται ἡ εὐδαιμονία. Εἰς τὸν νοῦν, ὡς γνωστόν, ἔδιδε τὴν πρώτην θέσιν καὶ ὁ Πλάτων. Μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ ἐναρμονίζεται ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἡδονή. Ἡ φρόνησις μόνη ἢ μόνη ἡ ἡδονὴ δὲν ἐξασφαλίζουν εὐδαίμονα βίον. Τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εὑρίσκομεν εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» αὐτοῦ (Βιβλίον Α', 1 κ. ἑξῆς).

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Π ά ο υ λ σ ε ν (F. Paulsen), ἀκολουθῶν τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐδίδαξεν ὅτι σκοπὸς τοῦ ἠθικοῦ βίου εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελείωσις τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωῆς, ἰδίως τῶν ἀνωτέρων. Ὅσαι πράξεις μας προάγουν τὴν ζωὴν εἶναι ἀγαθαί, ὅσαι τὴν βλάπτουν κακαί. Μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν ὑπάρχουν μερικαὶ ἀνώτεραι, ὅπως τὸ λογικόν, καὶ αὐτὰς πρέπει κυρίως νὰ καλλιεργῶμεν. Τὸ σύστημα τοῦτο ὠνομάσθη ἐ ν ε ρ γ ε ι ο κ ρ α τ ί α ἢ ἐ ν ε ρ γ ι σ μ ό ς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Οὔτε ἡ ἐνεργειοκρατία ὅμως εἶναι πειστικὴ ὡς θεωρία περὶ τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἀποχωρίζωμεν ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦ ψυχικοῦ βίου ὡρισμένας λειτουργίας καὶ νὰ θεωρῶμεν αὐτὰς ὡς ἀξίας ὅλως ἰδιαιτέρων τιμῶν. Βεβαίως ἡ λογικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου εἶναί τι σημαντικόν, ἀλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον συναντῶμεν ἐπίσης καὶ συναίσθημα καὶ βούλησιν καὶ χαρακτῆρα, καὶ εἶναι περισσότεροι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εὐηργέτησαν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὴν ἀρετήν των παρὰ μὲ τὴν σοφίαν των.

Ἑκάστη λοιπὸν τῶν ἀπόψεων τούτων εἶναι μονομερὴς καὶ ἀσταθής. Ἔναντι τῆς τοσαύτης ἀβεβαιότητος ἡ Χριστιανικὴ Ἠθικὴ προσφέρει ἓν ἀδιάσειστον κριτήριον πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ. Εἶπεν ὁ Σωτήρ: *«Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰμὴ δι' ἐμοῦ»* (Ἰω. ιδ', 6). Καὶ πάλιν: *«Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι»* (Ματθ. ε'. 48). Ὑπέρτατος λοιπὸν σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ ἡ ὁμοίωσις μὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, τὸν Θεὸν τῆς ἀγάπης. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του αὐτῇ ὁ ἄνθρωπος οὔτε τὸ σῶμα θὰ παραμελήσῃ, διότι εἶναι κατοικητήριον τῆς ψυχῆς, οὔτε τὸ πνεῦμα θὰ καταφρονήσῃ οὔτε ἄλλην ἐκδήλωσιν τῆς προσωπικότητός του θὰ ἀγνοήσῃ. Δὲν θὰ εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς προόδου οὔτε κατὰ πρόγραμμα ἐχθρὸς τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν. Οὔτε ξένος πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν οὔτε περιφρονητὴς τῶν προβλημάτων της καὶ σαρκαστὴς τῶν ἀξιῶν της. Ἀπεναντίας ἡ συνείδησις ὅτι εἶναι συνεργὸς Θεοῦ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν θὰ τοῦ δίδῃ πτερὰ καὶ θὰ τὸν ἐνδυναμώνῃ εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς ἠθικὴν ἐξύψωσιν τῆς ζωῆς.

9. Αὐτόνομα καὶ ἑτερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα. Καντιανὴ Ἠθική.

Ἓν ἄλλο πολὺ σημαντικὸν ἠθικὸν πρόβλημα εἶναι αὐτὸ ποὺ ὀνομάζομεν γένεσις τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Πῶς ἐσχηματίσθη μέσα εἰς τὴν ψυχήν μας ἡ Ἀρχὴ αὐτή, ἡ ὁποία προστάζει μὲ τόσον αὐστηρὸν καὶ ἀμείλικτον τρόπον: «Πρέπει!» — «Δὲν πρέπει!» καὶ ἐλέγχει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐντολῶν της μὲ τὴν τύψιν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καὶ τὴν μεταμέλειαν; Ἐτέθη ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους; Ἐτέθη ὑπὸ ἄλλου; Εἶναι αὐτοδημιούργητος; Δύο κυρίως θεωρίαι προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς αὐτὴν τὴν ἀπορίαν, ἡ τῆς ἑτερονόμου ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ ἡ τῆς αὐτονομίας.

Κατὰ τὰ ἑ τ ε ρ ό ν ο μ α φιλοσοφικὰ συστήματα ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ ἢ κρίνει ἐπὶ τῇ βάσει ἐντολῶν, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ παράγοντας ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένους. Κυρίως ἡ ἑτερόνομος ἠθικὴ φιλοσοφία εἶναι θεονομική. Ἀποδίδει τὸν ἠθικὸν νόμον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ρυθμίζομεν τὰς ἐνεργείας μας καὶ κρίνομεν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, εἰς μίαν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἥτις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἐνδιαφέρεται δι' αὐτὸν καὶ κατευθύνει τὰ διαβήματα αὐτοῦ. Ὁ ἠθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένος μὲ τὸν Θεόν, ἠθικὴ ἄνευ Θεοῦ εἶναί τι ἀκατανόητον.

Μία ἄλλη ἄποψις, συγγενὴς πρὸς αὐτήν, δέχεται ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι εἶναι ἔμφυτοι εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ συνείδησις εἶναι ἓν ἀρχέγονον μέσα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν στοιχεῖον.

Πολλοὶ μεταξὺ τῶν μεγίστων παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων εἶναι ὀπαδοὶ τῆς ἑτερονομίας ἢ ἀποκλίνουν πρὸς αὐτήν. Ἐμφύτους τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ δώρημα τοῦ θεοῦ ἐθεώρει ὁ Σ ω κ ρ ά τ η ς καὶ ὁ Π λ ά τ ω ν. Ὁ Σ π ι ν ό ζ α λέγει ὅτι τὰ πάντα πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἄπειρον σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ Ἕ γ ε λ ο ς θεωρεῖ τὸν ἠθικὸν νόμον ἀποκάλυψιν τοῦ θείου θελήματος.

Κατὰ δὲ τὴν α ὐ τ ο ν ο μ ί α ν τὸ ὄργανον τῶν ἠθικῶν πράξεων δὲν ἐτέθη ἐντὸς ἡμῶν ἀπὸ κανένα, ἀλλ' ἐδημιουργήθη μικρὸν κατὰ μικρόν. Οἱ ἄνθρωποι ἔφθασαν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν βοηθούμενοι ἀπὸ τὴν πεῖράν των. Ὁ ἠθικὸς κῶδιξ εἶναι ἀνθρώπινον δημιούργημα, ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον.

Τῆς αὐτονομίας ὀπαδοὶ εἶναι ὅλοι ὅσοι τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν ἐμπειρίαν τοποθετοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν νόησιν, οἱ θιασῶται τῆς ὠφελιμοκρατίας καὶ τοῦ εὐδαιμονισμοῦ καὶ ὁλόκληρος ἡ χορεία τῶν ὑλιστῶν φιλοσόφων. Τέλος πρέπει νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν αὐτὴν αἵρεσιν τὸν Γάλλον φιλόσοφον Κ ὸ ν τ (Aug. Comte), τὸν ἱδρυτὴν τῆς Θετικῆς Φιλοσοφίας, καὶ τὸν μνημονευθέντα ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα Φ ρ. Ν ί τ σ ε.

Ἀλλ' ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς αὐτονόμου Ἠθικῆς εἶναι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὁ μέγας φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων Κάντιος (Im. Kant). Μὲ τὸ ἔργον του « Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ λόγου » (1781) ἤνοιξε νέους ὁρίζοντες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν, εἰς τρόπον ὥστε καμμία μεταγενεστέρα φιλοσοφία νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ἀγνοήσῃ τί ἐδίδαξεν ὁ μέγας ἐκεῖνος σοφός. Ὁ Κάντιος ἠσχολήθη μὲ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὰ ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ σπουδαιότερον εἰς τὴν Ἠθικὴν ἀναφερόμενον ἔργον του εἶναι ἡ « Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ λόγου » (1788).

Δέχεται ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀξία ἢ ἀπαξία τῶν πράξεών μας δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν θείαν βούλησιν ἢ ἀπὸ ἄλλην θέλησιν ἔξω ἡμῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους καὶ ἀπὸ νόμους ποὺ ὑπάρχουν ἐντὸς ἡμῶν. Ἡ Ἠθική του λοιπὸν εἶναι αὐτόνομος, δὲν ζητεῖ νὰ στηριχθῇ εἰς κάποιαν αὐθεντίαν. Ἡ ἀρετὴ δι' αὐτὸν εἶναι αὐθυπόστατος καὶ αὐτάρκης.

Ἀλλὰ τί εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸν Κάντιον κριτήριον διὰ τὴν ἠθικότητα τῶν πράξεών μας ; Πότε μία πρᾶξίς μας ἠμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ἠθική ;

Ὑπάρχουν, λέγει ὁ Κάντιος, πράξεις ὠφέλιμοι ἴσως, ποὺ ἔχουν ὅμως ὡς ἐλατήριον τὴν φιλαυτίαν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν. Αὐταὶ δὲν ἠμποροῦν ποτὲ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἠθικαὶ πράξεις. Ἄλλαι γίνονται ἀπὸ κάποιαν κλίσιν ἢ ὁρμὴν ἢ ἐπιθυμίαν – οὔτε αὐταὶ εἶναι γνησίως ἠθικαί. Καὶ αὐταὶ ἀκόμη ποὺ γίνονται ἀπὸ οἶκτον ἢ συμπόνιαν δὲν ἠμποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν ἠθικαί. Οὔτε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα κρίνονται αἱ πράξεις, διότι αὐτὰ δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ ἡμᾶς. Οὔτε ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, διότι εἶναι ἄγνωστον ποία κλίσις ἢ συμφέρον μᾶς ὠθεῖ πρὸς αὐτάς. Ἠθικαὶ πράξεις εἶναι μόνον ἐκεῖναι ποὺ γίνονται ἀπὸ την καθαρὰν συναίσθησιν τοῦ χρέους, ἀπὸ καθαρὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ Καθῆκον. Ἀγαθὴ πρᾶξις εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ ἀγαθὴν Βούλησιν, ἀλλ' ἀγαθὴ Βούλησις εἶναι ἐκείνη ποὺ λειτουργεῖ μὲ τὸ πρόσταγμα ἑνὸς ἀδυσωπήτου Νόμου. Ἡ προσταγὴ αὐτὴ τοῦ νόμου εἶναι κατηγορική. Ἡ πρᾶξις δηλαδὴ ποὺ παραγγέλλει νὰ ἐκτελεσθῇ δὲν εἶναι μέσον δι' ἕνα ἄλλον σκοπόν, ἀλλὰ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀποτελεῖ σκοπόν. Ἔτσι ὁ Κάντιος ἔφθασεν εἰς τὴν περίφημον κατηγορικὴν προσταγήν του, ποὺ εἶναι ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Διατυπώνεται ὡς ἀκολούθως : *«Πρᾶττε συμφώνως πρὸς ἕνα τοιοῦτον κανόνα, ὥστε ὁ*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κανὼν αὐτὸς νὰ ἠμπορῇ ταὐτοχρόνως νὰ χρησιμεύσῃ — καὶ σὺ ὁ ἴδιος νὰ τὸ θέλῃς νὰ χρησιμεύσῃ — ὡς κανὼν μιᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας ».

Αἱ πράξεις μας λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς ἕνα κανόνα, τοῦ ὁποίου τὸ κῦρος νὰ εἶναι ἀπόλυτον καὶ ὁ ὁποῖος νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Νόμου δὲν περιορίζει, λέγει ὁ Κάντιος, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπεναντίας μάλιστα τὴν προϋποθέτει. Διότι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ὡς λογικὸν ὄν, αὐτόνομον καὶ ἐλεύθερον, εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔθεσε τὸν νόμον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπαιτεῖ νὰ πειθαρχῶμεν. Ὅταν ἡ ἠθικότης κρίνεται κατὰ νόμους ἄλλους, ποὺ δὲν ἔθεσεν ἡ ἠθικὴ Βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἡ Βούλησις καὶ ἡ ἠθικὴ εἶναι πλέον ἑτερόνομος καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἀντιφάσκει μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Διότι ἐλευθερία, λέγει, δὲν εἶναι ἡ ἀναρχία καὶ ἀσυδοσία εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρακτέου, ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς νὰ λυτρώνεται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ νὰ στρέφεται πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει συγχρόνως νομοθέτης καὶ ἐκτελεστὴς τοῦ νόμου του.

10. Κριτικὴ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Καντίου.

Μολονότι ἡ ἐξοικείωσις πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσόφου δὲν εἶναι τόσον εὔκολος, θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τῆς ἠθικῆς του διδασκαλίας.

1. Ἡ Ἠθικὴ τοῦ Καντίου παραγγέλλει νὰ πράττωμεν συμφώνως μὲ τοὺς κανόνας, τῶν ὁποίων δὲν μᾶς δίδει τὸ περιεχόμενον. Μᾶς λέγει ὅτι οἱ κανόνες τῆς διαγωγῆς μας πρέπει νὰ ἔχουν γενικὸν κῦρος καὶ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ κανόνες δὲν τὸ μανθάνομεν. Μᾶς λέγει πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῶμεν γενικῶς, ἀλλὰ δὲν μᾶς λέγει τί πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τας διαφόρους περιπτώσεις. Σχεδὸν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ μᾶς ὑποδηλώσῃ τί δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν. Ποῖος ἆρά γε θὰ μᾶς δείξῃ τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι πρέπον ;

2. Ἡ κατηγορική του προσταγὴ μᾶς βοηθεῖ ἴσως νὰ ἀξιολογήσωμεν ἠθικῶς τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἐξυπηρετεῖ εἰς τὴν κρίσιμον στιγμήν, ποὺ πρέπει ἡμεῖς οἱ ἴδιοι νὰ λάβωμεν ἀπο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φάσεις. Ὁ ἐγωιστὴς π.χ. δὲν αἰσθάνεται ὡς καθολικὸν νόμον τὴν ἀλληλοβοήθειαν, ἀλλὰ τὴν αὐτοβοήθειαν. Οὔτε θέλει νὰ ἰσχύσῃ ὁ νόμος τῆς ἀλληλοβοηθείας, διότι εὐτυχῶν τώρα, δὲν δύναται νὰ ὑπεισέλθῃ εἰς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἐνδεοῦς. Κάποιο λοιπὸν ἄλλο στήριγμα πρέπει νὰ εὕρωμεν διὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Ποῖον εἶναι ἄρά γε αὐτό ;

3. Πιθανὸν μερικὰ προνοιοῦχα πνεύματα, μερικὰ ὅλως ἐκλεκτὰ καὶ ἐλεύθερα ἄτομα, νὰ ἔχουν σαφῆ συνείδησιν αὐτοῦ τοῦ καθολικοῦ κανόνος μιᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας. Πιθανὸν νὰ ἔχουν τὴν δύναμιν κάθε φορὰν νὰ ἀνάγωνται μέχρι τοῦ ὕψους τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς Ἀρχῆς καὶ νὰ συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἐπιταγάς της. Ποῖος ὅμως θὰ ἐγγυηθῇ ὅτι αὐτὴν τὴν ἱκανότητα θὰ ἔχωμεν ὅλοι, ὅλον τὸ πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων ; Πρόκειται νὰ συγκροτήσωμεν καμμίαν ἀριστοκρατικὴν Ἠθικήν, προοριζομένην δι' ὀλίγους ; ἢ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ἄνθρωπος γενικῶς ; Διὰ ποίους ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς ; Μήπως διὰ τοὺς ὀλίγους ;

4. Ὁ Κάντιος δὲν εἶναι εἷς τυχαῖος ἠθικολόγος . Προσέφερε τὴν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅτι ἐλύτρωσε τὴν Ἠθικὴν ἀπὸ κάθε εἴδους εὐδαιμονισμὸν καὶ ἡδονοθηρίαν καὶ καθιέρωσεν ἕνα ἠθικὸν κώδικα, ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλει διαρκῆ ἀγῶνα κατὰ τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν κατωτέρων ἐπιθυμιῶν μας καὶ ἀπαιτεῖ ἀπεριόριστον ὑποταγὴν εἰς τὸ Καθῆκον. Ἔστησεν ὁ Κάντιος τὴν ἀρετὴν εἰς ὑψηλότατον βάθρον, εἶδεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ χρέους τὸν βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὸν Νόμον, ποὺ ἐπιτάσσει μὲ ἀδυσώπητον αὐστηρότητα. Ἀλλ' ἄφησε τὸν ἄνθρωπον ἀβοήθητον εἰς αὐτὸν τὸν δύσκολον δρόμον, ποὺ ἠρκέσθη νὰ τοῦ δείξῃ ἀπὸ μακράν. Δὲν ἠμπόρεσε νὰ τοῦ δώσῃ τὸ σωτήριον ὁδηγητικὸν φῶς. Πῶς εἶναι, ἀλήθεια, δυνατὸν νὰ ἐκτελῇ τὸ χρέος του ὁ ἄνθρωπος ὑπακούων εἰς αὐτὴν τὴν ἀσύλληπτον σκιὰν τοῦ Καντιανοῦ Νόμου ; Πῶς χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ὄπισθέν του μίαν Δύναμιν ποὺ νὰ δίδῃ τὴν ἐντολήν, πῶς χωρὶς τίποτε νὰ ἐλπίζῃ διὰ τὴν ζωὴν αὐτὴν ἢ νὰ προσδοκᾷ διὰ τὴν ἄλλην, θὰ εὕρῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἀρετήν ; Ἰδοὺ τί δὲν ἐξήγησεν ὁ Κάντιος.

5. Ὁ Κάντιος ἀνεβίβασε τὸν ἄνθρωπον εἰς πολὺ ὑψηλὸν ἐπίπεδον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐν σχέσει πρὸς ἄλλους σοφούς. Ὁ ἄνθρωπος, εἶπεν, εἶναι ὂν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, δὲν ἠμπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι μέσον, τὸ ὁποῖον νὰ μεταχειρίζεται κατ' ἀρέσκειαν ὁ εἷς καὶ ὁ ἄλλος, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ διαφόρους σκοπούς. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι σκοπὸς ὁ ἴδιος, εἶναι αὐτοσκοπός. Ἀπὸ ὅλα τὰ φυσικὰ πράγματα εἶναι ὁ μόνος ποὺ δικαιοῦται νὰ ὀνομασθῇ πρόσωπον. Τὸν ἄνθρωπον λοιπὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, παραγγέλλει ὁ Κάντιος, νὰ τὸν μεταχειρίζεσαι πάντοτε ὡς σκοπόν, ποτὲ ὡς μέσον, καὶ ἀναλόγως νὰ ρυθμίζῃς τὰς πράξεις σου. Ποίαν ἀξίαν ἔχει ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς ἐννοοῦμεν πολὺ καλῶς, ὅταν βλέπωμεν ὁλόκληρα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα καὶ ἰδεολογίας νὰ μεταχειρίζωνται τὸν ἄνθρωπον ὡς μέσον διὰ τοὺς φανεροὺς ἢ ἀνομολογήτους σκοπούς των, ὅταν βλέπωμεν ὅτι εἰς κοινωνίας ἀνθρώπων καλλιεργεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἀγέλης, ὅταν βλέπωμεν νὰ τὸν ὑποβιβάζουν εἰς τὴν στάθμην ἐκείνην, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔχει ἀπὸ αἰώνων ἀπομακρυνθῇ. Ὁ Κάντιος λοιπὸν εἶναι ἄξιος τῆς εὐγνωμοσύνης μας διὰ τὴν ὑπηρεσίαν του αὐτήν. Ἀλλ' ἐστάθη ἕως ἐκεῖ. Δὲν κατῆλθε μέχρι τοῦ ἑνός, συγκεκριμένου, ζωντανοῦ ἀνθρώπου, δὲν ᾐσθάνθη τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνίαν του. Τὸν ἀφῆκε μόνον εἰς τὴν τραγικήν του προσπάθειαν νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Τὸν εἶδε μὲ ἐκτίμησιν, ἀλλ' ὄχι μὲ συμπόνιαν, μὲ διαφέρον, ἀλλ' ὄχι μὲ ἐπιείκειαν. Ἄλλο ἀποτέλεσμα δὲν ἠδύνατο κανεὶς νὰ ἀναμείνῃ ἀπὸ μίαν Ἠθικὴν ἄνευ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἔγινεν ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη διὰ μίαν ἀνασύνδεσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν πηγὴν τῆς ἠθικότητος. Ἔπρεπε νὰ στηθῇ ἐκ νέου ἡ γέφυρα ποὺ συνδέει τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸν Θεὸν καὶ μὲ τὸ Ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα. Εἰς ἑπόμενα μαθήματα θὰ ἐξηγήσωμεν πῶς μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πίστεως ἐπιτυγχάνεται ἡ σύνδεσις αὕτη καὶ θὰ καταδείξωμεν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκευτικότητος.

11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἠθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς.

Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἠθικῆς εἶναι μία νέα κατεύθυνσις εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἠθικῶν προβλημάτων, ἡ ὁποία ἀντιτίθεται εἰς τὴν κατ' εἶδος ἐκδοχήν, ὅπως τὴν ὑπεστήριζεν ὁ Κὰντ καὶ οἱ ὀπαδοί του. Δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μίαν Ἠθικὴν τῆς μορφῆς, τὴν δὲ ἄλλην Ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου.

Τὴν Ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου ἀντιπροσωπεύει ἡ φαινομενολογικὴ σχολὴ ἢ φιλοσοφία, τὴν ὁποίαν ἵδρυσεν ὁ Χοῦσσερλ (Ed. Husserl), ἀνέπτυξαν δὲ εἰς τὰ συγγράμματά των οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι Σέλερ (Max Scheler) καὶ Χάρτμαν (Nic. Hartmann).

Κατὰ τὴν Ἠθικὴν τοῦ Καντίου, τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον μιᾶς πράξεως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ὁ τρόπος τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἡ μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν συνδέω τὴν πρᾶξιν μὲ τὴν βούλησιν. Ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ Κάντ (Πρᾶττε συμφώνως κ.λ.π.) μᾶς φέρει ἔξω ἀπὸ τὴν δεδομένην ἐμπειρίαν, ἔξω ἀπὸ τὴν ἠθικὴν πραγματικότητα. Δὲν πράττω τὴν πρᾶξιν Α, διότι εἶναι εὐάρεστος ἢ ὠφέλιμος ἢ ὡραία ἢ ἄλλο τι, ἀλλὰ διότι τὸ ἐπιβάλλει μία ὡρισμένη λογική, ὁ «πρακτικὸς λόγος». Ἡ βούλησίς μου δὲν πρέπει διόλου νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς πράξεως, πρέπει νὰ εἶναι ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος, ἤτοι αὐτὴ ἡ ἰδία νὰ θέτῃ εἰς τὸν ἑαυτόν της νόμους.

Κατὰ τὴν νέαν ὅμως ἐκδοχήν, ὁ κόσμος τῶν «ἀξιῶν», ἄρα καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ ὑπάρχει καθ' ἑαυτόν, προϋπάρχει τῆς πράξεως καὶ δὲν τὸν γεννᾷ ἡ βούλησίς μου, ἡ ἀγαθὴ βούλησις τοῦ Κάντ. Αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν ἀσχέτως πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἀνεξαρτήτως δηλαδὴ πρὸς τὸν αἰσθανόμενον καὶ ἐνεργοῦντα ἄνθρωπον. Ὑπάρχουν καὶ εἶναι προϋπόθεσις τῶν πάσης φύσεως ἐπιθυμιῶν μας. Ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι ζήτημα μορφῆς, δὲν εἶναί τι τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ κάτι ποὺ ἀναπηδᾷ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ὑποστάσεώς μας, τοῦ εἶναί μας.

Ἀλλ' εἶναι καιρὸς νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα. Τί εἶναι αἱ ἀξίαι;

Ἀξία εἶναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, **ἓν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἢ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ**.

Ἀπὸ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὰ ὑλικὰ ἀγαθὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας ἐπέρασε βαθμηδὸν εἰς τὰς ψυχικὰς ἰδιότητας καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος γενικώτερον. Οὕτω ὁμιλοῦμεν διὰ ἐπιστημονικάς, ἠθικάς, θρησκευτικὰς ἀξίας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀξία εἶναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἓν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὁποίου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἢ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Οὕτω ἡ ἀξία ἔχει ἀποβῆ περίπου ταὐτόσημος πρὸς ἓν ἰδανικὸν ἢ ἰδεῶδες, ἤτοι πρὸς κάτι ὑψηλὸν καὶ ὑπέροχον, τὸ ὁποῖον ὁ ἄνθρωπος ὀνειρεύεται νὰ φθάσῃ.

Αἱ ἀξίαι διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἀ γ α θ ά. Τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι ἀξίαι, ἐνέχουν ὅμως ἀξίαν, εἶναι φορεῖς ἀξιῶν. Ἐνίοτε ἓν ἀγαθὸν ἔχει πολλαπλῆν ἀξίαν. Εἷς ζωγραφικὸς πίναξ π.χ. εἶναι κυρίως μὲν αἰσθητικῆς ἀξίας φορεύς· ἐνδεχομένως ὅμως ἔχει καὶ ἱστορικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀξίαν, ἂν δὲ συντελῇ εἰς φρονηματισμὸν τῆς νεότητος, καὶ παιδαγωγικὴν ἢ ἠθικήν.

Τὰς ἀξίας δὲν ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὸ λογικόν. Δὲν « γνωρίζομεν » κυρίως εἰπεῖν τὰς ἀξίας, ἀλλὰ « ζῶμεν » αὐτάς, ἤτοι τὰς αἰσθανόμεθα μὲ ὅλην μας τὴν ψυχὴν καὶ τὰς προσοικειούμεθα μὲ ὅλην μας τὴν ὕπαρξιν. Κατὰ τὴν « βίωσιν » αὐτὴν τῶν ἀξιῶν μετέχει καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις καὶ τὸ συναίσθημα, ἰδίως τοῦτο. Ὀρθὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἔκφρασις « πραγματοποιοῦμεν ἢ ἐμπραγματοῦμεν τὰς ἀξίας ».

Πολλοὶ ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν μίαν ταξινόμησιν καὶ διαβάθμισιν τῶν ἀξιῶν.

Εἰς μίαν κατωτάτην βαθμίδα τοποθετοῦνται αἱ ἀ ξ ί α ι τῶν α ἰ σ θ η τ η ρ ί ω ν (κυμαινόμεναι μεταξὺ τῶν ὁρίων εὐάρεστον - δυσάρεστον) καὶ αἱ β ι ο λ ο γ ι κ α ὶ (ὑγεία - ἀσθένεια). Μετὰ ἀπὸ αὐτὰς τάσσονται αἱ θ ε ω ρ η τ ι κ α ὶ καὶ κ α λ λ ι τ ε χ ν ι κ α ὶ ἀξίαι, ἤτοι ὅσαι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν γνῶσιν (ἀληθὲς - ψευδὲς) ἀφ' ἑνός, μὲ τὴν τέχνην ἀφ' ἑτέρου (καλὸν - αἰσχρόν). Ὑπεράνω αὐτῶν τάσσονται αἱ ἠ θ ι κ α ὶ καὶ αἱ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ α ὶ ἀξίαι. Θεμελιώδεις ἠθικαὶ ἀξίαι εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, θρησκευτικαὶ δὲ τὸ ἅγιον καὶ τὸ βέβηλον.

Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι διακρίνονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἄλλας διὰ τῶν ἑξῆς γνωρισμάτων :

1. Ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς πρόσωπα καὶ πράξεις προσώπων, οὐδέποτε εἰς ἄψυχα.

2. Ἔχουν χαρακτῆρα κοινωνικόν. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι αἱ πράξεις μας πρέπει νὰ τυγχάνουν ἀπαραιτήτως τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς κοινωνίας· διότι ἕκαστος ἄνθρωπος, κεχωρισμένος τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

συνόλου, δύναται νὰ βεβαιωθῇ ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του ἂν εἶναι ἠθικὸς ἢ ὄχι.

3. Αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι δὲν νοοῦνται χωρὶς ἐλευθερίαν. Ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκλογῆς, δὲν ὑπάρχει καταλογισμὸς οὔτε ἑπομένως θέμα ἠθικῆς ἐκτιμήσεως μιᾶς πράξεως. Μόνον ὁ ἐλεύθερος δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἠθικὸς ἢ μὴ ἠθικός. Εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειώσωμεν ὅτι μερικοὶ δὲν δέχονται τὰς ἠθικὰς ἀξίας ὡς ἰδίαν κατηγορίαν ἀξιῶν. Ὑποστηρίζουν ὅτι αὗται παρακολουθοῦν ὅλας τὰς ἄλλας καὶ ὑπεισέρχονται εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐκδήλωσιν.

Αἱ θρησκευτικαὶ τέλος ἀξίαι θεωροῦνται σπουδαιότηται. Εἶναι τὸ βάθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἰκοδομοῦνται αἱ λοιπαί. Διότι, ἂν δὲν ἀποδίδωμεν ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον ἐν τῷ συνόλῳ ὡς τέλειον καὶ θεῖον δημιούργημα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δίδωμεν ἀξίαν εἰς ὅ,τιδήποτε ἀπὸ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Καθὼς ὑπεστήριξεν ὁ ἐπιφανὴς σύγχρονος φιλόσοφος Σπράγκερ (Ed. Spranger), τὸν ὑπέρτατον σκοπὸν τῆς ζωῆς μόνον ἡ θρησκευτικὴ ἀνάτασις ἠμπορεῖ νὰ δώσῃ, μόνον μία κοσμοθεωρία, ἥτις δονεῖται ἀπὸ θρησκευτικὸν παλμόν. Αἱ κατώτεραι ἀξίαι, λέγουν οἱ φαινομενολόγοι φιλόσοφοι, ἀποκτοῦν περιεχόμενον μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς ἀνωτέρας, καὶ μάλιστα τὰς θρησκευτικάς. Εἰς τὰς ὑλικὰς ἀπολαύσεις ὁ ἄνθρωπος δὲν εὑρίσκει ὁριστικὴν ἱκανοποίησιν. Δι᾽ αὐτὸ τείνει νὰ ὑπερβῇ τὸ ζωικὸν στοιχεῖον καὶ νὰ « ἐξακοντισθῇ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου ». Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία κίνησις πρὸς τὸ θεῖον.

Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ ἀξίαι, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν Ἠθικὴν τοῦ περιεχομένου προϋπάρχουν τῆς πράξεως καὶ τῆς βουλήσεώς μας.

Ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Καντιανῆς Ἠθικῆς στηρίζεται, κατὰ τὴν νέαν θεωρίαν, εἰς προϋποθέσεις ἀπαραδέκτους. Ὁ Κὰντ ἐπίστευσεν ὅτι ἡ εἰδολογική, ἡ μορφολογικὴ Ἠθική του μᾶς ἀπαλλάσσει ἅπαξ διὰ παντὸς ἀπὸ τὸν ἡδονισμόν, ποὺ εἶναι δι᾽ αὐτὸν ἡ ἀναγκαία κατάληξις κάθε Ἠθικῆς στρεφομένης πρὸς τὸ ἀντικείμενον, πρὸς ἓν ὑπέρτατον ἀγαθόν. Κατ᾽ αὐτὸν ὅμως τὸν τρόπον ἡ Καντιανὴ Ἠθικὴ διακόπτει κάθε δεσμὸν μὲ τὴν ζωντανὴν ἠθικὴν πραγματικότητα καὶ καταντᾷ καθαρὸς τύπος. Ἡ νέα Ἠθική, τοῦ περιεχομένου, πιστεύει ὅτι οὔτε τὴν τυποποίησιν τῆς Καντιανῆς Ἠθικῆς ἐμφανίζει οὔτε εἰς ἡδονισμὸν καταλήγει, τὸν ὁποῖον ἀντιθέτως ἀποκρούει καὶ στηλιτεύει. Καὶ ἐνῷ δὲν εἶναι ἑτερόνομος,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δηλαδὴ δὲν καταφεύγει εἰς δυνάμεις ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένας, ἐξ ἄλλου δὲν παρουσιάζει τὰς ἀτελείας τῆς αὐτονόμου Ἠθικῆς. Ἡ βούλησίς μας στρέφεται πρὸς τὰς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν, προϋπάρχουν ἡμῶν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ μας νὰ πραγματοποιήσωμεν τὰς ἀξίας, πραγματοποιοῦμεν τὸν ἠθικόν μας προορισμόν. Η προσωπικότης ἐπανακτᾷ οὕτω τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματά της, καταξιώνεται.

Παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν της ἡ Ἠθικὴ τοῦ περιεχομένου ἀφήνει εἰς ἡμᾶς ἀρκετὰς ἀμφιβολίας. Ἀφοῦ αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν καθ' ἑαυτὰς καὶ δὲν τὰς θέτει ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ ποῖον ἐτέθησαν ; Καὶ ἀφοῦ πᾶσα ἑτερονομικὴ καὶ θεονομικὴ λύσις ἀποκλείεται διὰ τὴν ἠθικὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν, πῶς ἐτέθησαν καὶ πῶς ὑφίστανται ὡς ἀπόλυτοι ἐκτιμητικαὶ ἀρχαὶ τῶν πράξεών μας ; Εἰς τοῦτο δὲν δίδει πειστικὴν ἀπάντησιν ἡ Ἠθικὴ τοῦ περιεχομένου. Ἔπειτα πῶς αἱ ἀξίαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀπόλυτοι καὶ αὐθύπαρκτοι ; Αἱ ἀξίαι προβάλλουν μόνον ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ συσχετίζομεν ἓν ὑποκείμενον πρὸς κάποιο πρᾶγμα, πρὸς ἓν ἀντικείμενον. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν οἱ δύο αὐτοὶ ὅροι, τὰ δύο ἀπαραίτητα δεδομένα, δὲν δύναμαι νὰ ὁμιλῶ περὶ ἀξιῶν. Ὑπάρχει ὠφέλιμον, ὡραῖον, ἀγαθόν, ἂν δὲν ἀναφέρεται εἰς κάτι καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ ὁ κρίνων, ὁ ἀποφαινόμενος περὶ αὐτοῦ ;

Καὶ ἐν κατακλεῖδι, πῶς αἱ φευγαλέαι αὐταὶ καὶ ἀσύλληπτοι διὰ τὸν κοινὸν ἄνθρωπον ἐκτιμητικαὶ ἀρχαί, περὶ τῶν ὁποίων τόση γεννᾶται ἀμφισβήτησις, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν σημεῖα ἕλξεως διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ ; Πῶς ὁ ἄνθρωπος ἀβοήθητος, ἀκαθοδήγητος, « αὐτόνομος », θὰ ὁδηγηθῇ πρὸς αὐτάς ;

12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἠθικότητος.

Ἐξητάσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μὲ κάθε συντομίαν τὰς ἀπόψεις τῶν κυριωτέρων φιλοσοφικῶν συστημάτων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ὕψιστον σκοπὸν καὶ τὰ ἄλλα προβλήματα τοῦ ἠθικοῦ βίου. Ἀπὸ τὴν μεγίστην μεταξὺ αὐτῶν ἀσυμφωνίαν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτῶν συνάγεται τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκροτηθῇ ἠθικὸν σύστημα καὶ κῶδιξ ἠθικῆς διαγωγῆς ἄνευ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Θεοῦ. Ἡ ἠθικότης λοιπὸν μόνον ἐπὶ τῆς θρησκείας ἠμπορεῖ νὰ στηριχθῇ. Διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος εἶναι ἀδιασπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκευτικότητος.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς πίστεως ἐπὶ τὸν ἠθικὸν βίον εἶναι μεγάλη καὶ ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν ζωὴν ἀτόμων καὶ λαῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Ἱστορίας. Ὅτι γενναῖον καὶ μέγα κατωρθώθη, συνετελέσθη εἰς στιγμὰς ἐντόνου θρησκευτικῆς ζωῆς. Οἱ θαυμάσιοι πίνακες τοῦ Κρητὸς Θεοτοκοπούλου καὶ τῶν μεγάλων δημιουργῶν τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι κυρίως εἰκόνες ἁγίων μορφῶν. Ἡ χιλιετὴς ἀντίστασις τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν βαρβάρων ἐχαλυβδώθη εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Ἀπεναντίας, ὅσον ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς πίστεως εἶναι μεγαλυτέρα, ὅσον ἡ περὶ Θεοῦ ἰδέα εἶναι περισσότερον ἐσκοτισμένη, ὅσον τὸ θρησκευτικὸν βίωμα ἀσθενέστερον, τόσον ἡ κατάστασις ἑνὸς λαοῦ ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν εἶναι χειροτέρα, ὁ ἠθικὸς βίος ἀτονώτερος, ἡ ἀρετὴ σπανιωτέρα.

Ὅπου ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἔλαβε χαρακτῆρα ὁμαδικὸν καὶ προγραμματικόν, ἡ καταστροφὴ ἐπηκολούθησε φοβερά. Τὸ ἐν Γερμανίᾳ καθεστὼς ἠθέλησε νὰ κόψῃ κατὰ τὸν μεσοπόλεμον κάθε δεσμὸν μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. « Ἀπορρίψατε μακρὰν τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς χριστιανικῆς σας ἀνατροφῆς », ἔγραφεν ὁ διευθυντὴς Τύπου πρὸς τὴν Χιτλερικὴν νεολαίαν, « ρίψατε μακρὰν τὰς ἰουδαιοχριστιανικὰς ἰδέας περὶ ἁμαρτωλῆς ζωῆς, ἐλέους καὶ ἀγάπης διὰ τοὺς ἐχθρούς σας. Πρέπει νὰ εἴμεθα σκληροί, ἂν θέλωμεν νὰ νικήσωμεν. Κατάρα εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν συμπάθειαν ». Πῶς ἐπληρώθησαν πειραματισμοὶ καὶ κοσμοθεωρίαι αὐτοῦ τοῦ εἴδους, εἶναι εἰς ὅλους γνωστόν.

Ἡ πίστις λοιπὸν δίδει περιεχόμενον εἰς τὴν ἠθικότητα, ἡ ἀπιστία ἀποτελεῖ ἄρνησιν αὐτῆς. Τοῦτο διακηρύττει ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν τονίζων ὅτι *« ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται »* (Γαλ. γ', 11).

Δύο ἀντιρρήσεις ἠμποροῦν νὰ προβληθοῦν κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας.

1. Ὑπάρχουν ἄτομα, τὰ ὁποῖα, ἐνῷ θρησκεύονται, δὲν ζοῦν βίον ἠθικόν.

2. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἵτινες δὲν δεικνύουν κανὲν διαφέρον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διὰ τὴν θρησκείαν καὶ ἐν τούτοις ζοῦν μακρὰν πάσης ἠθικῆς παρεκτροπῆς.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα ὑπάρχει ἐπίφασις μόνον ἀληθείας. Οἱ χριστιανοὶ τῆς πρώτης κατηγορίας κατ' ὄνομα μόνον εἶναι χριστιανοί. Ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν παρέλαβον μόνον τὸν τύπον τὸν ἐξωτερικόν, ἔμειναν ὅμως ξένοι πρὸς τὴν οὐσίαν του. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι ὁ χριστιανὸς τῶν ἔργων, ἀφοῦ *« ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι »* (Ἰακ. β', 26). Ἠμποροῦν βεβαίως νὰ καυχῶνται μαζὶ μὲ τὸν Φαρισαῖον τῆς παραβολῆς λέγοντες *« νηστεύω δὶς τοῦ Σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι »* (Λουκ. ιη', 12), ἀλλ' εἶναι ὀλιγώτερον ἠθικοὶ καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Τελώνην, ποὺ ἔχει τουλάχιστον συναίσθησιν τῆς θέσεώς του. Τὰ πάντα κάμνουν *«πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις»* (Ματθ. κγ', 5). Οὗτοι δὲν ἠμποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόδειξις περὶ δῆθεν ὑφισταμένου χάσματος μεταξὺ θρησκευτικότητος καὶ ἠθικῆς.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ποῖος μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι τὰ ἄτομα αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν συντηροῦν εἰς τὰ βάθη τῆς ὑποστάσεώς των ἓν εἶδος θρησκευτικότητος, ποὺ δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ φανερωθῇ ὡς θρησκευτικὴ πρᾶξις ; Ἴσως πιστεύουν μὲ τὸν ἰδικόν των σιωπηλόν, ἀνεπίδεικτον τρόπον. Ἴσως πάλιν ἀπὸ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φαρισαϊκὴν θρησκευτικότητα κατήντησαν ἀδιάφοροι πρὸς τοὺς τύπους τῆς λατρείας. Ζοῦν πιθανῶς κατὰ τρόπον ἔντονον τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας μὲ τὸ βαθύτερον στρῶμα τῆς ψυχῆς των, παρ' ὅλον ὅτι τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν οὔτε ἡ φαρισαϊκὴ θρησκευτικότης τῶν ἄλλων οὔτε οἱαδήποτε ἄλλη πρόφασις ἢ πρόσχημα καθιστᾷ διστακτικὸν ὡς πρὸς τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεώς του διὰ τῆς ἐπιτελέσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. *« Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς »* (Ματθ. ι', 32 - 33), εἶπεν ὁ Κύριος.

Ἡ θρησκεία λοιπὸν καὶ ἡ πίστις ὄχι μόνον ἐξηγεῖ καὶ στηρίζει τὴν ἠθικότητα, ἀλλὰ καὶ δίδει εἰς αὐτὴν καθωρισμένον καὶ σαφὲς περιεχόμενον. Ἐπιτυχῶς ἐλέχθη ὅτι, ὅπως θρησκεία ἄνευ ἠθικῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἶναι φάσμα θρησκείας, οὕτω καὶ ἠθικὴ ἄνευ θρησκείας εἶναι χόρτος κακῶς φυτευθεὶς καὶ ἕτοιμος νὰ ξηρανθῇ προτοῦ φυτρώσῃ, οἰκοδόμημα θεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἕτοιμον νὰ καταρρεύσῃ εἰς τὴν πρώτην ὁρμὴν τῶν χειμάρρων. Ἡ ἠθικότης εἶναι ὄντως ὁ εὐγενὴς καρπὸς τῆς πίστεως.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(ΑΡΧΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ

ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος.

Αἱ πράξεις μας εἶναι ἠθικαί, ὁσάκις εἶναι σύμφωνοι μὲ κάποιαν γενικωτέραν ἠθικὴν ἐπιταγὴν ἢ ἠθικὸν κανόνα. Ἂν καθεὶς πράττῃ κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του εἴτε κατὰ τὰς ἐπιθυμίας του καὶ τώρα μὲν οὕτως, ὕστερον δὲ ἄλλως, ἂν τὰ ἐνεργήματά του ἔχουν κάτι τὸ ἀκανόνιστον καὶ ἄτακτον καὶ δὲν πειθαρχοῦν εἰς κάποιαν διέπουσαν ἀρχὴν ἢ νόμον, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι ἠθικός.

Τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐνεργῇ πάντοτε καθ' ὡρισμένον τρόπον, συμφώνως πρὸς κάποιαν ἀσάλευτον ἐπιταγήν, φύσει αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἀναγνωρίζει, ἐξ ὁρμεμφύτου φέρεται πρὸς τὴν τήρησιν ὡρισμένων ἐντολῶν. Τὸ σύνολον τῶν ἐντολῶν ἢ ὀρθότερον τὴν γενικὴν συμπερίληψιν αὐτῶν, τὸν ὕψιστον καὶ τρόπον τινὰ συνταγματικῆς φύσεως νόμον, πρὸς τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ συμφωνοῦν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ συμμορφώνωνται αἱ προθέσεις αὐτοῦ καὶ αἱ ἐνέργειαι, ὀνομάζομεν ἠθικὸν νόμον.

Νόμος εἶναι γενικῶς διάταξις κανονιστικὴ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἀλλ' ὁ ἠθικὸς νόμος, μολονότι ἔχει τὸ γενικὸν τοῦτο γνώρισμα, εἶναι διάφορος καὶ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον καὶ ἀπὸ τοὺς λεγομένους φυσικοὺς νόμους. Διότι οὔτε πιεστικὸς εἶναι, ὅπως οἱ ἀνθρώπινοι, οὔτε ἔχει τὴν τυφλὴν ἀναγκαιότητα τοῦ φυσικοῦ νόμου. Εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους ἡ κανονικότης τῶν φαινομένων εἶναι ἀποτέλεσμα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ δυνάμεων, οὐδεμίαν δὲ ἔχει θέσιν ἡ ἰδική μας θέλησις. Ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας τὰ αὐτὰ αἴτια ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν πράξεων, εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας νὰ ἔχωμεν ἄλλην ἔκβασιν, διότι ὑπεισέρχεται ὁ παράγων ἄνθρωπος καὶ ἡ ἐλευθέρα θέλεσίς του. Δι' αὐτὸ ὡς πρὸς μὲν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα ἐξετάζομεν ποῖα εἶναι καὶ πῶς τελοῦνται, ἐνῷ διὰ τὰς προθέσεις καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζομεν ὁποῖαι ὀφείλουν νὰ εἶναι. **Εἶναι** λοιπὸν **ὁ ἠθικὸς νόμος ὕψιστος κανὼν ἐπιτάσσων τὸ πρακτέον καὶ φευκτέον.** Ὡς ἐκ τούτου εἶναι, καθὼς τὸν ὠνόμασαν, ἡγεμὼν τοῦ βίου καὶ διδάσκαλος τῶν καθηκόντων.

Πόθεν ὅμως ἀποδεικνύεται ἡ ὕπαρξις τοῦ ἠθικοῦ νόμου ;

Εἶναι πρῶτον προσωπικὴ πίστις καὶ συνείδησις ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ καθεὶς ἠμπορεῖ νὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸν ἑαυτόν του περιπτώσεις ποὺ ἐνεργεῖ συμφώνως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ ποὺ παρέβη αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν αἰσθάνεται βαθεῖαν ψυχικὴν ἱκανοποίησιν, εἰς τὴν δευτέραν λυπεῖται καὶ ἀνησυχεῖ. Κάποτε πειθαρχεῖ εἰς τὰς ἐπιταγάς του παρὰ τὸ ἴδιον συμφέρον, παρὰ τὴν ἀτομικήν του εὐχαρίστησιν. Ἐνίοτε τοῦ γίνεται καταθλιπτικός, ἀλλ' ἐνῷ δύναται, δὲν θέλει ν' ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν τυραννίαν του. Ὁ Σωκράτης ἀποκρούων τὰς προτάσεις τοῦ Κρίτωνος θὰ ἔχανε τὴν ζωήν του — ὅπως καὶ ἔγινε. Ἀλλὰ δὲν ἐδίστασε νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸν νόμον τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὸν ὕψιστον ἠθικὸν νόμον. Ἡ Ἰωάννα ντ' Ἄρκ τοῦ Σίλλερ τὴν στιγμὴν τοῦ μεγαλυτέρου θριάμβου της εἶναι δυστυχής. Διότι ἐνῷ ἔσωσε τὴν πατρίδα της ἀπὸ τὸν ὄλεθρον, ἐφείσθη ὅμως τῆς ζωῆς Ἄγγλου στρατιώτου ὑποκύψασα εἰς μίαν ἀδυναμίαν της. Κανεὶς δὲν γνωρίζει τὸ μυστικόν της. Μόνον ποὺ ἡ πρᾶξίς της δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον. Γενικῶς, ἂν αἱ στιγμαὶ ποὺ ὑποκύπτομεν εἰς τὰ πάθη μας εἶναι ἀναρίθμητοι, ὅμως δὲν εἶναι ὀλίγαι αἱ περιστάσεις ποὺ ἀψηφοῦντες τὴν πρόχειρον ἡδονὴν συμμορφούμεθα πρὸς μίαν ἀνωτέραν καὶ ἀπωτέραν ἐπιταγήν. Αἱ ὀλίγαι αὐταὶ περιστάσεις τιμοῦν τὴν προσωπικότητα καὶ καταξιώνουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν.

Ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύει τὸ ἔμφυτον τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλαχοῦ ἐλάβομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ καθορίσωμεν τὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς προσωπικότητος. Δὲν εἶναι μόνον φυσικὸν ὂν ἢ μηχανὴ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν διέπεται ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπὸ φυσικοὺς νόμους. Οὔτε ἓν ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐνόργανα ὄντα καὶ τὰ ζῷα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ ὑποκύπτῃ μόνον εἰς τυφλὰς ὁρμὰς καὶ ἔνστικτα. Εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ φυσικὸν ἀντικείμενον, κάτι σημαντικώτερον ἀπὸ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα. Τὸ ἄτομον θέτει σκοποὺς καὶ οἱ σκοποὶ αὐτοὶ εἶναι πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τοὺς ἀμέσους, τοὺς ζωώδεις σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἄπὸ τὴν ἄμυναν καὶ τὴν αὐτοσυντήρησιν καὶ τὴν ἀναπαραγωγήν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο τοῦτο ἀκατανόητον, ἂν δὲν εἶχεν ἔμφυτον τὴν δύναμιν νὰ ἐννοῇ ποῖαι πράξεις του ὑπηρετοῦν ἀνώτερον σκοπὸν καὶ ποῖαι εἶναι εὐτελεῖς καὶ χαμαίζηλοι. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ποὺ ἀκούγονται τόσον συχνά, παρὰ τὰς θρηνῳδίας διὰ τὴν ἀνθρωπίνην μοχθηρίαν καὶ κατωτερότητα, ὁ ἄνθρωπος ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα μὲ τὸ ἠθικόν του μεγαλεῖον.

Τέλος ἡ παγκόσμιος φιλολογία, ἡ θύραθεν καὶ ἡ χριστιανική, παρέχουν ἀψευδεῖς μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Περίφημοι κατέστησαν οἱ λόγοι τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομά της τραγῳδίαν τοῦ Σοφοκλέους. Παρήκουσα, λέγει πρὸς τὸν Κρέοντα, τὸν νόμον σου, διότι ἐπειθάρχησα εἰς τὴν προσταγὴν ἑνὸς ἄλλου, ἀγράφου, ἀλλὰ πανισχύρου νόμου. Εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπήκουσεν ἡ ἡρωὶς ἐκείνη, ἂν καὶ ἐγνώριζε ποία τύχη τὴν ἀνέμενε.

Καὶ ὁ Κικέρων, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἐπικαλεῖται τὸν ἄγραφον ἠθικὸν νόμον κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν μιᾶς σπουδαιοτάτης ὑποθέσεως φόνου.

Ἀκόμη σαφέστεραι εἶναι αἱ μαρτυρίαι ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Μολονότι οἱ χριστιανοὶ ὀφείλουν νὰ συμμορφώνωνται πρὸς τὸν θεῖον νόμον, τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως, ἐν τούτοις δὲν παραγνωρίζεται ἡ σημασία τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου. Εἰς τὸ περίφημον χωρίον (β', 14 - 15) τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του ὁ Παῦλος δέχεται ὅτι καὶ οἱ ἐθνικοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ πράττουν τὸ ἀγαθόν, διότι ἐπικουρούμενοι ἀπὸ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμφύτου νόμου· *«ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως ». Ὁ αὐτὸς δὲ πάλιν θεῖος Ἀπόστολος ὁμιλεῖ ἀλλαχοῦ διὰ τὸν νόμον τοῦ νοῦ ὡς διὰ μίαν ἐσωτερικήν, ἔμφυτον δύναμιν, διὰ τῆς ὁποίας γνωρίζομεν τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ ἀρεσκόμεθα εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ γραπτοῦ νόμου τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Τοῦ νόμου τούτου ἀναγνωρίζομεν τὸ κῦρος, ἂν καὶ ἀντιστρατεύεται μὲ τὸ ζῶῶδες ὑπόστρωμα τῆς ὑπάρξεώς μας· *« συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἰχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου »* (ζ', 22 - 23).

Εἰς αὐτὰς τὰς ὀλίγας ἐκ πολλῶν μαρτυρίας ἀρκούμεθα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου.

« Οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀεί ποτε ζῇ ταῦτα (ἐνν. τὰ ἄγραπτα καὶ ἀμετακίνητα προστάγματα τῶν θεῶν), *κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου 'φάνη »* (Σοφ. Ἀντιγ. 456 - 7· πρβ. καὶ Οἰδ. Τ. 865 - 70). *« Ἐγὼ μὲν οἶμαι θεοὺς τοὺς νόμους τούτους* (τοὺς ἀγράφους καὶ ἐν πάσῃ χώρᾳ νομιζομένους) *τοῖς ἀνθρώποις θεῖναι »* (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 4, 1 9). *« Ὑπάρχει, κ.κ. δικασταί, οὗτος ὁ οὐχὶ γραπτὸς ἀλλ' ἐγγενὴς νόμος, τὸν ὁποῖον δὲν ἐσπουδάσαμεν οὔτε παρελάβομεν οὔτε ἀνεγνώσαμεν, ἀλλ' ὑπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν ἡρπάσαμεν, ἠντλήσαμεν, ἐξεθλίψαμεν· δὲν ἐξεπαιδεύθημεν ἀλλ' ἐγεννήθημεν δι' αὐτόν, δὲν εἴμεθα δεδιδαγμένοι, ἀλλὰ πεποτισμένοι μὲ αὐτὸν »* (Cicer. pro Mil. 4, 10).

2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἔλεγχος αὐτῶν.

Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος εἶναι λοιπὸν γεγονὸς μεμαρτυμένον καὶ γενικῶς παραδεκτόν.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ οἱ ἀρνηταί του, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν εἰς ὡρισμένας κατηγορίας.

– Ἂν κανεὶς δὲν παραδέχεται Θεὸν δημιουργὸν τοῦ παντὸς καὶ νομοθέτην, εἶναι φανερὸν ὅτι οὔτε ἔμφυτον νόμον παραδέχεται. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἐκπρόσωποι τῆς ἀθεΐας καὶ οἱ ὀπαδοί των εἶναι οἱ κυριώτεροι τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀρνηταί. Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ ὑλισταὶ ὅλων τῶν ἀποχρώσεων, οἱ ἐμπειρικοὶ καὶ αἰσθησιοκρατικοὶ φιλόσοφοι καὶ οἱ ὀπαδοί των καὶ οἱ ἐκπρόσωποι καὶ θιασῶται τῆς λεγομένης « θετικῆς » καὶ τῆς « ἐπιστημονικῆς » Ἠθικῆς. Τὴν ἠθικὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου θεωροῦν οὗτοι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μακρᾶς πείρας καὶ τῆς πολυχρονίου κοινωνικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι αὕτη παραλλάσσει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν καὶ ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος καὶ ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον. Αὐτό, λέγουν, ποὺ ὀνομάζομεν ἠθικὸν νόμον εἶναι μία ὁμοιόμορφος διαγωγή, ἐπιβαλλομένη ἀπὸ ὡρισμενους ἐξωτερικοὺς ὅρους, καὶ τὴν ἀκολουθοῦμεν, ἐπειδὴ ἀπεδείχθη ὠφέλιμος εἰς ἓν σύνολον ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ τὴν μεταβάλωμεν αὔριον ἢ νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμεν μὲ ἄλλην.

Ἀλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἔχουν οὕτω. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ πᾶν μεταβάλλεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου. Ἴσως μάλιστα ἡ περιοχὴ αὕτη εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ὀλιγώτερον πάσης ἄλλης ὑπόκειται εἰς μεταβολήν, ἡ ὁποία ὀλιγώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φοβεῖται τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ὑπάρχουν μερικαὶ ἀμετακίνητοι ἠθικαὶ ἀρχαί, ἓν ἀπαρασάλευτον ὑπόβαθρον ἠθικῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ διασείσουν οὔτε αἱ μᾶλλον κοσμογονικαὶ μεταβολαί. Ἡ πίστις π.χ. εἰς θείαν δύναμιν καὶ ἡ λατρεία ἑνὸς ἐξουσίαν ἔχοντος θεοῦ εἶναι τόσον εὐρεῖα, ὥστε εὐκόλως ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς καθολική. Ἐθνικὸς συγγραφεύς, ὁ Πλούταρχος, ἀπευθυνόμενος πρὸς κάποιον Ἐπικούρειον, διαπιστώνει τὴν καθολικότητα τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος.

Ἄλλη γενικῶς ἰσχύουσα ἠθικὴ ἐπιταγὴ εἶναι ὁ λεγόμενος χρυσοῦς κανών. Τὸν συναντῶμεν εἰς πολλοὺς λαοὺς διατυπούμενον κατὰ διαφόρους τρόπους. Εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν εὑρίσκει τὴν ὁριστικὴν μορφήν του. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην εὑρίσκομεν τὴν ἀρνητικήν του διατύπωσιν : *« ὃ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσῃς »* (Τωβ. δ', 15) εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην (Ματθ. ζ', 12) τὴν θετικὴν : *« πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται »*.

Ἡ στοργὴ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἐπίσης ἐκ τῶν ἀρχῶν ἐκείνων, ποὺ ἠμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καθολικοῦ κύρους. Αἱ περιπτώσεις ἐγκαταλείψεως ἢ θυσίας τῶν γονέων, αἱ παρατηρηθεῖσαι εἰς μερικὰς καθυστερημένας φυλάς, δὲν ἀναιροῦν τὸν κανόνα. Διότι δὲν τιμᾶται αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ πρᾶξις τῆς ἀναιρέσεως τῶν γονέων, ἀλλὰ πιστεύεται, κακῶς, ὅτι ἐξυπηρετεῖται εἰς ἀνώτερος σκοπός, χάριν τοῦ ὁποίου καὶ αὐτὸ τὸ φυσικὸν φίλτρον πρέπει νὰ καταπνιγῇ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Καὶ ἡ ἀνθρωποκτονία ἀναγνωρίζεται γενικῶς ὡς κακὸν καὶ ἀποτρόπαιον. Ἡ παρατηρηθεῖσα εἰς μερικὰς περιόδους ἢ περιστάσεις ξενοκτονία, καθὼς καὶ ἡ πρὸς ἀόπλους κατοίκους ἢ ἡττηθέντας καὶ παραδοθέντας πολεμίους σκληρότης καὶ ἀπανθρωπία, μολονότι δικαιολογούμενα ἀπὸ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς ἀμύνης ἢ ἐξηγούμενα ἀπὸ κατάστασιν ψυχικοῦ βρασμοῦ, ὡστόσον οὐδέποτε εὑρίσκουν τελικῶς ἐπιδοκιμασίαν καὶ συγγνώμην. Ἀπεναντίας ἡ πρὸς τοὺς ἀδυνάτους φιλάνθρωπος συμπεριφορὰ ἐπαινεῖται πάντοτε ὡς εὐγενεστέρα καὶ θεοφιλής. Εἰς τὸν Ξενοφῶντα (Ἑλλ. Β', 1, 32) ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ ἐφαρμόσας κατὰ Ἑλλήνων αἰχμαλώτων ἀπάνθρωπα μέτρα στρατηγὸς Φιλοκλῆς ἐτιμωρήθη σκληρῶς κατόπιν γενικῆς κατακραυγῆς ἐναντίον του, ὅταν μετὰ τὴν πανωλεθρίαν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς συνελήφθη. Κατὰ δὲ τὸν Ἡρόδοτον (Α', 167) ἀγρία συμφορὰ ἐξ οὐρανοῦ ἔπληξε τὴν περιοχὴν ὅπου οἱ Καρχηδόνιοι ἐφόνευσαν ἀπανθρώπως τοὺς συλληφθέντας Φωκαεῖς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς ὅτι παγία ἠθικὴ εἶναι ἀνύπαρκτος.

Ἀρνηταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους κάθε ἔννοια ἠθικοῦ χρέους καὶ ἠθικῆς εὐθύνης εἶναι ξένη, οἱ εὑρισκόμενοι εἰς τὴν κατάστασιν τῆς **ἠθικῆς ἀναλγησίας**. Ὁ ἀνήθικος, ἤτοι ὁ μὴ ἔχων ὑγιεῖς ἠθικὰς ἀρχάς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ κάποτε εἰς θεογνωσίαν, νὰ μεταμεληθῇ καὶ ν' ἀλλάξῃ τρόπον ζωῆς. Ὅμως ὁ amoral, ἤτοι ὁ ἠθικῶς ἀνάλγητος, ὁ ἐντελῶς στερούμενος ἠθικοῦ διαφέροντος ἔχει τελείως ἀποξενωθῆ ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ μεταμέλεια, ποὺ ἠμπορεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀνήθικον, εἶναι δι' αὐτὸν ἄγνωστος, ἡ ἠθικὴ συνείδησις ἔχει ἀπονεκρωθῆ, δὲν ἔχει τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Εἶναι κυνικὸς σαρκαστὴς κάθε ἠθικοῦ κριτηρίου καὶ κάθε εἴδους ἀρετῆς. Ἡ πίστις εἰς τὴν κάποιαν ἀξίαν τῆς ζωῆς ἔχει δι' αὐτὸν χαθῆ καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς κατέχει εἰς στυγνὸς καὶ στεγνὸς ὀρθολογισμός, ἀνίκανος νὰ γεμίσῃ τὴν ψυχήν του. Δι' αὐτὸ ὁ τύπος τοῦ amoral αἰσθάνεται ἀντιπάθειαν ἢ κόρον ἀκόμη καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν του.

Ἡ κατάστασις τῆς ἠθικῆς ἀναισθησίας εἶναι βαρυτάτη ἠθικὴ νόσος. Ὁ ἁμαρτωλὸς τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἀδιάφορος πρὸς πᾶσαν νουθεσίαν, ἀνάλγητος πρὸς κάθε ἔλεγχον, ἀνεπίδεκτος διορθώσεως ἢ μετανοίας. Εἶναι εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, διὰ τοὺς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὁποίους εἶπεν ὁ προφήτης Ἡσαΐας (ΣΤ΄, 9 - 10) *«ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου* (τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ) *καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ ἰάσομαι αὐτούς».*

Ἐπιστροφὴ λοιπόν, ἤτοι μετάνοια, καὶ ἴασις, τουτέστιν ἀπαλλαγὴ τῆς νόσου, δὲν εἶναι δυνατή. Μόνον προληπτικὰ μέτρα ὠφελοῦν

Ἡ ἠθικὴ ἀναισθησία δὲν εἶναι σύστημα, τοῦ ὁποίου πρέπει ν' ἀντικρούσωμεν τὰς ἀρχάς. Εἶναι ἁπλούστατα μία κατάρα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προφυλαχθῶμεν δι' ἐγκαίρου καὶ συνεχοῦς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν.

«Εὕροις δ' ἂν ἐπιὼν πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀχρημάτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαῖς μηδ' ὅρκοις μηδὲ μαντείαις μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς μηδ' ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδεὶς ἐστιν οὐδ' ἔσται γεγονὼς θεατής» (Πλουτ. πρὸς Κολ. 31).

3. Ὁ ἐξ ἀποκαλύψεως ἠθικὸς νόμος.

Πλὴν τοῦ ἐμφύτου ἠθικοῦ νόμου ὑπάρχει καὶ ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος, τεθείς, ἤτοι θεσπισθεὶς διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὠνομάσθη θετικὸς ἠθικὸς νόμος ἢ νόμος ἐξ ἀποκαλύψεως. Τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως νόμον ἐφανέρωσεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν, πληρέστερον δὲ καὶ ἐντελέστερον διὰ τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ ἀπείρῳ Αὐτοῦ ἀγαθότητι ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν Αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ὅστις, γενόμενος ἄνθρωπος χάριν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, ἐδωρήσατο εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ Αὐτοῦ θανάτου τὴν σωτηρίαν. Οὕτω δὲν ἀφῆκε τὸν ἄνθρωπον ἀβοήθητον, ἀλλὰ ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, ἥτις ἄγει εἰς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ προορισμόν.

Διὰ πολλοὺς λόγους ἡ παραχώρησις τοῦ ἐξ ἀποκαλύψεως νόμου ἦτο ἀναγκαία.

1. Δι' αὐτοῦ ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος προσέλαβε μέγα κῦρος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Καὶ ἀκριβῶς μὲ τὸ κῦρος ποὺ διαθέτει ὡς σύμφωνος μὲ τὸ θεῖον θέλημα ἰσχυροποιεῖ καὶ κρατύνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν βοηθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἐμφανιζόμενα ἐμπόδια, ἐνδυναμωνεῖ αὐτὸν εἰς τὰς στιγμὰς τῆς ψυχικῆς κοπώσεως ἢ τῆς ἀμφιβολίας. Πράγματι χωρὶς αὐτὸν δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ ἀπόλυτος ἡ ἀναντίρρητος βεβαιότης περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἠθικότητος. Ἀπόδειξις ὅτι ἄλλοι ἄλλως ἀντελήφθησαν τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία ἔδωκε πολλὰς ἀσυμβιβάστους ἀπαντήσεις εἰς τὸ αὐτὸ ἐρώτημα. Ἀντιθέτως ὁ ἠθικὸς νόμος, καθὼς ἀπεκαλύφθη ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ ἐνάργειαν καὶ κατηγορηματικότητα, καθορίζει ἐπακριβῶς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

2. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖται ὁ θετικὸς ἠθικὸς νόμος μόνον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὑψίστου σκοποῦ· δίδει καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ φθάσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησίν του. Ὑποδεικνύει τὴν ὀρθὴν γραμμὴν ποὺ πρέπει ν' ἀκολουθήσωμεν, διὰ νὰ μὴ παραπλανηθῶμεν εἰς σκολιὰς ὁδούς, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς εὐτυχὲς τέρμα. Χωρὶς τὴν ὑπόδειξιν τῶν μέσων τούτων ἡ γνῶσις τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ θὰ ἦτο ἐλλιπής. Ποῖος ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸς ὁ δρόμος θὰ ἐξετάσωμεν ἄλλοτε, ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν δύναται νὰ φωτίζῃ αὐτὸν ἄλλο φῶς ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

3. Τέλος ὁ θετικὸς νόμος θὰ μᾶς διδάξῃ πῶς αἱ γενικαὶ ἠθικαὶ ἀρχαὶ θὰ ἐφαρμόζωνται εἰς τὰς διαφόρους ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πράξεις του. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζωμεν σαφῶς. Διότι ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος ἠρκεῖτο μόνον εἰς γενικὰς ἀπαντήσεις. δὲν ἔφθανεν εἰς τὰς λεπτομερείας. Εἴχομεν τὸ καθόλου, δὲν εἴχομεν ἀκόμη τὸ ἐπὶ μέρους.

Ἡ ἀποκάλυψις τῆς θείας θελήσεως ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εὑρίσκεται εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, ἔχει τὸ ὄνομα **Μωσαϊκὸς Νόμος**.

Ὁ ἠθικὸς οὗτος νόμος συνοψίζεται εἰς τὸν Δεκάλογον, ποὺ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ εἰς τὸν Μωυσῆν. Καθὼς εἶναι γνωστόν, ἀρχίζει μὲ τὴν διακήρυξιν τοῦ ἑνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ *« ἐγώ εἰμι κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ »*, προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἀκαίρου χρήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ὁρίζει τὴν ἀργίαν τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, νομοθετεῖ τὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πρὸς τοὺς γονεῖς καθήκοντα διὰ τῆς πέμπτης ἐντολῆς *« Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς »*· διὰ τῶν τριῶν ἑπομένων ἐντολῶν ἀπαγορεύει τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, τέλος καταδικάζει τὴν ψευδομαρτυρίαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀλλοτρίων ἀγαθῶν.

Ὁ Μωσαϊκὸς νόμος εἶναι ἀνεκτιμήτου ἀξίας ἠθικὸς κῶδιξ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἄλλως, προκειμένου περὶ νόμου ἐξ ἀποκαλύψεως. Ἀλλ' ἐδόθη δι' ὡρισμένον λαόν, τὸν Ἰσραηλιτικόν, καὶ εἰς ὡρισμένην ἐποχὴν καὶ ἔχει προσαρμοσθῆ πρὸς τὴν ἠθικὴν κατάστασιν αὐτοῦ καὶ τὴν *« σκληροκαρδίαν »* του. Ἐν τούτοις τοῦ Μωυσέως ἡ νομοθεσία, ὡς καὶ αἱ θεόπνευστοι διδασκαλίαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ συνεκράτησαν τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὴν πίστιν πρὸς τὸν ἕνα Θεὸν καὶ παρεσκεύασαν αὐτοὺς καὶ τὸν κόσμον διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ Μωσαϊκὴ νομοθεσία ἀποκαλυφθεῖσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐχρησίμευσεν ὡς ποιά τις ὑποτύπωσις τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Δι' αὐτῆς ἐννοοῦνται πληρέστερον αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι, αὐτῆς εἶναι συμπλήρωσις ὁ ὑπέροχος εὐαγγελικὸς νόμος. Δι' αὐτὸ ρητῶς χαρακτηρίζεται ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ὡς μέσον διαπαιδαγωγήσεως εἰς τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν πίστιν· *« πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα... ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν »* (Γαλ. γ', 23 - 24).

Ἀλλ' ὁ Μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι οὔτε ὁ μοναδικὸς οὔτε ὁ σαφέστατος τοῦ θείου θελήματος ἑρμηνευτής.

4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης.

Παρὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον καὶ ὑπὲρ αὐτὸν ἵσταται ὁ εὐαγγελικὸς ν ό μ ο ς τ ῆ ς ἀ γ ά π η ς. Τὸ ἔργον δηλαδὴ τῆς σωτηρίας προπαρασκευασθὲν μὲ τὴν Παλαιὰν συνετελέσθη διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ὁ ὕψιστος νόμος ἐτέθη διὰ στόματος τοῦ Σωτῆρος, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀνευρίσκεται εἰς πᾶσαν φράσιν καὶ λέξιν τοῦ εὐαγγελίου του, ἀλλ' ἐν ὅλῃ του τῇ καθαρότητι ἔχει ἀποτυπωθῆ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν (Ματθ. ε' - ζ'). Ἐπιγραμματικῶς ἐπίσης ἔχει ὁ νόμος οὗτος διατυπωθῆ εἰς τὴν πρὸς τὸν νομικὸν ἀπάντησιν τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἰησοῦ (Ματθ. κβ', 37 - 40). Ἐκεῖ ὁ Σωτήρ, παραγγέλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον ν' ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἀπεριορίστως, μὲ ὅλην τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν, τὸν δὲ πλησίον ὅσον καὶ τὸν ἑαυτόν του. Καὶ ἐπιφέρει : *« ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται ».*

Κάθε πράξεώς μας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἠθικῆς ζωῆς μοναδικὸν ἐλατήριον πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀ γ ά π η . Ἐνίοτε ὁ ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καλῶς διὰ τὸν φόβον τοῦ νόμου ἢ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἢ ἀπὸ ἀνάγκην. Ἡ τοιαύτη πρᾶξις, μολονότι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον, δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἠθική, ἀφοῦ τὸ ἐλατήριόν της δὲν ἦτο ἡ ἀγάπη. Χωρὶς αὐτὴν καμμία ἀσφάλεια δὲν ὑπάρχει ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ πράττῃ πάντοτε τὸ ἀγαθόν. Μόλις ὁ ἀναγκασμὸς τοῦ νόμου ἀτονήσῃ ἢ ἐκλείψῃ, τὸ ἄτομον θὰ ἐκδηλώσῃ ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀγριότητα, τὴν ὁποίαν διὰ τῶν ἐξωτερικῶν μέσων συνεκράτει. Ἀγάπη καὶ φόβος εἶναι ἀσυμβίβαστα *« φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει »* (Α' Ἰω. δ', 18). Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη εἶναι ἐλαχίστη ἀνταπόδοσις τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀπείρου ἀγάπης Αὐτοῦ, συνεπάγεται δὲ ἀναγκαίως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας ἀγάπης. Ἐὰν εἴπῃ κανεὶς ὅτι ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, ἐνῷ μισεῖ τὸν ἀδελφόν του, εἶναι ψεύστης. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν κεχωρισμένως.

Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν γίνεται μία θαυμασία ὑποτύπωσις τῆς ὅλης χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἠθικῆς καὶ μία ὡς ἐν ἀναγλύφῳ ἀντιπαράθεσις καὶ συσχέτισις τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου πρὸς τὸν Μωσαϊκὸν καὶ πᾶσαν ἄλλην προγενεστέραν ἠθικὴν διδασκαλίαν. Εἰς τὴν σύγκρισιν αὐτὴν φαίνεται καθαρὰ ὁλόκληρος ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία καὶ ὑπεροχὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας :

«Ἠκούσατε, λέγει ὁ Σωτήρ, *ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὅτι πᾶς ὁ ὀ ρ γ ι ζ ό μ ε ν ο ς τ ῷ ἀ δ ε λ φ ῷ α ὐ τ ο ῦ ε ἰ κ ῇ ἔ ν ο χ ο ς ἔ σ τ α ι τ ῇ κ ρ ί σ ε ι.*

Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μ ὴ ὀ μ ό σ α ι ὅ λ ω ς.

Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν... ὅ σ τ ι ς σ ὲ ῥ α π ί σ ε ι ἐ π ὶ τ ὴ ν δ ε ξ ι ά ν σ ο υ σ ι α γ ό ν α σ τ ρ έ ψ ο ν α ὐ τ ῷ κ α ὶ τ ὴ ν ἄ λ λ η ν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Ηκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. 'Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; (Ματθ. ε', 21 - 46).

Εἰς τὸ σωτήριον αὐτὸ κήρυγμα συγκλείεται ὅλον τὸ ὑπέροχον νόημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Οὐδέποτε προηγουμένως εἶχεν ἀκουσθῆ ἓν τόσον μεστὸν ἀληθείας προσκλητήριον. Οὐδέποτε ἕως τότε ἠθικὴ διδαχὴ εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτο ἀσύλληπτον ὕψος καὶ τοιοῦτο ἠθικὸν μεγαλεῖον. Ὁ « σοφώτατος πάντων τῶν ἀνδρῶν » Σωκράτης εἶχε κάμει τέσσαρας αἰῶνας πρὶν ἓν γενναῖον βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ εἶχε παραδεχθῆ ὅτι ἀδικούμενος δὲν πρέπει κανεὶς ν' ἀντιδικῇ. 'Αλλὰ μίαν τοιαύτην συμβουλήν, ὅτι πρέπει κανεὶς ν' ἀγαπᾷ νὰ εὐλογῇ καὶ νὰ εὐεργετῇ τοὺς ἐχθρούς του, συμβουλήν, ἡ ὁποία ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς μίαν νέαν ζωὴν καὶ μίαν « καινὴν κτίσιν », δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον ἄλλος παρὰ αὐτὸς οὗτος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἀγαπητός.

Καὶ δὲν ἐδίδαξεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔπραξε καὶ ἔζησε τὴν ἀγάπην ὁ Σωτήρ. Ἔγινε τὸ ἔξοχον πρότυπον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα καὶ τὰ ἐπὶ γῆς πλάσματά του, τῆς ἀγάπης ποὺ φθάνει μέχρι τῆς αὐτοθυσίας. Διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ὁ 'Ιησοῦς ἔζησεν ὡς ἄνθρωπος, ἐπόνεσεν ὡς ἄνθρωπος, ὑπέμεινεν ἀγογγύστως ὕβρεις καὶ κολαφισμοὺς καὶ ἀνῆλθε τὸν Γολγοθᾶν σηκώνων τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου Του. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι θρησκεία λόγων, ἀλλὰ πράξεων.

Καὶ ἡ ἀληθὴς ἀγάπη δὲν ταυτίζεται πρὸς ἓν ὁσονδήποτε ἰσχυρὸν συναίσθημα. Ἡ ἀγάπη εἶναι σύνολον εὐγενῶν πράξεων ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν προαίρεσίν μας. 'Αγάπη ἐκδηλουμένη διὰ λόγων καὶ μόνον ἢ παραμένουσα ἀνενέργητος μέσα εἰς τὴν ψυχήν, χωρὶς νὰ ἐκδηλώνεται εἰς πράξεις δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας, δὲν ἀξίζει τὸ ἱερὸν ὄνομα τῆς ἀγάπης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. Ἔννοια τῆς συνειδήσεως.

Ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν μία ἱκανότης, ἓν ἐσωτερικόν, ψυχικὸν κριτήριον, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐλέγχεται τὸ ποιὸν τῶν πράξεών μας. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο κριτήριον, ἡ ἱκανότης τοῦ ἐκτιμᾶν ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν τὰς πράξεις ἡμῶν αὐτῶν καὶ τὴν ὅλην ἠθικὴν μας συμπεριφορὰν εἶναι ἡ συνείδησις.

Τὴν συνείδησιν ἐγνωρίσαμεν ὡς ὅρον ψυχολογικόν. Εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν καὶ ἡ ἄμεσος ἐσωτερικὴ γνῶσις αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων ἢ γεγονότων. Ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἡ συνείδησις εἶναι κάτι διάφορον. Ἡ ἠθικὴ συνείδησις εἶναι πάλιν μία ἄμεσος ἐσωτερικὴ ἐπίγνωσις. Ἀλλ' ἀφορᾷ εἰς ὡρισμένην μόνον ποιότητα γεγονότων. Κρίνει τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ἢ ἀπαξίαν μιᾶς πράξεως, διαπιστώνει τὴν ἠθικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τὴν ἀπουσίαν ἠθικότητος. **Συνείδησις** λοιπὸν **εἶναι ἡ ἱκανότης πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἠθικῆς ἀξίας ἢ ἀπαξίας τῶν πράξεών μας.** Ἐννοεῖται ὅτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἐντὸς ἡμῶν, ἡ συνείδησις δύναται μὲ ἀμεροληψίαν νὰ κρίνῃ καὶ περὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων.

Ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ψυχικὰς λειτουργίας, διότι συνυφαίνεται πρὸς ὅλας. Εἶναι ἱκανότης γνωστική, διότι μανθάνομεν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας τελεῖται μία πρᾶξις, ἐνθυμούμεθα ἀναλόγους περιστάσεις ἢ φανταζόμεθα τὴν πιθανὴν ἔκβασιν μιᾶς ἐνεργείας. Εἶναι ἱκανότης συναισθηματική, διότι τὴν πρᾶξιν συνοδεύει κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν χαρὰ ἢ λύπη, προηγεῖται αὐτῆς προσδοκία ἢ φόβος, ἕπεται ἱκανοποίησις ἢ συντριβή. Εἶναι τέλος ἐνέργεια βουλητική, διότι τὸ ἄτομον θέλει τοῦτο ἢ ἀποστρέφεται ἐκεῖνο καὶ τὸ μὲν πράττει, τὸ δὲ ἀποφεύγει. Προεξάρχων χαρακτὴρ φαίνεται νὰ εἶναι ὁ συναισθηματικός. Μοῦ φέρει χαρὰν ἡ σκέψις ὅτι θὰ ἐνεργήσω οὕτως — θὰ εἶναι ἐντροπὴ νὰ πράξω ἄλλως. Καλὰ ἔκαμες, εὖγε — δὲν ἔκαμες καλά, ἐντροπή σου !

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πράγματι ἡ συνείδησις εἰς δύο περιστάσεις σημειώνει τὴν παρουσίαν της· πρὸ τῆς πράξεως καὶ μετ' αὐτήν. Ὡς ἡγουμένη τῆς πράξεως, ἤτοι ὡς προλαμβάνουσα, ἡ συνείδησις προτρέπει νὰ πράξωμεν κάτι ἢ ἀποτρέπει ἀπὸ αὐτό, εἶναι συνεπῶς προτρεπτικὴ ἢ ἀποτρεπτική. Ἡ δὲ ἑπομένη ἢ ἐπακολουθοῦσα συνείδησις, ἐμφανιζομένη μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεως, ἐπαινεῖ ἡμᾶς, ὅταν ἡ πρᾶξις κρίνεται σύμφωνος μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, ἤτοι ἀγαθή, ἐλέγχει δὲ καὶ κατακρίνει, ὁσάκις αὕτη εἶναι ἠθικῶς κακή. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν εἶναι ἐπιδοκιμαστικὴ ἢ ἀποδοκιμαστική. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν κατακλυζόμεθα ἀπὸ μίαν ψυχικὴν εὐεξίαν καὶ γαλήνην. Δοκιμάζομεν μίαν ἱκανοποίησιν ὅτι ἐνηργήσαμεν κατὰ τρόπον ἠθικὸν καὶ θεάρεστον. Εἰς τὴν δευτέραν ἐπακολουθεῖ τὸ δυσάρεστον ἐκεῖνο συναίσθημα, ποὺ ἀποκαλοῦμεν τύψιν τῆς συνειδήσεως, ἤτοι «κτύπημα» καὶ ἔλεγχον τῆς ἠθικῶς ἀτόπου ἐνεργείας ἢ παραλείψεώς μας ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως. Εἶναι δὲ ἡ τύψις ἰσχυρότατον καὶ ὀδυνηρότατον συναίσθημα ὅπως ἐν γένει ἡ ἑπομένη συνείδησις εἶναι ἐντονωτέρα τῆς ἡγουμένης.

Κατὰ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχικῆς γαλήνης μέσα μας βασιλεύει ἀδιατάρακτος ἠρεμία καὶ ἀταραξία, ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἄνθρωπον μίαν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν. Τῆς τύχης δυσμένειαι καὶ συμφοραί, φθόνος καὶ ἐπιβουλὴ τῶν ἀνθρώπων, ταλαιπωρίαι καὶ ἀπογοητεύσεις, ὅλα τὰ πάσης φύσεως δεινὰ εἶναι ἀνίσχυρα νὰ ἐπισκιάσουν αὐτὴν τὴν εὐτυχίαν. Ἔχομεν τὴν ἤρεμον συναίσθησιν ὅτι ἐπράξαμεν τὸ καθῆκον, ὅτι ἠθικῶς ἱστάμεθα εἰς τὸ ὕψος ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἠμποροῦν νὰ φθάσουν οἱ ἐξωτερικοὶ καὶ ἐφήμεροι περισπασμοί. Καὶ ἀντιπετωπίζομεν μὲ θάρρος τὰς μεγίστας τῶν συμφορῶν καὶ αἰσθανόμεθα τὴν δύναμιν νὰ ἀναμετρηθῶμεν μὲ αὐτάς. Διότι, παρὰ τὸ ὄνομά της, τὸ ταὐτόσημον πρὸς τὴν ἀκινησίαν, ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς εἶναι δυνατὸν νὰ καταστῇ κίνητρον πρὸς νέας ἠθικὰς πράξεις καὶ εὐποιΐαν, νὰ παρακινήσῃ πρὸς ὁλονὲν ἀνωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἠθικὴν δραστηριότητα. Ἀντιθέτως ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμαυρώσῃ καὶ κατακαλύψῃ μὲ τὴν σκιάν της καὶ τὴν μεγίστην ἀκόμη εὐτυχίαν, νὰ ἀφανίσῃ κάθε ἀφορμὴν χαρᾶς, ν' ἀποτελέσῃ τροχοπέδην εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου. Διότι μᾶς παρακολουθεῖ πάντοτε ἡ συναίσθησις ὅτι ἐπεριφρονήσαμεν τὸν ἠθικὸν νόμον, ὅτι γενόμενοι αἴτιοι θλίψεως καὶ συμφορᾶς ἄλλων ἀνθρώπων

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐξεπέσαμεν ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμόν, ὅτι ἐδείχθημεν ἠθικῶς ὑποδεέστεροι. Τῆς συνειδήσεως ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ τύψις εἶναι διαρκὲς μαρτύριον.

Ἐν γένει ἡ συνείδησις εἶναι κάτι τὸ κυριαρχικὸν εἰς τὴν ψυχήν μας. Ὅταν ὁμιλῶμεν διὰ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως εἶναι ὡς νὰ ὁμιλῶμεν διὰ μίαν ἐξουσιαστικὴν καὶ μὴ δεχομένην ἀντιρρήσεις ἐπιταγήν. Αὐτὴ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος καὶ μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ ἠθικὸν χρέος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν κάθε φορὰν νὰ ἐξοφλήσωμεν. Τὰ παραγγέλματα αὐτῆς εἶναι ὡς αἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς ἐντὸς ἡμῶν θείας φωνῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ Θεοῦ, τοῦ κυβερνῶντος τὸν κόσμον καὶ τὸν ἄνθρωπον.

Ποῖαι ὅμως πρέπει νὰ εἶναι αἱ ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως ;

«Βροτοῖς ἅπασιν ἡ συνείδησις θεός» (Μενάνδρου Ἀποσπ.). *«Οὔτε χρυσίου πλῆθος οὔτε ἀξίωμα γένους οὔτε μέγεθος ἀρχῆς... εὐδίαν παρέχει βίῳ καὶ γαλήνην τοσαύτην, ὅσην ψυχὴ καθαρεύουσα βουλευμάτων πονηρῶν»* (Πλουτ. π. Εὐθυμ. 477 α).

2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις, διὰ νὰ εἶναι ὑγιὴς καὶ νὰ ἀποτελῇ ὁδηγητικὸν φάρον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ἀκολούθους ἰδιότητας.

Πρέπει πρῶτον νὰ εἶναι βεβαία, ἤτοι νὰ κρίνῃ μὲ ἀσφάλειαν τὴν συμφωνίαν τῶν πράξεών μας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται συνεχὴς ἠθικὴ ἀγωγὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία. Ἡ μακροχρόνιος ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν θεῖον νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ἡ μονομερὴς καὶ λογοκοπικὴ ἠθικοθρησκευτικὴ διδασκαλία ἢ μὴ συνοδευομένη μὲ ἔμπρακτον ἄσκησιν ἠθικοῦ βίου, εἶναι μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα, τὰ αἴτια, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ κρίσις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν εἶναι πάντοτε ὀρθή, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἡ συνείδησίς μας εἶναι πεπλανημένη.

Πρέπει ἐπίσης ἡ συνείδησις νὰ εἶναι νηφαλία καὶ ἄγρυπνος. Ἡ ἀντίφασις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὅρων, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἐκφράζει στάσιν καὶ ὁ ἄλλος κίνησιν, εἶναι φαινομενική. Ἡ συνείδησις πράγματι πρέπει νὰ εἶναι ἤρεμος, διατηροῦσα ὅλην αὐτῆς τῆς διαύγειαν, συγχρόνως ὅμως καὶ ἐν ἐγρηγόρσει διαρκεῖ, ἵνα ἀσκῇ συνεχῆ καὶ ἀμείλικτον ἔλεγχον τῶν πράξεών μας, ἀξιολογοῦσα αὐτὰς πρὶν τελεσθοῦν καὶ παρακολουθοῦσα κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἀποτιμῶσα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μετ' αὐτήν. Ἀποκτᾶται δὲ ἡ τοιαύτη ἱκανότης μὲ τὴν ἐπανάληψιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν τακτικὴν διερεύνησιν τῆς ἠθικῆς διαγωγῆς μας ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους.

Τέλος ἡ συνείδησις διαρκῶς τελειοποιουμένη πρέπει ν' ἀποβῇ ἀ γ α θ ή, καθὼς λέγει ὁ θεῖος Παῦλος *« ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι »* (Πράξ. κγ', 1), καὶ κ α θ α ρ ὰ (Α' Τιμ. γ', 9). Συνωνύμως πρὸς τὴν καθαρὰν συνείδησιν λέγομεν καὶ καθαρὰ καρδία.

Αἱ ἰδιότητες τῆς ὑγιοῦς συνειδήσεως θὰ φανοῦν καθαρώτερον, ὅταν ἐξετασθῇ ἡ νοσοῦσα ἠθικὴ συνείδησις. Εἴδη αὐτῆς εἶναι :

1. Ἡ ε ὐ ρ ε ῖ α συνείδησις ἐλέγχουσα τὰ κτυπητὰ καὶ τὰ μεγάλα ἀδικήματα, παραβλέπουσα δὲ πλῆθος ἄλλων, τὰ ὁποῖα κρίνει ὑποδεέστερα. Καὶ ὅμως ἄλλοι ἄνθρωποι θὰ ἐταλαντεύοντο ἐπὶ πολὺ ἐνώπιον τῶν μικροτέρων τούτων καθηκόντων. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἰσότιμα πρὸς πᾶν ἄλλο καθῆκον καὶ κάποτε κρίνουν κατὰ τρόπον ἀποφαοιστικὸν τὴν ἠθικότητά μας.

2. Ἡ σ τ ε ν ὴ συνείδησις. Βλέπουσα αὕτη παραβάσεις καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχουν χάνεται εἰς ἀσημάντους λεπτομερείας καὶ χάνει ἀπὸ τὸ ὀπτικόν της πεδίον τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ τὰς ὑψίστας τῶν ὑποχρεώσεων. Αἱ μεγάλαι ἐντολαὶ ἔχουν δι' αὐτὴν ἀποσυντεθῆ εἰς ἀπειρίαν μερικωτέρων παραγγελμάτων, καὶ εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς στρέφει τὴν προσοχήν του ὁ ἔχων στενὴν συνείδησιν. Ἡ πρόθεσίς του δὲν εἶναι φαρισαϊκή, εἶναι ἁπλῶς λανθασμένη, λόγῳ ἐλαττωματικῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς καὶ προσηλώσεως εἰς τὴν τυπολατρείαν.

Τῆς στενῆς μορφὴ εἶναι ἡ π ε ρ ι δ ε ὴ ς συνείδησις. Ὁ ἔχων τοιαύτην συνείδησιν βασανίζεται ἀπὸ διαρκῆ ἀμφιβολίαν, ἂν καὶ πρόκειται διὰ ζητήματα μικρά. Καθὼς ὁ δειλὸς φοβεῖται τὴν σκιάν του, ὁ περιδεᾶ ἔχων συνείδησιν θορυβεῖται καὶ ἀγωνιᾷ ἐνώπιον καὶ τῆς πλέον ἀσημάντου ἐνεργείας.

3. Ἡ ἐ λ α σ τ ι κ ὴ συνείδησις κρίνουσα ἄλλοτε ἄλλως. Ἀκολουθεῖ ἄλλα ἄλλοτε κριτήρια καὶ τώρα μὲν κρίνει αὐστηρῶς, ὕστερον δὲ ἐπιεικῶς, σήμερον ἐγκωμιάζει μίαν νόμιμον, ἀλλὰ τυπικὴν ἐνέργειαν καὶ αὔριον καυτηριάζει μίαν ἀσήμαντον ἠθικὴν παρεκτροπήν. Τοῦτο γίνεται πολλάκις ἀλογίστως. Ἐνίοτε ὅμως ὁ κρίνων ἀποβλέπει εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ δὲν βαθμολογεῖ τὴν πρόθεσιν, ἀλλὰ τὸ ἀναμενόμενον ὠφέλιμον ἢ ἐπιβλαβὲς ἀποτέλεσμα. Ψεῦδος λεχθὲν ἀπὸ ἄλλον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὸ ὀνειδίζει μὲ τὰς βαρυτέρας ἐκφράσεις. Ἀπὸ τὸν ἴδιον λεγόμενοι τὸ δικαιολογεῖ ὡς πρᾶξιν ἐπιβαλλομένην καὶ ἐπαινετήν.

Τῆς ἐλαστικῆς συνειδήσεως εἶδος εἶναι ἡ φ α ρ ι σ α ϊ κ ή. Ὁ ἔχων αὐτὴν φέρεται καθὼς οἱ Φαρισαῖοι τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν ὁποίων τὴν ὑπόκρισίαν καὶ τὴν οἴησιν ἐμαστίγωσεν, ὅπως ἤξιζεν, ὁ Ἰησοῦς καὶ κατὰ τῶν ὁποίων ἀπήγγειλε τὸ ἀμείλικτον ἐκεῖνο κατηγορητήριον (Ματθ. κγ'). Εἶναι αὐστηροὶ κριταὶ τῶν ἀλλοτρίων πράξεων, ἀκόμη καὶ ὅταν αὗται δὲν συνιστοῦν σοβαρὸν ἀδίκημα. Εἶναι κήρυκες τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀρετῆς, ἂν καὶ οὐδὲν ἔπραξαν ἄξιον ἐπαίνου, καί, ὁσάκις τὸ πράττουν, τοῦτο γίνεται *« πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις »*. Εἶναι οἱ πολυπραγμονοῦντες περὶ τὰ μικρὰ καὶ ἀδιαφοροῦντες διὰ τὰ μεγάλα, *« οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες !»*. Εἶναι οἱ ὑποκριταί, οἱ ὁμοιάζοντες *« τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας »*. Ἡ φαρισαϊκὴ συνείδησις ἀδιαφορεῖ δι' ὅλα, ἐλαύνεται μόνον ἀπὸ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον καὶ τὴν ἄκρατον ἐπιθυμίαν τῆς ἐπιβολῆς ἔναντι τῶν ἀσθενεστέρων καὶ ἀφελεστέρων.

Ὅταν ἡ διαστροφὴ τῆς συνειδήσεως συντελεσθῇ εἰς μέγιστον βαθμόν, φθάνομεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀ σ υ ν ε ι δ η σ ί α ς. Ὁ ἀσυνείδητος ἄνθρωπος εἶναι στοιχεῖον ἐπικίνδυνον διὰ τὴν κοινωνίαν, διότι οὐδένα φραγμὸν θέτει εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις του, οὐδένα νόμον ἀναγνωρίζει, οὐδεμίαν ἄλλην βούλησιν σέβεται. Τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνειδησίας διακρίνουν συνήθως εἰς δύο μερικωτέρας, ποὺ εἶναι καὶ αἱ δύο βαρύτατα ἠθικὰ νοσήματα. Ἡ μία εἶναι ἡ ἠθικὴ ἀναλγησία, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν, καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἠθικὴ σκλήρυνσις ἢ π ώ ρ ω σ ι ς. Ὁ ἠθικῶς πεπωρωμένος δὲν εἶναι μόνον ἀναίσθητος καὶ ἀνάλγητος πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν, εἴτε πρόκειται νὰ τὸ πράξῃ αὐτὸς εἴτε ἄλλους βλέπει νὰ τὸ πράττουν, δὲν εἶναι μόνον ἠθικῶς ἀπαθὴς καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ καὶ χαίρει, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν. Κακὴ ἀνατροφή, ἀπουσία κάθε ἠθικῆς ἢ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ διδασκαλία διεστραμμένη καὶ σοφιστική, περιβάλλον μίσους καὶ κακότητος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου πιθανῶς τὸ ἄτομον ἔπεσεν ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων, ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα τινὰ εἶναι ἴσως τὰ αἴτια τῆς τοιαύτης διαθέσεως, ἡ ὁποία εὐτυχῶς συναντᾶται εἰς σπανίας περιπτώσεις. Ἡ διόρθωσις τῆς πεπωρωμένης συνειδήσεως εἶναι τόσον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δύσκολος, ὅσον καὶ ἡ διόρθωσις ἐκείνων, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Παῦλος εἶπεν : *« αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ »* (Τίτ. γ', 10). Ἄλλοι ὅμως νομίζουν ὅτι ἡ νόσος αὕτη τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι βαρυτέρα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἠθικῆς ἀναλγησίας.

3. Μαρτυρίαι περὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ ὕπαρξις συνειδήσεως εἶναι γεγονὸς αὐτοπόδεικτον καὶ ἠμπορεῖ νὰ βεβαιώσῃ περὶ αὐτῆς κάθε ἄνθρωπος. Ἀλλ' ὑπάρχουν μερικαὶ χαρακτηριστικαὶ μαρτυρίαι ἀναφερόμεναι εἰς πρόσωπα ἐπιφανῆ ἢ δεδόμεναι ἀπὸ μεγάλους συγγραφεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἢ τῆς θύραθεν φιλολογίας. Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ θὰ δειχθῇ ὄχι μόνον ἡ παρουσία, ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις τῆς συνειδήσεως.

1. Οἱ ἀρχαῖοι τὰς ταραχὰς καὶ ἀγωνίας τῆς ψυχῆς διὰ τὰς ἐγκληματικὰς πράξεις ἀπέδιδον εἰς τὴν ἐπήρειαν φοβερῶν δαιμόνων, ποὺ εἶναι γνωσταὶ ὡς Ἐ ρ ι ν ύ ε ς. Τὸ ὄνομά των ἐπροκάλει τόσην φρίκην, ὥστε ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἀντικατασταθῇ κατ' εὐφημισμὸν μὲ τὸ ὄνομα Εὐμενίδες. Εἶναι ἀπαίσιαι γυναικεῖαι μορφαί, ὀφιπλόκαμοι κατὰ τὴν κεφαλήν, αἱματώδεις κατὰ τὰ ὄμματα, μελανείμονες καὶ πτερωταὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν στυγεραὶ καὶ ἀποτρόπαιοι. Εἶναι ὁραταὶ μόνον ἀπὸ τὸν ἔνοχον, τὸν ὁποῖον καὶ διώκουν κατὰ πόδας, ἡμέραν καὶ νύκτα, εἰς τὴν ζωὴν καὶ μετὰ θάνατον. Τιμωροῦν τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἐπιορκίαν, τὴν μιαιφονίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, καὶ ἰδιαιτέρως κατατρέχουν τοὺς ἐγκληματοῦντας κατὰ γονέων ἢ συγγενῶν ἢ καὶ κατὰ προσώπων, τὰ ὁποῖα εἶχον τὴν κακὴν τύχην νὰ καταφύγουν εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν των καὶ νὰ προδοθοῦν.

2. Εἰς τὸν Σωκράτη ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως φέρει τὸ ὄνομα δ α ι μ ό ν ι ο ν. Ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ συγγραφεῖς κάμνουν λόγον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην φωνήν, ἡ ὁποία εἰς τὰς σπουδαίας περιστάσεις ἐχρησίμευεν ὡς ὁδηγὸς τῶν πράξεων τοῦ σοφοῦ ἐκείνου ἀνδρός. Εἶναι, λέγει ὁ ἴδιος, ἓν εἶδος φωνῆς, ποὺ ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἤρχισε νὰ γεννᾶται μέσα μου, ἡ ὁποία, ὅταν ἐμφανισθῇ, πάντοτε μὲ ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ σκοπεύω νὰ κάμω οὐδέποτε ὅμως προτρέπει νὰ κάμω κάτι. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο καὶ προτρεπτικόν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Οἱ Στωϊκοὶ ὄχι μόνον ἐδέχοντο τὴν συνείδησιν, ἀλλ' αὐτοὶ εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι ποὺ ἐχρησιμοποίησαν τὴν λέξιν, ὁ δὲ Κικέρων λέγει τὴν συνείδησιν δῶρον τῶν ἀθανάτων θεῶν, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ.

Διὰ τὸν Ἕλληνα φιλόσοφον Ἐπίκτητον (Ἀπ. 97), ὁ θεὸς μᾶς παραδίδει εἰς τὴν ἔμφυτον συνείδησιν, διὰ νὰ μᾶς φυλάττῃ, ὅπως μᾶς φυλάττει κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ὁ παιδαγωγός. Ὅστις καταφρονεῖ αὐτὸν τὸν φύλακα, γίνεται δυσάρεστος εἰς τὸν θεόν.

Καὶ διὰ νὰ μὴ σταθῶμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἔξοχος ἱστορικὸς Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης (Ἱστ. ιη', 26, 13) λέγει ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι τόσον ἐπίφοβος μάρτυς καὶ τόσον δεινὸς κατήγορος, ὅσων ἡ συνείδησις, ποὺ κατοικεῖ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ἑκάστου.

3. Καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων δέχονται τὴν ἔμφυτον ἠθικὴν συνείδησιν. Τὸν λαμπρότερον ὕμνον εἰς τὴν συνείδησιν συνέθεσεν ὁ Ρουσσώ. Εἶναι δι' αὐτὸν ἡ συνείδησις ἀσφαλὴς ὁδηγὸς ἑνὸς ὄντος εὐφυοῦς μὲν καὶ ἐλευθέρου — οὕτως ἀποκαλεῖ τὸν ἄνθρωπον — ἀλλὰ γεμάτου ἄγνοιαν. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸ φοβερὸν προνόμιον ἔναντι τῶν λοιπῶν ζῴων νὰ πίπτῃ ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην μὲ τὴν βοήθειαν « μιᾶς διανοήσεως χωρὶς κανόνα ».

Ἡ παγκόσμιος λογοτεχνία ἔχει πολλὰ ν' ἀφηγηθῇ διὰ τὴν δύναμιν τῆς συνειδήσεως. Τὸν Ὀρέστην καταδιώκουν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν τραγῳδίαν, αἱ Ἐρινύες, ἂν καὶ διέπραξε τὸν φόνον τῆς μητρὸς οὐχὶ ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Μάκβεθ εἰς τὸ ὁμώνυμον δράμα τοῦ Σαίξπηρ δολοφονήσας τὸν φιλοξενούμενόν του βασιλέα ἔχει χάσει τὸν ὕπνον του. Εἰς τοὺς « Ἀδελφοὺς Καραμάζωφ » τοῦ Ντοστογιέφσκι ἓν ἄτομον ὑψηλῆς κοινωνικῆς περιωπῆς, τοῦ ὁποίου τὸ ἔγκλημα ἔχει ἀπὸ ἐτῶν παραγραφῇ καὶ λησμονηθῇ — ἔχει πρὸ 14 ἐτῶν δολοφονήσει μίαν νεαρὰν γυναῖκα — παρουσιάζεται εἰς κάποιον καὶ αὐτοκαταγγέλλεται. Δὲν τὸν πιστεύει κανείς, οὔτε αὐτὸς ὁ ἀνακριτής, εἰς τὸν ὁποῖον προσῆλθεν, οὔτε αὐτὴ ἡ σύζυγός του. Τὸν νομίζουν παράφρονα, ἀλλ' ἐκεῖνος ἐπιμένει. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡσυχάσῃ, εὑρίσκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ « ζωντανοῦ Θεοῦ », καί, καθὼς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, *« φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος »* (Ἑβρ. ι', 31). Ὄντως ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως εἶναι ἓν ἀτελείωτον βασανιστήριον.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Αλλ' ἂς ἀντλήσωμεν τώρα ἀπὸ τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῆς 'Αγίας Γραφῆς.

'Ο Κάιν, ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ του, οὐδαμοῦ εὑρίσκει ἡσυχίαν, τὸ χυθὲν ἀδελφικὸν αἷμα βοᾷ καὶ τὸν καταδιώκει, ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ εἰς ξένην χώραν. 'Ο Οὐγκὼ περιγράφει τὸ μαρτύριόν του εἰς ἓν ποίημά του, ποὺ ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον « Συνείδησις ».

'Ο βασιλεὺς Δαυὶδ μετὰ τὴν ἀχαρακτήριστον πρὸς τὸν Οὐρίαν διαγωγήν του ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἠσθάνθη ἀπέραντον συντριβήν, ἡ ὁποία καὶ τὸν ὡδήγησεν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ γνωστοῦ ὑπερόχου Ν' ψαλμοῦ του: *« 'Ελεῆμον, ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου... »*.

Αὐτὸς ὁ 'Ιούδας, ὁ ὁποῖος εὗρε τὴν δύναμιν νὰ προδώσῃ τὸν Διδάσκαλον, ἐδοκίμασε τὸν φρικτὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως: *« 'Ιδὼν ὅτι κατεκρίθη*, ἀφηγεῖται ὁ Εὐαγγελιστής, *μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια λέγων· ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῷον, καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ ἀνεχώρησε καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο »* (Ματθ. κζ', 3 - 5). Τόση εἶναι ἡ δύναμις τῆς ἐπακολουθούσης συνειδήσεως, καὶ ἀλοίμονον εἰς ἐκείνους ποὺ δὲν τηροῦν ἐν ἐγρηγόρσει τὴν προλαμβάνουσαν !

'Αναφέραμεν ἀλλαχοῦ τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, ὅπου ὁ θεῖος 'Απόστολος κάμνει λόγον διὰ τὸν ἔμφυτον νόμον, τὸν γραπτὸν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ περὶ τοῦ ὁποίου συμμαρτυρεῖ ἡ συνείδησις. Εἰς τὴν ἰδίαν ἐπιστολὴν (θ', 1) ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρα τοῦ ὅτι λέγει τὴν ἀλήθειαν τὴν συνείδησιν, φωτιζομένην ἀπὸ τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. 'Αλλαχοῦ κάμνει λόγον περὶ τῶν ἀπίστων, τῶν ὁποίων τόσον πολὺ *« μεμίανται ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις »*, ὥστε, ἐνῷ ὁμολογοῦν τάχα τὸν Θεόν, πράττουν πᾶσαν βδελυρὰν πρᾶξιν (Τίτ. α', 15). 'Η ὕπαρξις τῆς συνειδήσεως δὲν ἀπαλλάσσει τοὺς ἀνθρώπους πάσης φροντίδος. 'Η συνείδησις δὲν εἶναί τι τὸ ἀποτετελεσμένον καὶ ὁριστικόν, ὑπόκειται εἰς συνεχῆ βελτίωσιν καὶ καθαρισμόν. Τὸ αἷμα, λέγει ὁ Παῦλος ('Εβρ. θ', 14), τοῦ Χριστοῦ, ὅστις διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἔχει τὴν σωτήριον δύναμιν νὰ καθαρίσῃ τὴν συνείδησιν καὶ νὰ τὴν στρέψῃ πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαι.

Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι ἡ ὑπερτάτη, θεία ἀρχὴ τοῦ ἀγαθοῦ, πρὸς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ συμμορφώνωνται αἱ πράξεις μας, διὰ νὰ εἶναι ἠθικαί. Ἡ συνείδησις εἶναι ἓν ἐσωτερικὸν κριτήριον τῆς ἠθικότητος, ποὺ ἐπικυρώνει τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ παραγγέλλει τὴν πρὸς αὐτὸν συμμόρφωσιν τῶν ἐνεργειῶν μας. Ἡ ἀναγκαία ὅμως προϋπόθεσις τῆς ἠθικῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐλευθέρα βούλησίς μας.

Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος συνεμορφοῦτο πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον κατὰ κάποιον τρόπον μηχανικὸν καὶ ὁμοιόμορφον, ἐὰν τυφλῶς ὑπήκουεν εἰς τὰς ἐπιταγάς του, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τότε δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἠθικότητος αὐτοῦ καὶ περὶ καταλογισμοῦ τῶν πράξεών του. Ἠθικότης ἐμφανίζεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει δυνατότης ἐκλογῆς, ἐκεῖ ὅπου ἡ πρᾶξις εἶναι προσωπικὸς ἆθλος, ἐκεῖ ὅπου τὸ ἄτομον ἀποδεικνύει τὴν ἀτομικότητά του. Ἠθικότης ὑπάρχει ὅπου ὑπάρχει ἐλευθέρα βούλησις. Ἀλλ' εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, μολονότι τόσον ὀφθαλμοφανές, δὲν ὑπῆρξεν ὁμοφωνία.

Ἐτέθη πράγματι τὸ ἑξῆς ἐρώτημα·

Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος νὰ πράττῃ οὕτως ἢ ἄλλως ἢ μήπως ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ κωλύματα τὸν ἀναγκάζουν νὰ ἐνεργῇ καθ' ὡρισμένον τρόπον; Ὑπάρχει λοιπὸν ἐλευθερία ἐκλογῆς ἢ ὑπάρχει καταναγκασμὸς καὶ δέσμευσις; Ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν ἐξαρτῶνται πολλά. Διότι, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁπωσδήποτε ἐλεύθερος, θὰ εἶναι καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του καὶ τιμωρητέος διὰ τὰς παραβάσει τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. Ἂν ὅμως δὲν εἶναι ἐλεύθερος περὶ τὴν ἐκλογήν, ὄχι μόνον εὐθύνην δὲν ἔχει ὁ ἐγκληματῶν, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ τύχῃ ἀμέσου περιθάλψεως.

Δύο κυρίως εἶναι αἱ θεωρίαι, μὲ τὰς ὁποίας ἡ φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

προσπαθεῖ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἐρώτημα· ἡ θεωρία τοῦ α ὐ τ ε ξ ο υ σ ί ο υ καὶ ἡ θεωρία τῆς ἀ ν α γ κ α ι ό τ η τ ο ς. Ἡ πρώτη ὀνομάζεται καὶ θεωρία τῆς ἐλευθερίας ἢ αὐταρχία τῆς βουλήσεως, ἡ δευτέρα καὶ θεωρία τοῦ καθορισμοῦ ἢ ἑτεραρχία. Κατὰ δὲ τὴν ἰσχύουσαν εἰς τὴν ἐπιστήμην ὁρολογίαν, αἱ θεωρίαι αὗται καλοῦνται ν τ ε τ ε ρ μ ι ν ι σ μ ό ς, ἤτοι ἄποψις τοῦ καθορισμοῦ ἢ τῆς αἰτιοκρατίας, καὶ ἰ ν τ ε τ ε ρ μ ι ν ι σ μ ό ς, δηλαδὴ θεωρία τῆς ἀπουσίας καταναγκασμοῦ, ἤτοι τῆς ἐλευθερίας. Ἀμφότεροι οἱ ὅροι ἐπλάσθησαν ἀπὸ τὴν λέξιν terminus, ποὺ σημαίνει ὅρος, καθορισμός. Ποῖα τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτεξουσίου;

1. Ἡ καθολικὴ συνείδησις περὶ τῆς ἐλευθερίας. Κάθε ἄνθρωπος αἰσθάνεται καλῶς ὅτι δὲν εἶναι ἁπλοῦς θεατὴς τῶν πράξεων ἢ τῶν σκέψεών του, τῆς ὅλης βουλητικῆς του ἐνεργείας· ὅτι ἠμπορεῖ νὰ πράττῃ οὕτως, ἀλλ' ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καὶ ἄλλως· ὅτι ἠμπορεῖ νὰ ἀποφύγῃ μίαν ὀχληρὰν ἐπιθυμίαν, νὰ ἀντισταθῇ εἰς μίαν ἐσωτερικὴν ἢ ἐξωτερικὴν πίεσιν. Καὶ ὄχι μόνον ἄτομα, ἀλλὰ καὶ κοινωνικαὶ ὁμάδες καὶ κοινωνίαι ἔχουν τὴν συναίσθησιν ὅτι ἔπραξαν ὅπως ἔπρεπε νὰ πράξουν ἢ ὅτι ἐνήργησαν κακῶς.

2. Ἡ περὶ τὴν ἀπόφασιν ἀμφιβολία. Τῆς λήψεως μιᾶς ἀξιολόγου ἀποφάσεως προηγεῖται πάλη μεταξὺ τῶν διαφόρων δυνατῶν ἐνεργειῶν ὅπου ἐλατήρια διάφορα προσπαθοῦν νὰ φέρουν τὸ ἄτομον πρὸς τὴν ἄποψίν των. Ἡ πάλη αὐτή, ἡ ἐνίοτε τόσον ὀδυνηρὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀποδεικνύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεώς του. Ἄλλοι ἄνθρωποι ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ τὰ αὐτὰ κίνητρα εὑρισκόμενοι λαμβάνουν διάφορον ἀπόφασιν.

3. Ἡ μεταμέλεια. Εἶναι τὸ ἔντονον ἐκεῖνο συναίσθημα ποὺ ἀκολουθεῖ μίαν ὄχι ὀρθὴν ἠθικῶς ἐνέργειαν. Ἂν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ, εἰμὴ ὅπως ἐνήργησε, τί νόημα θὰ εἶχεν ἡ μεταμέλειά του, ποὺ δύναται ἐν τούτοις νὰ φθάσῃ μέχρι πλήρους συντριβῆς καὶ μέχρι τελείας ἀπογνώσεως; Τὸ ἴδιον ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἱκανοποίησις ποὺ δοκιμάζει, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἐνήργησε καλῶς. Χωρὶς πολλάκις νὰ ἔχῃ ἀποκομίσει κανὲν κέρδος, αἰσθάνεται ἄφατον ἀγαλλίασιν ἐκ τῆς πράξεώς του.

Κατὰ τοὺς ὀπαδοὺς τώρα τῆς ἀναγκαιότητος, ἡ μὲν συνείδησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐταπάτη, ἱκανὴ νὰ θεραπεύσῃ μόνον τὴν ἀνθρώπινην ματαιοδοξίαν. Ἡ δὲ ἀμφιβολία πρὸ τῆς ἀποφάσεως καὶ ἡ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μεταξὺ τῶν ἐλατηρίων πάλη ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ἀναγκαιότητα καὶ αἰτιοκρατίαν. Ὅταν ἓν ἐκ τῶν αἰτίων ὑπερισχύσῃ, ὁ μεταξύ των ἀνταγωνισμὸς σταματᾷ, ἡ πλάστιγξ τῆς βουλήσεως κλίνει πρὸς αὐτό. Τὸ ἄτομον εἶναι ἁπλοῦς θεατὴς τῆς πάλης. Ὅσον διὰ τὴν μεταμέλειαν, αὕτη ἀποκλειστικὴν αἰτίαν ἔχει τὸν φόβον τῆς τιμωρίας. Ἀλλὰ τὸ κύριον ἐπιχείρημα τῆς θεωρίας τῆς ἀναγκαιότητος εἶναι ὁ ἐν τῇ φύσει ἰσχύων νόμος τῆς αἰτιοκρατίας. Τὰ πάντα εἰς τὴν φύσιν λειτουργοῦν κατὰ τὸ σχῆμα αἴτιον — ἀποτέλεσμα. Τὰ φαινόμενα τῆς βουλήσεως δὲν ἠμποροῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ αὐτὸν τὸν νόμον. Ἔχουν τὴν αἰτίαν των καὶ ἡ αἰτία αὐτὴ εἶναι ἡ καθορίζουσα τὰς πράξεις. Ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει.

Ἡ ἀναίρεσις τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι καὶ δυνατὴ καὶ ἀναγκαία. Ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιοκρατίας δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἐμψύχων ὄντων. Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀποβάλλει τὸν χαρακτῆρά του ὡς φυσικοῦ ὄντος, ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους π.χ. τῆς βαρύτητος ἢ τῆς ἀδρανείας. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶναί τι ἐπέκεινα ὄχι μόνον τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ζωντανῶν ὀργανισμῶν. Ὡπλισμένος μὲ πνευματικὴν δύναμιν ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον νὰ θέτῃ εἰς ἑαυτὸν σκοπούς. Δι' αὐτὸ ἔχει καὶ ἴδιον τρόπον ἐνεργείας, διάφορον ἀπὸ τὸν μηχανικὸν τῆς ἀνοργάνου φύσεως καὶ τὸν ἐνστικτώδη τῶν κατωτέρων ζῴων. Εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν τὰ αὐτὰ αἴτια ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Εἰς τὰ φαινόμενα ὅμως τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἐνῷ τὰ αἴτια μένουν ἐνίοτε τὰ αὐτά, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι διάφορον. Διότι ὑπεισέρχεται νέος παράγων, ἡ προσωπικότης. Οὕτω αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων, μολονότι ἐπηρεάζονται καὶ ἀπὸ ἐξωτερικοὺς ὅρους καὶ προϋποθέσεις καὶ ἀπὸ ἐσωτερικὰς ὁρμάς, εἶναι ὅμως κατὰ πρώτιστον λόγον ἀποτέλεσμα τῆς διαθέσεως καὶ ἐκλογῆς ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων. Αἱ αὐταὶ λοιπὸν αἰτίαι δὲν ὁδηγοῦν εἰς τὰς αὐτὰς συνεπείας. Ἡ φυσικὴ αἰτιοκρατία καὶ ἡ σιδηρᾶ νομοτέλειά της δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς παντὸς εἴδους ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν τὰ ρυθμίζουν σταθεροί, ἄτεγκτοι φυσικοὶ νόμοι.

Καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπιστήμας διεσαλεύθη τὸ οἰκοδόμημα τῆς αἰτιοκρατίας. Μὲ τὴν λεγομένην Κβαντομηχανικὴν ἐπεκράτησεν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀπροσδιορίστου. Κατ' αὐτὴν κανὲν δεδομένον μέγεθος δὲν ἠμπορεῖ νὰ μετρηθῇ μὲ ἀπόλυτον ἀσφάλειαν. Ὅθεν κανὲν φυσικὸν γεγονὸς δὲν ἠμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ μὲ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν βάσει τῶν δεδομένων καὶ γνωστῶν. Ἀπὸ τὰ αὐτὰ λοιπὸν δεδομένα δὲν ἀγόμεθα εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀρχὴ αὕτη ἰσχύει κυρίως ὡς πρὸς τὴν Μικροφυσικήν. Τὸ ρῆγμα ὅμως εἰς τὸν ναὸν τῆς αἰτιοκρατίας εἶναι δύσκολον νὰ κλεισθῇ πλέον. Εἶναι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο χαρακτηριστικὴ ἡ διακήρυξις ἑνὸς μεγάλου συγχρόνου φυσικοῦ ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐσάρωσε τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντέτασσον ἕως τώρα ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Ἀλλὰ καὶ σύμπασα ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸν ὁποῖον ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἤνοιξεν ἡ μεγάλη διάνοια τοῦ Μπέργκσον (H. Bergson), ἐστράφη ἀνηλεὴς κατὰ τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αιῶνος εἶναι σαφῶς πνευμοκρατική. Ἀρνεῖται νὰ δεχθῇ τὸν ἄνθρωπον ὡς μηχανήν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς ὅσα φαινόμενα ὑπεισέρχεται οὗτος, βιολογικὰ καὶ ψυχολογικά, ἱστορικὰ καὶ ἠθικά, κοντὰ εἰς τὴν αἰτιότητα καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὴν λειτουργεῖ ἡ σκοπιμότης. Τὰ ἄτομα καὶ ἡ ὁμὰς θέτουν, ὡς ἐλέχθη, σκοποὺς καὶ καλοῦν τὴν ὕλην συνεργόν, διὰ νὰ τοὺς πραγματοποιήσουν. Δὲν διευθύνονται ἀπὸ τὴν ὕλην καὶ τὴν μηχανήν, ἀλλὰ τὰς διευθύνουν. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανὸς ν' ἀποφασίζῃ περὶ τῆς τύχης του. Ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ πίστιν εἰς ἑαυτὸν καὶ πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ποὺ τὸν ἔπλασεν οἷος εἶναι, πνευματικὸν καὶ ἐλεύθερον.

2. Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθερίας.

Τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως δέχονται σοφοί, ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Κάντιος. Ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ ὑγιὴς φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων ἀκολουθεῖ τὰ ἑλληνικὰ διδάγματα περὶ μιᾶς ἄλλοτε ἀπολύτου καὶ ἄλλοτε μετριωτέρας ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Τὴν διάχυτον περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως πεποίθησιν ἐπιβεβαιώνει ἡ θεία ἀποκάλυψις.

Τὸ αὐτεξούσιον ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεπιφυλάκτως ἀποδέχεται καὶ διακηρύσσει ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Διότι, ὅπου ἡ προαίρεσις δὲν εἶναι ἀγαθὴ καὶ ἐλευθέρα, ποῖος λόγος ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ περὶ ἠθικότητος καὶ βίου Χριστιανικοῦ; Εἶναι δὲ **αὐτεξούσιον** κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, **ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἱκανότης, ὅπως κάμνῃ ἐπιλογὴν μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ**.

Δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν τὰς ἀκολούθους μαρτυρίας περὶ αὐτοῦ.

1. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ ἐντολὴ ποὺ δίδεται ἀπὸ τὸν Θεὸν πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ (Δευτ. λ', 19) εἶναι ἀνεπίδεκτος παρερμηνείας ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα ἐκλογῆς, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἐπροίκισε τὸν ἄνθρωπον: « *Διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τόν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον δέδωκα πρὸ προσώπου ὑμῶν, τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν κατάραν· ἔκλεξαι τὴν ζωὴν σύ, ἵνα ζήσῃς σὺ καὶ τὸ σπέρμα σου* ».

2. Ἀπὸ τοῦ στόματος δὲ τοῦ Ἰησοῦ ἠκούσθη ἡ σωτήρια ἐκείνη πρόσκλησις, ἡ ὁποία τόσον βαρείας συνεπάγεται ὑποχρεώσεις, ἀλλ' ἡ ὁποία διὰ κανένα δὲν εἶναι ὑποχρεωτική. Ἰσχύει μόνον δι' ἐκείνους ποὺ θέλουν. « *Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν καὶ ἀκολουθείτω μοι. Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπωλέσει αὐτήν* » (Λουκ. θ', 23 - 24).

3. Ἐρχόμεθα εἰς τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν. Ὁ ἱερὸς Δαμασκηνὸς λέγει ὅτι τὸ αὐτεξούσιον εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τοῦ λογικοῦ, ὅπερ θεόθεν ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος· « *Ὅθεν καὶ τὰ ἄλογα οὐκ εἰσὶν αὐτεξούσια· ἄγονται γὰρ μᾶλλον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ἄγουσι. Διὸ οὐδὲ ἀντιλέγουσι τῇ φυσικῇ ὀρέξει, ἀλλ' ἅμα ὀρεχθῶσι τινος, ὁρμῶσι πρὸς τὴν πρᾶξιν. Ὁ δὲ ἄνθρωπος, λογικὸς ὤν, ἄγει τὴν φύσιν ἢ ἄγεται. Διὸ καὶ ὀρεγόμενος, εἴπερ ἐθέλοι, ἐξουσίαν ἔχει ἀναχαιτίσαι τὴν ὄρεξιν ἢ ἀκολουθῆσαι αὐτῇ. Ὅθεν τὰ μὲν ἄλογα οὐδὲ ἐπαινεῖται οὐδὲ ψέγεται, ὁ δὲ ἄνθρωπος καὶ ἐπαινεῖται καὶ ψέγεται* ». Εἴπερ ἐθέλοι τονίζει ὁ ἱερὸς πατήρ.

Ἐντὸς τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἀρνοῦνται ὅσοι ἐδίδαξαν ἢ ἀπεδέχθησαν τὸν λεγόμενον ἀπόλυτον προορισμόν.

Καθὼς εἶναι γνωστόν, ὁ Πελάγιος ἐν πλάνῃ εὑρισκόμενος ἐκήρυττεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἀμέτοχος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν θέλησίν του καὶ μόνον ἐξαρτᾶται ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ, χωρὶς νὰ παρίσταται ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τῆς θείας χάριτος. Κατ' αὐτοῦ ἀντεπεξῆλθεν ὁ ἱερὸς Αὐγου-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στῖνς διδάσκων τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον ἄποψιν, ὅτι ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου καθ' ἑαυτὴν εἶναι ὅλως ἀνίσχυρος πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἕνεκα ἀκριβῶς τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος. Βούλησις ἐλευθέρα δὲν ὑπάρχει, μόνον τῆς θείας χάριτος ἐπέμβασις δύναται νὰ φέρῃ τὴν σωτηρίαν.

Τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἐδέχθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἰδίᾳ ὁ Καλβῖνος καὶ ὁ Ζβίγγλιος. Ἐπειδὴ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου ἐθεώρουν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ ὑψίστου ὄντος καὶ περιορισμὸν τῆς θείας βουλῆς, ἀπέδωσαν πᾶν τὸ τελούμενον εἰς τὴν ἀπόλυτον βουλὴν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπεφάνθησαν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ θελήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ πράξῃ τι καλόν, ἐκτὸς ἂν εἶναι ἄνωθεν προωρισμένος. Δι' αὐτὸ ὀλίγοι μὲν εἶναι ἐξ ἀρχῆς προωρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον ζωήν, οἱ δὲ λοιποὶ ἔχουν προγραφῇ διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Τὸ κυριώτερον χωρίον τῆς Γραφῆς ποὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποπλάνησιν αὐτῶν εἶναι τὸ θ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ παρενόησαν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ Ἰσραηλῖται, ὑπερήφανοι διὰ τὴν καταγωγήν των ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, ἐνόμιζον ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι τρόπον τινὰ ὑπόχρεως νὰ προτιμᾷ πάντοτε αὐτοὺς ἀνεξαρτήτως τῆς συμπεριφορᾶς των, ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἀντεπεξερχόμενος κατὰ τῆς ἀξιώσεώς των ἐξαίρει τὴν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ λέγει ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὀφείλει τίποτε καὶ εἰς κανένα, δὲν ἀναγκάζεται εἰς τίποτε καὶ ἀπὸ κανένα καὶ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν Του τὸν μὲν νὰ ἀποτυφλώνῃ ἢ νὰ τιμωρῇ, τὸν δὲ νὰ ἐλεῇ καὶ νὰ προστατεύῃ, χωρὶς νὰ δίδῃ λόγον. Παραβάλλει δὲ τὸν Δημιουργὸν μὲ κεραμέα, ποὺ εἶναι εἰς τὸ χέρι του νὰ κατασκευάσῃ ἀγγεῖα προωρισμένα νὰ διαλυθοῦν καὶ ἄλλα διὰ νὰ μείνουν καὶ νὰ τὸν δοξάσουν (θ', 23).

Ἀπὸ τὰς περικοπὰς ὅμως αὐτὰς δὲν συνάγεται ὁ ἀπόλυτος προορισμός, ὅπως ἐξετέθη ἀνωτέρω. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἀποδοκιμασία καὶ ἀποτύφλωσις μερικῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι παρὰ ἡ δικαία τιμωρία μιᾶς ἐκ τῶν προτέρων προβλεπομένης ἀντιθέσεώς των πρὸς τὰς ἐντολάς Του.

Καὶ ὑπάρχει πλῆθος ἄλλων χωρίων ὁλόκληρος ἡ Καινὴ Διαθήκη ποὺ ἐπιμαρτυροῦν περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς προσωπικῆς θελήσεως καὶ τῆς προσωπικῆς ἀρετῆς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα ἀλλαχοῦ ἐσημειώσαμεν καὶ ἀπὸ ὅσα παραλείπομεν, ὑπενθυμίζομεν τὴν διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (Πράξ. ι' 35) *«ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν—τὸν Θεὸν—καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι»*. Πῶς τοῦτο συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐκ τῶν προτέρων λύτρωσιν καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων καταδίκην;

Ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ πάντα ρυθμίζονται ἀπὸ τὴν τυφλὴν βούλησιν τῆς εἱμαρμένης, ἤτοι τὴν μ ο ι ρ ο λ α τ ρ ε ί α ν ἢ φαταλισμὸν — fatalismus. Ἡ μοιρολατρεία συναντᾶται εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Κατ' αὐτὴν ὅ,τι εἶναι καθωρισμένον νὰ γίνῃ, θὰ γίνῃ ὁπωσδήποτε. Καμμία ἀντενέργεια ἐκ μέρους μου δὲν εἶναι δυνατή, διὰ νὰ ἀλλάξῃ ὁ ροῦς τῶν γεγονότων. Ὅλα ἀκολουθοῦν τὸν μοιραῖον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δρόμων των. Ὁ Θεὸς γνωρίζει καὶ προβλέπει τὸ πᾶν· ἄρα γνωρίζει καὶ τὰς ἰδικάς μου πράξεις. Ἑπομένως εἶναι προσδιωρισμένον κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἐνεργήσω, διότι ἄλλως ὑπάρχει φόβος νὰ διαψεύσω τὴν θείαν πρόγνωσιν. Δὲν δύναμαι λοιπὸν νὰ πράξω τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ὁ Θεὸς ἔχει καθορίσει νὰ πράξω. Οὐδεμία πρωτοβουλία ἀφίνεται εἰς ἐμέ.

Ἂν ὅμως τοιαῦται ἀντιλήψεις ἐγίνοντο δεκταὶ ὡς ὀρθαί, ὁ ἄνθρωπος θὰ κατεδικάζετο εἰς πλήρη ἀδράνειαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τίποτε τὸ καλὸν δὲν δύναται νὰ προέλθῃ. Ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ τῆς κακίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ἀδύνατος χωρὶς τὴν ἀτομικὴν δραστηριότητα. Ὁ Θεὸς εἶναι βεβαίως παντογνώστης, ἀλλὰ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὰς ἐλευθέρως γινομένας πράξεις, ἀφοῦ γνωρίζει ὅτι ἔπλασεν ἐλευθέρους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ παγγνωσία τοῦ Θεοῦ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μοιρολατρεία ἀποτελεῖ οἰκτρὰν παρανόησιν τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ. Εἶναι μία ἐπικίνδυνος κακοδοξία, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ πολεμήσωμεν μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις, εἴτε ἐντὸς ἡμῶν ἐμφωλεύει εἴτε εἰς ἄλλους τὴν διαπιστώνομεν.

«Τῶν πράξεων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ τέλους κύριοί ἐσμεν».—«ἐφ' ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετή, ὁμοίως δὲ κακία» ('Αριστοτ. 'Ηθ. Νικ. Γ', 7). — «πράξεων ὁ ἄνθρωπός ἐστιν ἀρχὴ καὶ κύριος» ('Αριστοτ. 'Ηθ. Εὐδ. 2, 6).—«Nichil tam in nostra potestate, quam ipsa voluntas est = οὐδὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας τόσον, ὅσον ἡ ἰδία ἡ βούλησις» (Αὐγουστῖνος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἐκτίμησις τῶν πράξεων.

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς πράξεως εἶναι ἡ συμφωνία της μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ὅτι ὁδηγὸς εἰς τὴν ἐκτίμησιν αὐτὴν εἶναι ἡ συνείδησις ἑκάστου. Ἐλέχθη ἀκόμη ὅτι ἡ πρᾶξις λογαριάζεται μόνον ἂν ἀπορρέῃ ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν βού-

 Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λησίν μας καὶ ὅτι μόνη ἡ ἀγαθὴ τοῦ πράττοντος προαίρεσις δίδει ἀξίαν εἰς τὴν πρᾶξιν ἀποκλειομένου κάθε ἄλλου ταπεινοῦ ἐλατηρίου.

Ὅλα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῶν πράξεών μας. Οἱ ἐξωτερικοὶ παράγοντες, ὑφ' οὓς τελεῖται μία πρᾶξις, μικρὰν ἔχουν σημασίαν. Τὸ ποσὸν π.χ. ποὺ κατεθέσαμεν εἰς ἐνεργηθέντα ἔρανον δὲν ἔχει εἰμὴ μόνον σχετικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ κρίνεται ἐν συσχετισμῷ μὲ τὴν οἰκονομικήν μας δυνατότητα καὶ τὴν ἐνδόμυχον διάθεσίν μας καὶ τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὁποῖον, δίδοντες κάτι, ἀποβλέπομεν. Δι' αὐτὸ εἴδομεν ποίας ὑποδοχῆς ἔτυχεν ἀπὸ τὸν Κύριον τὸ δίλεπτον τῆς χήρας. Δι' αὐτὸ ὁ *« ἀποδεκατῶν »* εἰς ἐλεημοσύνας τὰ ὑπάρχοντά του Φαρισαῖος οὐδεμιᾶς ἠξιώθη ἀπὸ τὸν Σωτῆρα ἀναγνωρίσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἁμαρτωλόν, ἀλλὰ συναισθανόμενον τὴν θέσιν του τελώνην. Καὶ πάλιν μέγα ποσὸν ἀποστελλόμενον πρὸς ἀποφυγὴν ἐνοχλήσεως εἶναι ἀξίας μικροτέρας παρὰ εὐτελέστερον χρηματικὸν ποσὸν προσφερόμενον μὲ εἰλικρινῆ συμπάθειαν, καὶ λόγος παραμυθητικός, ἐξερχόμενος ἀπὸ τὴν καρδίαν μας, εἶναι κάποτε ἰσάξιος πρὸς πολλὰς γενναιοτέρας παροχάς. Ἡ προαίρεσις λοιπὸν καὶ ὁ σκοπὸς εἶναι στοιχεῖα σοβαρὰ διὰ τὴν βαθμολόγησιν τῆς ἠθικότητος.

Ἀλλ' ἆρά γε ἀγαθὸς σκοπὸς παρέχει τὸ δικαίωμα χρήσεως οἱωνδήποτε μέσων ; Ἂν ἀποβλέπωμεν εἰς κάτι κατὰ τὴν ἀντίληψίν μας ὑψηλὸν καὶ μέγα, δικαιούμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς αὐτὸ μὲ κάθε τρόπον καὶ μὲ κάθε μέθοδον παραμερίζοντες ἐν ἀνάγκῃ δικαιώματα ἢ καταπατοῦντες ἄλλα ;

Καταφατικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο περιέχεται εἰς τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα « ὁ σκοπὸς ἁγιάζει τὰ μέσα », ποὺ ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς Ἰησουΐτας μοναχούς.

Τὴν ἄποψιν ὅμως αὐτὴν διαρρήδην ἀποκρούει ἡ Ἠθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὄχι, ὁ σκοπὸς δὲν ἁγιάζει τὰ μέσα. Ὄχι, ὁ σκοπός, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ὑψηλός, δὲν μοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιῶ ἄνομα καὶ δόλια μέσα. Κάθε πρᾶξις πρέπει νὰ εἶναι ἠθικὴ καθ' ἑαυτήν, εἴτε σκοπὸς εἶναι τελικὸς εἴτε μέσον, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ φθάσωμεν εἰς τὸν σκοπόν μας. Ὁ φόνος π.χ. πρᾶξις ἠθικῶς ἀπαράδεκτος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαγνισθῇ ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἀποβλέπει εἰς κάτι ἄλλο, οὔτε ἡ κακοποίησις ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπον οὔτε ἡ ὑπεξαίρεσις τῶν ἀγαθῶν του, ἐπειδὴ λ.χ. διὰ τῶν ἀφαιρεθέντων ἐπρόκειτο

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νὰ ἀνακουφισθῇ πάσχουσα ὕπαρξις. Ἀντίθετος ἐκδοχὴ θὰ μᾶς ὡδήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἠμποροῦμεν νὰ διαπράξωμεν σειρὰν ἀδικιῶν καὶ παρανομιῶν μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἀποβλέπομεν εἰς ἠθικὸν σκοπὸν καὶ θὰ μᾶς διηυκόλυνεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν πιστοποιητικοῦ καλῆς διαγωγῆς διὰ τὰς μᾶλλον ἀνηθίκους πράξεις. Πλὴν τούτου οὔτε ὁ σκοπός μας πρόκειται νὰ ὑπηρετηθῇ, διότι ἀπὸ κακὴν καὶ ἀνήθικον πρᾶξιν οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ προέλθῃ, ἐκ τοῦ κακοῦ κακὸν μόνον πρόκειται νὰ προκύψῃ. Ὁ σκοπὸς μάλιστα πολὺ συχνὰ λησμονεῖται καὶ παραμένει μόνον ἡ ἕξις τοῦ πράττειν τὸ κακόν.

Ὥστε καὶ ἀγαθοὺς ἔχοντες σκοποὺς δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πράττωμεν τὸ κακόν, ὅπως δὲν πρέπει ἀντιθέτως νὰ θεωρῶμεν ἀγαθὴν τὴν πρᾶξίν μας, ὅταν ἡ διάθεσίς μας εἶναι ἁμαρτωλὴ καὶ πονηρά. Τὸ πρῶτον ἀποκρούεται ρητῶς ὑπὸ τοῦ Παύλου ὡς συκοφαντία διὰ τὸν χριστιανόν: *«καθὼς βλασφημούμεθα καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ»* (Ρωμ. γ', 8). Τὸ δεύτερον ἀναιρεῖται μὲ τὸ κατὰ τοῦ φαρισαϊσμοῦ ἀνηλεὲς μαστίγωμα καὶ τὴν ὅλην χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

Πότε ἡ πρᾶξις εἶναι ἠθική, προσδιωρίσθη δι' ὅσων ἀνωτέρω εἴπομεν. Ποῖαι ὅμως ἀπὸ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπόκεινται εἰς ἠθικὴν ἐκτίμησιν, τοῦτο πρέπει τώρα νὰ ἐξετασθῇ. Εἶναι πᾶσα πρᾶξις ἀντικείμενον ἠθικῆς ἐκτιμήσεως ἢ μερικαὶ μόνον ἀπὸ αὐτάς; Αἱ πράξεις π.χ. τοῦ ἐμπόρου καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἑταίρους αὐτοῦ ἢ πρὸς τοὺς πελάτας του λῃψοδοσίαι εἶναι πράξεις δυνάμεναι ἠθικῶς νὰ ἀξιολογηθοῦν ἢ εἶναι πράξεις ἁπλῶς οἰκονομικαί; Τὰ πολιτικὰ προγράμματα τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ἢ τῶν κυβερνώντων, αἱ διδασκαλίαι τῶν παιδαγωγῶν ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα εἶναι θέματα δυνάμενα νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἠθικῆς ἢ εἶναι μόνον πράξεις πολιτικαί, παιδευτικαί, καλλιτεχνικαί;

Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι βεβαίως τόσον εὔκολος καὶ ἐνθυμίζει τὰς δυσκολίας εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Ὅπως δηλαδὴ αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι δυσκόλως δύνανται νὰ περιορισθοῦν εἰς ἰδιαιτέραν τάξιν ἢ περιοχὴν μέσα εἰς τὸ βασίλειον τῶν ἀξιῶν, οὕτω καὶ πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακή, ἠθικὴ ἢ μὴ ἠθική. Πᾶσα πρᾶξις ὑπάγεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον. Ἠθικῶς ἀδιάφοροι πράξεις δὲν ὑπάρχουν. Ἐφ' ὅσον πᾶσα πρᾶξις

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὑπὸ ἠθικὴν ἔποψιν ἐξεταζομένη ἢ θὰ συμφωνῇ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἢ δὲν θὰ συμφωνῇ, οὐδεμία δύναται νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ ἠθικὴν ἐκτίμησιν. Αἱ πράξεις ἔχουν βεβαίως καὶ τὸν ἰδιαίτερον αὐτῶν χαρακτῆρα ὡς πράξεις οἰκονομικαί, καλλιτεχνικαί, παιδευτικαί, πνευματικαί, θρησκευτικαί, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ πράξεις ἠθικαί, ἤτοι πράξεις δυνάμεναι ἠθικῶς νὰ ἐπαινεθοῦν ἢ νὰ ἐπικριθοῦν. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ ἠθικὴν ἐκτίμησιν πράξεων ὁ Ἀπόστολος (Α' Κορ. ι', 31) περιλαμβάνει καὶ αὐτὸ τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν, ποὺ εἶναι βέβαια αἱ ὀλιγώτερον στενὴν σχέσιν ἔχουσαι μὲ τὴν ἠθικήν : *«Εἴτε οὖν ἐσθίετε εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε»*.

Οὕτω χαρακτηρίζεται, ἠθικῶς, μία πρᾶξις, αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει ὁ σκοπός, αὐτὴ εἶναι ἡ χριστιανικὴ ἄποψις ἐπὶ τῶν δῆθεν ἀδιαφόρων ἠθικῶν πράξεων.

Ὅτι δὲ καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεία χάρις μεγάλην ἔχει ῥοπὴν εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν, τοῦτο ἐτονίσθη ἤδη.

2. Περὶ ἀρετῆς.

Διὰ νὰ φθάσωμεν ὅμως εἰς τὴν ὁριστικὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν τῆς ἠθικῆς τελειότητος βαθμίδα, ἀπομένει ἓν ἀκόμη βῆμα. Δὲν ἀρκοῦν μερικαὶ ἠθικαὶ πράξεις ἢ μερικαὶ ἠθικαὶ ἐνέργειαι καὶ τώρα μὲν προθυμία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων, ὕστερον δὲ ἀδιαφορία καὶ νωχέλεια, σήμερον ἔντονος φιλανθρωπία καὶ αὔριον ἔλλειψις καὶ αὐτῆς τῆς στοιχειώδους πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνοχῆς. Ἀπὸ τὴν ἠθικὴν αὐτὴν ζωὴν λείπει ἡ διάρκεια ἐκείνη καὶ ἡ σταθερότης, ποὺ εἶναι ἡ ἐγγύησις ἀληθῶς ἐναρέτου βίου. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, **τὴν σταθερὰν ἕξιν τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν τὸ ἀγαθὸν** καλοῦμεν **ἀρετήν.**

Βασικὴ σημασία τῆς λέξεως ἀρετὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶναι σωματικὴ ἱκανότης, ἔπειτα δὲ ἀνδρεία, ἤτοι ἀνδρικὸν φρόνημα καὶ γενναιότης. Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει καὶ ἡ λατινικὴ λέξις virtus. Ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν σημασίαν ἐστηρίχθη τὸ νοηματικὸν περιεχόμενον τῆς λέξεως. Δι' αὐτῆς δηλοῦται ἐκείνη ἡ περὶ τὰ ἤθη καὶ τὴν ἠθικὴν ζωὴν ὑπεροχή, ἡ ὁποία πέρα ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν καθηκόντων καὶ τὴν ἁγνότητα τῆς προαιρέσεως ἀποδεικνύει σθένος ψυχῆς καὶ σταθερότητα εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν καθηκόντων καὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

παραμερισμὸν τῶν ἐμποδίων ποὺ μεσολαβοῦν. Ὅπου ἡ ἱκανότης αὐτὴ καὶ ἡ γενναιότης λείπει ἀπὸ τὴν ἠθικὴν ζωήν, οὔτε ἡ ὀρθὴ διάγνωσις τοῦ πρακτέου οὔτε ἡ ἁγνότης τοῦ φρονήματος ἔχουν ἰσχύν, ἂν καὶ δὲν στεροῦνται ποιᾶς τινος ἀξίας. Καὶ ὁ Σωτήρ, μολονότι, καθὼς ἐλέχθη ἀλλαχοῦ, τόσην σημασίαν δίδει εἰς τὸ ἠθικὸν φρόνημα, ὅμως ἀπαιτεῖ ἔργα ἀνάλογα πρὸς τὴν διάθεσιν, θέλει τὴν ἀγάπην ἐνεργὸν καὶ τὴν πίστιν ἔμπρακτον: *«Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; Βλέπεις ὅτι... ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη»* (Ἰακ. β', 21-22). Καὶ πόση ἀλήθεια, γενναιότης ἐχρειάζετο, διὰ νὰ θυσιάσῃ κανεὶς τὸ τέκνον του!

Ἡ σχέσις τῆς ἀρετῆς μὲ τὸ καθῆκον καὶ μὲ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν εἶναι σαφής, κατόπιν ὅσων ἐλέχθησαν. Ἡ ἀγαθὴ διάθεσις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ἀρετῆς, ὅπως καὶ ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος. Δυνατὸν ὅμως ἡ διάθεσις ν' ἀπομείνῃ ἁπλῆ διάθεσις καὶ τοῦ καθήκοντος ἡ γνῶσις ἁπλῆ γνῶσις, ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα καὶ ἡ συμπλήρωσίς των. Ἔπειτα, ἐνῷ τὸ καθῆκον εἶναι μία ὀφειλή, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπότισις τῆς ὀφειλῆς, καὶ δὲν εἶναι ἐνάρετος πᾶς ὁ γνωρίζων τὰ καθήκοντά του, ἀλλὰ ὁ προθύμως ἐκτελῶν αὐτά.

Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω σύντομον ἐξέτασιν τοῦ νοήματος τῆς ἀρετῆς προκύπτουν σαφῶς αἱ ἰδιότητες ποὺ πρέπει αὔτη νὰ ἔχῃ. Διὰ νὰ εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἡ ἀρετή, πρέπει νὰ εἶναι:

1. Καθολική. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος δὲν ἀσκεῖ τινὰ μόνον τῶν καθηκόντων παραλείπων ἄλλα. Δὲν ἠμπορεῖ π.χ. νὰ εἶναι εὐσεβὴς χριστιανός, ἀλλὰ κακὸς πολίτης ἢ πολίτης ἀγαθὸς καὶ εὐπειθής, ἀλλὰ κακὸς καὶ ἄστοργος πατήρ. Οὔτε πάλιν τὰ αὐτὰ καθήκοντα σήμερον νὰ ἐκτελῇ καὶ αὔριον νὰ παραλείπῃ, νῦν μὲν ἐλεητικὸς πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ φίλος, ὕστερον ξένος πρὸς τὴν δυστυχίαν καὶ τώρα μὲν πράττων τὰ δίκαια, ἔπειτα δέ, μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης δυσχερείας, ἀδιαφορῶν διὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὁ ἀληθῶς ἐνάρετος ἀσκεῖ τὴν ἀρετὴν ἐν ὄψει ὁσωνδήποτε δυσκολιῶν. Ὑπὸ τὴν δευτέραν ἔννοιαν τὴν ἀρετὴν ὀνομάζομεν καρτερικήν.

2. Ἐνεργός. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ἡ ἀρετὴ τῶν λόγων μικρὰν ἔχει ἀξίαν, ἡ ἀρετὴ τῶν ἔργων εἶναι ἡ μόνη ἔχουσα ἀδιάβλητον κῦρος ἀρετή. Διότι πολὺ συχνότερον ἀκούονται καλοὶ λόγοι παρ' ὅσον τελοῦνται πράξεις ἀγαθαί. Ἐνίοτε μάλιστα ὑπέρμετρα τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀρετῆς ἐγκώμια ἢ πομπώδης ἐπίδειξις τῆς ἰδίας ἀρετῆς παρέχουν σοβαρὰν ὑπόνοιαν ὅτι ἀπουσιάζει ἡ εἰλικρινὴς πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη. Ὁ Ἰησοῦς ἐτόνισε καθαρὰ τὴν μεταξὺ λόγων καὶ πράξεων ἀποφασιστικὴν διαφοράν: *«Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς»* (Ματθ. ζ', 21). Καὶ πάλιν: *«οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται»* (Ρωμ. β', 13).

3. Γνησία. Ἡ ἀρετὴ ἀσκεῖται ἀπὸ καθαρὰν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀγάπην. Εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς κάθε ἄλλο ἐλατήριον τῶν πράξεων, φόβος, δόξης ἐπιθυμία, προσδοκία ὠφελήματος, ἰδιοτέλεια καὶ ὑπολογισμός, ἀναμονὴ ἐπαίνου ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Τοιούτου εἴδους ἀρετὴ θὰ ἦτο ἀντιφατικὴ πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς νόημα.

Ἡ τελεία ἀρετὴ δὲν εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα κατορθωτή. Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος, ἤτοι ὁ ἀσκῶν τὴν ἀρετήν, δὲν εἶναι κάτι σύνηθες εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον. Ἀρκεῖ ν' ἀναλογισθῇ κανεὶς τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους εἶπεν αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις τὸν προσεφώνησε *«διδάσκαλον ἀγαθὸν»* καὶ τὸν ἠρώτησε πῶς θὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνιον ζωήν: *«τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὴ εἷς ὁ Θεός»* (Μάρκ. ι', 18). Πόσον δύσκολος εἶναι ἡ ἄσκησις τῆς τελείας ἀρετῆς ἐκείνης ποὺ μᾶς ἐξασφαλίζει τὴν αἰώνιον ζωήν, κατέδειξεν ὁ Σωτὴρ καὶ μὲ ὅσα εἶπεν ἀλλαχοῦ (Ματθ. ζ', 13 - 14): *«πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν... στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν»*.

Ὁ ἄνθρωπος ἐν τούτοις ἂν δὲν φθάνῃ, τείνει πάντοτε πρὸς τὴν τελείαν ἀρετήν, καὶ πρέπει νὰ τείνῃ μὲ τὴν συνεχῆ ἄσκησιν τοῦ ἀγαθοῦ, μὲ τὴν ἀναστροφὴν πρὸς ἐναρέτους ἄνδρας, μὲ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. Ἡ ἄρσις τῶν ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα θὰ συναντήσῃ εἰς τὸν δύσκολον δρόμον τῆς ἀρετῆς, θὰ εἶναι ἀφορμὴ εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος. Διότι ὀλίγοι ἄνθρωποι θὰ ἠμπορέσουν εἰς κάποιον σταθμὸν τῆς ζωῆς των νὰ εἴπουν καθὼς ὁ Ἀπόστολος (Β' Τιμ. δ', 7 - 8), *«τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος,*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος... καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ».

Ἡ ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι ἀγώνισμα καὶ ἄθλησις, εἶναι ἀγών, ὅστις ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀνώτερον προορισμόν του.

Καὶ οἱ μεγάλοι ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον, τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, ἀποκαλοῦν τὴν ἀρετὴν ἆθλον καὶ πνευματικὸν κατόρθωμα. Ὁ ἄνθρωπος, λέγουν, εἶναι ὂν ὑπεύθυνον καὶ δημιουργικόν. Εὑρίσκει μέσα του τὴν δύναμιν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πίεσιν καὶ τὰ κωλύματα ποὺ παρεμβάλλονται. Ὑψώνει τὸ ἀνάστημά του, τὰ ἀνατρέπει καὶ πιστοποιεῖ μὲ τὸ ὑπερήφανον πεῖσμά του τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν πρέπει, λέγουν, νὰ κρίνεται τόσον ἀπὸ τὰς συνήθεις τυπικὰς ἐκδηλώσεις της, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς ὀλίγας μεγάλας στιγμάς, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται πρὸ τοῦ ἠθικοῦ προβλήματος καὶ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν ποὺ θὰ κρίνῃ ὁριστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξιοπρέπειαν. Ἀπὸ ἓν «ναὶ» ἢ ἓν «ὄχι» ἐξαρτᾶται ὁλόκληρος ἡ ὑπόστασίς του εἰς ὅ,τι περιέχει ὡραιότερον καὶ ὑψηλότερον.

Ὅτι δὲ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν δύσβατον τῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον, φαίνεται ἀπὸ τὸν γνωστὸν μῦθον τοῦ Προδίκου περὶ τῶν δύο γυναικῶν, Ἀρετῆς καὶ Κακίας, αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν ἐμπρὸς εἰς τὸν δρόμον τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ ὁ Ἡσίοδος εἰδοποιεῖ ὅτι ἔμπροσθεν τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει ὁ ἱδρώς, ἤτοι ἡ ἐπίμονος καὶ ἐπίπονος προσπάθεια, ἐνῷ τὴν κακίαν ἠμπορεῖς νὰ τὴν εὕρῃς καὶ νὰ τὴν πάρῃς μὲ τὸν σωρόν.

Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν γνωστὸν ὕμνον του ἀποκαλεῖ τὴν ἀρετὴν «πολύμοχθον», ἤτοι προσιτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον κατόπιν μόχθων, καὶ «θήραμα», ἤτοι κάτι ποὺ μόνον κυνηγὸς ἀκούραστος ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ.

Καὶ νεώτεροι σοφοί, ὅπως ὁ Ἀμερικανὸς πραγματιστὴς Ντιούι (J. Dewey), ἐπαναλαμβάνουν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κατάκτησις, ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ ἀδιάλειπτον ἀγῶνα.

«Τὴν μέν τοι κακότητα καὶ ἰλαδὸν ἔστιν ἑλέσθαι· τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν ἀθάνατοι» (Ἡσιόδ. Ἔργα 287).—«Ἁ δ' ἀρετὰ διὰ μόχθων βαίνει» (Εὐριπίδης). — «Ἀρετὰ πολύμοχθε γένει βροτείῳ, θήραμα κάλλιστον βίῳ» (Ἀριστοτέλης).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Μορφαὶ τῆς ἀρετῆς.

Καθὼς τὸ καθῆκον εἶναι ἕν, ἡ συμμόρφωσις μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, οὕτω μία εἶναι καὶ ἡ ἀρετή. Ἀλλ' ὅμως, ἕνεκα τῆς ποικιλίας τῶν περιστάσεων τοῦ βίου, τὸ καθῆκον ἐμφανίζει τὴν γνωστὴν πολλαπλότητα, οὕτω καὶ ἡ ἀρετὴ προσπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας μὲ πολλὰς ὄψεις, αἱ ὁποῖαι καὶ ἀποτελοῦν τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς. Ἐπειδὴ ὅμως κάθε μία ἔχει τὸ ἰδικόν της ὄνομα, ἀνέκαθεν ἐγεννήθη ἀμφισβήτησις ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι μία μὲ πολλὰ ὀνόματα ἢ ὑπάρχουν πολλαὶ μὲ ξεχωριστὴν δύναμιν ἑκάστη.

Τοῦτο ἐξήτασε μὲ προσοχὴν ὁ Πλάτων εἰς τὸν « Πρωταγόραν ». Ὁ Σωκράτης, θέλων νὰ ἐξακριβώσῃ ἂν εἶναι διδακτὸν πρᾶγμα ἡ ἀρετή, ἐπιχειρεῖ πρῶτον νὰ εὕρῃ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν της. Ἀπὸ τὴν συζήτησιν μὲ τὸν ἀρχηγέτην τῆς Σοφιστικῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλαι αἱ ἐπὶ μέρους ἀρεταί, σοφία, ἤτοι πολυμάθεια, ἀνδρεία, ἤτοι ψυχικὴ ρώμη, σωφροσύνη, δηλαδὴ σεμνότης, ὁσιότης, ἤτοι θεοσέβεια καὶ δικαιοσύνη, εἶναι διάφοροι ὄψεις τοῦ ἰδίου πράγματος. Συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἡ σοφία τῆς ὁποίας μετέχουν ὅλαι αἱ λοιπαί. Ὁσιότης π.χ. εἶναι ἀκριβὴς γνῶσις τῶν περὶ τοὺς θεούς, ἀνδρεία ἡ ἐπιστήμη τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς ὁμοίως.

Τὰς αὐτὰς περίπου μερικὰς ἀρετὰς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Πλάτων. Ἐπειδὴ δι' αὐτὸν εἶναι τρία τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν, τρεῖς εἶναι καὶ αἱ θεμελιώδεις ἀρεταὶ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς αὐτά, φρόνησις ἢ σοφία, ἀνδρεία, σωφροσύνη. Ὅταν τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς λειτουργοῦν καλῶς, τότε γεννᾶται ἐντὸς ἡμῶν ὡς τετάρτη μὲν κατ' ὄνομα, ἀλλὰ εἰς τὴν οὐσίαν συμπερίληψις τῶν τριῶν ἄλλων, ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ δικαιοσύνη συνενώνει εἰς ἁρμονίαν ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς.

Καὶ διὰ τοὺς Στωικοὺς μία εἶναι ἡ ἀρετή, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ ὁποία κατὰ περιστάσεις ἐμφανίζεται ὡς δικαιοσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἀπονείμωμεν εἰς ἄλλους, ὡς σωφροσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν δι' ἡμᾶς αὐτούς, ὡς ἀνδρεία δι' ὅσα πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν.

Καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις δέχεται τὰς ἀνωτέρω ἀρετάς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην (Σοφ. Σολ. η', 7) αἱ τέσσαρες βασικαὶ ἀρεταὶ χαρακτηρίζονται ὡς τὸ χρησιμώτερον διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν βίον, ἀπὸ δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἐξαίρονται αἱ τρεῖς, σωφροσύνη, εὐσέβεια, δικαιοσύνη : *« Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ... παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ »* (Τίτ. β', 11 - 13). Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς (Ματθ. ε', 3 - 12) ἰδιαιτέρως ἐπαινεῖται ἡ πραότης καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἀλλαχοῦ (Γαλ. ε', 22 - 23) ἀπαριθμοῦνται ὡς καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἀγάπη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. Ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος παραγγέλλει (Α' Τιμ. στ', 11) νὰ ἐπιδιώκωμεν δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα, ὁ δὲ ἕτερος τῶν κορυφαίων δεικνύει τὴν ἀλληλεξάρτησιν μεταξὺ πίστεως, γνώσεως, ἐγκρατείας, ὑπομονῆς, εὐσεβείας, φιλαδελφίας καὶ ἀγάπης. Ἐν γένει δὲ ἡ Καινὴ Διαθήκη, μολονότι ἀποδέχεται τὰς βασικὰς ἀρετὰς τῶν παλαιῶν, παρεισάγει μερικὰς ἄλλας, αἱ ὁποῖαι ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ συμβαδίζουν μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Σωτὴρ τόσην ἀποδίδει σημασίαν, ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀνθρώπου ἐσταυρώθη. Αἱ ἀρεταὶ αὗται, αἱ ὁποῖαι ὠνομάσθησαν καὶ θεολογικαὶ ἢ Χριστιανικαί, εἶναι κυρίως τρεῖς, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη. *« Νυνὶ δὲ μένει,* λέγει ὁ Παῦλος (Α' Κορ. ιγ', 13), *πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη ».*

Αἱ τρεῖς χριστιανικαὶ ἢ ὑπερβατικαὶ ἀρεταὶ ἀπορρέουν κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Ἐκτὸς τῆς σημασίας ποὺ ἔχουν καθ' ἑαυτάς, συντελοῦν, ὥστε καὶ αἱ λοιπαί, ἀνθρώπιναι ἀρεταί, ν' ἀποκτοῦν βαθύτερον νόημα καὶ τελικὸν σκοπόν. Ἰδίως δὲ ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ ὑψίστη μεταξὺ αὐτῶν, ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν ἄλλων. *« Ἐνδύσασθε,* παραγγέλει ὁ Παῦλος (Κολ. γ', 12 - 15) *ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν... ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος. Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ».* Ἀληθῶς, ὅπου ἡ ἀγάπη βασιλεύει, εἰρήνη καὶ μακαριότης ἐπακολουθεῖ, ἐνῷ τὸ μῖσος

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀφανίζει κάθε χαρὰν καὶ ὁδηγεῖ εἰς τὴν καταστροφήν. Πρότυπον ἀγάπης ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς, ὁ ὁποῖος μολονότι *« ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ»*, ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ μᾶς ἀφῆκεν ὑπογραμμόν, διὰ νὰ βαδίζωμεν ἐπάνω εἰς τὰ ἴχνη του. Αὐτὸς *« τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀνήνεγκεν »* διὰ τὴν ἄπειρον πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην (Α' Πέτρ β', 22-24)

Ἡ ἔννοια τῆς ἀγάπης προσέλαβεν ὅλον αὐτῆς τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ταὐτίζεται μὲ καμμίαν ἀπὸ τὰς συγγενεῖς ἐννοίας. Ἡ μὲν φιλία συναντᾶται εἰς πρόσωπα ἐμφανίζοντα συγγένειαν ἢ δυνατότητα ἀλληλοσυμπληρώσεως τῶν χαρακτήρων καὶ στηρίζεται εἰς τὴν ἀμοιβαιότητα· ἡ στοργὴ εἶναι μία ἰδιαιτέρα εὔνοια πρὸς ὡρισμένα πρόσωπα, ὁ ἔρως μετέχει ποιᾶς τινος ἰδιοτελείας, ὁ οἶκτος κάποιας συναισθήσεως ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ ἀντικειμένου τῆς συμπαθείας. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη δὲν ἔχει καὶ δὲν θέλει τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη στρέφεται πρὸς πάντας, πρὸς τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακούς, πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ξένους, πρὸς φίλους καὶ ἐχθρούς. Τὴν ἔννοιάν της θὰ συλλάβωμεν ἐν ὅλῳ της τῷ μεγαλείῳ, ἂν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοὺς ὑπερόχους λόγους τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν εἰς τὸ ιγ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολῆς του. Ἐκεῖ θὰ δοθῇ δι' ὅλων τῶν ἀρνητικῶν καὶ θετικῶν ὁρισμῶν τὸ πλῆρες νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Ἀλλὰ περὶ τῶν τριῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν θὰ γίνῃ λόγος καὶ βραδύτερον.

4. Ἁμαρτία καὶ κακία.

Ὅπως ὑπάρχουν πράξεις συμφωνοῦσαι μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον, οὕτω ὑπάρχουν ἄλλαι ποὺ ἀντιβαίνουν πρὸς αὐτόν. Τότε λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος κάμνει κακὴν πρᾶξιν ἢ ἁμαρτίαν ἢ ἁπλῶς πράττει τὸ κακόν. **Ἡ σταθερὰ ἕξις τοῦ θέλειν καὶ πράττειν τὸ κακὸν** λέγεται **κακία** καὶ οἱ σταθερῶς ρέποντες πρὸς τὸ κακὸν κακοὶ ἢ πονηροὶ ἢ φαῦλοι. Συνωνύμως πρὸς τὴ κακίαν χρησιμοποιεῖται πολλάκις ἡ λέξις ἁμαρτία. Ὀρθὸν ὅμως εἶναι νὰ γίνεται διαστολὴ μεταξὺ τῶν δύο λέξεων. Ἁμαρτία εἶναι πᾶσα ἀντιβαίνουσα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἐκδήλωσις ἡμῶν διὰ λόγων ἢ ἔργων ἐνεργουμένη.

Ἂν ἡ ἀρετὴ εἶναι ἄριστον ἐγκαλλώπισμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κακία εἶναι τὸ χείριστον αὐτοῦ κτῆμα. Ὁ ἄνθρωπος συρόμενος εἰς τὸ ἅρμα τῆς κακίας οὔτε ἠθικὸν νόμον ὑπολογίζει οὔτε φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἀκούει οὔτε καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους παραδέχεται οὔτε τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἀναγνωρίζει. Ὠθεῖται μόνον ἀπὸ τὰς κατωτέρας του ὁρμάς, ἐλαύνεται ἀπὸ τὰς ἰδίας του ἐπιθυμίας. Ἔχει ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν.

Καθὼς ὅμως ἡ τελεία ἀρετὴ εἶναι σπανία, ὁμοίως καὶ ἡ ἀπόλυτος κακία δὲν εἶναί τι τὸ σύνηθες. Ἀλλ' ἡ ἁμαρτία, ἤτοι ἡ εἰς πλείστας περιπτώσεις παρατηρουμένη ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ὄχι μόνον εἶναι συνήθης, ἀλλὴ εἶναι τρόπον τινὰ σύμφυτος μὲ τὸν ἄνθρωπον μετὰ τὴν πτῶσίν του. Δὲν ὑπάρχει θνητὸς μὴ ὑποκείμενος εἰς ἁμαρτίαν καὶ μὴ ὑποπίπτων εἰς ἁμάρτημα. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καθ' ὅλου. Οἱ Ἕλληνες μολονότι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον λαὸν εἶδον τὴν χαρωπὴν ὄψιν τῆς ζωῆς, παρεδέχθησαν τὴν καθολικότητα τῆς ἁμαρτίας (ἂν καὶ δὲν ἔχει εἰς αὐτοὺς ἡ λέξις τὸ ἴδιον ἀκριβῶς νόημα). Τὸ διακηρύσσει διὰ στόματος τοῦ μάντεως ὁ Σοφοκλῆς. Τὸ ἐπιβεβαιοῖ ὁ Θουκυδίδης διὰ στόματος τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ ἐκείνου Διοδότου, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ σωτηρία μερικῶν χιλιάδων ἀθῴων ψυχῶν. Εὑρίσκει μάλιστα ὡς αἰτίαν τῶν παραβάσεων ὁ ἱστορικὸς τὴν ἔλλειψιν ἢ τὸν πλεονασμὸν δυνάμεως, ποὺ δημιουργεῖ ἀντιστοίχως θράσος ἢ πλεονεξίαν, καὶ τὰς ἄλλας ὁρμὰς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ ἔνστικτα, ὅπως ἡ φιλοτιμία, ἡ ἐλπίς, ὁ ἔρως. Ὁ Πλάτων πάλιν διὰ τοῦ Σωκράτους παραδέχεται ὅτι τὸ νὰ γίνῃ καὶ νὰ μείνῃ κανεὶς ἀγαθὸς εἶναι ἀδύνατον καὶ οὐχὶ ἀνθρώπινον.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἁγία Γραφὴ ὁμοίως ἀποφαίνεται. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀναγινώσκομεν *«οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ᾖ ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς»* (Ἰὼβ ιδ', 5). Εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἡ συχνότης τῆς ἁμαρτίας τονίζεται κατ' ἐπανάληψιν. Ὄντως, πλατεῖα ἡ πύλη ἡ ἀπάγουσα πρὸς τὴν ἀπώλειαν!

Ποία ὅμως ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ; Διὰ ποῖον λόγον ὑπάρχει, καὶ μάλιστα τόσον διαδεδομένη ἡ ἁμαρτία; Καὶ ποῖος ἔδωσε τὸ κακόν;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ εὑρίσκεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ αὐτεξούσιον τῶν λογικῶν ὄντων καὶ δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ. Ὁ Θεὸς κατ' οὐδένα τρόπον ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὑπαίτιος τοῦ ἠθικοῦ κακοῦ. Τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν τόσον εἰς τὴν πανσοφίαν, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀγαθότητα Αὐτοῦ. Οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἄποψις πολλῶν ἀπὸ τοὺς ἐθνικούς, ὅτι ἡ πρὸς τὸ κακὸν ροπὴ ἐδόθη ἀπὸ τὸν Θεόν, διὰ νὰ γίνεται σαφεστέρα ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ὅτι ἦτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Πολλάκις, εἶναι ἀληθές, ἐκ τῆς πάλης πρὸς τὸ κακὸν ὁ χριστιανὸς ἀποδεικνύει λαμπρῶς τὴν ἀρετήν του. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ δικαιολογίαν, διὰ νὰ φορτωθῇ ὁ ἄνθρωπος μὲ ἓν τοιοῦτον νόσημα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν Δημιουργόν του. Μόνον λοιπὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Θεὸς ἐπροίκισε τὸ διμιούργημά Του, δυνάμεθα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ καὶ μόνον δι' αὐτῆς καὶ δι' αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος καθίσταται προσωπικότης ὑπεύθυνος καὶ δημιουργική, ἀληθὴς κύριος τῆς μοίρας του. Καὶ καθὼς πράττει τὸ κακόν, δύναται ἄριστα νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθόν. Ἀλλ' ἡ διάστροφος ἐκείνη τάσις τῆς ψυχῆς, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ἐνδιαφέρεται μόνον δι' ἑαυτὸν καὶ τὰ ἴδια καταφρονεῖ δὲ καὶ ὑποτιμᾷ πάντας τοὺς ἐκτὸς αὐτοῦ, μηδὲ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐξαιρουμένου, εἴτε φιλαυτία καλεῖται αὕτη εἴτε ἐγωισμὸς εἴτε ἄλλο ἄλλοτε λαμβάνει ὄνομα, αὐτὴ ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ πονηρὰ ἔργα, καθὼς ὡδήγησε καὶ τὴν πρώτην δυάδα τῶν ἀνθρώπων. Καθὼς δὲ καὶ ὁ Πλάτων εἶπεν, *« ἡ σφόδρα ἑαυτοῦ φιλία »*, ἤτοι ἡ φιλαυτία, τυφλώνει ἐντελῶς τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν κρίσιν του περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἁμαρτίαι εἶναι πολλαὶ καὶ δυσάρεστοι.

Ἐν πρώτοις ὁ ἁμαρτάνων, ἂν δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς παντελοῦς ἀναλγησίας, ὑφίσταται τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεώς του, ἡ ὁποία δὲ γνωρίζει οἶκτον. Ὁ κακὸς ἄνθρωπος βασανίζεται ὑπὸ τῆς ἰδίας του κακίας καὶ δὲν εὑρίσκει οὔτε στιγμῆς ἡσυχίαν καὶ γαλήνην. Καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν διαφεύγῃ τὴν ποινὴν τῶν πολιτικῶν νόμων, ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως θὰ εἶναι πάντοτε παροῦσα, διὰ νὰ ἐρωτᾷ καὶ καταμαρτυρῇ, διὰ νὰ καθιστᾷ τὰς ἡμέρας του ἀτελευτήτους καὶ τὰς νύκτας ἐφιαλτικάς. Καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶχε παρατηρηθῇ ὅτι ὁ πονηρὸς εἶναι ἀξιοθρήνητος ἐνῷ ὁ ἀγαθὸς εὐδαίμων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀφοῦ ἅπαξ εὗρε κανεὶς τὸν δρόμον τῆς ἁμαρτίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἐξέλθῃ ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ παραπτώματος εἰς παράπτωμα εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἔσχατα τῶν ἐγκλημάτων, τὰ ὁποῖα φέρουν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ὄλεθρόν του. Μὲ τὸ νόημα τῆς ἁμαρτίας μόνον τὸν ὄλεθρόν σου ἠμπορεῖς ν' ἀγοράσῃς, λέγει ὁ Παῦλος (Ρωμ. στ', 23), ἐνῷ ὁ Θεὸς χαρίζει τὴν ζωήν : « *τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας θάνατος, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος* ». Ἡ καταστροφὴ εἶναι ὁλοκληρωτική, σωματικὴ καὶ ψυχική. Ὥστε ὁ κολασμὸς τῆς ἁμαρτίας θὰ ἔλθῃ κάποτε, ὅσον καὶ ἂν ἀργήσῃ. Ἡ ἀνομία θὰ τιμωρηθῇ. « *Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ*, εἶπεν ὁ προφήτης, *πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ* » (Ἡσ. γ' .11).

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἡ ἁμαρτία δὲν ἐτιμωρήθη ἀρκετὰ εἰς τὴν ζωὴν αὐτήν, θὰ εὕρῃ κολασμὸν μετὰ θάνατον. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταχρήσεως ποὺ ἔκαμε ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν δωρηθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐλευθερίαν. Κατὰ τὴν ρητὴν προειδοποίησιν τοῦ Ἰησοῦ (Ματθ. κε', 46), οἱ τὰ φαῦλα πράξαντες « *ἀπελεύσονται εἰς κόλασιν αἰώνιον* ».

« Ἀνθρώποισι γὰρ τοῖς πᾶσι κοινόν ἐστι τοὐξαμαρτάνειν » (Σοφ. Ἀντιγ. 1023). « καὶ μανθάνω μὲν οἷα δρᾶν μέλλω κακά, θυμὸς δὲ κρείσσων τῶν ἐμῶν βουλευμάτων» (Εὐριπ. Μηδ. 1076). « πεφύκασί τε ἅπαντες καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἁμαρτάνειν καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπείρξει τούτου » (Θουκ. 3, 45), « γενόμενον δὲ διαμένειν... καὶ εἶναι ἄνδρα ἀγαθὸν ἀδύνατον καὶ οὐκ ἀνθρώπειον, ἀλλὰ θεὸς ἂν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας » (Πλάτ. Πρωταγ. 334 β).

5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἔγινε φανερὸν ὅτι ἡ ἁμαρτία πρέπει νὰ πολεμηθῇ μὲ κάθε τρόπον. Πῶς θὰ γίνῃ τοῦτο ;

Ἐξηγήσαμεν προηγουμένως ποῖον τὸ βαθύτερον αἴτιον τῆς ἁμαρτίας καὶ ποῖον τὸ ἐλατήριον ποὺ μᾶς ἄγει πρὸς αὐτήν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικαὶ συνθῆκαι ἢ προϋποθέσεις εὐμενεῖς διὰ τὴν καλλιέργειαν ἁμαρτωλῆς ζωῆς. Ὅταν τὰς προσέξωμεν θὰ δυνηθῶμεν καλύτερον νὰ ὀργανώσωμεν τὴν ἄμυνάν μας κατὰ τοῦ κακοῦ.

1. Τὸ περιβάλλον, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ γεννηθῇ καὶ θὰ περάσῃ τὰ πρῶτα ἰδίως ἔτη τῆς ἡλικίας του ὁ ἄνθρωπος, εἶναι στοιχεῖον ποὺ συντελεῖ ὅσον κανὲν ἄλλο εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χαρακτῆρος του. Κακὴ ἐκ μέρους τῶν γονέων ἀγωγὴ καὶ μάλιστα κακὸν παράδειγμα εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἐπίδρασιν μόνιμον. Καὶ τὸ ἀντίθετον ἰσχύει. Ὀνομαστὶ ἀναφέρονται αἱ μητέρες ἐξόχων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῶν τέκνων των. Διότι καὶ φύσει εἶναι ὁ ἄνθρωπος μιμητικὸν ὂν καὶ διὰ τὴν ἔμφυτον πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην τείνει νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς αὐτούς. Ὥστε ὁ ἄνθρωπος ἔχει μεγάλην πιθανότητα νὰ γίνῃ τοιοῦτος, ὁποῖον τὸν ἠθέλησε τὸ περιβάλλον. Πρὸς τοῦτο οἱ γονεῖς ἂς λάβουν ἐγκαίρως τὰς ἀναγκαίας προφυλάξεις, τὸ σχολεῖον καὶ ἡ πολιτεία ἂς λάβουν τὰ κατάλληλα μέτρα. Δὲν πρέπει ἐξ ὑπαρχῆς νὰ πάρῃ ὁ ἄνθρωπος κατεύθυνσιν πρὸς τὸ κακόν, ἐνῷ ἠμπορεῖ νὰ ὁδηγηθῇ πρὸς τὴν ἀρετήν.

2. Συναφὴς πρὸς αὐτὸν δυσάρεστος ὅρος εἶναι αἱ ἀναστροφαὶ πρὸς φαύλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐδῶ ἡ μίμησις ἔχει μεγάλην δύναμιν, διότι ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐκτίμησιν ἢ τὴν συμπάθειαν ἢ ἄλλον σύνδεσμον πρὸς ἀνθρώπους πονηρούς. Ἐπειδὴ τὸ κακὸν παρουσιάζεται ὡς προσιτώτερον καὶ εὐχερέστερον, ἰδίως δὲ ὡς ὑπισχνούμενον ἄμεσον ἱκανοποίησιν, ἐνῷ ἡ ἀρετὴ ὁμοιάζει πρὸς γραμμάτιον ἐξοφλητέον ὑπὸ προθεσμίαν, ὁ ἄνθρωπος ρέπει πρὸς τὸ κακόν, ὅταν μάλιστα προασπίζεται ἀπὸ τὴν δικαιολογίαν ὅτι καὶ ἄλλοι τὰ ἴδια κάμνουν. Δι' αὐτὸ ἡ ἀναστροφὴ καὶ ἐπικοινωνία καὶ φιλία μὲ ἀνθρώπους ἐναρέτους συντελεῖ εἰς τὴν ἠθικοποίησίν μας τόσον, ὅσον ἡ ἀναστροφὴ μὲ τοὺς κακοὺς γίνεται πρόξενος ἠθικῆς καταπτώσεως καὶ καταστροφῆς. Τοῦτο διδάσκει καὶ ὁ θεῖος Παῦλος (Α' Κορ. ιε', 33) ἐπικυρῶν τὴν ρῆσιν τοῦ ποιητοῦ Μενάνδρου « *φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί* ».

3. Ἡ ἀπουσία ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ ἡ διδασκαλία διεστραμμένων ἠθικοθρησκευτικῶν δογμάτων εἶναι ἄλλος παράγων ἐπιδράσεως τῆς ἁμαρτίας. Οἰκογένεια, σχολεῖον, Ἐκκλησία πρέπει διαρκῶς ν' ἀγρυπνοῦν διὰ τὴν ὀρθὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς νεότητος. Διδασκαλίαι δὲ θρησκευτικαὶ ὑποβιβάζουσαι τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας εἰς σύνολον ἐξωτερικῶν τύπων καὶ διδαχαὶ λογοκρατικαὶ ἀδιαφοροῦσαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς θρησκευτικῆς ζωῆς εἶναι περιτταί, ὅταν δὲν εἶναι ἐπιβλαβεῖς. Τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν πρέπει νὰ συμπληρώνῃ ἠθικοθρησκευτικὴ ζωὴ μέσα εἰς μίαν κοινότητα, ὅπου τὰ περὶ φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης παραγ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γέλματα γίνονται πράξεις καὶ ὅπου ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη δὲν εἶναι πλέον δίδαγμα, ἀλλὰ β ί ω μ α. Ἰδίως ἡ μαθητικὴ κοινότης πρέπει καὶ δύναται νὰ γίνῃ φυτώριον καλλιεργείας ἠθικῆς ζωῆς. Διότι ὄχι ὅστις ἐνθυμεῖται ἢ γνωρίζει ἢ συναισθάνεται ἢ σέβεται ἢ πιστεύει τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, ἀλλ' ὅστις ζῇ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας, ἐκεῖνος μόνον καὶ εἶναι ἠθικὸς καὶ ἀκτινοβολεῖ περὶ αὐτὸν ἀγαθότητα.

Ἡ πάλη κατὰ τοῦ κακοῦ διεξάγεται ἐπίσης μὲ τὴν ἄσκησιν τῆς βουλήσεώς μας, ὥστε νὰ μὴ νικᾶται ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Τοῦτο ὑποδεικνύει καὶ ὁ Παῦλος μὲ ὅσα λέγει εἰς τὸ ιβ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του. Ἡ ἄσκησις τῆς βουλήσεως γίνεται μὲ πολλοὺς τρόπους, μὲ τὴν ἀνοχὴν καὶ τὴν ὑπομονήν μας, μὲ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην τῶν ἄλλων μὲ τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὴν ἀνεξικακίαν, μὲ τὸ νὰ δίδωμεν « τόπον τῇ ὀργῇ »· μὲ τὸ νὰ ψωμίζωμεν τὸν πεινῶντα καὶ νὰ ποτίζωμεν τὸν διψῶντα.

Τέλος ἡ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν πάλη εὐοδοῦται μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπικαλῆται διὰ τῆς προσευχῆς εἴτε διὰ νὰ προλάβῃ — « γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμὸν » (Ματθ. κστ', 41) — εἴτε διὰ νὰ καταστείλῃ καὶ ἀποτινάξῃ τὸ κακόν. Ὁ Σωτὴρ εἶπε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους : Ἐὰν μείνετε εἰς τὴν πρὸς ἐμὲ πίστιν, θὰ γνωρίσητε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια θὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐνόησαν ἀπὸ ποῖον ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερωθοῦν, προσέθεσεν : *« ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας... ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε »* (Ἰω. η', 31 - 36). Ἀλλὰ πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ καταφύγῃ μετὰ πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειάν του : *« Αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν »* (Ματθ. ζ', 7). Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ θὰ εὕρῃ τὴν ποθητὴν λύτρωσιν.

Ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναγκαία, διότι τὸ κακὸν ἐμφανίζεται μὲ ἀφάνταστον πολλαπλότητα. Ἡ ἁμαρτία ἔχει πολλὰς μορφάς. Ἰδοὺ μερικαί :

Ἐν πρώτοις διακρίνουν τὰ ἁμαρτήματα εἰς ἑ κ ο ύ σ ι α καὶ ἀ κ ο ύ σ ι α, ἐν ἐπιγνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ. Παντελῶς ἀκούσιον ἁμάρτημα εἶναι βεβαίως ἀδύνατον νὰ νοηθῇ. Ὡς ἀκούσια θεωροῦνται ὅσα γίνονται εἰς κατάστασιν κάποιας ἐξασθενήσεως τοῦ βουλητικοῦ ἢ εἰς μίαν στιγμὴν ἐνθουσιασμοῦ ἢ συναρπαγῆς χωρὶς κακὴν προαίρεσιν καὶ διάστροφον γνώμην. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ ἀκούσια εἶναι ἐλαφροτέρας μορφῆς ἀπὸ τὰ ἑκούσια καὶ ἐν ἐπιγνώσει. Ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔχομεν ἁμαρτήματα λόγου ἔργου καὶ διανοίας. Τὰ τελευταῖα, ἤτοι οἱ πονηροὶ ἢ μάταιοι διαλογισμοὶ εἶναι κατὰ κανόνα μᾶλλον συγγνωστὰ παρὰ αἱ πάσης φύσεως κακολογίαι ἢ αἱ παντὸς εἴδους πανουργίαι ἢ κακουργήματα.

Ὅτι δὲ θετικῶς μὲν ἁμαρτάνει ὁ πράττων τὸ κακόν, ἀρνητικῶς δὲ ὁ παραλείπων τὸ καθῆκον, εἶναι φανερόν.

Παλαιότερον, ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἁμαρτήματα, τὰ συγγνωστὰ ἀπεχωρίζετο ἡ τάξις τῶν θανασίμων ἁμαρτημάτων, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλοτε ἄλλαι παραβάσεις κατετάσσοντο. Θανάσιμα ἐλογίζοντο ἁμαρτήματα ἀποδιώκοντα τὴν γνησίαν πίστιν καὶ συνεπαγόμενα τὸν αἰώνιον θάνατον καὶ ὡς τοιαῦτα ἀπηριθμοῦντο ἑπτά. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ρητὴν βεβαίωσιν τοῦ Ἰησοῦ (Μάρκ.γ', 29) ἓν μόνον ἁμάρτημα δὲν συνεπάγεται συγχώρησιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἡ βλασφημία εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Ὅλα τὰ ἄλλα ὑπόκεινται εἰς ἄφεσιν.

Ἀπαριθμήσεις ἁμαρτιῶν καὶ κακιῶν εὑρίσκομεν πολλαχοῦ τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν στηλιτεύει(Ρωμ. α΄, 29 - 32) τὴν ἀδικίαν, πονηρίαν, πλεονεξίαν, κακίαν, φθόνον, δόλον, κακοήθειαν· τοὺς ψιθυριστάς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας· ὅλους ἐκείνους πού, μολονότι γνωρίζουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὄχι μόνον πράττουν ὅσα πράττουν, ἀλλὰ καὶ εὐχαριστοῦνται, ὅταν τὰ κάμνουν ἄλλοι. Δι' αὐτὸ τοὺς θεωρεῖ ἀξίους θανάτου. Ἀλλαχοῦ δὲ ἄλλας εὑρίσκομεν ἀπαριθμήσεις.

Ἀλλ' ἐνῷ δυνάμεθα ν' ἀπαριθμήσωμεν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ταξινομήσωμεν τὰ ἁμαρτήματα καὶ τὰς κακίας. Διότι ὄπισθεν ἑκάστου ἁμαρτήματος εὑρίσκεται ὁ ἄνθρωπος, τοῦ ὁποίου οὔτε τὴν διάθεσιν γνωρίζομεν οὔτε τοὺς σκοποὺς πάντοτε μαντεύομεν οὔτε τὰς συνθήκας ὑφ' ἃς πράττει κάτι ἠμποροῦμεν ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν. Δι' αὐτὸ ἑκάστη ἁμαρτία ἀποτελεῖ μίαν ἰδιαιτέραν περίπτωσιν, καὶ θὰ ὑπῆρχαν τόσαι ἁμαρτίαι ὅσοι καὶ ἄνθρωποι, ἂν ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἐνήργει πάντοτε ὁμοιομόρφως. Ἀλλ' οὔτε τοῦτο συμβαίνει. Δι' αὐτὸ ὁδηγὸς ἂς εἶναι δι' ἡμᾶς πρὸς διάγνωσιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἂς καλῆται δὲ εἰς ἐνίσχυσιν ἡ θεία ἀντίληψις καὶ χάρις. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δίδει ὡς πρὸς τὴν ἄμυναν κατὰ τοῦ κακοῦ πολυτίμους ὁδηγίας εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολήν του (στ', 10 - 20). « *Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ... Ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ . . . Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐνδυσάμενοι τὴν θώρακα τῆς δικαιοσύνης. . . Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε καὶ*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὅ ἔστι ρῆμα Θεοῦ, διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν Πνεύματι καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες . . .».

Μὲ τὰς παρατηρήσεις αὐτὰς καὶ αὐτὰς τὰς χρηστὰς ἐλπίδας κλείομεν τὸ γενικὸν μέρος τῆς Ἠθικῆς. Μένει νὰ ἴδωμεν πῶς αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τοῦ ἠθικοῦ βίου θὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πράξεις μας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. Ἔννοια τοῦ καθήκοντος· διαίρεσις καθηκόντων.

Ὁ ἠθικὸς νόμος ὁρίζει τὸ πρακτέον, ἡ συνείδησις μᾶς τὸ γνωρίζει καὶ μᾶς ἄγει πρὸς αὐτὸ ἢ μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν κρίνεται ὡς ἠθικόν. Ὑπάρχει λοιπὸν μία σειρὰ ὑποχρεώσεων ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν συνείδησιν. Τὰς ὑποχρεώσεις αὐτὰς ὀνομάζομεν καθήκοντα. **Καθῆκον** λοιπὸν **εἶναι ἡ ἐκ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἀπορρέουσα ὑποχρέωσις τοῦ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ φεύγωμεν τὸ κακόν**. Μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος ἐχρησιμοποιήθησαν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς αἱ λέξεις « δέον » καὶ « προσῆκον ».

Πρέπει π.χ. ἢ ὀφείλω νὰ σέβωμαι τοὺς γονεῖς μου. Τοῦτο ὁρίζεται ἀπὸ τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν ἄγραφον καὶ τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως καὶ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου. Τὸ τιμᾶν τοὺς γονεῖς ἀποτελεῖ καθῆκον. Ὀφείλω νὰ ἐλεῶ τοὺς ἐνδεεῖς. Τοῦτο καὶ ἡ συνείδησις ὑπαγορεύει καὶ εἰς τὸν γραπτὸν ἠθικὸν νόμον ρητῶς ἀναφέρεται. Τὸ ἐλεεῖν τοὺς ἐνδεεῖς ἀποτελεῖ καθῆκον. Ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰ παραδείγματα.

Πολλάκις ὅμως ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται εἰς ἀπορίαν τί πρέπει νὰ πράξῃ, ποῖον μὲ ἄλλας λέξεις εἶναι τὸ καθῆκόν του. Ἄλλοτε πάλιν ὠθεῖται ἀπὸ ἐλατήρια ξένα πρὸς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἠθικότητος. Πολλοὺς ἄγει ἐπὶ τὴν πρᾶξιν ἡ ἐλπὶς ἀναμενομένου κέρδους, ἡ προσδοκία ὠφελείας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἴπῃ « ἔκαμα τὸ καθῆκόν μου ». Ἄλλους ὠθεῖ ὁ φόβος διὰ τὰ ἐπακόλουθα τῆς παραλείψεώς των, ἡ ἀπειλὴ τῆς ἐπικρεμαμένης τιμωρίας. Οὔτε αὐτῶν ἡ πρᾶξις δύναται ἠθικῶς νὰ ὑπολογισθῇ. Ἄλλοι κάμνουν ἠθικὰς πράξεις δι' ἐπίδειξιν. Ἡ ματαιοδοξία καὶ ἡ ἐπιδίωξις ἐπαίνου δὲν εἶναι ἠθικὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών μας. Μοναδικὸν ἐλατήριον διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀγαθὴ διάθεσις τοῦ πράττοντος, τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ φρόνημα. Πρᾶξις καθ' ἑαυτὴν ἐπαινετή, ἀλλὰ μὴ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν προαίρεσιν τοῦ πράττοντος, εἶναι ἄνευ ἀξίας, εἶναι ὡς σῶμα νεκρὸν χωρὶς ψυχήν. Ἀντιθέτως ἀγαθὴ διάθεσις καὶ ἂν δὲν κατορθώσῃ λόγῳ κωλυμάτων νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ μετατραπῇ εἰς πρᾶξιν, ἔχει καθ' ἑαυτὴν τὴν σημασίαν της. Ψυχὴ λοιπὸν τῶν βουλημάτων καὶ τῶν ἐνεργημάτων μας εἶναι ἡ ἀγαθὴ προαίρεσις. Τυχαία καὶ συμπτωματικὴ ἡ ἐξ ὑπολογισμοῦ ἐκτέλεσις τοῦ καθήκοντος εἶναι μικροτέρας σημασίας καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν παράλειψιν πράξεως, διὰ τὴν ὁποίαν ὅμως δὲν ἔλειψεν ἡ ἀγαθὴ διάθεσις. Καὶ τὴν πλέον λαμπρὰν καὶ ἐξωτερικῶς ὡραίαν πρᾶξιν ἀμαυρώνει τὸ πονηρὸν φρόνημα τοῦ πράξαντος, καθὼς τὸ ἠθικὸν φρόνημα ἐξαγνίζει τὴν μᾶλλον ἄστοχον καὶ ἐξυψώνει τὴν μᾶλλον ἀσήμαντον ἐνέργειαν.

Δι' αὐτὰ τὰ *« δύο λεπτὰ »* τῆς χήρας (Μάρκ. ιβ' 42) ὁ Χριστὸς θεωρεῖ πολυτιμότερα ἀπὸ τὰς πολὺ μεγαλυτέρας προσφορὰς ἄλλων, τὴν κακὴν ἐπιθυμίαν χαρακτηρίζει ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὴν κακὴν πρᾶξιν, τὴν ἐκ ματαιοδοξίας ἀγαθοεργίαν θεωρεῖ ὅλως ἀναξίαν ἐκτιμήσεως καὶ κατακρίνει τὴν ἐπίδειξιν ψευδοῦς θεοσεβείας (Ματθ. στ', 5 - 6). Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ κακὴ ἐπιθυμία ἀπαγορεύεται, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ κακὴ πρᾶξις, ἀληθὴς δὲ εὐσέβεια θεωρεῖται ἡ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πρόθυμος τήρησις τῶν ἐντολῶν του.

Κυρίως τὸ καθῆκον εἶναι ἕν, ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Λαμβανομένων ὅμως ὑπ' ὄψιν τῶν ποικίλων περιστάσεων κατὰ τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος καλεῖται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν διαταγήν του, τὰ καθήκοντα ἐμφανίζονται ὡς ἓν ἀπεριόριστον πλῆθος ὑποχρεώσεων. Ὁλόκληρος ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓν διαρκὲς καθῆκον. Διὰ τὴν εὐκολίαν μας κατατάσσομεν αὐτὰ εἰς ὁμοιογενεῖς ὁμάδας, ὅπως κάμνομεν δι' ἄλλα φαινόμενα καὶ γεγονότα. Ὑπὸ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τέσσαρας κυρίως ἐπόψεις ἠμποροῦμεν νὰ διαιρέσωμεν τὰ καθήκοντα.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀντικειμένου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφοροῦν, τὰ καθήκοντα εἶναι τριῶν εἰδῶν· *πρὸς τὸν Θεόν*, *τὸν πλησίον* καὶ *πρὸς ἡμᾶς αὐτούς*. Καὶ πάλιν, ἐφ' ὅσον ἀφοροῦν εἰς ἄτομα, τὰ καθήκοντα καλοῦνται *ἀτομικὰ* καὶ συνιστοῦν τὴν *ἀτομικὴν ἠθικήν*, ἐφ' ὅσον δὲ ἀποβλέπουν εἰς κοινωνικὰς ὁμάδας, ὅπως ἡ οἰκογένεια ἢ ἡ Ἐκκλησία, ὀνομάζονται *κοινωνικὰ* καὶ συγκροτοῦν τὴν *κοινωνικὴν ἠθικήν*.

Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν περιστάσεων, ὑφ' ἃς ἐκτελοῦνται, τὰ καθήκοντα εἶναι *γενικά*, ἤτοι ὑποχρεοῦντα ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ πάντοτε ἰσχύοντα, καὶ *εἰδικά*, ἤτοι ἐπιβαλλόμενα εἰς μερικοὺς ἀνθρώπους καὶ καθ' ὡρισμένας περιστάσεις. Τὰ πρῶτα ὀνομάζονται καὶ ἀπόλυτα, τὰ δεύτερα καὶ σχετικὰ ἢ αὐστηρά. Τὸ καθῆκον τοῦ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας εἶναι γενικόν, ὁ ἱερεὺς ὅμως, διὰ νὰ φέρωμεν ἓν παράδειγμα, ἔχει ὡς ἐκ τοῦ λειτουργήματός του καὶ εἰδικὰ καθήκοντα.

Ἀναλόγως τῆς διατυπώσεως, ἤτοι τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ ἀντιστοίχου παραγγέλματος, τὰ καθήκοντα διακρίνονται εἰς *θετικά*, ὅταν καταφατικῶς ἐπιτάσσουν τὸ πρακτέον καὶ *ἀρνητικά*, ὅταν ἀποφατικῶς ὁρίζουν τί πρέπει ν' ἀποφεύγωμεν. Παρετηρήθη ἤδη ὅτι ὅλαι αἱ ἐντολαὶ τοῦ Δεκαλόγου πλὴν μιᾶς, τῆς πέμπτης, ἔχουν ἀρνητικὴν μορφήν. Ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς χρυσοῦς κανὼν διατυπωθεὶς ἀρνητικῶς ἐν τῇ Παλαιᾷ εὗρε τὴν θετικὴν του διατύπωσιν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Ἐσημειώσαμεν ἀλλαχοῦ καὶ τὰς δύο διατυπώσεις του. Καὶ ἡ διπλῆ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον (Ματθ. κβ', 37 - 39) *« ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου... καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν »*, ἐπίσης διατυποῦται θετικῶς. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ θετικὴ διατύπωσις ὑπερτερεῖ γενικῶς τῆς ἀποφατικῆς.

Ἀλλὰ μεγαλυτέρας ἀξίας εἶναι ἡ διάκρισις τῶν καθηκόντων, ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ εἰς τὸν ὁποῖον ἀποβλέπουν, εἰς καθήκοντα *δικαιοσύνης* καὶ *φιλανθρωπίας*.

Τῆς δικαιοσύνης τὰ καθήκοντα ἀπαιτοῦν νὰ μὴ βλάπτωμεν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ μὴ γινώμεθα πρόξενοι ἀδικίας. Νὰ σεβώμεθα ἑπομένως τὴν ζωήν, τὴν τιμήν, τὰ ὑπάρχοντά των. Ἀλλὰ ἡ φιλανθρωπία ἐπιβάλλει νὰ συμμεριζώμεθα τὴν ξένην δυστυχίαν καὶ τὸν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ξένον πόνον καὶ νὰ τὸν ἀνακουφίζωμεν μὲ κάθε τρόπον. Τὰ πρῶτα ἐπιβάλλονται καὶ ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας. Εἰς τὰ δεύτερα οὐδεὶς ἀνθρώπινος νόμος μᾶς ὑποχρεώνει, μᾶς ὑπαγορεύει ὅμως αὐτὰ ὁ θεῖος νόμος καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπὸ τὸν μὴ σεβόμενον κανένα νόμον ἀνεκτότερος εἶναι βεβαίως ὁ ἀσκῶν τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, ἔστω καὶ ἂν ἐκ φόβου ἢ ὑπολογισμοῦ πράττῃ τὰ δίκαια. Ἀλλ' ὑπεράνω τοῦ ἀσκοῦντος τὴν δικαιοσύνην εὑρίσκεται ὁ ἀγαθοποιῶν ἐξ ἀγάπης καὶ διαθέσεως φιλανθρώπου, ὁ ἐκτελῶν τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς πράττει τὸ ἀγαθὸν παντοῦ καὶ πάντοτε, ἀδιαφορῶν, ἂν γραπτὴ διάταξις τῆς πολιτείας τὸ ἀπαιτῇ ἢ ἂν οἱ ἄνθρωποι τὸν βλέπουν, διὰ νὰ τὸν ἀνταμείψουν. Πράττει τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ ἀγάπην, ἀπὸ μίαν αὐθόρμητον πρὸς αὐτὸ ῥοπήν, ἡ ὁποία εἰς τίποτε ἄλλο δὲν ἀποβλέπει εἰμὴ εἰς τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ θεῖον θέλημα.

Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων θεμελιοῦται ἡ ἱστορικὴ διὰ τὸν κόσμον σημασία τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἠθικῆς, ἡ ὁποία ἐξήρθη μέχρι τῆς διατυπώσεως τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ ἀσυλλήπτως ὑπερόχου κηρύγματος « *Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν* ».

« Τὰ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα, τὸ εὖ ἔχει ἐν ἑαυτοῖς· ἀρκεῖ οὖν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα, οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων πως ἔχων πράττῃ, πρῶτον μὲν ἐὰν εἰδώς, ἔπειτα ἐὰν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος, δι' αὐτά» (Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικ. Β', 4).

2. Σύγκρουσις καθηκόντων.

Πολλάκις ὁ ἄνθρωπος ἵσταται ἐνώπιον μιᾶς δυσκόλου περιπτώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν δύο — ἢ καὶ περισσότερα — καθήκοντα εὑρίσκονται πρὸ αὐτοῦ. Ἡ ἐκτέλεσις καὶ τῶν δύο εἶναι ἀκατόρθωτος. Ποῖον λοιπὸν ἀπὸ τὰ δύο πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ ποῖον νὰ παραλειφθῇ ; Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν σύγκρουσιν τῶν καθηκόντων.

Ἀπὸ τὴν καθημερινὴν πεῖραν γνωρίζομεν πολλὰς τοιαύτας περιπτώσεις. Ἀλλ' ἰδίως ἡ παγκόσμιος ἱστορία καὶ λογοτεχνία ἐμφα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νίζει παραδείγματα, ὅπου ζωηρῶς εἰκονίζεται ἡ μεταξὺ δύο καθηκόντων σύγκρουσις. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὰ διάφορα ἄτομα διαφόρως ἀντιδροῦν.

Μερικοὶ βαδίζουν εὐθέως πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θεωροῦν πρέπον, ἄλλοι φθάνουν εἰς αὐτὸ μετὰ ἀπὸ ἀμφιταλάντευσιν πλήρη ἀγωνίας καὶ ἄλλοι μένουν ἀναποφάσιστοι καὶ ἀδρανεῖς μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων.

Ὁ Σωκράτης εὑρεθεὶς πρὸ τοῦ διπλοῦ καθήκοντος σεβασμοῦ, τῆς ἰδίας ζωῆς, τὴν ὁποίαν μάλιστα, ἀδίκως ἐστερεῖτο, καὶ εὐπειθείας πρὸς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, οὐδόλως ἐδυσκολεύθη νὰ ἐκλέξῃ. Οὔτε ὁ πρῶτος ὕπατος τῆς Ρώμης, ὁ Λεύκιος Ἰούνιος Βροῦτος, ἐδίστασε προκειμένου νὰ φονεύσῃ τοὺς υἱούς του, ὅταν μαζὶ μὲ ἄλλους εὐγενεῖς νέους ἀπεδείχθησαν ἔνοχοι συνωμοσίας πρὸ ἀνατροπὴν τοῦ νεοπαγοῦς καθεστῶτος. Ὁ Βροῦτος, διηγεῖται ὁ ἱστορικός, « ἐξεδύθη τὸν πατέρα, διὰ νὰ ἀσκήσῃ τὸ χρέος του ὡς ἄρχων ». Οὔτε ἡ Ἀντιγόνη ἐταλαντεύθη προκειμένου νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς ταφῆς τοῦ ἀδελφοῦ παρὰ τὸ καθῆκον τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως.

Ἀντιθέτως ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσμήνη ἵσταται ἐν ἀμφιβολίᾳ περὶ τοῦ δρόμου, τὸν ὁποῖον ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ. Ἐν ἀρχῇ ἀρνεῖται διαρρήδην νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ταφὴν καὶ ἐλέγχει τὴν ἀδελφὴν ὡς ἀπερίσκεπτον, ὕστερον διακηρύσσει τὴν συμφωνίαν καὶ συνενοχήν της, ἂν καὶ ὑπῆρξεν ὅλως ἀμέτοχος τῆς πράξεως.

Ὁμοίαν εἰκόνα ἀντιθέσεως παρουσιάζει ὁ Σοφόκλειος « Ἠλέκτρα ». Ἡ Χρυσόθεμις δὲν ἠμπορεῖ νὰ φαντασθῇ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ φονεύσουν τὴν μητέρα καὶ νὰ ἀσκήσουν βίαν κατὰ τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ Ἠλέκτρα ὅμως δὲν διστάζει οὔτε στιγμήν. Ἀρκεῖ ὅτι θὰ ἐκδικήσῃ τὸν ἄδικον φόνον τοῦ πατρός. Ὁ δὲ Ὀρέστης, διστάζων νὰ λάβῃ μίαν τόσον σοβαρὰν ἀπόφασιν, ζητεῖ πρῶτον τὴν γνώμην τοῦ μαντείου.

Εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι ὁ Ἀγαμέμνων τώρα γράφει καὶ μετ' ὀλίγον καταστρέφει τὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὁποίας καλεῖ τὴν θυγατέρα του εἰς τὴν Αὐλίδα, διὰ νὰ τὴν θυσιάσῃ εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Καὶ δὲν εὑρίσκει ὕπνον εἰς τὴν σκηνήν του. Δὲν γνωρίζει, ἂν πρέπει νὰ φανῇ πατὴρ ἢ φύλαξ τῶν συμφερόντων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς τιμῆς τῆς πατρίδος. Ἡ δὲ Ἰφιγένεια, ἐνῷ κατὰ πρῶτον πίπτει κλαί-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ουσα εἰς τὰ γόνατα τοῦ πατρός, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸν θάνατον, ὕστερον αἴρεται εἰς μέγα ἠθικὸν ὕψος καὶ προσφέρει ἑαυτὴν διὰ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος.

Κλασσικὸν παράδειγμα ταλαντεύσεως ἐνώπιον δύο καθηκόντων εἶναι, ὡς γνωστόν, ὁ πρῖγκιψ Ἄμλετ εἰς τὸ ὁμώνυμον ἔργον τοῦ Σαίξπηρ. Ἐνώπιον τῆς ἐπιθυμίας καὶ ὑποχρεώσεως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ἀγρίαν δολοφονίαν τοῦ πατρός του καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ἱερὸν αὐτὸν σκοπὸν μὲ ἐλεεινὰ μέσα, ἵσταται τόσον ἀμφίβολος, ὥστε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῇ ἂν πρέπῃ νὰ ζῇ καὶ οὔτε εἰς αὐτὸ τὸ πρόβλημα νὰ ἠμπορῇ νὰ δώσῃ λύσιν.

Εἰς τὸ λαμπρὸν διήγημα τοῦ ἰδικοῦ μας Ἀ. Καρκαβίτσα «Ἡ θυσία» ὁ τραγικὸς πατὴρ Γιάννης Γούναρης ἀποφασίζει, ὕστερα ἀπὸ μακρὰν καὶ ἀγωνιώδη ἀμφιταλάντευσιν, νὰ θυσιάσῃ τὴν οἰκογένειάν του, ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη, καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου τὸ σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τουρκαλβανῶν.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα καὶ ἀπὸ ἄλλα δεδομένα φαίνεται πόσον εἶναι δύσκολος ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖον καθῆκον εἶναι προτιμότερον. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι πρέπει νὰ προτιμᾶται τὸ σπουδαιότερον καθῆκον εἶναι ὡς νὰ μὴ λέγωμεν τίποτε, διότι αὐτὸ ἀκριβῶς ἐρωτᾶται, ποῖον καθῆκον εἶναι τὸ σπουδαιότερον. Κατ' ἀρχὴν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ σπουδαιότης του ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ προσώπου εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται. Τὸ καθῆκον π.χ. πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι σπουδαιότερον τοῦ καθήκοντος πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας ἢ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸ εὐαγγελικὸν *«ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος»* (Ματθ. ι', 37).

Καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπουν ἐκτιμῶνται τὰ καθήκοντα. Τὸ πρὸς τὴν ζωὴν π.χ. καθῆκον εἶναι ἀνώτερον τοῦ πρὸς τὴν περιουσίαν. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων εἰς τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν. Ἡ σωτηρία π.χ. ἔθνους ὁλοκλήρου ἢ τῆς πατρίδος εἶναι προτιμοτέρα τῆς σωτηρίας μερικῶν ἀτόμων. Τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας εἶναι ὑπέρτερα ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ζωὴ εἶναι προτιμοτέρα ἀπὸ πᾶν ἐπίγειον ἀγαθόν, ἀλλὰ τῆς ἐπαισχύν-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

του ζωῆς αἱρετώτερος εἶναι ὁ μετὰ δόξης καὶ κοινῆς ἐλπίδος θάνατος.

Ἀλλ' αἱ τοιαῦται διακρίσεις οὔτε ἀπόλυτον κῦρος ἔχουν οὔτε καλύπτουν ὅλας τὰς περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἄτομον θὰ κληθῇ νὰ λάβῃ θέσιν. Βεβαίως ὁ ἄνθρωπος προαγόμενος καὶ τελειοποιούμενος ἠθικῶς γίνεται ὁλονὲν ἱκανώτερος εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τὸ προσῆκον. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ διδασκαλία, θρησκευτικὴ καὶ ἠθική, καλοῦνται νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς φρονήματος. Ὁ βίος καταλλήλως ρυθμιζόμενος δύναται νὰ βοηθήσῃ ὄχι μόνον εἰς ἐπιλογὴν τοῦ ἠθικῶς συμφέροντος, ἀλλά, ὅπερ σπουδαιότερον, εἰς τὴν πρόληψιν τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων. Ἡ μελέτη τῶν ἱερῶν Γραφῶν καὶ τῶν ἔργων τῶν Πατέρων συντελεῖ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν λύσιν τῶν ἠθικῶν προβλημάτων διὰ τῶν περιεχομένων εἰς αὐτὰς καὶ εἰς ἐκεῖνα ἀληθειῶν καὶ παραδειγμάτων. Ἐπάνω δὲ ἀπὸ ὅλα ὁ χριστιανὸς ἂς ἐπικαλῆται εἰς πᾶσαν δύσκολον περίστασιν τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμὸν τῆς διανοίας, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὸ πρέπον. Κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ ἀδελφοθέου Ἰακώβου, *« εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ.. καὶ δοθήσεται αὐτῷ »* (α', 5). Ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι εἰς τὴν δύσκολον στιγμὴν πρὸ τοῦ πάθους ὁ Ἰησοῦς, Θεὸς ὤν, προσηυχήθη ἐκ βάθους ψυχῆς πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα, *« ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες εἰς τὴν γῆν »* (Λουκ. κβ', 44). Πῶς ὁ ἁμαρτωλὸς ἄνθρωπος φαντάζεται ὅτι δύναται μόνος καὶ ἀβοήθητος νὰ βαστάσῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ σταυρόν ;

Ὑπὸ αὐστηροτέραν χριστιανικὴν ἔποψιν σύγκρουσις καθηκόντων δὲν δύναται νὰ νοηθῇ. Αὐτὸ ποὺ ἐμφανίζεται ὡς σύγκρουσις εἶναι συνέπεια φυσικῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνωμάλου ἠθικῆς ζωῆς. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ἠθικὸς νόμος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιέχῃ διατάξεις ἀντιφατικὰς πρὸς ἀλλήλας, οὕτω καὶ τὰ καθήκοντα, ἀπορρέοντα ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ αὐτόν, δὲν ἠμποροῦν νὰ εὑρίσκωνται εἰς ἀντίφασιν οὔτε νὰ διαφωνοῦν. Ἓν λοιπὸν εἶναι ἑκάστοτε τὸ καθῆκον, μιᾶς πράξεως ἡ ἐκτέλεσις εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν ἠθικὸν νόμον. Δι' αὐτὸ ὁ Ἀβραὰμ δὲν ἐδυσκολεύθη ν' ἀποφασίσῃ κατὰ τὴν θείαν ἐντολὴν τὴν θυσίαν τοῦ υἱοῦ του Ἰσαάκ. Καὶ ὁ Ἰησοῦς δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαλύσῃ τὴν φαρισαϊκὴν πλεκτάνην ἐν σχέσει μὲ τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου διὰ τῆς ἀποστομωτικῆς ἀπαντήσεως « ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» (Ματθ. κβ', 21). Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος παρασυρόμενος ἀπὸ ποικίλας περιστάσεις, συμφέροντα, ἐλπίδας, πλάνας θεωρεῖ καθῆκον κάτι ποὺ δὲν εἶναι παρὰ μία ἐφήμερος ἀπαίτησις παραγόντων ξένων πρὸς τὸ θεῖον θέλημα. Πολλάκις μάλιστα ἡ λεγομένη σύγκρουσις εἶναι ὅλως ψευδής,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀποτέλεσμα παρανοήσεως καὶ σοφιστείας. Τοῦτο π.χ. συνέβη μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς Ἡρωδιάδος, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας οὗτος εὑρέθη δῆθεν ὑποχρεωμένος νὰ προσκομίσῃ ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου.

3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των.

Εἰς ἄμεσον ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ καθήκοντα εὑρίσκονται τὰ δικαιώματα.

Ὅπως δηλαδὴ ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἐμὲ νὰ σέβωμαι τὴν ζωὴν ἢ τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων, ὁμοίως ἀπαιτεῖ τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὡς πρὸς ἐμέ. Εἰς ἐμὲ δίδει τὴν ἐξουσίαν ν' ἀπαιτῶ, ὅπως τυγχάνουν σεβασμοῦ ἐκ μέρους ὅλων ἡ ζωή μου εἴτε ἡ τιμὴ εἴτε ἄλλο ἀγαθόν. Τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν ὁ ἠθικὸς νόμος παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὥστε ν' ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων ἔναντι αὐτοῦ, ὀνομάζομεν δικαίωμα. Καὶ περὶ μὲν τῶν καθηκόντων λέγομεν ὅτι ἐκτελοῦμεν αὐτὰ ἢ ἐκπληροῦμεν, περὶ δὲ τῶν δικαιωμάτων ὅτι ἀναγνωρίζομεν ἢ σεβόμεθα. Λέγομεν ἐπίσης ὅτι τὸ ἄτομον ἀρκεῖ, ὑποστηρίζει ἢ προστατεύει τὰ δικαιώματά του.

Ὁ ὅρος δικαίωμα καὶ δίκαιον εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν νομικὴν γλῶσσαν. Οἱ νόμοι τῆς πολιτείας προστατεύουν τοῦ πολίτου τὰ δικαιώματα καὶ τιμωροῦν ἢ ἀνακαλοῦν εἰς τὴν τάξιν τοὺς καταπατοῦντας τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ὑπὸ νομικὴν ἔποψιν τὰ δικαιώματα εἶναι πρῶτον ἀτομικὰ ἢ προσωπικά, ὅσα τὸ Σύνταγμα ἐξασφαλίζει δι' ὅλα τὰ ζῶντα εἰς τὴν πολιτείαν πρόσωπα. Ἡ αὐτοσυντηρησία καὶ ἡ ἄμυνα ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως εἶναι τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ τοιαῦτα δικαιώματα. Τὰ δὲ πολιτικὰ δικαιώματα ἐπιτρέπουν εἰς τὸ ἄτομον νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας διὰ τῶν ἀντιπροσώπων του ἢ καὶ ἀμέσως. Τὰ δὲ ἀστικὰ δικαιώματα ἀφοροῦν εἰς τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀτόμου νὰ ἀγοράζῃ ἢ νὰ πωλῇ, νὰ δανείζεται ἢ νὰ δανείζῃ, νὰ μισθώνῃ ἢ νὰ ἐκμισθώνῃ. Καὶ πάλιν τὰ μὲν ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ προσώπου πρὸς τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἐμπράγματα δικαιώματα, ἐνοχικὰ τὰ καθορίζοντα τας μεταξὺ προσώπων περιουσιακὰς σχέσεις, τὰ δὲ κληρονομικὰ δικαιώματα δημιουργοῦνται συνεπείᾳ θανάτου προσώπου κεκτημένου ἀτομικὴν περιουσίαν.

Ὑπὸ καθαρῶς ἠθικὴν ἔποψιν: Προσωπικὰ μὲν εἶναι τὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀφορῶντα εἰς τὸ πρόσωπον μας, καὶ δὴ εἰς τὴν ζωήν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν μας, ὡς ἀτόμων, π ρ α γ μ α τ ι κ ὰ δὲ τὰ ἀναφερόμενα εἰς πράγματα. Τοῦτο ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρονται τὰ δικαιώματα.

Πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων εἰς γενικὰ καὶ εἰδικὰ ἀντιστοιχεῖ διάκρισις δικαιωμάτων εἰς ἀ π ό λ υ τ α καὶ σ χ ε τ ι κ ά. Τὰ πρῶτα εἶναι ἰσχυρὰ δι' ὅλους καὶ τρόπον τινα φυσικά, τὰ δεύτερα ἀπορρέουν ἀπὸ τὰς σχέσεις ποὺ οἰκειοθελῶς συνήψαμεν πρὸς ἄλλους. Τοιοῦτο π.χ. εἶναι τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ κέρδη ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸ δικαίωμα ὅμως τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀπόλυτον καὶ φυσικόν. Ἡ διάκρισις αὕτη γίνεται ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον.

Ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν τὰ δικαιώματα εἶναι α ὐ σ τ η ρ ὰ ἢ ὡρισμένα, ὅταν ὁρίζωνται καὶ ἐπιβάλλωνται ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς νόμους, ἀ ό ρ ι σ τ α δὲ ἢ ἀσθενῆ, ὅσων ἡ τήρησις ἐπαφίεται εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ τὴν συνείδησιν ἑκάστου. Τὰ πρῶτα ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ ἡμᾶς κάθε ἀναίτιον κακοποίησιν ἢ βλάβην, τὰ δεύτερα νὰ ἑλκύσουν τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, ὅταν εὑρισκώμεθα εἰς ἀνάγκην. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, τὰ δεύτερα δὲ μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας. Περιττὸν νὰ προστεθῇ ὅτι, μολονότι ἀόριστα καὶ ἀσθενῆ, δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζωνται ἀπὸ τοὺς ὑποχρεωμένους νὰ τὰ σεβασθοῦν. Κατ' ἀρχὴν βέβαια πρέπει νὰ σέβεται κανεὶς τὰ ὡρισμένα δικαιώματα τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἐξ αὐτῶν προχωρεῖ πρὸς τὰ ἀόριστα καὶ ἀσθενῆ, ἀποδεικνύει ἀνώτερον βαθμὸν ἠθικότητος. Ἄριστα ἔχει τὸ ὑπὸ τοῦ Περικλέους, λεγόμενον εἰς τὸν Ἐπιτάφιον (Θουκ. 2, 37). Δὲν παραβαίνομεν τοὺς νόμους, κυρίως ἀπὸ σέβας πρὸς αὐτούς. Πειθαρχοῦμεν εἰς τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς νόμους, τόσον ἐκείνους ποὺ ἐτέθησαν διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀδικουμένων, ὅσον καὶ ἐκείνους πού, μολονότι ἄγραφοι, φέρουν εἰς τοὺς παραβάτας ὁμολογουμένην ἐντροπὴν — « *καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνην ὁμολογουμένην φέρουσιν* » —. Εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν ἀντίληψιν περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἔφθασαν οἱ πρόγονοί μας εἰς ὡρισμένας στιγμὰς τῆς ἱστορικῆς των ζωῆς καὶ οἱ λοιποὶ λαοὶ σπανίως ἢ οὐδέποτε. Διὰ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν τοῦ μέλλοντος ἡ τοιαύτη διαγωγὴ καὶ βιοθεωρία πρέπει νὰ εἶναι κανὼν ζωῆς.

Ἀπὸ τὰ λεχθέντα προκύπτει ὅτι ὑφίσταται στενὴ σχέσις μεταξὺ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων. Θεωρητικῶς ἠμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς ἕκαστον καθῆκον ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα· καθῆκον σεβασμοῦ πρὸς τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων καὶ δικαίωμα σεβασμοῦ τῆς ἰδίας μου τιμῆς· καθῆκον σεβασμοῦ τῆς ἰδιοκτησίας καὶ δικαίωμα ὑπερασπίσεως τῶν ἰδίων κτημάτων· καθῆκον νὰ βοηθῶ τοὺς πάσχοντας καὶ δικαίωμα νὰ βοηθοῦμαι πάσχων — ἂν καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο, καθὼς ἐτονίσθη, δὲν εἶναι δικαίωμα ἀπαιτητὸν οὔτε ἐπιβαλλόμενον ἀπὸ νόμον ἄλλον πλὴν τοῦ ἠθικοῦ. Ἀλλ' ὑπάρχουν κατηγορίαι καθηκόντων, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα. Ὀφείλω ν' ἀγαπῶ καὶ νὰ λατρεύω τὸν Θεόν, δὲν δικαιοῦμαι ὅμως ν' ἀπαιτήσω τι παρ' αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς δὲν ὀφείλει τίποτε εἰς κανένα. Εἰς αὐτὸν ἀπεναντίας ὀφείλομεν τὰ πάντα καὶ αὐτὴν τὴν ὕπαρξίν μας. Ὑπὸ οὐσιαστικὴν ἔποψιν θὰ ἦτο ἀνόητον ν' ἀπαιτήσωμεν ἀπὸ τὸν Θεὸν ἀγάπην, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, συγκατάβασιν καὶ ἀγαθότητα, ἀφοῦ *« οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός »*, βοήθειαν καὶ προστασίαν, ἀφοῦ *« τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους »* (Ματθ.ε', 45).

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ὑπερασπίζῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ. Τοῦτο γίνεται ὑπό τινας περιορισμούς.

1. Τὸ πρῶτον μέσον, διὰ νὰ ἐπιβάλλωμεν τὰ δίκαιά μας, εἶναι νὰ σεβώμεθα ἡμεῖς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πράττοντες πάντοτε τὸ καθῆκον. Διότι ἐκεῖνο ποὺ συνήθως γίνεται εἶναι νὰ κραυγάζωμεν διαρκῶς ὅτι καταπατοῦν τὰ δίκαιά μας, νὰ λησμονῶμεν δὲ τελείως ὅτι καὶ ἡμεῖς ἔχομεν καθήκοντα. Ὅταν κανεὶς ἐκπληροῖ μὲ ἀκρίβειαν καὶ προθυμίαν τὰ καθήκοντά του, εἶναι περίπου βέβαιον ὅτι θὰ τυγχάνῃ τοιαύτης ἀναγνωρίσεως καὶ τιμῆς, ὥστε κανεὶς δὲν θὰ σκεφθῇ νὰ τὸν ἀδικήσῃ. Ἂν ὅμως ὁ ὅλος αὐτοῦ βίος εἶναι σειρὰ πράξεων ποὺ προσβάλλουν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἠθικήν, οἱ πάντες θὰ ἐπωφεληθοῦν, γνωρίζοντες ὅτι ἡ πρὸς ἄμυναν ἱκανότης τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἶναι ἠλαττωμένη. Δὲν εἶναι βεβαίως χριστιανικόν, ἀλλ' εἶναι τόσον σύνηθες εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων νὰ καταπατοῦνται τὰ δικαιώματα τῶν ἠθικῶς ἀσθενεστέρων.

2. Ἡ προστασία τῶν δικαιωμάτων μας οὐδέποτε πρέπει νὰ γίνεται δι' αὐτοδικίας. Ἡ ἔκφρασις « θὰ πάρω τὸ δίκιο μου μὲ τὸ χέρι μου » δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὰ χείλη τοῦ χριστιανοῦ. Ἀλλὰ καὶ πρὶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καταφύγωμεν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ δικαστήρια, πρέπει νὰ προηγηθῇ στάδιον διαιτησίας. Ἀδικούμενοι, ἂς ἐπικαλούμεθα τὴν κρίσιν τῶν πρεσβυτέρων καὶ φρονιμωτέρων, προτοῦ προβῶμεν εἰς περαιτέρω ἐνεργείας. Ὁ χριστιανὸς θεωρεῖ τὸ ἀνταδικεῖν ἴσον πρὸς τὸ ἀδικεῖν.

3. Ἡ ἀπαίτησις τοῦ δικαιώματος πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐπιείκειαν. Πρέπει δηλαδὴ νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρέθη ὁ μὴ ἐκπληρώσας μίαν ὑποχρέωσίν του πρὸς ἡμᾶς. Δυνατὸν λόγοι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν θέλησίν του νὰ συνετέλεσαν εἰς τοῦτο. Ὁ χριστιανὸς δὲν εἶναι ἀνάλγητος ἀπαιτητής, ὡσὰν ἐκεῖνον ποὺ ὁ Σαίξπηρ ἀπεικόνισεν εἰς τὸν «ἔμπορον τῆς Βενετίας». Οὔτε ὁμοιάζει πρὸς τὸν δοῦλον τοῦ Εὐαγγελίου (Ματθ. ιη', 28), ποὺ ὀλίγου δεῖν καὶ θὰ ἀπέπνιγε τὸν σύνδουλόν του διὰ τὰ ἑκατὸν δηνάρια. Γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἀναμένῃ, ὅταν ἐνδείκνυται ὑπομονή, νὰ συγχωρῇ δέ, ὅταν ἐπιβάλλεται συγχώρησις. Ὁ χριστιανὸς ἐνθυμεῖται τὸ λόγιον ὅτι ἄκρα δικαιοσύνη καταντᾷ ἄκρα ἀδικία — summum jus summa injuria.

4. Τοὺς ἀσεβοῦντας πρὸς τὰ δίκαιά μας εἶναι δυνατὸν πολλάκις νὰ σωφρονίσωμεν καὶ νὰ ἐθίσωμεν εἰς τὸν σεβασμὸν τῆς ἠθικῆς τάξεως ὄχι τιμωροῦντες, ἀλλ' ἀγαθοποιοῦντες καὶ νικῶντες, καθὼς ὁ Παῦλος εἶπε, τὸ κακὸν διὰ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἔχων τὴν δύναμιν νὰ μὴ παρασυρθῇ ἀπὸ ὀργὴν διὰ τὴν γενομένην ἀδικίαν καὶ ν' ἀπαντήσῃ διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἀνωτερότητος, εἶναι δυνατὸν νὰ πείσῃ τὸν ἀδικοῦντα διὰ τὴν ἠθικὴν ποιότητα τῆς πράξεώς του καὶ νὰ τὸν κάμῃ νὰ ἐπιστραφῇ καὶ ἀνανήψῃ.

«Ὅστις κατέστησεν ἑαυτὸν σκώληκα, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παραπονῆται ἐὰν οἱ ἄλλοι τὸν καταπατοῦν» (Κάντιος).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. Τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς πίστεως.

Τοῦ χριστιανοῦ καὶ παντὸς ἀνθρώπου μεγίστη ἀρετὴ καὶ πρώτιστον πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον εἶναι ἡ π ί σ τ ι ς. **Πίστις** εἶναι **ἡ κατακυριεύουσα τὴν ψυχὴν ἀκράδαντος πεποίθησις εἰς τὴν ὕπαρξιν, τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίαν τοῦ Θεοῦ.** Ἡ ἀνεπιφύλακτος ἀποδοχὴ ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν εἶναι συνυφασμένη μὲ αὐτήν, καθὼς καὶ ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μέλλουσαν ζωήν. Δὲν εἶναι συνέπεια ξηρᾶς διανοητικῆς ἀναζητήσεως ἡ πίστις, διότι εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὸν λόγον, ἂν καὶ διόλου δὲν τὸν ἀποκλείει. Δὲν εἶναι τῆς βουλήσεως ἐκδήλωσις, διότι κατευθύνει καὶ τὴν βούλησιν. Οὔτε συναίσθημα ἁπλοῦν εἶναι ἡ πίστις, διότι εἶναι ἡ πηγὴ πολλῶν μερικωτέρων αἰσθημάτων. Εἶναι πεποίθησις περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως προσώπων ἢ πραγμάτων, ποὺ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρωπίνην ἐμπειρίαν καὶ ἀντίληψιν καὶ παραλλήλως ἐμπιστοσύνη πλήρης ἐλπίδων εἰς αὐτά.

Δι' αὐτὸ ὁ Απόστολος προσδιορίζει αὐτὴν (Ἑβρ. ια', 1) ὡς ἑξῆς: «*Πίστις ἐστὶν ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων*», ἤτοι πεποίθησις ὅτι ὑπάρχει τι, εἰς ὃ μετ' ἐλπίδων ἀποβλέπομεν καὶ βεβαιότης περὶ μὴ αἰσθητῶν πραγμάτων.

Ἡ γνησία λοιπὸν χριστιανικὴ πίστις πρέπει νὰ νοῆται διττῶς. Δὲν εἶναι μόνον ἁπλῆ δοξασία, ἔργον καὶ γέννημα τοῦ ἐγκεφάλου, περὶ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν ἢ μία βεβαιότης διὰ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Ἂν ἡ πίστις ἔμενεν ἕως ἐδῶ, δὲν θὰ ἦτο ἡ πίστις ἡ χριστιανική. Ἀλλ' εἶναι, πέραν ἀπὸ αὐτό, ἡ πίστις μία ζῶσα τῆς ψυχῆς διάθεσις, ἓν αἴσθημα τῆς καρδίας ἐνεργόν, ποὺ διαποτίζει ὅλας τὰς ψυχικάς μας ἐκδηλώσεις. Ἰδίως ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ὡς καθοδηγοῦσα τὴν βούλησιν καὶ τὰς πράξεις καὶ εἶναι δι' αὐτὸ ὅρος ἀπαραίτητος τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ πολιτείας. Καὶ καθὼς εἶναι ξένη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πρὸς αὐτὴν κάθε ταλάντευσις καὶ κάθε δυσπιστία, διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἱερότητα ἐκείνων ποὺ κανεὶς πιστεύει, μᾶς ἀνεβάζει ὑψηλὰ εἰς μίαν ἀτμοσφαῖραν θείας πνοῆς καὶ διαθέτει τὴν ψυχήν μας οὕτως, ὥστε νὰ αἰσθάνεται τὰ νοητὰ καὶ ἀόρατα ὡς αἰσθητὰ καὶ ψηλαφητὰ καὶ νὰ παρακινῇ τὸν ἄνθρωπον εἰς ἔργα μεγάλα, ποὺ θὰ ἐφαίνοντο ἀνθρωπίνως ἀδύνατα. Οὕτω καθίσταται μία δύναμις, ὅπως ἐκείνη, ἥτις ἐνεψύχωνε τοὺς ἥρωας καὶ μάρτυρας τῆς πίστεώς μας καὶ τοὺς προφήτας καὶ τοὺς Ἀποστόλους. Ἀπὸ μίαν τοιαύτην πίστιν ἐνεπνέοντο ὅλοι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν γνωστὴν πλήρη δυνάμεως περικοπὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου (Ἑβρ. ια', 33 - 39) *«κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας»*. Ἡ πίστις των ἦτο τόση, ὥστε οὐδεμία ταλαιπωρία καὶ καμμία ἀπειλὴ οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος ἠδυνήθησαν νὰ τοὺς κλονίσουν. Ὅθεν *«ἐτυμπανίσθησαν..., ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς· ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι—ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος—ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς»*.

Ἀντιθέτως ὁ μὴ πιστεύων εἰς προσωπικὸν Θεὸν καὶ ζωὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου καὶ κόσμον πνευματικὸν καὶ ὑπεραισθητόν, οὗτος ἀρνεῖται κάθε ἀνώτερον προορισμὸν καὶ θεωρεῖ ματαιοπονίαν ἢ καὶ μωρίαν κάθε φροντίδα περὶ ἠθικῆς τελειοποιήσεως ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐνίοτε δεικνύεται ἐνάρετος, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται κατὰ συνήθειαν ἢ ἀπορρέει ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια μὴ ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν ἀρετήν. Ἀρετὴ ἄνευ πίστεως πρὸς ζῶντα Θεὸν καὶ πρὸς τὸ κῦρος τοῦ ἠθικοῦ νόμου φαίνεται ὡς ἀπομίμησις ἀρετῆς καὶ ἀρκεῖ ἡ πρώτη ἀντίξοος περίστασις, διὰ νὰ τὴν παρασύρῃ. Ἡ πίστις ὅμως εἰς τὸν Θεὸν ἐμπνέει θάρρος εἰς τὴν πάλην κατὰ τοῦ κακοῦ, ἐνισχύει καὶ ἐνδυναμώνει τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐμποδίων καὶ τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Ἡ ἀληθὴς καὶ δημιουργικὴ πίστις πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ἑξῆς ἰδιότητας: Νὰ εἶναι σταθερά, χωρὶς νὰ ταλαντεύεται καὶ νὰ ἐκπίπτῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν δυσκολιῶν. Νὰ εἶναι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καθολική, ἤτοι νὰ συμπεριλαμβάνῃ ὅλον τὸν κύκλον τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ ἀληθειῶν καὶ ὄχι ἄλλας νὰ δέχεται καὶ ἄλλας νὰ ἀπορρίπτῃ. Ἂν κανεὶς δέχεται μὲν Θεὸν προσωπικὸν καὶ ζῶντα, ἀρνεῖται ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἢ δέχεται τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν ἐλπίζει εἰς τὴν θείαν ἀγαθότητα, ἡ πίστις αὐτοῦ δὲν εἶναι τελεία. Ἓν μόνον ρῆγμα εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς πίστεως εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβῇ χάσμα ἀγεφύρωτον καὶ νὰ παρασύρῃ εἰς ὀλεθρίαν πλάνην καὶ καταστροφήν. Ἔπειτα ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα δι' οὓς λόγους καὶ ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν. Πίστις χωρὶς ἔργα δὲν ὠφελεῖ. Τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀγάπης καταξιώνουν τὴν πίστιν: *« ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τις ἰσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη »* (Γαλ. ε', 6). Τέλος ἡ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἔλλογος, ἤτοι ἀπηλλαγμένη προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Οἱ δεισιδαίμονες πιστεύουν εἰς ὅλως τυχαῖα γεγονότα ἢ φαινόμενα φυσικὰ ὡς ἐνδεικτικὰ θείας ὀργῆς ἢ καταφεύγουν εἰς μαγικὰς προσευχὰς καὶ μυστικοὺς ἐξορκισμοὺς πρὸς ἀποτροπήν της. Ἀποτέλεσμα ἀμαθείας ἢ διδαχῆς διεστραμμένης ἡ δεισιδαιμονία, μολύνει τὴν πίστιν, διαστρέφει τὸ ἦθος καὶ πληροῖ τὴν ζωὴν ἀνοήτων φόβων. Βεβαίως αἱ πρῶται περὶ τοῦ θείου ἀντιλήψεις εἶχον κάτι τὸ χονδροειδές. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ προχωροῦν διαρκῶς εἰς διαυγεστέραν καὶ περισσότερον πνευματικὴν περὶ Αὐτοῦ ἀντίληψιν.

Τὴν πίστιν μας προσβαλλομένην πρέπει νὰ ὑπερασπιζώμεθα μὲ σθένος. Δὲν ἀρκεῖ νὰ πιστεύωμεν ἡμεῖς, πρέπει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους νὰ δεικνύωμεν τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως καὶ νὰ τοὺς φέρωμεν εἰς αὐτήν. Ὁ χριστιανὸς ἐργάζεται διὰ τὴν περιφρούρησιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς πίστεώς του. Ἀλλ' ὁ ζῆλός του ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὁ πάντοτε εἰλικρινής, συνοδεύεται ἀπὸ πραότητα καὶ ἀνεξικακίαν καὶ ὡς μέγιστον ὅπλον ἔχει τὴν πειθώ. Δὲν αἰσθάνεται περιφρόνησιν ἢ μῖσος πρὸς τοὺς ἀντιφρονοῦντας. Ἔχει καὶ εἰς τοῦτο πρότυπον τὸν Σωτῆρα, ὁ ὁποῖος ἠγωνίσθη μὲν καὶ ὑπέμεινε πολλὰ διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀληθοῦς πίστεως, ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνησε νὰ φανῇ ἀνεξίκακος ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν φρικτὴν ὥραν ποὺ εὑρίσκετο ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: *« πάτερ ἄφες αὐτοῖς,* ἔλεγεν, *οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι »* (Λουκ. κγ', 34).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Πολλαὶ αἰτίαι εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Πολλάκις κακὸν παράδειγμα ἄλλων θεωρουμένων σοφωτέρων ἀπὸ ἡμᾶς, ἄλλοτε ἐπιπολαία μελέτη ἢ παρανόησις φιλοσοφικῶν διδαγμάτων μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτήν. Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους χρόνους τὸ πνεῦμα τῆς ἀρνήσεως ἢ τοῦ στεγνοῦ ἐπιστημονισμοῦ καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα λύονται μὲ τὴν « κοινὴν λογικὴν » ἔκαμε ν' ἀδυνατίσουν ἢ καὶ νὰ στειρεύσουν αἱ πηγαὶ τῆς πίστεως. Αἱ θεωρίαι ποὺ κατεβίβασαν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ἐπίπεδον μηχανῆς ἔκαμαν ὥστε νὰ νεκρωθῇ ἡ πίστις πρὸς ἕνα ἀνώτερον προορισμὸν ἔχοντα τὴν ἀρχήν του εἰς τὸ ὑπέρτατον Ὄν.

Ἀλλ' ὅταν πλέον ὁ ἄνθρωπος ἔγινε πάνσοφος μὲ ὅλας αὐτὰς τὰς παντοειδεῖς γνώσεις καὶ ἀνακαλύψεις, εἶδεν ὅτι ἔφυγε κάθε οὐσιαστικὸν περιεχόμενον ἀπὸ τὴν ψυχήν του καὶ ἀντεμετώπισεν ἔντρομος μέσα εἰς αὐτὴν ἓν δυνασαπλήρωτον χάος. Ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ὀνειρευθῇ ὅτι μὲ τὰ κτυπήματα τῆς ἐπιστήμης του ἐθανάτωσε τὸν Θεόν. Ὅταν ὅμως ἐξύπνησεν ἀπὸ τὸ ὄνειρόν του, ἔνοιωσεν ὅτι τὰ κτυπήματα ποὺ ἐνόμισεν ὅτι κατέφερε κατ' Αὐτοῦ ἦσαν πλήγματα ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ ὑλισμὸς καὶ αἱ συγγενεῖς κοσμοθεωρίαι ἐπροκάλεσαν ἓν αἴσθημα παγετοῦ εἰς τὴν ψυχήν. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ συναίσθημα ναυαγοῦ, τὸν ὁποῖον τὰ κύματα ἐξέβρασαν εἰς μίαν ἔρημον καὶ ἄξενον ἀκτήν. Τὴν φρικτὴν κατάστασιν τῆς ἀπιστίας ζωγραφίζει ὑπερόχως ἡ θεία ἀποκάλυψις μὲ τὴν ὀλιγόλογον ἐκείνην ἐπίκλησιν (Ματθ. θ', 24) *« Κύριε, βοήθει μοι τῇ ἀπιστίᾳ ».*

Ἡ ἀπιστία παραλύει, ἡ πίστις ἰσχυροποιεῖ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου.

« Θεοῖς εὔχου, θεοῖς ἔπι κράτος οὔ τι ἄτερ θεῶν γίνεται ἀνθρώποις οὔτ' ἀγάθ' οὔτε κακὰ » (Θεόγν. 171 - 172). « Μὴ φοβηθῇς αὐτὸν ποὺ στήριξε στὴν πίστι ἐπάνω τὴν ἐλπίδα » (Πολέμης). *« Ἁγία Πίστι τῶν πατέρων μου, ἔλα καὶ γέμισέ μου τὴν καρδιὰ »* (Παλαμᾶς).

2. Ἐλπὶς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.

Ἀπόρροια τῆς πίστεως εἶναι ἡ ἐλπὶς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἤδη εἰς τὸν ἀποστολικὸν ὁρισμὸν τῆς πίστεως, τὸν ὁποῖον εἴδομεν, ἐμπεριέχεται ἡ ἔννοια τῆς ἐλπίδος, ἀφοῦ ἡ πίστις εἶναι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

«*ὑπόστασις ἐλπιζομένων*». Ὁ χριστιανὸς λοιπὸν δὲν πιστεύει μόνον εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἐλπίζει μετὰ θετικότητος καὶ ἀναμένει μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ Θεὸς ὡς φιλόστοργος πατὴρ θὰ εἶναι παραστάτης αὐτοῦ εἰς κάθε δύσκολον περίστασιν καὶ ὅτι θὰ ἀνταμείψῃ αὐτὸν κατὰ τὰς πράξεις του εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος. Διότι ἡ ἐλπὶς τοῦ χριστιανοῦ δὲν εἶναι μία ἁπλῆ ψυχικὴ κλίσις, ἀλλὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ἀκράδαντον εἰς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὰς θείας ἀληθείας καὶ τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴν υἱικὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην μας.

Καθὼς ὀφείλομεν νὰ πιστεύωμεν, οὕτω πρέπει καὶ νὰ ἐλπίζωμεν εἰς τὸν Θεόν. Θὰ ἦτο ἀκατανόητον νὰ δεχθῶμεν μαζὶ μὲ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Δισμοῦ (Deismus) ὅτι ὁ Θεός, ἀφοῦ ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον, τὸν ἀφῆκεν εἰς τὴν τύχην του, χωρὶς νὰ προνοῇ περὶ αὐτοῦ καὶ χωρὶς νὰ παρακολουθῇ τὰ βήματά του. Θὰ ὡμοίαζε πρὸς πατέρα, ὁ ὁποῖος οὐδέποτε ἐνδιεφέρθη νὰ μάθῃ, ποῦ εἶναι καὶ τί κάμνει ὁ υἱός του. Μόνον ὁ ἄπιστος δὲν ἐλπίζει εἰς Θεὸν καὶ μέλλουσαν ζωήν.

Καθὼς ἡ πίστις, πρέπει καὶ ἡ ἐλπὶς νὰ εἶναι σ τ α θ ε ρ ὰ καὶ νὰ μὴ μᾶς ἐγκαταλείψῃ εἰς τὰς δυσχερεῖς στιγμὰς καὶ λ ο γ ι κ ή, ἤτοι νὰ μὴ προσδοκῶμεν ἀπὸ τὸν Θεὸν πράγματα παράλογα ἢ ἀπρεπῆ. Εἰς τὰς ἀλογίστους ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας μας δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν συμπαράστασιν τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸν Θεὸν θὰ προσδοκῶμεν ἐκεῖνα μόνον τὰ ἀγαθά, ὅσα εἶναι σύμφωνα μὲ τὰς θείας ἐντολὰς καὶ δὲν ἀντιβαίνουν πρὸς τὸ ἅγιον Αὐτοῦ θέλημα. Ἀχαλίνωτος φιλοπλουτία καὶ φιλοδοξία ἄμετρος καὶ φιλοζωία ἐγωιστικὴ δὲν εἶναι τάσεις δυνάμεναι νὰ τύχουν ἐνισχύσεως ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὀφείλομεν νὰ διατηρῶμεν ἐντὸς ἡμῶν καίουσαν πάντοτε τὴν δᾷδα τῆς ἐλπίδος. Πάντοτε, ἀλλ' ἰδίως εἰς τὰς περιπετείας τοῦ βίου καὶ τὰς συμφορὰς ἡ ἐλπὶς εἶναι ἐκείνη ἥτις ἀνακουφίζει τὴν ψυχήν μας καὶ χύνει βάλσαμον εἰς τὴν καρδίαν μας.

Ἀντιθέτως οἱ μὴ ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ ἀγαθότητα, ἐπειδὴ εἰς μερικὰς περιστάσεις οὐδαμοῦ εὑρίσκουν στήριγμα, καταλαμβάνονται ἀπὸ ἀπελπισίαν. Ἐνίοτε ἡ ἀπελπισία καταντᾷ εἶδος κοσμοθεωρίας καὶ λαμβάνει τὴν μορφὴν τῆς ἀ π α ι σ ι ο δ ο ξ ί α ς. Ὁ ἀπαισιόδοξος βλέπει τὴν σκοτεινὴν ὄψιν τῆς ζωῆς, πιστεύει ὅτι τίποτε δὲν εἶναι εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν καλόν. Ὁ μέγας κήρυξ τῆς ἀπαισιοδοξίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ὁ Γερμανὸς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φιλόσοφος Σοπενχάουερ (Ar. Schopenhauer). Κατ' αὐτὸν μᾶς κυβερνᾷ ἡ τυφλὴ ὁρμὴ πρὸς τὴν ζωήν. Δι' αὐτὸ ἡ ὕπαρξίς μας εἶναι πλήρης ἀγωνίας. Ἡ ὀδύνη εἶναι τὸ μόνον περιεχόμενόν της, ἡ χαρὰ εἶναι χίμαιρα. Ἡ ζωὴ εἶναι πόνος. Ὅσοι δὲν ἔχουν ἀγωνίζονται διὰ νὰ ξεφύγουν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν στέρησιν, οἱ ἔχοντες διὰ νὰ νικήσουν τὴν πλῆξιν. Ὅλοι εἶναι πεπεισμένοι ὅτι ἡ ζωή των μίαν ἡμέραν θὰ χαθῇ καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθοῦν νὰ κυλίουν τὸν λίθον τοῦ Σισύφου. Ἡ ζωὴ εἶναι πρᾶγμα χωρὶς ἀξίαν.

Τὴν τραγικὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐξαίρει καὶ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ ὑπαρξισμοῦ (existentialismus). Θεμελιωτὴς αὐτοῦ θεωρεῖται ὁ Δανὸς φιλόσοφος Κίρκεγκααρτ (S. Kierkegaard) καὶ εἰσηγηταὶ οἱ Γερμανοὶ Γιάσπερς (K. Jaspers) καὶ Χαϊντέγκερ (M. Heidegger). Ἀλλὰ ὡς εὐρυτέρα καὶ λίαν θορυβώδης κίνησις ὁ ὑπαρξισμὸς ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον μὲ ἡγέτην τὸν συγγραφέα καὶ φιλόσοφον Σάρτρ (J. P. Sartre). Σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας διὰ τοὺς ὑπαρξικοὺς δὲν εἶναι ὁ κόσμος ἐν τῷ συνόλῳ, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ σχέσις του μὲ τὸν ἑαυτόν του, ἡ ἄμεσος καὶ καθολικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου. Καμμία ὅμως ἐπιστήμη, λέγουν, δὲν μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτήν, ὑπάρχει δὲ ὁ ἄνθρωπος μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ πίπτῃ διαρκῶς ἐπάνω εἰς ἄλυτα αἰνίγματα. Μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ναυάγιον ὅλων τῶν προσπαθειῶν του. Ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας εἶναι ματαία. Ὁ κόσμος εἶναι ἀντίφασις καὶ παραλογισμός. Δι' αὐτὸ ὁ ἀπελπισμὸς καὶ ἡ ἀγωνία εἶναι αἰσθήματα ἐντελῶς δικαιολογημένα.

Πόσον αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόοδον, εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν. Τοιαῦται θεωρίαι ἀποτελοῦν ἐμπόδιον ἀνυπέρβλητον εἰς τὴν ἠθικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Πῶς νὰ ἀποφασίσῃ κανεὶς νὰ διορθώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἄλλους, ὅταν εἶναι πεπεισμένος ὅτι καμμία βελτίωσις δὲν εἶναι δυνατὴ καὶ καμμία σωτηρία ; Ὅμως ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς ἐλπίζει πάντοτε εἰς τὸν Θεόν. Ἔνοχος ὤν, ἀναγνωρίζει εἰς τὰς ταλαιπωρίας του τὴν τιμωρὸν χεῖρα τοῦ Θεοῦ. Ἀθῷος, ἀντιμετωπίζει μὲ καρτερίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τύχης τὸν κατατρεγμόν. Γνωρίζει καλῶς ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἀδικία ἠμπορεῖ μόνον ἐπιπολαίως νὰ τὸν θίξῃ, ὄχι νὰ τὸν τραυματίσῃ θανασίμως. Ὅτι τὸν ἐνδότερον πυρῆνα τῆς ὑπάρξεώς του, τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, εἶναι ἀδύνατον νὰ βλάψῃ ὁ κακός. Ἐνθυμεῖται τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ : *« μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι »* (Ματθ. ι', 28).

Συνυφασμένη πρὸς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστιν εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη.

Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν ὡς πατέρα καὶ δημιουργόν, ὡς προνοοῦντα καὶ φροντίζοντα περὶ ἡμῶν, ἀλλὰ κυρίως ὡς χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πηγὴν πάσης τελειότητος. Ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ ὑπερβαίνῃ τὴν ἀγάπην μας πρὸς οἱοδήποτε ἄλλο τοῦ κόσμου

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τούτου πρόσωπον ἢ ἀγαθόν. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη καὶ μεγίστη ἐντολή. Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, ἤτοι μὲ ὅλην σου τὴν ὑπόστασιν, ὁπωσδήποτε καὶ ἂν ἐκδηλοῦται καὶ ὁσαδήποτε ἂν ἔχῃ ὀνόματα. Μόνον μία τοιαύτη ἀνεπιφύλακτος καὶ ἀπεριόριστος ἀγάπη ἠμπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ κοινωνήσωμεν πρὸς τὸ ἄπειρον καὶ ὕψιστον ἀγαθὸν καὶ νὰ μᾶς χαρίσῃ τὴν τελείαν εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Διότι *«ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ»* (Α' Ἰω. δ', 16). Ὅσον διὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ ἐξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, προσκαίρους μόνον ἠμποροῦν νὰ χαρίσουν ἀπολαύσεις.

Αὐτονόητον ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι καθαρά, ἤτοι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἐπίδειξιν ἢ ὑπολογισμόν· νὰ εἶναι σταθερά, ἤτοι ἀδιάπτωτος εἰς εὐτυχεῖς καὶ δυσμενεῖς περιστάσεις, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἔφθασε δι' αὐτὴν μέχρι τοῦ σταυροῦ, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τῶν πιστῶν, διὰ τοὺς ὁποίους εἶπεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. η', 35 - 39): *«τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλῖψις ἢ στενοχωρία ἢ διωγμὸς ἢ λιμὸς ἢ γυμνότης ἢ κίνδυνος ἢ μάχαιρα;... Οὔτε θάνατος οὔτε ζωὴ οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ».*

Πρέπει ἀκόμη ἡ ἀγάπη νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ ζῶσα, ἤτοι νὰ φανερώνεται δι' ἔργων· *«Μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ τῇ γλώσσῃ, ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ»* (Α' Ἰω. γ', 18).

Ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγάπης ἀχώριστος εἶναι ἡ ἔννοια τῆς εὐγνωμοσύνης διὰ τὰς εὐεργεσίας ποὺ ἠξιώθημεν παρὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίαν Αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ τελειοτάτου Ὄντος.

Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ τὰς τάσεις τῆς ψυχῆς μας φανερώνομεν καὶ μὲ τὴν προσευχήν.

3. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία.

Πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη ἀποτελοῦν ἓν ἀδιάσπαστον σύνολον, εἰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὸ ὁποῖον δίδομεν τὸ ὄνομα **εὐσέβεια**. Ἡ εὐσέβεια εἶναι ἐσωτερικὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ ἐξωτερίκευσις τῆς ἐσωτερικῆς μας διαθέσεως ὀνομάζεται **λατρεία**. Κυριωτάτη τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ ἐκδήλωσις εἶναι ἡ **προσευχή**.

Τρία τινὰ ἐπιζητοῦμεν διὰ τῆς προσευχῆς: νὰ διαδηλώσωμεν τὴν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα δι' ὅσα ἐν τῇ ἀπείρῳ Του ἀγαθότητι μᾶς ἠξίωσε ν' ἀπολαύσωμεν ἀγαθά· νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν θείαν ἀντίληψιν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν κάτι, νὰ προστατευθῶμεν ἀπὸ ἐπικρεμάμενον κίνδυνον ἢ ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ δυσχερείας· τέλος εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβλέπωμεν ἁπλῶς εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ἀπεριορίστου θαυμασμοῦ μας πρὸς τὴν θείαν πανσοφίαν καὶ δύναμιν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ προσευχὴ καλεῖται **εὐχαριστία**, εἰς τὴν δευτέραν **δέησις**, εἰς τὴν τρίτην **δοξολογία**. Ἀλλ' εἶναι αὐτονόητον ὅτι ποτὲ σχεδὸν τὰ τρία εἴδη τῆς προσευχῆς δὲν ἀπαντῶνται διακεκριμένα. Ἀπεναντίας συνυπάρχουν εἰς ἀδιάλυτον ἑνότητα. Σύνηθες π.χ. εἶναι ὁ εὐχαριστῶν καὶ νὰ δοξολογῇ τὸν Θεόν, ὁ ἐπικαλούμενος τὴν θείαν ἀρωγὴν νὰ εὐγνωμονῇ δι' ὅσα ἤδη ἔλαβε καὶ καθεξῆς. Ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν τριπλῆν αὐτὴν ὄψιν τῆς προσευχῆς ἠμποροῦμεν νὰ τὴν ὁρίσωμεν ὡς μίαν **νοερὰν ἔντευξιν πρὸς τὸ ὑπέρτατον Ὄν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκχέομεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ πλημμυρίζοντα τὴν καρδίαν μας αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς καὶ ἐξαιτούμεθα τὴν ἀρωγήν Του**.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Θεὸς οὐδεμίαν χρείαν ἔχει νὰ μάθῃ ἀπὸ ἡμᾶς ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἔχομεν ἀνάγκην· *«οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὧν χρείαν ἔχομεν πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν»* (Ματθ. ΣΤ', 8). Οὔτε τῶν ἐγκωμίων μας ἔχει ἀνάγκην ὁ Θεός, διότι εἶναι ἄθικτος ἀπὸ πᾶσαν ἔλλειψιν ἢ ἀνάγκην. Ἡ προσευχὴ ὅμως εἶναι ἀναγκαία δι' ἡμᾶς τοὺς ἰδίους. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί.

Ἡ συνεχὴς ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς ζωογονεῖ καὶ ἀνανεώνει τὴν εὐσέβειάν μας. Μᾶς ἀποσπᾷ ἀπὸ ματαίας ἀσχολίας περὶ τὰ ταπεινὰ καὶ ἐφήμερα, καὶ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ προορισμοῦ μας. Ἡ προσευχὴ δὲν ἐκδηλώνει μόνον, ἀλλὰ καὶ κρατύνει καὶ ἰσχυροποιεῖ τὴν πίστιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὕπαρξις τῆς προσευχῆς δὲν ἀποδεικνύει πάντοτε καὶ τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν. Ἀλλ'

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπουσία προσευχῆς εἶναι περίπου ἀσφαλὴς ἀπόδειξις τελείας καταπτώσεως καὶ μαρασμοῦ τῆς ἠθικῆς ζωῆς.

Ἔπειτα ὅστις προστρέχει δι' εἰλικρινοῦς προσευχῆς εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν παρακαλεῖ μὲ τὴν καρδίαν του, αἰσθάνεται ἀνακούφισιν καὶ εὑρίσκει παραμυθίαν εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις τῆς ζωῆς του. Τὰ δεινὰ ποὺ τυχὸν θὰ τοῦ συμβοῦν τὰ ὑπομένει ἀγογγύστως, ἐλπίζει δὲ πάντοτε ὅτι ὁ Θεὸς θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ αὐτά· Τὸν διακρίνει ἐγκαρτέρησις, νηφαλιότης, ψυχικὴ γαλήνη.

Ἡ προσευχὴ τέλος ἐνδυναμώνει τὴν εὐσέβειαν τῶν περὶ ἡμᾶς. Ὅπως τὰ λοιπὰ συναισθήματα, οὕτω καὶ τὸ θρησκευτικόν, καθὼς ἐκδηλώνεται μὲ τὴν προσευχήν, ἀκτινοβολεῖ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι παρακινοῦνται εἰς ἀνάλογον θεοσέβειαν καὶ γενικώτερον εἰς ἠθικὴν ζωήν, ὅταν μάλιστα ὁ προσευχόμενος εἶναι καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ τέλειος χριστιανός. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν αὐτὴν λέγομεν ὅτι ἡ προσευχὴ ἔχει ἐποικοδομητικὸν ἢ παιδαγωγικὸν χαρακτῆρα.

Τὴν δυνατότητα ψυχικοῦ καταρτισμοῦ, τὸν ἐποικοδομητικὸν χαρακτῆρα, ἔχει κυρίως ἓν εἶδος προσευχῆς. Εἶναι ἡ προσευχὴ ἡ ὁποία γίνεται ἀπὸ πολλοὺς μαζὶ τοὺςπιστοὺς καὶ μάλιστα καθ' ὡρισμένον χρόνον καὶ εἰς ὡρισμένον τόπον. Πράγματι ἡ προσευχὴ δὲν διακρίνεται μόνον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τόπον καὶ τὸν τύπον. Ὑπὸ τὰς ἐπόψεις αὐτὰς διακρίνομεν τὴν κατ' ἰδίαν καὶ τὴν κοινὴν προσευχήν. Διότι ἠμπορεῖ καθεὶς νὰ προσεύχεται εἴτε αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἴτε μαζὶ μὲ ἄλλους. Διὰ τὴν κατ' ἰδίαν προσευχὴν κάθε τόπος καὶ κάθε περίστασις εἶναι κατάλληλος, ἀρκεῖ νὰ ὑπάρχῃ ἡ πρέπουσα ψυχικὴ διάθεσις. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς προσευχῆς εἶναι ἐσωτερικώτερον καὶ ἀληθινώτερον, ὁ ἄνθρωπος ἵσταται μόνος πρὸς μόνον τὸν Θεόν, ἡ μετ' αὐτοῦ κοινωνία ἠμπορεῖ νὰ λάβῃ ἀπέραντον βάθος. Ὡρισμένοι μελετηταὶ τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων, καθὼς ὁ Ρῶσσος συγγραφεὺς Τολστόι, ἀρνοῦνται τὴν ἀξίαν τῆς δημοσίας προσευχῆς καὶ ὑπενθυμίζουν τὴν ρητὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 5, 6) *« σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ ».*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Αλλὰ παρὰ τὴν ἀξίαν ποὺ ἔχει ἡ κατ' ἰδίαν προσευχή, οἱ ἀνωτέρω λόγοι τοῦ Σωτῆρος δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ κυριολεξίαν. Ὁ Σωτὴρ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτιμήσῃ τὴν ὑποκριτικὴν θεοσέβειαν ποὺ ἐκδηλώνεται μὲ ἐπιδεικτικὴν προσευχήν. Ἐξ ἄλλου ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς οὔτε αὐτὸς ἀπέφευγε νὰ προσεύχεται ἐνώπιον ἄλλων, οὔτε ἀπεῖχεν ἀπὸ τὰς κοινὰς συγκεντρώσεις καὶ προσευχάς. Καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά Του.

Ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ζῇ καὶ νὰ συμπεριφέρεται ὡς μονάς, ἀλλ' ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ζωντανοῦ σώματος ποὺ λέγεται Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Δι' αὐτὸ ὁ τακτικὸς ἐκκλησιασμὸς εἶναι καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἡ ἐκτέλεσις ἄλλων θεαρέστων πράξεων δὲν τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν. Ἀπέχων ἀπὸ τὰς κοινὰς συνάξεις θέτει ἑαυτὸν ἔξω τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ χριστιανὸς λαμβάνει μέρος εἰς ὅλας τὰς πράξεις ποὺ συντελοῦν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν πιστῶν, εἰς τὰς κοινὰς συναθροίσεις καὶ τὰς ἀναγνώσεις καὶ τὰς ἱεροτελεστίας καὶ τὰς προσευχάς. Ὁ λαμπρὸς διάκοσμος τῶν ναῶν, αἱ σεμνοπρεπεῖς ἱεροτελεστίαι καὶ αἱ κατανυκτικαὶ ψαλμῳδίαι, αἱ εὐλαβεῖς ἀναγνώσεις τῶν περικοπῶν τῆς Γραφῆς, τὸ θεῖον κήρυγμα εἶναι μέσα συντελεστικὰ εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ εὐλαβῶς συμπροσευχομένου πλήθους ἔχει θαυμασίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς μας. Μᾶς δίδει τὴν ζωηρὰν ἱκανοποίησιν ὅτι εἴμεθα ὅλοι κοινωνοὶ τῆς ἰδίας σωτηρίου πίστεως καὶ τῶν αὐτῶν χρηστῶν ἐλπίδων. Εἰς στιγμὰς διωγμῶν καὶ ἠθικῆς καταπτώσεως ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν χρησιμεύει ὡς ἰσχυρὸν ἔρεισμα κατὰ τῶν πάσης φύσεως πειρασμῶν.

Ἀλλ' εἴτε ἀτομικὴ εἴτε κοινὴ εἶναι ἡ προσευχή, εἴτε κατ' οἶκον εἴτε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, εἴτε φωνητὴ εἴτε σιωπηρά, εἴτε αὐτοσχέδιος εἴτε καθωρισμένου τύπου, εἴτε εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διατυπωθεῖσα Κυριακὴ προσευχή, πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι ἐκδήλωσις ἐνδομύχου διαθέσεως καὶ καθαρᾶς καρδίας. Ὁ προσευχόμενος πρέπει νὰ εἶναι ἀπερίσπαστος ἀπὸ βιοτικὰς μερίμνας, ταπεινὸς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐπιεικὴς πρὸς τὰ παραπτώματα τῶν ἄλλων. Ἔχει ἀκόμη γνώρισμά της ἡ γνησία προσευχὴ τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον εἰς ὃ ἀναφέρεται. Διὰ τοῦτο ἀποκλείεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα κάθε «β α τ τ ο λ ο γ ί α», ἤτοι ἄσκοπος συσσώρευσις λέ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ξεων χωρὶς νόημα. Τέλος πρέπει νὰ εἶναι ἀνεπίδεικτος καὶ νὰ μὴ ἔχῃ τίποτε τὸ φαρισαϊκόν.

Τὴν εὐσέβειάν μας ὅμως ἐκδηλοῦμεν καὶ δι' ἄλλων μέσων.

4. Ἀρνητικαὶ ἐκδηλώσεις.

Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ ἱερώτατον καὶ ἁγιώτατον μεταξὺ τῶν ὀνομάτων, πρέπει νὰ τὸ μεταχειριζώμεθα μὲ τὴν μεγίστην προσοχὴν καὶ τὴν πρέπουσαν εὐλάβειαν. Τοῦτο δὲν γίνεται πάντοτε καὶ πολλάκις εἴτε εἰς παιδιὰς καὶ ἀστεϊσμοὺς εἴτε εἰς ἔργα τέχνης εὐτράπελα εἴτε εἰς ὥρας εὐθυμίας ἢ ὀργῆς κάμνομεν ἀνάρμοστον χρῆσιν αὐτοῦ. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγεται ἀπὸ ἡμᾶς μὲ κάθε τρόπον καὶ παρατηρούμενον εἰς ἄλλους νὰ εὑρίσκῃ τὴν ἀποδοκιμασίαν μας. Κάκιστα ἰδίως εἶναι ἔργα λογοτεχνικὰ καὶ θεατρικὰ διακωμωδοῦντα καὶ χλευάζοντα τὰς ἁγίας μορφὰς καὶ τὰ ἱερὰ ὀνόματα. Βεβαίως ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις ἰσχύουν πανταχοῦ ὡς πρὸς αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἕκαστος ἀπὸ τοὺς πιστοὺς δύναται καὶ ὀφείλει ν' ἀπαιτῇ τὸν σεβασμὸν τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου, καθὼς θὰ ἐθεώρει ὑποχρέωσίν του νὰ ὑπερασπίσῃ προσβαλλόμενον τὸ ὄνομα ἑνὸς ἐκ τῶν οἰκείων του. Ἀλλ' ὑπάρχουν ὡρισμέναι εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις, ὅπου ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ ὀφείλει νὰ ἐξετασθῇ ἰδιαιτέρως. Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ κατάραι, αἱ βλασφημίαι καὶ οἱ ὅρκοι.

Κ α τ ά ρ α, ἤτοι προσφυγὴ εἰς τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ὀργήν Του ἐπάνω εἰς ἄλλον ἄνθρωπον, δὲν εἶναι πρᾶγμα νοητὸν διὰ τὴν θείαν ἀγαθότητα. Ὁ Θεὸς βδελύσσεται τὸ κακὸν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς εἰσακούσῃ. Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος (γ', 8) ὀνομάζει τὴν γλῶσσαν ἀκατέσχετον κακόν, μεστὴν ἰοῦ θανατηφόρου ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν προέρχεται ὁμοῦ μὲ τὴν εὐλογίαν καὶ ἡ κατάρα. Καὶ ὅσον λογικὸν εἶναι νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ τὴν συκῆν ἐλαίας καὶ σῦκα ἀπὸ τὴν ἄμπελον, τόσον χριστιανικὸν εἶναι νὰ ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον στόμα ἡ κατάρα. Ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἀνθρώπου αἶνοι μόνον πρέπει νὰ ἀναπέμπωνται πρὸς τὸν Θεὸν καὶ λόγοι καλοὶ νὰ ἀκούωνται διὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Β λ ά σ φ η μ ο ι δὲ εἶναι οἱ ἀφόβως ὑβρίζοντες τὸ ἅγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ ἄλλο ἱερὸν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα. Ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει ἐκλείψει πᾶν ἴχνος εὐσεβείας καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας περιστάσεις

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἡ ἠθική των ἐξαθλίωσις εἶναι ὁλοκληρωτική. Εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον εἶναι πολὺ ἐπιβλαβεῖς ὡς ἀρνούμενοι νὰ σεβασθοῦν τὰς καθολικὰς πεποιθήσεις καὶ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς προσβάλλοντες τὰ ἱερώτατα αἰσθήματα τῶν συνανθρώπων. Δὲν παραβαίνουν μονον τὸ πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον. Κάμνουν καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους κακόν, διότι ἀσεβοῦν πρὸς ὅ,τι ἐκεῖνοι θεωροῦν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τίμιον καὶ διότι μὲ τὴν βλασφημίαν ἐπιζητοῦν νὰ πτοήσουν αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὰς παραλόγους ἐπιθυμίας ἢ διαταγάς των. Ὑπὸ ἔποψιν δὲ πολιτιστικήν, κοινωνίαι ἀναιδῶς βλασφημούντων ἀνθρώπων θεωροῦνται εὑρισκόμεναι εἰς τὴν κατωτάτην στάθμην.

Ὅ ρ κ ο ς τέλος εἶναι ἡ δι᾽ ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας λόγων ἢ τῆς εἰλικρινείας ὑποσχέσεων. Τοῦ μέσου τούτου πρέπει νὰ γίνεται ὅσον τὸ δυνατὸν σωφρονεστέρα χρῆσις. Κατ᾽ ἀρχὴν θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ ὅρκος παντελῶς ἀπαγορεύεται. Τοῦτο δηλοῦται καὶ διὰ στόματος τοῦ Κυρίου (Ματθ. ε΄, 33 - 37) : « *« ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις . . . Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ . . . Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ναὶ ναί, οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν »*. Καὶ πατέρες δὲ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος ἐτόνισαν τοὺς κινδύνους ποὺ ἐγκλείουν διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν οἱ εὐκόλως διδόμενοι ὅρκοι ὑποσχέσεως. Ὄντως ὁ ἀληθὴς χριστιανός, ἡ ὅλη χριστιανικὴ κοινωνία, πρέπει νὰ φθάσῃ εἰς ἐπίπεδον φιλαληθείας καὶ χρηστότητος τοιοῦτον, ὥστε οἱ λόγοι αὐτῶν νὰ εἶναι πιστευτοὶ καθ᾽ ἑαυτούς, ἄνευ ὁρκωμοσίας καὶ αἱ ὑποσχέσεις των νὰ ἰσχύουν ὡς ἄρθρα συμβολαίου. Καὶ τοιαῦτα ἄτομα, κόσμημα τῆς στενοτέρας ἢ εὐρυτέρας κοινωνίας εἰς τὴν ὁποίαν ζοῦν, εὐτυχῶς δὲν λείπουν ἐντελῶς. Δὲν ἔλειψαν οὔτε μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν, ἀφοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος (4, 2, 4) διηγεῖται ὅτι ὁ φιλόσοφος Ξενοκράτης ἦτο τόσον ἀξιόπιστος, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἐπέτρεπον νὰ μαρτυρῇ εἰς τὸ δικαστήριον ἀνώμοτος. Μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τὰ παραδείγματα εἶναι περισσότερα.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ χριστιανικὴ ζωὴ ἐν τῷ συνόλῳ της δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ προσδοκώμενον ἐπίπεδον, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐφαρμόζεται μετὰ λόγου ἡ γενικὴ ἐκείνη ἐντολὴ τοῦ Κυρίου. Εὑρισκόμενοι λοιπὸν ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς ἀνάγκην νὰ ὁρκισθῶμεν, ἂς πράττω-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μεν αὐτὸ μὲ ὅλην τὴν εὐλάβειαν ἥτις ἁρμόζει εἰς τὸ πρᾶγμα καὶ ἂς εἶναι αἱ βεβαιώσεις μας εἰλικρινεῖς καὶ σύμφωνοι μὲ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεώς μας. Τοιοῦτον ὅρκον ἡ πολιτεία ἐπιβάλλει εἰς καθωρισμένας ὑπὸ τοῦ νόμου περιστάσεις καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπιτρέπει. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι καὶ ὁ Κύριος, ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς ἐξώρκισεν αὐτὸν (Ματθ. κϛ, 63 - 64) νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἂν εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἀπήντησε καταφατικῶς διὰ τῆς φράσεως *«σὺ εἶπας»*, ἡ ὁποία ἀπετέλει εἶδος ὅρκου. Καὶ ὁ θεῖος Παῦλος εὑρέθη περισσοτέρας ἀπὸ μίαν φορὰν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὁρκισθῇ διὰ τῆς φράσεως *«μάρτυς μου ὁ Θεός»*.

Ὁ ὅρκος διὰ τοῦ ὁποίου βεβαιοῦμεν ὅτι ἔγινεν ἢ δὲν ἔγινε κάτι καὶ ὅτι πιστεύομεν ἢ δὲν πιστεύομεν εἰς κάτι εἶναι ὁ ὅρκος ὁμολογίας ἢ πίστεως. Παρ' αὐτὸν ὑπάρχει ὁ ὅρκος ὑποσχέσεως. Βεβαιοῦντες πράγματα μὴ ἀληθῆ ὑποπίπτοντα εἰς τὸ παράπτωμα τῆς ψευδορκίας, παραβαίνοντες δὲ ἐνόρκους ὑποσχέσεις ἐπιορκοῦμεν. Ψευδορκεῖν καὶ ἐπιορκεῖν εἶναι ἁμαρτήματα βαρύτατα, διότι ἐκτὸς τοῦ κακοῦ ποὺ ἠμπορεῖ νὰ προέλθῃ ἀπὸ αὐτά, ἀποτελοῦν ἐμπαιγμὸν καὶ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἐβεβαιώσαμεν ἢ ὑπεσχέθημεν. Τοὺς ψευδορκοῦντας ἰδίως, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπιορκοῦντας, ἀνθρώπινοι καὶ θεῖοι νόμοι καταδικάζουν. Δι' αὐτὸ πρέπει καὶ οὐδόλως νὰ ὁρκιζώμεθα καὶ πιστῶς νὰ τηρῶμεν τοὺς ὅρκους ἡ δὲ εὐορκία αὕτη θὰ μᾶς ἐξασφαλίσῃ εὐαρέστησιν μὲν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐκτίμησιν δὲ σταθερὰν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ὅρκοι ἀδίκου καὶ ἀνοσίου περιεχομένου εἶναι οἴκοθεν ἄκυροι καὶ δὲν δεσμεύουν τοὺς ὀμόσαντας. Τοιοῦτος π.χ. εἶναι ὁ ὅρκος τὸν ὁποῖον ὤμοσαν μερικοὶ Ἰουδαῖοι νὰ μὴ δοκιμάσουν φαγητὸν ἢ ποτόν, πρὶν ἐπιτύχουν τὴν θανάτωσιν τοῦ Παύλου (Πράξ. κγ', 12) ἢ ὁ οἰκτρὸς ἐκεῖνος ὅρκος τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν Σαλώμην. Ὁμοίαν ἀξίαν ἔχουν καὶ οἱ ὅρκοι πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως, οἱ διδόμενοι εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῶν κατακτητῶν μιᾶς χώρας. Ἀπεναντίας ὅρκοι ἔγκυροι καὶ δικαίου περιεχομένου δυσκόλως μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τοὺς τηρήσωμεν εἰς περίπτωσιν σοβαρωτάτων ἐμποδίων. Μόνον ἂν ἡ ἀθέτησις δοθέντος ὅρκου γίνεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν καὶ γενικωτέρων συμφε-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρόντων, δύναται μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ συγχωρηθῇ, ὡς προτίμησις τοῦ μεταξὺ δύο κακῶν μικροτέρου κατὰ τὸ γνώριμον *« δυοῖν κακοῖν προκειμένοιν βέλτιστον τὸ μὴ χεῖρον »*. Ἡ προτίμησις αὕτη ὑπάγεται εἰδικώτερον εἰς τὸ περὶ συγκρούσεως καθηκόντων κεφάλαιον, ἀλλὰ καὶ πάλιν, τότε μόνον εἶναι ἡ ἀθέτησις τοῦ ὅρκου συγγνωστή, ὅταν τὰς συνεπείας δοθέντος ὅρκου ἦτο φύσει ἀδύνατον νὰ προβλέψῃ τις. Γενικῶς ὁ δοθεὶς ὅρκος ἀποτελεῖ δέσμευσιν, ἀπὸ τῆς ὁποίας δὲν εἶναι εὔκολον ν' ἀπαλλαγῇ καθείς. Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς εὐαγγελικῆς ἐπιταγῆς *« ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως»* .

Καθὼς ἐλέχθη καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτόν μας. Ἂς ἴδωμεν ποία ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ τελευταία αὕτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ὁ σεβασμὸς τῆς ἰδίας ζωῆς.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν συμπληρώνεται καὶ ἀποδεικνύεται μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, ἀλλ' ἐπίσης καὶ μὲ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἑαυτόν μας. Καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, διδάσκουσα ὅτι πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς τὸν ἑαυτόν μας, προϋποθέτει τὴν ἀγάπην αὐτήν.

Ποίαν ἀξίαν ἔχει ἡ ζωὴ καὶ ὁποῖον μέγα δῶρον τῆς θείας ἀγαθότητος ἀποτελεῖ, εἶναι αὐτόδηλον. Κάθε λοιπὸν ἀλόγιστος ἢ ἐσκεμμένη ἐπιβουλὴ κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς εἶναι ἔγκλημα βαρύ. Πολλοὶ ἄνθρωποι διακυβεύουν ἐμμέσως τὸ ἀγαθὸν τοῦτον κατὰ διαφόρους τρόπους. Ἄλλοτε ἀπὸ παράλογον τόλμην καὶ ματαιοδοξίαν καὶ ἄλλοτε ἀπὸ φιλοχρηματίαν ἢ κουφότητα ἐκθέτουν εἰς φανεροὺς κινδύνους τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑγείαν των. Καὶ τοῦτο χωρὶς κανὲν ἱερώτερον ἢ ὑψηλότερον καθῆκον νὰ τοὺς καλῇ, χωρὶς δι' αὐτοῦ τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τρόπου νὰ ἐξυπηρετοῦν τὴν εὐτυχίαν τοῦ συνόλου. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν οἱαδήποτε κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς καὶ ὑγείας ἐπιβουλή, ἀπεναντίας κάθε νόμιμον μέσον διὰ τὴν προστασίαν των εἶναι ἐπιβεβλημένον νὰ χρησιμοποιῆται.

Εἶναι ἰδίως ἔγκλημα βαρύτατον ἡ ἑκουσία κατάλυσις τῆς ἰδίας ζωῆς, ἤτοι ἡ αὐτοκτονία. Δικαίως ἡ κοινωνία τὴν χαρακτηρίζει ὡς πρᾶξιν ἀποκρουστικήν, ἡ δὲ θρησκεία τόσον σταθερῶς τὴν καταδικάζει, ὥστε νὰ στερῇ τὸν αὐτόχειρα καὶ αὐτῶν τῶν ἐπικηδείων εὐχῶν. Ἰδοὺ διατί :

Πρῶτον ὁ αὐτοκτονῶν διαπράττει βαρεῖαν πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβειαν καὶ ἀχαριστίαν. Διότι οἱ αὐτόχειρες καταπατοῦντες τοὺς προαιωνίους νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρνούμενοι νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὰς βουλάς Του ἀπορρίπτουν ἀνευλαβῶς τὴν θείαν δωρεὰν καὶ καταστρέφουν τὴν ζωὴν ποὺ Ἐκεῖνος ηὐδόκησε νὰ μᾶς χαρίσῃ. Οὕτω τοποθετοῦν τὴν ἰδικήν των θέλησιν ὑπεράνω τῆς θελήσεως τοῦ Δημιουργοῦ. Ἔπειτα δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ αὐτοχειρία φανερώνει γενναιότητα. Ἡ προθυμία τοῦ αὐτόχειρος νὰ καταπνίξῃ τὴν ἰσχυρὰν ὁρμὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας εἶναι κατ᾽ ἀρχὴν ἄγονος καὶ στεῖρα. Συγκρινομένη δὲ μὲ τὸν ἡρωισμὸν ὅστις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ἀψηφήσῃ κανεὶς τὴν γνώμην τῶν πολλῶν καὶ νὰ ὑπομείνῃ, ἴσως διὰ βίου, τὰ δεινὰ ποὺ τοῦ ἔτυχον, εἶναι καθαρὰ ἀνανδρία καὶ δειλία. Ὄντως τὸ ν᾽ ἀντιμετωπίσῃ κανεὶς σῶμα πρὸς σῶμα τὴν κακότητα καὶ τὴν κακοτυχίαν, τὸ νὰ ἀντισταθῇ δηλαδὴ εἰς τὰς προσβολὰς τῶν μοχθηρῶν ἢ τὸν κατατρεγμὸν τῆς τύχης, τὸ νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἀποστέρησιν προσφιλῶν προσώπων ἢ πραγμάτων ἢ νοσήματα ὀδυνηρὰ ἢ τὴν κακοπιστίαν καὶ ἀχαριστίαν τῶν ἀνθρώπων· ἀκόμη δὲ τὸ νὰ ἀναλαμβάνῃ προθύμως καὶ μὲ θάρρος νὰ ὑφίσταται τὰς συνεπείας τῶν ἀπερισκέπτων πράξεών του, αὐτὰ ἀποδεικνύουν γενναιότητα ὄχι τυχοῦσαν. Ἐκεῖνος, ὅστις, διὰ ν᾽ ἀποφύγῃ τὰς περαιτέρω συνεπείας ἢ τὰ δεινά, ἐξέρχεται τῆς ζωῆς διὰ πλαγίας θύρας, δὲν ἔχει μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅσην, ὁ κοινὸς δραπέτης γενναιότητα. Σπεύδει πρὸς τὸν θάνατον, ἀκριβῶς διότι φοβεῖται τὴν ζωήν. Ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρησεν ὅτι τὸ ν᾽ ἀποφεύγῃ κανεὶς τὰ δυσάρεστα διὰ τῆς αὐτοκτονίας εἶναι οὐχὶ ἀνδρείου, ἀλλὰ μᾶλλον δειλοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα (Ἠθ. Νικ. γ΄, 7) καὶ ἐσημείωσεν ὅτι εἰς τὸ μέσον τοῦτο καταφεύγουν οἱ φαῦλοι.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὄχι δὲ μόνον ἀνανδρίας, ἀλλὰ καὶ φιλαυτίας τεκμήριον εἶναι ἡ αὐτοκτονία. Ὁ αὐτόχειρ παρασυρόμενος ἀπὸ ὑπερευαισθησίαν καὶ μικροφιλοτιμίαν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει θέτων τὸ ἄτομόν του εἰς τὸ κέντρον πάσης ἐκτιμήσεως καὶ ἀξιολογήσεως, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ δεινὰ ποὺ τὸν περιστοιχίζουν (πραγματικὰ ἢ καὶ κατὰ φαντασίαν), ἀποσπᾷ ἑαυτὸν ἀσπλάγχνως ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα ἔναντι τῶν ὁποίων εἶχεν ἱερὰς ὑποχρεώσεις καὶ τὰ ὁποῖα πιθανῶς ὁ θάνατός του θέλει βυθίσει εἰς ἀπόγνωσιν.

Ὑπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις ὅπου ὁ βίος καθίσταται αὐτόχρημα ἀβίωτος, ὅπου νόσος ἀνίατος ἢ γῆρας βαθὺ ἀπὸ ἐσχάτην πενίαν παρακολουθούμενον ἢ ὁλοκληρωτικὴ ὅλων τῶν ὀνείρων καὶ τῶν ἐλπίδων διάψευσις κάμνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν ἄχρηστον, βάρος δι᾿ ἑαυτὸν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους,ἄχθος ἀρούρης. Ἀλλ᾿ οὔτε τότε ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς δὲν διανοεῖται νὰ κόψῃ βιαίως τὸ νῆμα τῆς ζωῆς. Ἐμφορούμενος ἀπὸ ζῶσαν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ἀνακουφιζόμενος μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ζωῆς, παρηγορούμενος ἀπὸ ἀνάλογα παραδείγματα ἀνδρῶν τῆς ἱερᾶς καὶ τῆς κοσμικῆς ἱστορίας ἐγκαρτερεῖ ἀναμένων τὴν στιγμὴν τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὴν βουλὴν τοῦ μεγάλου Θεοῦ μηδέποτε ἐκβιάζων αὐτὴν ἢ προτρέχων αὐτῆς. Ἡ ἐνόχλησις ποὺ δίδομεν ἐνίοτε εἰς τοὺς οἰκείους δὲν ἀποτελεῖ λόγον προσφυγῆς εἰς τὰ ἔσχατα μέσα. Οἱ οἰκεῖοι ἔχουν καθῆκον ἱερὸν νὰ παρασταθοῦν εἰς τὸ πάσχον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ τὸ περιθάλψουν. Αἱ φροντίδες καὶ αἱ θυσίαι χάριν αὐτοῦ ἀποτελοῦν διὰ μίαν χριστιανικὴν οἰκογένειαν εὐχαρίστησιν καὶ παρηγορίαν.

Μία μόνον περίπτωσις καταστροφῆς τῆς ζωῆς ἐξ ἰδίας προαιρέσεως δύναται νὰ συζητηθῇ, ὅταν δι᾿ αὐτῆς ζητεῖται νὰ προληφθῇ προφανὴς καὶ βέβαιος κίνδυνος ἀθεραπεύτου προσβολῆς τῆς τιμῆς καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀσφαλοῦς καταισχύνης. Γυναῖκες αἱ ὁποῖαι ἐστερήθησαν τὴν ζωήν, διὰ νὰ μὴ πέσουν εἰς τὰς ἀνοσίους χεῖρας τῶν βιαστῶν κατὰ τοὺς διωγμοὺς καὶ στρατιῶται οἵτινες ἠρνήθησαν νὰ ὑποστοῦν τὴν ἀτίμωσιν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τὰς ἀναμενομένας κακώσεις ἐκ μέρους κακούργων ἐξουσιαστῶν εἶναι τὰ τυπικὰ παραδείγματα τῆς περιπτώσεως ταύτης. Ἀλλ᾿ οὔτε ἡ κατάστασις αὐτή, παρ᾿ ὅσην καὶ ἂν εὑρίσκῃ συγκατάβασιν εἰς τὴν ψυχήν μας παρέχει δικαίωμα, αὐτοκτονίας, ἂν κριθῇ ὑπὸ αὐστηρῶς χριστιανικὴν ἔποψιν. Καθὼς εἶπεν ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος ἐξετάζων τὴν περίπτωσιν τῶν χριστιανῶν γυναικῶν, ἡ ἁγνεία δὲν ἑδρεύει εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἀμίαντος ἡ ψυχή, ὅσον καὶ ἂν καθυβρίσῃ κανεὶς τὴν σάρκα. Ἂν δὲ ὡς προληπτικὸν μέσον ἡ τοιαύτη ἐνέργεια κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς ἔχῃ κάποιο νόημα,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἶναι ἐντελῶς ἀποκρουστέα, ὡς ἐπανορθωτικόν. Ὁ ἀδίκως ὑβρισθεὶς χριστιανὸς ὑπομένει μὲ καρτερίαν τὴν προσβολὴν ποὺ ὑπέστη καὶ ἀναμένει τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ Θεὸς θὰ τὸν καλέσῃ πλησίον Του.

Τὸ κατὰ τῆς ἰδίας ζωῆς ἔγκλημα εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο φοβερόν, ὅτι κλείει διὰ παντὸς τὴν θύραν τῆς μετανοίας. Καὶ ὅμως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς αὐτοκτονοῦντας δὲν ἀνελογίσθησαν τὸ μέγεθος τοῦ ἁμαρτήματός των. Ἐνίοτε προβαίνουν εἰς τὴν πρᾶξιν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πρώτων ἐντυπώσεων. Ὑπερβάλλουν τὴν δεινότητα τῆς θέσεώς των καὶ θεωροῦν ἀνίατον μίαν κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἶναι ἐπιδεκτικὴ μεταβολῆς. Ὁ χρόνος, ἰατρὸς ὅλων τῶν κακῶν εἶναι δυνατὸν νὰ καταστήσῃ πλέον ἀνεκτὴν τὴν συμφοράν των καὶ νὰ ἀμβλύνῃ τὸν πόνον των, ἀρκεῖ νὰ καταβάλουν τὴν ἀπαιτουμένην φροντίδα καὶ νὰ μὴ καταβληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν. Ἡ φράσις *« ὁ βίος μου ἔγινεν ἀβίωτος »* εἶναι πολλάκις μία ὑπερβολή· καὶ πρόσωπα διασωθέντα τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἔζησαν ἔπειτα εὐτυχῆ καὶ ἤρεμον ζωήν. Ἐνίοτε εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρῃ κανεὶς διέξοδον καὶ εἰς τὰς πλέον δυσχερεῖς περιστάσεις καὶ πόρον εἰς τὴν μεγίστην ἀπορίαν. Εἶναι δυνατὸν ν' ἀντικρύσῃ ἓν γεγονὸς ὑπὸ ἐντελῶς νέαν ἄποψιν καὶ εἴτε μέσα εἰς τὴν ψυχήν του εἴτε εἰς τὴν συμπαράστασιν ἄλλων προσώπων νὰ εὕρῃ τὴν δύναμιν ἥτις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν ἀποπνικτικὸν κλοιόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἔχει πέσει. *« Τῶν ἀμηχάνων »*, λέγει ὁ ποιητής, *« πόρον εὗρε Θεός »*. Μὲ τοῦ Θεοῦ τὴν βοήθειαν ὁ ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν.

Ἀλλὰ διὰ νὰ μὴ φθάσῃ ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος καὶ διὰ νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῇ ἂν πρέπει ἢ δὲν πρέπει πλέον νὰ ζῇ, ἂς λάβῃ ἐγκαίρως ὅλα τὰ δυνατὰ μέτρα. Ἀκόλαστος καὶ ἄσωτος βίος ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, προκαλεῖ τύψιν συνειδήσεως καὶ ἀηδίαν διὰ τὴν ζωήν. Ὁ χριστιανὸς ἂς ζῇ μὲ σωφροσύνην καὶ ἐγκράτειαν, ἂς εἶναι μετριόφρων καὶ ὀλιγαρκὴς καὶ ἂς διάγῃ βίον γενικῶς ἐνάρετον. Εἰς κακὸν ἀποτέλεσμα ὁδηγεῖ ἐπίσης ἡ ἀπιστία καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεόν, ἐνῷ, καθὼς ἐξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, τὸ δένδρον τῆς πίστεως εἶναι βαθύρριζον, αἱ θύελλαι τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς ἀπογνώσεως δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ τὸ παρασύρουν καὶ νὰ τὸ ἐκριζώσουν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Διότι ὁ πιστεύων ἐλπίζει καὶ ὁ ἐλπίζων οὐδέποτε ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς.

2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθυσίας.

Τὸ ζῆν εἶναι μέγα ἀγαθόν. Εἶναι ἡ πρωταρχικὴ θεία δωρεά· ἀκόμη ὅμως περισσότερον βαρύνει τὸ εὖ ζῆν. Εἶναι χρέος μας νὰ περιφρουροῦμεν καὶ νὰ ὑπερασπιζώμεθα τὴν ζωήν μας· εἶναι ὅμως μεγαλύτερον χρέος μας νὰ τὴν θυσιάζωμεν δι' ἕνα ὑψηλότερον σκοπόν· ἡ ἄνανδρος φιλοζωία δὲν εἶναι ἀρετή ὑψίστη ἀντιθέτως ἀρετὴ εἶναι ὁ ἔντιμος θάνατος χάριν ἑνὸς ἰδανικοῦ. Ἡ ἑξουσία αὐτὴ προσφορὰ τῆς ζωῆς χάριν ἑνὸς ὑψηλοτέρου σκοποῦ καλεῖται αὐτοθυσία. Τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, ὅπου ὑπάρχει, ἀποδεικνύει ἔξαρσιν καὶ προσδίδει ἀληθῆ αἴγλην εἰς τὰ ἄτομα καὶ τοὺς λαούς. Οἱ χριστιανοὶ μάρτυρες ἐλάμπρυναν τὸ χριστιανικὸν στερέωμα μὲ τὴν χάριν τῆς πίστεώς των. Φρικταὶ βάσανοι καὶ ἀλγεινότατα μαρτύρια τοὺς ἐχάρισαν τὸν φωτοστέφανον τῆς ἀιδίου δόξης. Ἀπὸ τὴν λίμνην τοῦ αἵματός των ἀνέθαλε τὸ ἀγλαόκαρπον δένδρον τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πνεῦμα αὐτοθυσίας φανερώνει ἡ θαρραλέα ἀντίστασις τοῦ Μ. Βασιλείου ἔναντι τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος Μοδέστου, ὁ ὁποῖος τὸν ἠπείλησε μὲ ἐξορίαν καὶ μαρτυρικὸν θάνατον, καθὼς καὶ τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἡ σθεναρὰ ἔναντι τῆς αὐτοκρατείρας Εὐδοξίας καὶ τῆς συνησπισμένης αὐλοκολακείας συμπεριφορά, ἡ ὁποία καὶ τὸν ὡδήγησεν εἰς ἐξορίαν, διὰ νὰ ἀποθάνῃ ἀπὸ τὰς κακουχίας τῆς ὁδοιπορίας του πρὸς Πιτυοῦντα. Κορύφωμα τῆς αὐτοθυσίας καὶ αὐταπαρνήσεως ἀποτελεῖ ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Ἰησοῦ, ὅστις ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ὑπὲρ πολλῶν. Ἀπὸ δὲ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἀναλογιζόμεθα μ' εὐγνωμοσύνην τὴν αἱματηρὰν θυσίαν τῶν γιγαντομάχων πατέρων μας ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ μᾶς ἐξασφαλίσουν πατρίδα ἐλευθέραν.

Ὑπάρχουν λοιπὸν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ αὐτοθυσία ἐπιβάλλεται καὶ ἀποτελεῖ ὑπέρτατον καθῆκον. Ἰδοὺ μερικαί :

1. Ὅταν κινδυνεύῃ ἡ ὅλη ἠθικὴ ὑπόστασις καὶ ἡ ἀρετή μας καὶ ἐξαναγκαζώμεθα καὶ βιαζώμεθα νὰ πράξωμεν ἀθέμιτον καὶ ἀνόσιον πρᾶξιν·

2. Ὅταν ἀπειλῆται ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ προσώπων προσφιλῶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἢ ἐμπεπιστευμένων εἰς τὴν φρούρησίν μας. Αὐτονόητον ὅτι βαρύτερον εἶναι τὸ καθῆκον τῆς αὐτοθυσίας διὰ τοὺς κοσμικοὺς ἢ ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος εἶπεν : *« ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων »* (Ἰω. ι',11). Ἡ περίπτωσις τοῦ Κόδρου ὡς κοσμικοῦ ἄρχοντος, τοῦ Γρηγορίου Ε' ὡς ἐκκλησιαστικοῦ εἶναι ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα αὐτοθυσίας αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

3. Ὅταν εὑρίσκεται εἰς κίνδυνον ἡ πατρὶς καὶ ἡ σωτηρία της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς μας. Διότι ἡ πατρίς, καθὼς καὶ ἡ πίστις, εἶναι ἱερώτατα τοῦ ἀνθρώπου κτήματα καὶ ὁ ὑπὲρ αὐτῶν θάνατος ἐθεωρήθη πάντοτε καὶ θεωρεῖται ὡς καθῆκον ποὺ ἐπισπᾶται τὴν αἰδίον εὐγνωμοσύνην τῶν ἐπιζώντων. Πόλεις καὶ χῶραι ἐπιδεικνύουν τὰ μνημεῖα τῆς λατρείας των πρὸς τοὺς πεσόντας ὑπὲρ πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀνδρῶν ἐγκώμιον συνέθεσε, διὰ νὰ μείνῃ εἰς τὴν αἰωνιότητα, ὁ πλέον βαθυγνώμων ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τὸ ἔθεσεν εἰς τὸ στόμα τοῦ πλέον μεγαλοπράγμονος πολιτικοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸν ἀσύγκριτον ἐπιτάφιον λόγον του ὁ Περικλῆς καὶ ἄλλα πολλὰ λέγει περὶ τῶν τιμωμένων νεκρῶν καὶ τὰ γνωστότατα ἐκεῖνα, ὅτι οἱ ὑπὲρ πατρίδος θυσιαζόμενοι ἀξιοῦνται ἀειμνήστου δόξης καὶ τάφος αὐτῶν εἶναι ὁλόκληρος ἡ γῆ.

3. Χριστιανικὴ εὐθανασία.

Ἀφοβίαν καὶ γενναιότητα ἀποδεικνύει ὁ καλὸς χριστιανὸς καὶ ὅταν καταληφθῇ ἀπὸ νόσον βαρεῖαν ἢ αἰσθανθῇ προσεγγίζοντα τὸν θάνατον. Χωρὶς νὰ εἶναι μοιρολάτρης καὶ χωρὶς νὰ περιφρονῇ τῆς ἐπιστήμης τὰ φῶτα, ὅμως μὲ ἐγκαρτέρησιν ὑπομένει τοὺς πόνους,ἀνακουφίζεται μὲ τὴν σκέψιν ὅτι « ὃν ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει», καὶ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸ μοιραῖον τέλος μὲ φρίκην ἐμφορεῖται ὑπὸ χρηστῶν ἐλπίδων. Μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτη, ὁ ὁποῖος τὸν θάνατον ἐπίστευεν ὡς κάτι παρόμοιον μὲ ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα, θεωρεῖ καὶ ὁ χριστιανὸς τὸν θάνατον μετάβασιν ἀπὸ τὴν πρόσκαιρον καὶ πλήρη θλίψεων ζωὴν εἰς ἄλλην καλυτέραν καὶ διαρκεστέραν, ἀπὸ τὴν ἐφήμερον εἰς τὴν μόνιμον κατοικίαν. Ὡς γνήσιος τοῦ Χριστοῦ μαθητής, δὲν καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν θάνατον ἀπροόπτως. Γνωρίζει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραμείνῃ ἐνταῦθα αἰωνίως· *«οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν»* (Ἑβρ. ιγ'. 14) καὶ εἶναι πάντοτε προητοιμασμένος διὰ τὴν τοιαύτην ἀποδημίαν. Αὐτὸ τὸ ἤρεμον καὶ γαλήνιον ἀντίκρυσμα τοῦ θανάτου ὀνομάζομεν ε ὐ θ α ν α σ ί α ν. Καὶ εἶναι ἡ εὐθανασία ὀλίγων μὲν ἐπίτευγμα, κοινὸς δὲ πόθος ὅλων τῶν ἀνθρώπων· *«Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν»!*

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐσχάτην ὥραν εἶναι τεκμήριον καὶ τῆς ὅλης αὐτοῦ ζωῆς καὶ πολιτείας.

Διάφορος τῆς χριστιανικῆς εἶναι ἡ ἀναγκαστικὴ εὐθανασία.

Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀκούεται καὶ γράφεται ὅτι κάποιος ἀνιάτως ἀσθενῶν ἔπεισεν ἕνα ἀπὸ τοὺς οἰκείους του νὰ τὸν βοηθήσῃ, ὥστε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν βασανισμένην ζωήν του, προμηθεύων εἰς αὐτὸν δηλητήριον ἢ ἄλλο φονικὸν μέσον. Ἄλλοτε πάλιν ἀκούεται ὅτι μία μητέρα, βλέπουσα ὅτι τὸ παιδί της ὑποφέρει χωρὶς ἐλπίδα νὰ ἰατρευθῇ, τὸ ἐθανάτωσεν ἡ ἰδία. Ἢ ὅτι κάποιος ἰατρὸς ἀπεφάσισε νὰ λυτρώσῃ τὴν πάσχουσαν σύζυγόν του μὲ τὴν ἀνώδυνον ἔνεσιν κάποιου παρασκευάσματος. Εἰς τὴν βιαίαν αὐτὴν ἀποκοπὴν τοῦ νήματος τῆς ζωῆς πάσχοντος ἀνθρώπου ἐδόθη ἐπίσης τὸ ὄνομα εὐθανασία. Θὰ ἴδωμεν, ἂν ὄντως δικαιοῦται νὰ τὸ λάβῃ.

Πρῶτον, τὸ ἀνίατον μιᾶς ἀσθενείας εἶναι ἔννοια σχετική. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάστασιν ποὺ εὑρίσκονται εἰς δεδομένην στιγμὴν αἱ γνώσεις μας διὰ μίαν νόσον. Ἡ κατάστασις ὅμως αὐτὴ εἶναι ἐντελῶς ρευστή. Ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἡ ἰατρικὴ σημειώνει νέας προόδους καὶ ἀσθένειαι ἄλλοτε ἀνίατοι σήμερον δύνανται νὰ θεραπευθοῦν. Δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐπιθέσωμεν τὴν ἔνδειξιν «ἀνίατον» εἰς κανὲν νόσημα. Ἐκτὸς τούτου δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης ἐσφαλμένης διαγνώσεως.

Δεύτερον, ὑπάρχουν ἀσθένειαι ἀνίατοι, ἀλλ' οὐχὶ θανατηφόροι. Ὁ ἀσθενὴς θὰ ζήσῃ μακρὰ ἔτη καὶ ἴσως μὲ τὸν καιρόν, τὴν μελέτην ἢ τὴν ἀγάπην τῶν ἰδικῶν του εὕρῃ κάποιαν ἀνακούφισιν. Πρέπει νὰ τὸν φονεύσωμεν μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον;

Τρίτον, ὁ πόνος δὲν εἶναι ἀναγκαῖον παρακολούθημα τῆς ἐπιθανατίου ἀγωνίας, ὥστε ν' ἀνησυχήσωμεν τόσον πολὺ διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ νὰ τὸν θανατώσωμεν μὲ «φιλάνθρωπα» μέσα. Ἀξιόπιστοι συγγραφεῖς καὶ ἡ πεῖρα βεβαιώνουν ὅτι εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις ὁ ἀσθενὴς ἐφάνη νὰ σβύνῃ ἡσύχως, χωρὶς πόνον. Ἀλλὰ καὶ γενικώτερον ὁ πόνος ἐξαρτᾶται πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος. Ἡ ἀγάπη, ἡ ἐλπίς, ἡ θέλησις, ἡ πίστις πολλάκις νικοῦν τὸν φοβερώτερον πόνον. Τὸ δέος, ἡ ἀνησυχία, ἡ πικρία τῆς ἐγκαταλείψεως δυναμώνουν καὶ τὸν ἀσθενέστατον. Δὲν ἠμποροῦμεν λοιπὸν νὰ ἐκτιμήσωμεν ἀντικειμενικῶς τὸν πόνον τῶν ἄλλων καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὰς περιπτώσεις ποὺ ἐπιβάλλεται ἡ φρικτὴ ἐπέμβασις.

Τέταρτον. Ἀλλ' ἔστω ὅτι ὁ ἀσθενὴς ζητεῖ ἐπιμόνως τὸν θάνατον. Δικαιούμεθα νὰ τὸν βοηθήσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας του; Ὄχι, διότι τίποτε δὲν μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ ἀσθενὴς ἔχει διαυγῆ κρίσιν. Ἐξαντλητικὴ καὶ μακρὰ νόσος μειώνει τὴν ἱκανότητα κρίσεως τοῦ ἀρρώστου. Ἂν πάλιν ἐκτιμᾷ ὀρθῶς, μήπως τοῦτο εἶναι συνέπεια τῆς ἀνηκούστου σκληρότητος ποὺ εἴχομεν νὰ τοῦ ἀποκαλύψωμεν τὴν σοβαρότητα τῆς θέσεώς του;

Πολλοί, ἀποπειραθέντες νὰ αὐτοκτονήσουν, ἐζήτησαν εὐθὺς ἀμέσως τὴν ἔλευσιν τοῦ ἰατροῦ διὰ νὰ σωθοῦν. Ποτὲ δὲν γνωρίζομεν τί κρύπτει εἰς τὰ ἄδυτά της ἡ ψυχὴ ἑνὸς ἀσθενοῦς. Πάντοτε ἡ ἐλπὶς παραστέκει εἰς μίαν σκοτεινὴν γωνίαν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Οὔτε ἄλλως τε γνωρίζομεν τὰς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν καὶ τὰ πλέον ἀπίθανα καὶ ἀπροσδόκητα δύνανται νὰ συντελεσθοῦν.

Ἡ ἀναγκαστικὴ λοιπὸν εὐθανασία εἶναι ἔγκλημα, ὅπως κάθε βιαία ἀφαίρεσις ξένης ζωῆς. Ὁ χριστιανὸς δὲν ἐγκρίνει οὔτε ἀνέχεται αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν «φιλανθρωπίαν».

4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμή.

Ὅτι ἡ τιμὴ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀτίμητον κτῆμα, εἶναι κοινὴ πεποίθησις. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόκτησις καλῆς ὑπολήψεως καὶ ἡ προστασία αὐτῆς ἔναντι ἀδίκου προσβολῆς εἶναι ὄχι μόνον δικαίωμα τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσις αὐτοῦ.

Ἡ φροντὶς πρὸς ἀπόκτησιν τιμῆς δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀξιοκατάκριτον. Καθεὶς δύναται καὶ πρέπει νὰ εἶναι φιλότιμος καὶ ἡ φιλοτιμία εἶναι ἀρετή, ἡ ὁποία συντελεῖ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν κοινωνιῶν. Ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει ἀπὸ πνεῦμα κακῶς νοουμένης ταπεινοφροσύνης νὰ ρέπῃ πρὸς τὰ μικρὰ καὶ εὐτελῆ ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ ἀναλόγως πάντοτε πρὸς τὴν ἱκανότητα του ἀποβλέπει εἰς ἔργα γενναῖα, εἶναι πάντοτε πρόθυμος διὰ νέους ὁλονὲν ἀγῶνας καὶ κινδύνους χάριν εὐγενεστέρων σκοπῶν , ἀποφεύγει δὲ κάθε ἐκδήλωσιν μικροπραγμοσύνης καὶ μικροψυχίας. Ὁ φιλότιμος δὲν περιορίζεται εἰς ἕνα στενὸν κύκλον τυπικῶν καθηκόντων, ἀλλὰ κινεῖται ἔξω αὐτοῦ προσπαθῶν νὰ γίνῃ ἐπωφελέστερος εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. Ὁ χριστιανὸς ἐπιδεικνύει βεβαίως σωφροσύνην, ἀλλ' εἶναι πρὸς αὐτὸν ξένη κάθε ρᾳθυμία καὶ νωθρότης, ποὺ εἶναι συμπτώματα ἐλλείψεως σθένους ψυχικοῦ καὶ ἀποτελοῦν παραποίησιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ χριστιανικὴ μεγαλοψυχία καὶ φιλοτιμία πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἁγνότητα διαθέσεως καὶ φρόνησιν. Χωρὶς αὐτὴν καταντᾷ μεγαλομανία, ἡ ὁποία ὄχι μόνον δὲν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀρετήν, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀχαλίνωτον πάθος. Πράγματι, ἀπὸ τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν κακὴν καὶ παράλογον φιλοδοξίαν.

Ὁ φιλόδοξος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τιμὰς καὶ διακρίσεις τὰς ὁποίας δὲν ἀξίζει. Καὶ ὅταν δὲν ἀξιοῦται τῶν διακρίσεων αὐτῶν, ὀργίζεται κατὰ τῶν ἄλλων καὶ μισεῖ αὐτούς, χρησιμοποιεῖ δὲ καὶ τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν τυχὸν διαθέτει, διὰ νὰ τοὺς ἐκδικηθῇ,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χωρὶς νὰ διστάζῃ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν συκοφαντίαν ἢ τὸ ψεῦδος. Αὐτὸς καὶ οἱ ὅμοιοι πρὸς αὐτὸν δὲν εἶναι φιλότιμοι μὲ τὸ νόημα ποὺ ἔδιδον εἰς τὴν λέξιν οἱ παλαιοὶ καὶ ποὺ καθωρίσαμεν ἀνωτέρω. Εἶναι ἁπλῶς ἐγωισταὶ καὶ ἀλαζόνες. Ὁμοιάζουν μὲ τοὺς φαρισαίους, ποὺ ἠγάπων τὴν πρωτοκλισίαν εἰς τοὺς δείπνους καὶ τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τὰς συναγωγὰς καὶ τοὺς ἐπιδεικτικοὺς χαιρεισμοὺς εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἤθελον νὰ τοὺς φωνάζουν Κύριε, Κύριε. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ὅλη δραστηριότης των, λέγει ὁ Ἰησοῦς, ἦτο νὰ κατεσθίουν τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν. Πράγματι, ὁ φιλόδοξος εἶναι οὐχὶ σπανίως καὶ ὑποκριτὴς καὶ μοχθηρός.

Μορφαὶ τῆς ἀχαλινώτου φιλοδοξίας εἶναι ἡ κενοδοξία ἢ ματαιοδοξία καὶ ἡ δοξομανία. Ὁ ματαιόδοξος ὑπερηφανεύεται δι᾿ ἀνάξια λόγου πράγματα. Καυχᾶται διὰ τὰς στενὰς σχέσεις του πρὸς ὑψηλὰ πρόσωπα, διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγήν του, διὰ τὰς κατακτήσεις του εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ δοξομανὴς πάλιν κατέχεται ἀπὸ ἓν εἶδος ἀνοήτου φιλαρεσκείας. Ἀπεναντίας ὁ φιλότιμος δὲν ἐπιζητεῖ τὴν κολακείαν καὶ τὸν ἔπαινον. Σκοπός του εἶναι ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ, ὄχι αὐτὴ καθ᾿ ἑαυτὴν ἡ ἐπιδοκιμασία. Καὶ χαίρει μέν, ὅταν αἱ ὑπηρεσίαι του τιμῶνται καὶ ἀναγνωρίζωνται, ἀλλὰ καὶ ὅταν τοῦτο δὲν συμβαίνει, οὔτε ἀπογοητεύεται, οὔτε ἀγανακτεῖ, ἀλλὰ γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἐπιμένῃ βέβαιος ὅτι μίαν ἡμέραν θὰ κριθῇ δικαιότερον.

Πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς εὐγενοῦς φιλοδοξίας, ἤτοι τῆς «φιλοτιμίας», δὲν ἀντιστρατεύονται τὰ γνωστὰ ἐκεῖνα χωρία τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπου ὁ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων ἔπαινος θεωρεῖται ἀνάξιος τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ. Ὅταν ὁ Σωτὴρ λέγει (Ματθ. ε΄, 11) *«μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ᾿ ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ»*, *«εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γιγνώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν»* καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτά, δὲν ἐννοεῖ ὅτι ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ πράττῃ ἔργα ἐπισύροντα τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὅτι ἡ γνώμη ἀνθρώπων μὲ διεστραμμένην συνείδησιν ἢ τυφλωμένων ἀπὸ τὴν ἀπιστίαν δὲν ἔχει σπουδαιότητα καὶ δεύτερον ὅτι τῆς ἐξωτερικῆς πρέπει νὰ προτιμᾷ κανεὶς τὴν ἐσωτερικὴν ὑπόληψιν. Ἐσωτερικὴ δὲ ὑπόληψις εἶναι ἡ ἀγαθὴ περὶ ἡμῶν γνώμη τῶν ἄλλων,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἡ ἀναγνώρισις ἀξίας, τὴν ὁποίαν πράγματι ἔχομεν, καὶ ἡ ἀπονομὴ τοῦ ὀφειλέτου εἰς τὴν ἀρετήν μας σιωπηλοῦ σεβασμοῦ. Παρ' αὐτὴν ὑπάρχει ἡ ἐκτίμησις ποὺ φανερώνεται μόνον δι' ἐξωτερικῶν μέσων. Ζητωκραυγαί, ἑορταστικαὶ συγκεντρώσεις, τιμητικὰ διπλώματα καὶ ψηφίσματα εἶναι μερικὰ ἀπὸ αὐτά. Μολονότι αἱ διακρίσεις αὐταὶ δὲν στεροῦνται σημασίας, ὅμως οἰκοδομοῦν ἐπὶ τῆς ἄμμου ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, ἀμελοῦντες τὰ οὐσιώδη, στηρίζονται εἰς αὐτά, τὰ ἐξωτερικὰ καὶ κατ' ἐπίφασιν. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ὑπόληψις καὶ δόξα συντόμως καταπίπτει. Εἶναι ὀνόματι καὶ πράγματι «δ ό ξ α», κατὰ τὴν παλαιὰν σημασίαν τῆς λέξεως. Δι' αὐτὸ ὁ χριστιανὸς κατ' ἀρχὴν παραιτεῖται ἀπὸ τὰς πομπώδεις διακρίσεις καὶ προνομίας, ὅταν μάλιστα εἶναι καθαρῶς προσωπικαὶ καὶ δὲν ἀπονέμωνται εἰς τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖον φέρει.

Πρὸς τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν δὲν ἀντιφάσκει ἡ χριστιανικὴ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἀρετὴ τὴν ὁποίαν λόγῳ καὶ ἔργῳ ἐδίδαξε καὶ ἤσκησεν ὁ Ἰησοῦς. Ὁ ταπεινόφρων τὰς μὲν ἰδίας ἀτελείας εἰλικρινῶς ἀνομολογεῖ, τὰ δὲ προτερήματα τῶν ἄλλων ἀναγνωρίζει. Παραβλέπων δὲ τὴν ἐνδεχομένην ὑπεροχήν του δεικνύει μεγαλόφρονα συγκατάθεσιν εἰς τὴν μετριότητα τῶν ἄλλων. Ἡ ἀρετὴ αὐτὴ εἶναι τὸ ἀντίδοτον κατὰ τῆς ἐμφύτου εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐγωιστικῆς φιλαυτίας καὶ μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ κάθε ὑπερβολὴν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας. Ἡ ἀληθὴς ταπεινοφροσύνη δὲν εἶναι διασυρμὸς τῆς ἰδίας ἀξίας, ἀλλὰ διαπίστωσις τῆς σμικρότητος τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως καὶ σοφίας καὶ ἀναγνώρισις τοῦ γεγονότος ὅτι *«πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι»* (Ἰακ. α', 17). Ἔναντι τοῦ ταπεινόφρονος ὁ ὑπερήφανος διὰ μὲν τὴν ἰδικήν του ἀξίαν ἔχει ὑψηλὴν ἰδέαν, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους τίποτε δὲν εὑρίσκει ἐπαινετόν. Ὁ τύφος, ἡ ὑπεροψία, ἡ ἔπαρσις εἶναι μερικαὶ μορφαὶ ὑπερηφανείας.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα εἰς τὴν διασφάλισιν τῆς τιμῆς ἡμῶν, τὸ κυριώτερον μέσον εἶναι ἡ διὰ τῶν καλῶν ἔργων καὶ τῆς χριστιανικῆς διαγωγῆς μας διάψευσις τῶν διαβολῶν καὶ συκοφαντιῶν. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, λέγει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος (Α', β', 15), εἶναι ἡ διὰ τῶν ἀγαθῶν πράξεών μας ἀποστόμωσις τῶν ἀνοήτων, τὸ *«ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν»*. Ὅταν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅμως ἡ κατὰ τῆς ὑπολήψεώς μας καταφορὰ τείνῃ νὰ λάβῃ διαστάσεις, δὲν πρέπει ν' ἀποφεύγεται ἡ δημοσία ἀπολογία καὶ ἀπόκρουσις τῶν κατηγοριῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ προσφυγὴ εἰς τὸ δικαστήριον. Ἡ σιγὴ δὲν εἶναι πάντοτε ὅπλον ἀποτελεσματικόν. Ἀρκεῖ εἰς τὰς ἐνεργείας μας πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς μας νὰ ἀποφεύγεται ἡ πομπώδης περιαυτολογία καὶ νὰ ἐπιδεικνύεται μετριοπάθεια. Γενικώτερον δὲ ἂς ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας τὰ ἀκόλουθα: Αἱ πράξεις μας, καὶ ὅταν γίνωνται ἐν τῷ κρυπτῷ, πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε ἀφόβως νὰ ἠμποροῦν ν' ἀντικρύσουν τὸ φῶς. Διότι καὶ ἂν κανεὶς δὲν τὰς βλέπῃ, τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ φθάνει παντοῦ. Μόνον πράξεις τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἐδιστάζομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ἐνώπιον ὅλων, μόνον τοιαύτας πράξεις συγχωρεῖται νὰ πράττωμεν. Δι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐντρέπεται καὶ νὰ ὑπολογίζῃ τὸν ἑαυτόν του, ὅσον καὶ τοὺς ἄλλους.

5. Ἡ ἁγνότης τοῦ σώματος.

Τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον εἶναι κάτι ποὺ ἀξίζει τὸν σεβασμόν μας, ἀφοῦ ἐξῆλθεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Δημιουργοῦ. Προσιτὸν καθὼς εἶναι εἰς τὰς αἰσθήσεις, γίνεται τὸ σύμβολον τῆς ἀφανοῦς καλλονῆς τῆς ψυχῆς. Μολονότι αὐτὸ τὸ ἴδιον γήινον καὶ φθαρτόν, εἶναι ναὸς τοῦ Θεοῦ, διότι μέσα εἰς αὐτὸ ἐνοικεῖ τὸ πνεῦμα ποὺ Ἐκεῖνος ἐδώρησεν εἰς τὰ πλάσματά του. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ κατοικητήριον τῆς ψυχῆς· Δὲν ἔχομεν λοιπὸν δικαίωμα νὰ τὸ καταστρέψωμεν ἢ νὰ τὸ βλάψωμεν, ἀντιθέτως ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ περιφρουρήσωμεν καὶ νὰ τὸ προστατεύσωμεν ἀπὸ κινδύνους καὶ νὰ τὸ διατηρήσωμεν ἐν εὐεξίᾳ. Οἱοσδήποτε καὶ ἂν ὁρίζεται ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς φιλοσόφους τοῦ ἀνθρώπου ὁ προορισμός, τίποτε δὲν ἐπιτυγχάνεται χωρὶς σῶμα ὑγιές. Ὁ πλοῦτος, ἡ προγονικὴ δόξα, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν ὠφελοῦν, ὅταν ἡ εὐεξία τοῦ σώματος ἀπολεσθῇ.

Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἡ βουλητικὴ ἐνέργεια ὑφίστανται ἄμεσον ἐξασθένησιν, ὅταν αἱ σωματικαὶ δυνάμεις ἀτονοῦν, καὶ ὑπάρχει ἀρκετὴ ἀλήθεια εἰς τὴν διακήρυξιν τῶν Ρωμαίων mens sana in corpore sano. Καὶ μολονότι οὔτε ὅλοι οἱ ἔχοντες ρωμαλέον σῶμα διακρίνονται διὰ τὴν πνευματικήν των ὀξύτητα ἢ τὴν ἀγαθήν των βούλησιν, οὔτε ὅλοι οἱ ἀσθενικοὶ καὶ καχεκτικοὶ ὑστεροῦν πνευματικῶς ἢ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν, ἐν τούτοις φαίνεται ὀρθὸν νὰ δεχθῶμεν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅτι ἁρμονία τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἓν σταθερῶς εὐάρεστον συναίσθημα εὐεξίας καὶ εἰρήνης. Τοῦτο δημιουργεῖ κανονικῶς κλῖμα εὐμενὲς δι' ἀγαθὰς πράξεις.

Καὶ πάλιν ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίστροφος ἐπίδρασις ἐκ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα. Ἡ ἰδική μου γνώμη, λέγει ὁ Πλάτων (Πολ. 403 α), δὲν εἶναι ὅτι τὸ γερὸν σῶμα μὲ τὴν γερωσύνην του κάμνει καλὴν τὴν ψυχήν, ἀλλ' ἀπεναντίας πιστεύω ὅτι ἡ καλὴ ψυχὴ μὲ τὴν ἰδικήν της ὑγείαν κάμνει τὸ σῶμα νὰ πάρῃ κάθε δυνατὴν βελτίωσιν. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ἐπίσης ἐξόχους ἄνδρας οἱ ὁποῖοι καίτοι εἶχον ἀσθενὲς σῶμα, διεκρίθησαν ἐν τούτοις καὶ ἐμεγαλούργησαν μὲ τὴν ψυχικήν των ρώμην καὶ ὑγείαν.

Ὅ,τι λοιπὸν παραβλάπτει τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος ἔχομεν καθῆκον νὰ τὸ ἀποφεύγωμεν. Ἡ ὑγιεινὴ θὰ διδάξῃ ἀκριβέστερον τὸ κεφάλαιον τοῦτο. Ὁπωσδήποτε κάθε ὑπερβολὴ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος εἶναι ἐπιβλαβής. Χρῆσις ποτῶν οἰνοπνευματωδῶν καὶ ἄλλων δηλητηρίων, εἰσαγομένων διὰ τοῦ ἀναπνευστικοῦ ἢ τοῦ πεπτικοῦ συστήματος εἰς τὸν ὀργανισμόν, ὁδηγεῖ εἰς ἀποτελέσματα καταστρεπτικὰ διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὸ σῶμα. Γαστριμαργία ὡς πρὸς τὰ εἰσερχόμενα, ἀκολασία ὡς πρὸς τὰς παντὸς εἴδους ἀπολαύσεις καὶ τὸ σῶμα βλάπτουν καὶ τὸ πνεῦμα ἀποχαυνώνουν καὶ ἀκινητοποιοῦν. *« Τὸ ὑπερεμπίμπλασθαι τὴν γαστέρα καὶ καταβαρύνεσθαι ταῖς τροφαῖς κατάρας ἄξιον »*, εἶπεν ὁ Μ. Βασίλειος. Κοπιώδης ἐργασία ὑπερβαίνουσα τὰς δυνάμεις καὶ σφοδραὶ συγκινήσεις καὶ ταραχαὶ τῆς ψυχῆς ἔχουν ὀδυνηρὰν ἐπίδρασιν. Ὁμοίως ἀνθυγιεινὴ κατοικία καὶ πολύωρος διαμονὴ εἰς κακῶς ἀεριζόμενους χώρους. Ἀλλὰ καὶ ἀποχὴ ἀπὸ κάθε ἐργασίαν καὶ ἄσκησιν τῶν μυῶν καὶ ἀπὸ κάθε ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματος καὶ μαλθακότης καὶ τρυφηλὸς βίος εἰς ὅμοιον ἀποτέλεσμα φέρουν, διότι ἀδυνατίζουν τὸ σῶμα καὶ τὸ καταντοῦν εὐεπίφορον εἰς ἀσθενείας. Ἡ τήρησις ἐξ ἄλλου καθαριότητος τοῦ σώματος εἶναι καθῆκον ὄχι μόνον πρὸς τὸν ἑαυτόν μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκείνους μετὰ τῶν ὁποίων συζῶμεν καὶ ἀναστρεφόμεθα.

Μὲ τὴν καθαριότητα καὶ ἁγνότητα τοῦ σώματος εἶναι συνδεδεμένη καὶ ἡ εὐπρέπεια τῆς περιβολῆς. Πρέπει ὅμως ν' ἀποφεύγεται κάθε περιττὸς καλλωπισμὸς καὶ κάθε περὶ τὴν ἀμφίεσιν προκλητικότης καὶ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν. Ἡ ἐξωτερική μας ἐμφάνισις ὑπό τινα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔποψιν προσδιορίζει καὶ τὸν ἐσωτερικόν μας κόσμον, ἡ δὲ ἁπλῆ σεμνὴ καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν θέσιν μας ἀμφίεσις εἶναι ἔνδειξις κοσμιότητος ὡς πρὸς τὰ ἤθη.

Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος ἡ γυμναστική, αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις. Βεβαίως ἡ ἄνευ μέτρου ἀπασχόλησις μὲ ἀγωνίσματα ἀθλητικὰ καὶ ἐπιδόσεις καὶ παιδιὰς εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ σῶμα νὰ βλάψῃ καὶ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν νὰ παρεμποδίσῃ. Ὅμως ἡ ἐν μέτρῳ ἐνασχόλησις εἶναι εὐεργετική. Αἱ ἀσκήσεις συντελοῦν εἰς τὴν ταχυτέραν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος τὴν πληρεστέραν ἐναλλαγὴν τῆς ὕλης καὶ δι' αὐτὸ εἰς τελειοτέραν πέψιν καὶ ἀφομοίωσιν. Ἀλλ' εἶναι σφάλμα νὰ νομίζεται ὅτι αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ ἰδίᾳ αἱ ὁμαδικαὶ ἀθλοπαιδιαί, αἱ ρυθμιζόμεναι κατὰ νόμους, ὠφελοῦν μόνον τὸ σῶμα. Ἐπινοητικότης καὶ ἐφευρετικότης, ἑτοιμότης καὶ θάρρος εἶναι ἀρεταὶ καλλιεργούμεναι δι' αὐτῶν. Μὲ αὐτὰς ὁ ἀνυπόμονος γίνεται πολλάκις καρτερικός, ὁ ἀπαιτητικὸς ἀνεκτικός, ὁ ὀξύθυμος εὐδιάλλακτος, ὁ ὑπερόπτης φιλόφρων. Μὲ αὐτὰς ὁ νέος μαθαίνει νὰ συμπεριφέρεται ὀρθῶς, εἴτε νικᾷ εἴτε ἡττᾶται. Ἀσκεῖται λοιπὸν κατὰ τρόπον ἔμπρακτον εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς ἐντιμότητος, τῆς γενναιότητος, τῆς αὐταπαρνησίας καὶ μαθαίνει νὰ σέβεται τὸ δίκαιον τῶν ἄλλων. Συνηθίζει τέλος νὰ δέχεται τὸ κῦρος τῶν νόμων καὶ νὰ ὑποτάσσεται ἑκουσίως εἰς αὐτούς.

Ὡς ἄριστον μέσον διατηρήσεως τῆς ὑγείας τοῦ σώματος καὶ προαγωγῆς τῆς πνευματικῆς ὑγείας ἐκρίθη ἐκ παλαιοτάτων χρόνων ἡ ἐγκράτεια. Ὁ ἐγκρατὴς διατηρεῖ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς ἀκμαίας τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις καὶ ἀποβαίνει χρήσιμος ες ἑαυτὸν καὶ τὴν ὅλην κοινωνίαν. Ἀντιθέτως ὁ ἔκδοτος εἰς τὰς ἡδονὰς θὰ ἴδῃ συντόμως τὸ σῶμά του νὰ μαραίνεται, τὸ πνεῦμα νὰ ἀτονῇ, θὰ αἰσθανθῇ ὅτι γηράσκει προώρως καὶ ὅτι εἶναι αὐτὸς ὑπαίτιος τῆς τοιαύτης παρακμῆς.

Τῆς ἐγκρατείας μορφὴ εἶναι ἡ νηστεία. Ἀλλ' αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μία τυπική, περιοδικῶς ἐπιβαλλομένη ἀποχὴ ἀπὸ μίαν καθωρισμένην σειρὰν ἐδεσμάτων, οὔτε ὡς πρᾶξις καθ' ἑαυτὴν εὐάρεστος εἰς τὸν Θεὸν ἀσχέτως πρὸς τὸν ὅλον βίον τοῦ νηστεύοντος. Ἡ νηστεία πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μέσον ἠθικῆς αὐτοπαιδαγωγίας καὶ ρυθμίσεως τῶν ὁρμῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ πνεύματος. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐγκράτεια καὶ μετριότητα ὡς πρὸς τὰς ἐν γένει ἀπολαύσεις καὶ ἐπιθυμίας. Ἀκόμη καὶ ὡς πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰς ἀκροάσεις ἐνδείκνυται κάποια μετριότης, διότι ἡ ἀλόγιστος παρακολούθησις καὶ χρῆσις συνεπάγεται τὸν κίνδυνον νὰ χάσωμεν τὴν ἐσωτερικήν μας ἐλευθερίαν καὶ αὐτοκυριαρχίαν. *«Μὴ μέντοι ἐν τῇ ἀποχῇ μόνῃ τῶν βρωμάτων τὸ ἐκ τῆς νηστείας ἀγαθὸν ὁρίζου. Νηστεία γὰρ ἀληθὴς ἡ τῶν κακῶν ἀλλοτρίωσις»*, λέγει ὁ Μ. Βασίλειος. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ὅλως ἀπαράδεκτος εἶναι ἡ νηστεία τῶν ἀπεχόντων μὲν ἀπὸ ὡρισμένας τροφάς, βεβηλούντων δὲ τὰ ὅσια καὶ τὰ ἱερὰ καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι, ἐνῷ θέτουν φραγμὸν εἰς τὰ εἰσερχόμενα, παρουσιάζονται ἀκρατεῖς εἰς ὅ,τι λέγουν καὶ πράττουν. Ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι τοὐλάχιστον σεμνότεροι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, ἐνῷ δὲν νηστεύουν, ἔχουν ὅμως συναίσθησιν τῆς ἰδίας ἀναξιότητος.

«Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνητῷ» (Σιμωνίδου Ἀποσπ.). *Συμπάσχει ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι καὶ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ»* (Κλεάνθης ὁ Στωικός). *«Κρατεῖν εἰθίζεο τῶνδε· γαστρὸς μὲν πρώτιστα...»* (Πυθαγόρου Χρυσᾶ Ἔπη). *«Ἡ δ' ἐγκράτεια μόνη ποιοῦσα καρτερεῖν, μόνη καὶ ἥδεσθαι ποιεῖ ἀξίως μνήμης»* (ἤτοι εὐχαριστούμεθα περισσότερον μὲ ἐκεῖνα ποὺ εἴχομεν τὴν ὑπομονὴν νὰ στερηθῶμεν ἐπ' ἀρκετὸν) (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 5, 9). *«Σωκράτης ἔφη ἀρίστην ἀρχὴν εἶναι τὸ ἑαυτοῦ ἄρχειν»* (Στοβαίου Ἀνθολ.).

6. Ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος.

«Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει», εἶπεν ὁ σοφός. Καὶ ἡ πεῖρα ἡ καθημερινὴ καὶ ἡ μακρὰ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου βεβαιώνουν ὅτι οὗτος εἶναι ἐκ φύσεως ζητητικὸς τῆς ἀληθείας. Τὸ φιλέρευνον καὶ φιλομαθὲς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς του φύσεως. Ἡ ἀνάπτυξις λοιπὸν τοῦ πνεύματος εἶναι κάτι ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν φύσιν μας ὡς λογικῶν ὄντων. Εἶναι δι' αὐτὸ καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου. Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα σειρᾶς ὁμοειδῶν ἀντικειμένων ἢ φαινομένων καὶ ἡ εὕρεσις τῶν σχέσεων τὰς ὁποίας ἔχουν καὶ τῶν νόμων οἱ ὁποῖοι τὰ διέπουν καλεῖται, ὡς γνωστόν, ἐ π ι σ τ ή μ η. Μαζὶ μὲ τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν πολιτειακὴν ὀργάνωσιν καὶ τὴν ἠθικὴν ζωὴν καὶ τὴν θρησκείαν εἶναι μία ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ὁ ἄνθρωπος ἐπινοεῖ χρήσιμα διὰ τὴν ζωήν μέσα καὶ καθίσταται ἐπωφελὴς εἰς ὁλοκλήρους κοινωνίας. Εὐεργετικαὶ π.χ. ὑπῆρξαν αἱ ἐφευρέσεις τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων διὰ τὴν καταπολέμησιν φοβερῶν ἀσθενιῶν καὶ ἐπιδημιῶν. Καὶ δι' αὐτῶν ἐσώθη ἢ διησφαλίσθη ἡ ζωὴ μυριάδων ἀνθρώπων. Ἀλλ' ἐπὶ πλέον μὲ τὴν ἐπιστήμην ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθοῦς φύσεώς του καὶ ἀναλόγως ρυθμίζει τὰ τοῦ βίου του. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι δι' ἐπιστήμην, ἡ ὁποία παραγνωρίζει τὰς ἀνθρωπίνας δυνατότητας καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνύπαρκτον παντοδυναμίαν, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἐκτίμησιν. Τὴν σοφίαν αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν ὠνόμασε *«μωρίαν παρὰ τῷ Θεῷ»* καὶ τὴν ζήτησιν αὐτῆς ἀπεκάλεσεν ὀνόματι μὲν φιλοσοφίαν, ὄντως δὲ *«κενὴν ἀπάτην»*. Ἡ ἀληθὴς ὅμως παίδευσις καὶ μάλιστα ἡ ἑλληνικὴ σοφία εὗρεν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας ἐνθέρμους ὑποστηρικτάς. Ὑπὲρ αὐτῆς συνηγόρησαν ἄνδρες, ὡς ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Μ. Βασίλειος.

Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἡ πρόσκτησις ἐπιστήμης δὲν συνεπάγεται ἀναγκαίως ἤθη χρηστὰ καὶ ἐνάρετον διαγωγήν· Ὁ πολλὰ γνωρίζων δὲν εἶναι πάντοτε ἠθικός. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ μάθησις προάγει τὸν πολιτισμόν, συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ προετοιμάζει τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἠθικότητα. Ὑπὸ ἔποψιν ἀτομικήν, στρέφει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἰς ὠφέλιμον ἔργον καὶ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ ἀσχολίας κατωτέρας ποιότητος. Καθὼς ὁ ἄνθρωπος προάγεται πνευματικῶς, καθίσταται ἱκανὸς δι' ἀνωτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἀπολαύσεις. Ἡ χαρὰ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας εἶναι ὑπέροχος. Δὲν ὁμοιάζει καθόλου μὲ τὴν ἐφήμερον καὶ πενιχρὰν ἱκανοποίησιν ποὺ φέρουν αἱ διασκεδάσεις, ἡ πρὸς κατωτέρας ἡδονὰς ροπή, ἡ ἀπόλαυσις ἐδεσμάτων καὶ ποτῶν. Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα εἶναι συγκινήσεις ἱκανοποιοῦσαι τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ψυχῆς. Πλὴν δὲ τούτου ἡ χαρὰ αὕτη εἶναι δημιουργικὴ καὶ ὠθεῖ πρὸς νέας πνευματικὰς κατακτήσεις.

Διὰ ποίων τρόπων θὰ ἐπιτύχῃ κανεὶς τὴν πνευματικήν του καλλιέργειαν καὶ προαγωγήν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρίσωμεν λε-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πτομερῶς. Ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς του ἱκανότητος καὶ τῶν συνθηκῶν ἐντὸς τῶν ὁποίων ζῇ θὰ ἐπιδιώξῃ ὁ καθεὶς τὴν πνευματικήν του κατάρτισιν. Ὅσοι εἶχον τὴν ἀγαθὴν τύχην νὰ φοιτοῦν εἰς μέσα καὶ ἀνώτερα σχολεῖα, ἂς ἐπιληφθοῦν τῆς μοναδικῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἀναπτύξουν τὸ πνεῦμα των. Καὶ δι' αὐτοὺς καὶ διὰ πάντα ἄλλον ἡ παρακολούθησις διαλέξεων, ἡ φοίτησις εἰς Βιβλιοθήκας, ἡ προμήθεια ὠφελίμων βιβλίων εἶναι συντελεστικὴ εἰς τὸν σκοπόν μας. Κανεὶς ἂς φροντίσῃ νὰ καταρτίσῃ τὴν μικρὰν βιβλιοθήκην του καὶ ἂς θεωρήσῃ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἄξιον διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὀλίγων οἰκονομιῶν ποὺ ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ. Ἀντὶ νὰ δαπανᾷ τὸν καιρὸν του εἰς πολιτικολογίαν ἢ ἄλλας ματαιότητας, ἂς διαθέτῃ τὰς ὥρας του εἰς τὴν μελέτην καλῶν βιβλίων. Ἡ ὠφέλεια ποὺ θὰ ἀποκομίσῃ ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἔχῃ χαρακτῆρα μονιμώτερον καὶ ἡ εὐχαρίστησις θὰ εἶναι βαθυτέρα. Οἱ νέοι ἰδίᾳ ἂς μάθουν ἐνωρὶς νὰ ἀγαποῦν τὰ καλὰ βιβλία.

Ἐν τούτοις ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος εἶναι ἀτελὴς καὶ μονομερής, ἂν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ διάπλασιν τῆς βουλήσεως καὶ δὲν ἀποβλέπῃ εἰς τὴν μόρφωσιν ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ὠφελεῖ χωρὶς τὴν ἀρετήν. *«Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων,* λέγει ὁ θεῖος Παῦλος *ἐὰν εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι».* Ἡ γνῶσις καὶ ἡ σοφία δὲν ἀξίζουν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔμαθε νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Κριτήριον τοῦ πολιτισμοῦ ἀτόμων καὶ λαῶν δὲν εἶναι τόσον τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων καὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς τεχνικῆς των ἀναπτύξεως, ὅσον ὁ ἠθικός των χαρακτὴρ καὶ ἡ ἑτοιμότης διὰ πράξεις γενναίας καὶ εὐεργετικὰς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Πνευματικὴ λοιπὸν καλλιέργεια καὶ ἠθικὴ τελειοποίησις, ἰδοὺ τὸ διπλοῦν καθῆκον ἔναντι τῆς λογικῆς μας φύσεως.

7. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Τέχνης.

Εὐεργετικὴ εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς τέχνης. Δι' αὐτὸ ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἐκτιμᾷ τὸ αἰσθητικῶς ὡραῖον, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς τέχνης νοοῦμεν συνήθως ἀναπαράστασιν γεγονότων ἢ ἔκφρασιν ψυχικῶν καταστάσεων διὰ ποικίλων μέσων. Ἀλλὰ ἡ ἀληθὴς τέχνη δὲν εἶναι ἁπλῆ ἀναπαράστασις καὶ μίμησις, εἶναι πραγματικὴ δημιουργία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Από τὰς χεῖρας τοῦ καλλιτέχνου ἐξέρχονται πολλάκις κόσμοι ὁλόκληροι, ἄγνωστοι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης καὶ ἀποκαλύπτονται νέαι πτυχαὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὰς ὁποίας ἡ φαντασία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποπτευθῇ. Ὅπως μία ἐξαίρετος ἠθικὴ πρᾶξις, οὕτως καὶ ἓν ἄξιον τοῦ ὀνόματος καλλιτέχνημα εἶναι ἓν ὑπέροχον πνευματικὸν κατόρθωμα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόλαυσις λαμπρῶν ἔργων τέχνης εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐγείρῃ ἐντὸς ἡμῶν συναισθήματα ἀγαλλιάσεως ἢ ἐνθουσιασμοῦ ἢ συγκινήσεως, νὰ γεννήσῃ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ὑψηλόν, τὸ εὐγενὲς καὶ τὸ ὑπέροχον, νὰ ἐκθρέψῃ τὸν πόθον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὴν δουλείαν καὶ τὴν ὁρμὴν πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τὰ πάθη. Ὅταν οἱ καλλιτέχναι ἐγκολποῦνται τὸ ἀγαθὸν καὶ ζοῦν τὴν ἀρετήν, ἵστανται πλησιέστερον πρὸς τὸν Δημιουργόν. Γίνονται πηγὴ ἱερῶν συγκινήσεων· θίγουν γονίμως τὰς λεπτοτέρας τῆς ψυχῆς χορδάς. Ὁ προφητάναξ Δαυὶδ ὑπῆρξε μέγας ποιητὴς καὶ οἱ θαυμαστοὶ ψαλμοί του ἀποτελοῦν πηγὴν ἐξυψώσεως δι' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα· ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας γοητεύουν καὶ κατανύσσουν τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Οἱ προφῆται εἶναι μεγαλόστομοι ποιηταὶ πλήρεις θελγήτρου καὶ δυνάμεως, ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελῳδός, ἡ Κασσιανὴ εὐφραίνουν καὶ τέρπουν ἐποικοδομητικῶς γενεὰς γενεῶν. Οἱ ἁγιογράφοι ἐπίσης. Ἡ ἐπίδρασις τῶν καλῶν τεχνῶν εἶναι ἀνυπολόγιστος. Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι κατέστησαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πολυύμνητον. Καλλιτέχναι θαυμαστοὶ τοῦ λόγου ἦσαν καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι ἱεράρχαι. Παρ' ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ σοφοὶ ὄχι τυχαῖοι, οἱ ὁποῖοι δὲν πιστεύουν εἰς τὴν συμβολὴν τῆς τέχνης διὰ τὴν ἠθικοποίησιν τῆς κοινωνίας. Αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἂν καὶ ἐκτιμᾷ τὴν μουσικήν, διότι ἐμβάλλει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν αἴσθησιν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας, ἀποκλείει ὅμως ἀπὸ τὴν ἰδεώδη πολιτείαν του τὴν ποίησιν καὶ τοὺς ποιητάς. Κατ' αὐτὸν ὁ ἀπὸ τῶν καλῶν τεχνῶν κίνδυνος εἶναι διὰ τὴν νεολαίαν μεγαλύτερος παρὰ ἡ ἐξ αὐτῶν ὠφέλεια. Εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι οὔτε ὅλα τὰ αἰσθητικῶς ἀρεστὰ εἶναι καὶ ἠθικῶς ἐπαινετά, οὔτε καὶ τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει. Καὶ οὔτε ἡ Μήδεια σφάζουσα τὰ τέκνα της εἶναι παράδειγμα πρὸς μίμησιν, οὔτε ἡ Ἑλένη ἐγκαταλείπουσα τὴν συζυγικὴν ἑστίαν, οὔτε ὁ Νέρων ἐντρυφῶν εἰς τὸ αἷμα καὶ τὰς φλόγας. Καὶ ὅμως τὰ θέματα ταῦτα εἰς τὰς χεῖρας μεγάλων καλλιτεχνῶν ἀπέβησαν ἀριστουργήματα.

Αἱ ἐνστάσεις αὗται δὲν εἶναι ἀκαταμάχητοι. Ἡ τέχνη δὲν ἠμπορεῖ βεβαίως νὰ ἐξοβελίσῃ τὸ κακόν, οὔτε καὶ νὰ τὸ ἀγνοήσῃ. Μὲ τὸ νὰ παριστᾷ δὲν σημαίνει οὔτε ὅτι τὸ ἐγκρίνει, οὔτε ὅτι τὸ προβάλλει πρὸς μίμησιν. Ἀπεναντίας καταδεικνύει πλαστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην ἀτέλειαν, κάμνει νὰ ἀναζήσῃ ἐμπρός μας μία κακὴ στιγμὴ τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ παρακινεῖ πρὸς ἀποφυγήν. Καὶ ἡ Ἱερὰ Ἱστορία ἀναφέρει βαρυτάτας παρεκτροπὰς διαφόρων προσώπων, ἀλλὰ δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἀπόβλητος, ἀντιθέτως εἶναι ἀναγκαία, διότι ἐνδυναμώνει καὶ ὁπλίζει μὲ ὠφέλιμον ἐμπειρίαν τὸν χριστιανὸν εἰς τὸν ἀγῶνά του κατὰ τῆς ἁμαρτίας. Ἡ τέχνη, καθὼς καὶ ἡ θρησκεία δὲν κλείει τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐνώπιον τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐμφανίζει αὐτὸ μὲ τὰ ἰδικά της μέσα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν καταπολέμησίν του.

Ἡ τέχνη εἶναι εὐεργετικὴ διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν πολιτιστικὴ ἐκδήλωσις, ἐκτὸς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἂν δι' αἰσχρῶν παραστάσεων προσπαθῇ νὰ διεγείρῃ κατωτέρας ὁρμάς. Ἀλλὰ τότε δὲν ἀξίζει, μὰ τὴν ἀλήθειαν, τὸ ὑψηλὸν ὄνομα τῆς τέχνης.

«Πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει» (Ἡράκλειτος). *«Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται»* (Πλάτ. Μενεξ. 274α). *«Ὡς χαρίεν ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ᾖ»* (Μένανδρος). *«Ἄνθρωπος παιδείας μὲν ὀρθῆς τυχὼν θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῷον γίγνεσθαι φιλεῖ»* (Πλάτ. Νόμ. 6, 766 α).

8. Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία.

Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀρνεῖται καὶ δὲν ἀντιμάχεται τὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὸ Κοράνιον ὑπάρχει διάταξις ἀπαγορεύουσα εἰς τοὺς πιστοὺς τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Χριστανισμὸς ὅπως δὲν φοβεῖται τὸν φωτισμὸν τοῦ νοῦ. Ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ μὲ τὰς βαθυτέρας καὶ ἀπωτέρας αἰτίας τῶν ὄντων καὶ φαινομένων, ἀφοῦ ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀνεπιθύμητος. Εἴτε ὡς φυσικὴ ἀνερευνῶσα τὴν ἄπειρον ἔκτασιν τοῦ μακροκόσμου ἢ εἰσδύουσα εἰς τὸν ἀσύλληπτον μικρόκοσμον· εἴτε ὡς ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν ἀναζητοῦσα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου τὴν κανονικότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν εἰς τὰς μεταξὺ τῶν μεγεθῶν καὶ τῶν σχημάτων σχέσεις· εἴτε πρὸ πάντων ὡς φιλοσοφία προσπαθοῦσα νὰ μορφώσῃ γενικὴν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ ὀρθὸν νόημα τῆς ζωῆς, ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς της εἶναι φίλος τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ μετ' ἐπιγνώσεως χριστιανοῦ.

Εἶναι πλέον πολὺ πεπαλαιωμένη ἡ ἀντίληψις ὅτι πίστις χριστινικὴ καὶ ἐπιστήμη εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ θρησκεία ἢ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ θέτει φραγμὸν εἰς τὴν πολιτιστικὴν πρόοδον. Τοὐναντίον τὴν εὐνοεῖ καθ' ὅλην τὴν γραμμήν. Διότι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἔχει τίποτε νὰ πάθῃ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ βαθεῖα μελέτη κάμνει τὸν ἄνθρωπον ἄπιστον καὶ ὅτι ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων εἶναι ἀδύνατον νὰ θρησκεύῃ. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμβαίνει. Ὅσον βαθύτεραι γίνονται αἱ γνώσεις μας διὰ τὸν κόσμον ποὺ μᾶς περιβάλλει καὶ δι' ἐκεῖνον ποὺ περικλείεται ἐντός μας, τόσον ριζώνεται ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀπέραντον ἀδυναμίαν μας νὰ γνωρίσωμεν κατὰ βάθος τὸ ἄπειρον μεγαλεῖον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῆς δημιουργίας. Εἰς κάθε πρόβλημα ποὺ ἐπιλύομεν δεκὰς ἄλλων ἀναπαντήτων προβλημάτων ἀναπηδᾷ. Ὁ σοφὸς εἶναι τόσον σοφώτερος, ὅσον περισσότερον ἔχει χωνεύσει ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἐμπρὸς εἰς τὸ ἄπειρον μυστήριον τοῦ κόσμου. Δικαίως ἐχαρακτηρίσθη ὡς *« ἀνδρῶν ἁπάντων σοφώτατος »* ὁ Σωκράτης ἀφοῦ ἔλεγεν *« ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα »*. Καὶ δὲν ἦτο τοῦτο μία Σωκρατικὴ εἰρωνεία, ἀλλὰ μία εἰλικρινὴς διακήρυξις. Καὶ ὁ μέγας Νεύτων, ὁ διατυπώσας τοὺς νόμους τῆς οὐρανίου μηχανικῆς, τὸ ἴδιον ἐπαναλαμβάνει : « Ὅ,τι γνωρίζομεν εἶναι σταγὼν ὕδατος, ἂν συγκριθῇ πρὸς τὸν ὠκεανὸν τῆς ἀγνοίας μας. » Ἀλλοῦ πάλιν παραβάλλει τὸν ἑαυτόν του μὲ παιδάκι ποὺ παίζει εἰς τὴν ἀκρογιαλιὰν καὶ μαζεύει μερικὰ πολύχρωμα κογχύλια, ἀλλ᾽ ὁ ἀπέραντος ὠκεανὸς τῆς ἀληθείας παραμένει δι᾽ αὐτὸ κρυμμένος. Καὶ ὅμως ὁ Νεύτων ἀπεκαλύπτετο κάθε φορὰν ποὺ ἐπρόφερε τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Καθὼς ὁ ἄγευστος πάσης ἐπιστήμης χωρικὸς αἰσθάνεται πανταχοῦ παρόντα τὸν Θεόν του, οὕτω καὶ ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων καὶ ὁ γνήσιος ἀναγνωρίζει καὶ ἀποκαλύπτει παντοῦ τὴν χεῖρα ἑνὸς πανσόφου καὶ παντοδυνάμου δημιουργοῦ. Μόνον ὁ ὀλίγα καὶ ἀτελῆ γνωρίζων, ἤτοι ὁ ἐπικίνδυνος δι᾽ ἑαυτὸν καὶ τὴν κοινωνίαν ἡμιμαθής, ἐκεῖνος δὲν βλέπει καὶ δὲν ἠξεύρει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ ποὺ βλέπει, ἑπομένως δὲν ἠξεύρει καὶ δὲν βλέπει τίποτε. Εἶναι πραγματικῶς *« τυφλὸς τά τ᾽ ὦτα τόν τε νοῦν τά τ᾽ ὄμματα »*. Δι᾽ αὐτὸν εἶπεν ὁ Βάκων ὅτι ἡ μετρία γνῶσις τῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν ἀπιστίαν. Ἀλλ᾽ ἡ πλήρης γνῶσις, συνεπλήρωσεν ὁ ἴδιος σοφός, ἐπαναφέρει εἰς τὴν θρησκείαν.

Ἡ ἀλήθεια αὐτή, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀλλ᾽ ἀντιθέτως συμβαδίζει μὲ αὐτὴν καὶ μάλιστα ἐνισχύει καὶ στερεώνει τὴν πίστιν, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν σοβαρωτέρων ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρόν. Οὔτε δι᾽ αὐτοὺς τοὺς φυσικούς, τοὺς ὁποίους βαρύνει ὁ παλαιὸς καὶ πεπαλαιωμένος ἀφορισμὸς tres physici duo athei καὶ εἰς τοὺς ὁποίους εἴθισται νὰ ἀποδίδεται ἐξ ὑπαρχῆς ἡ ὠμοτέρα ἀθεΐα, δὲν ἔχει ἐξαίρεσιν ὁ κανὼν ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἔννοιαι συμβιβασταί.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εἶναι ἀδύνατον νὰ κάμωμεν καὶ στοιχειώδη ἀπαρίθμησιν. Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσωμεν ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τῆς νεωτέρας Ἀστρονομίας Κοπέρνικος, ὁ πατὴρ τοῦ ἡλιοκεντρικοῦ συστήματος, ἦτο κληρικός. Ὅτι ὁ ἰσάξιος αὐτοῦ Κέπλερ, ὁ προσδιορίσας τὰς τροχιὰς τῶν πλανητῶν, εἰς ἓν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του ἔχει ἀντὶ προοιμίου τὸν ψαλμὸν *« οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ »*. Ὅτι οἱ μεγάλοι φυσικοὶ Μπόουλ, Βόλτα, Ἀμπὲρ καὶ ἀκόμη ὁ Φραγκλῖνος, Μάξγουελ, Ἔρτζ, Ρέντγκεν, Μαρκόνι ἦσαν βαθεῖς καὶ θερμοὶ χριστιανοί. « Εἷς σοβαρὸς φυσιοδίφης, παρετήρησε σοφὸς ἀστρονόμος, δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀρνηθῇ τὸν Θεόν, διότι ἐκεῖνος ποὺ βυθίζει τὸ βλέμμα του τόσον βαθέως εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ θαυμάζῃ τὴν αἰωνίαν σοφίαν Του, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κάμπτῃ ταπεινῶς τὰ γόνατά του ἐμπρὸς εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ ὑπερτάτου πνεύματος ».

Καὶ δὲν ἀναφέρομεν τίποτε οὔτε διὰ τὸν πατέρα τῆς χημείας Λαβουαζιέ, ὁ ὁποῖος ἐκαρατομήθη, διότι ἔμεινε σταθερὸς εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὔτε διὰ τὸν μέγαν χημικὸν Παστέρ, ποὺ διεκήρυττεν ὅτι « ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐμελέτησα πολύ, ἔχω τὴν πίστιν τῶν χωρικῶν τῆς Βρεττάνης », οὔτε διὰ τὴν χορείαν τῶν νεωτέρων καὶ τῶν συγχρόνων μεγάλων μυστῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἔμειναν προσκεκολλημένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν των. Ὑπενθυμίζομεν μόνον μίαν πρόσφατον διακήρυξιν ἐπιστημόνων, τῶν θετικῶν κυρίως ἐπιστημῶν, τῆς ὁποίας τὰ κύρια σημεῖα ἔχουν ὡς ἑξῆς : « Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖάν μας λύπην, διότι εἰς προσφάτους συζητήσεις παρετηρήθη τάσις νὰ παρουσιασθοῦν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία ὡς ἀσυμβίβαστα καὶ ἀνταγωνιζόμενα πεδία τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα θεραπεύουν χωριστὰς ἀνθρωπίνας ἀνάγκας καὶ συμπληρώνονται ἀμοιβαίως. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἀναπτύξῃ τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων τῆς φύσεως. Ἡ ἀκόμη σπουδαιοτέρα ἀποστολὴ τῆς θρησκείας εἶναι νὰ ἐξυψώσῃ τὴν συνείδησιν καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ αἱ δύο εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος ».

Ἠμπορεῖ λοιπὸν νὰ εἶναι κανεὶς ἀπὸ τοὺς πλέον σοφοὺς θεράποντας τῆς ἐπιστήμης ἢ τοὺς πλέον ἐνεργητικοὺς παράγοντας τῆς πολιτείας καὶ τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ συγχρόνως πιστὸν τέκνον τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θρησκείας τοῦ Χριστοῦ. Πίστις καὶ ἐπιστήμη ἐναρμονίζονται. Ἔξω ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὸ μᾶλλον φωτεινὸν καὶ πάνσοφον πνεῦμα δὲν εὑρίσκει ἡσυχίαν. Δι' αὐτὸ ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος γράφει εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν περιφήμων «Ἐξομολογήσεών του»: *«Κύριε, Σὺ μᾶς ἐδημιούργησες διὰ τὸν ἑαυτόν Σου καὶ ἡ καρδία μας εἶναι ἀνήσυχος μέχρι τὴν ὥραν ποὺ θὰ εὕρῃ τὴν γαλήνην πλησίον Σου»*. Ἡ ὁμολογία αὕτη φανερώνει τὴν θανάσιμον ἀγωνίαν ὅλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ ἂν εἶναι κατὰ τὰ λοιπὰ μεγάλοι, ὅσον καὶ ἂν εἶναι σοφοί.

9. Ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἐργασίας.

Ἐ ρ γ α σ ί α εἶναι ἡ διάθεσις σωματικῶν ἢ πνευματικῶν δυνάμεων πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργου. Ἡ ἐργασία εἶναι πρωταρχικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον καθῆκον, ἀφοῦ εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιβληθεὶς εἰς τὸν ἄνθρωπον κλῆρος· *«Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν»* (Γεν. β', 15). Καὶ μετ' ὀλίγον: *«Ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου»*, παρήγγειλεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς πρωτοπλάστους (Γεν. γ', 19).

Ἀπὸ δὲ τὴν Κ. Διαθήκην (Β' Θεσ. γ', 10) εἶναι γνωστὸς ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου διὰ τὸν μὴ ἐργαζόμενον.

Εἶναι δὲ ὄντως μεγάλη καὶ πολλαπλῆ ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἐργασίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κατ' ἀρχὴν ὂν σωματικὸν καὶ ὡς τοιοῦτο ἔχει ὑλικὰς ἀνάγκας πολυειδεῖς. Τὸ μόνον θεμιτὸν μέσον διὰ νὰ τὰς καλύψῃ εἶναι ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἔντιμος ἀμοιβή. Ἡ τροφή, ἡ ἀμφίεσις, ἡ στέγη, τὰ ὑλικὰ ἐν γένει ἀγαθὰ ἐξασφαλίζονται ἐπαρκῶς διὰ τῆς ἐργασίας, καὶ κάθε ἄλλος τρόπος διὰ νὰ τ' ἀποκτήσῃ κανεὶς κρίνεται ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους μὲ εὔλογον ἐπιφύλαξιν.

Ἔπειτα ἡ ἐργασία ἀσκεῖ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς χειρωνακτική, ἰσχυροποιεῖ τὸ σῶμα καὶ ἀναπτύσσει τὰς διαφόρους δεξιότητας, ἀλλὰ δὲν ἀφήνει ἀνεπηρέαστον καὶ τὸ πνεῦμα. Διότι ἐθίζει αὐτὸ εἰς τὸ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἐπινοῇ ἑκάστοτε τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ δώσῃ λύσιν εἰς τιθέμενα προβλήματα, καὶ δὲν τὸ ἀφήνει νὰ ἀδρανῇ. Ὡς πνευματική, προάγει τὴν διανοητικὴν κατάστασιν, μᾶς ἐφοδιάζει μὲ ὠφελίμους γνώσεις, μᾶς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καθιστᾷ ἱκανοὺς νὰ ἀντιμετωπίζωμεν τὰ μεγάλα ἐρωτήματα τῆς ζωῆς. Ἡ καλλιέργεια τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ, τεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ, προϋποθέτει τὴν ἀκάματον ἐργασίαν πολλῶν ἀνθρώπων καὶ πολλῶν γενεῶν.

Ἀλλ' ἡ ἐργασία ἔχει καὶ βαθυτέραν σημασίαν. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἓν ἔργον, ἀπαιτεῖται πίστις καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὸν σκοπόν, βούλησις σταθερὰ διὰ νὰ παραμερισθοῦν τὰ ἐμπόδια, ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ ἐνώπιον τῶν δυσχερειῶν. Ἰδοὺ διατὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἐργασία μὲ τὴν ἐπίμονον σταθερότητα της ἰσχυροποιεῖ τὴν προσωπικότητα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν χαρακτῆρος. Μὲ αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ὅτι γίνεται δημιουργὸς νέων μορφῶν, κυρίαρχος τοῦ περιβάλλοντος, ἐξουσιαστὴς τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἔχων τὴν εὐχέρειαν νὰ δεσμεύῃ ἢ νὰ ἐξαπολύῃ τεράστιον ἀπόθεμα φυσικῆς ἐνεργείας. Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν καὶ τοῦ πνεύματος ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει ἀληθὴς ἥρως. Καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἐφ' ὅσον τηρεῖται εἰς τὰ προσήκοντα ὅρια, τὸν πληροῖ αὐτοπεποιθήσεως καὶ διαθέσεως διὰ νέας κατακτήσεις.

Ἄλλοι ἐτόνισαν τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας. Καθὼς ὁ Ἰκτῖνος δημιουργεῖ μὲ τὸ καλλιτεχνικόν του δαιμόνιον τὸν Παρθενῶνα καὶ ὁ Πραξιτέλης τὸν Ἑρμῆν καὶ ὁ Σαίξπηρ τὸν Ὀθέλλον, οὕτω καὶ ὁ ἀφανὴς καὶ συνήθως ἀνώνυμος χειροτέχνης δημιουργεῖ τὸ θαυμάσιον ἀγγεῖον μὲ τὸ ἁρμονικὸν διάγραμμα καὶ τὴν θαυμαστὴν εἰκονογράφησιν. Καλλιτέχνημα ἠπορεῖ νὰ εἶναι εἷς ὡραῖος κῆπος, μία ἀπέριττος ἐπίπλωσις, μία ἰσόγειος οἰκία μὲ σύμμετρον διάταξιν τῶν μερῶν. Ὁ διδάσκαλος ποὺ ἐκτυλίσσει πρὸ τῶν μαθητῶν ἓν ἀποδεικτικὸν καὶ εὐχάριστον μάθημα, εἰσδῦον εἰς τα βάθη τῆς ψυχῆς των, ὁ λογιστὴς ποὺ ἐμφανίζει εἰς ἐποπτικὴν εἰκόνα τὰς ζημίας καὶ τὰ κέρδη τῆς ἐπιχειρήσεως, ὁ δικηγόρος,ὁ ὁποῖος ἀνευρίσκει καὶ παρουσιάζει μὲ ἄνετον πειστικότητα ὅλα τὰ δικαιοῦντα τὸν πελάτην του ἐπιχειρήματα, οὔτε ὀλιγώτερα, οὔτε περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναγκαιοῦντα, ὅλοι οἱ ἀνωτέρω, εἰς τὸν κύκλον του ἕκαστος, ἠμποροῦν νὰ εἶναι ἀληθινοὶ καλλιτέχναι. Ἀπὸ τὸν ἄμορφον σωρὸν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, λίθους καὶ πλίνθους καὶ ξύλα καὶ κεράμους ἀτάκτως ἐρριμέναι, ἰδοὺ μετ' ὀλίγον προβάλλει μία ὑπέροχος οἰκοδομή, χάρμα ὀφθαλμῶν. Μὲ ὀλίγα τινὰ κηπευτικὰ εἴδη καὶ ἀρτύματα ἡ «ὀτρηρὰ» οἰκοδέσποινα ἰδοὺ συνθέτει ἓν εὔγεστον φαγητόν, πέριξ τοῦ ὁποίου ἡ οἰκογένεια συγκεντρώνεται πλήρης εὐαρέστου ἀνυπομονησίας. Ὁ ἀγαθὸς οἰκοδόμος, ἡ καλὴ οἰκοκυρὰ εἶναι εἰς τὴν περιοχήν των καλλιτέχναι. Αἱ ἐργατικαὶ χεῖρες ἠμποροῦν νὰ μετατρέψουν τὴν ἐρημίαν εἰς ὄασιν, τὴν ἀσχημίαν εἰς ὡραιότητα, τὴν κόλασιν εἰς παράδεισον.

Ἀλλὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας θὰ ἐκτιμήσῃ κανεὶς πληρέστερον,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅταν ἀναλογισθῇ τῆς ἀργίας τὰς συνεπείας. Ὄντως ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ὁ φιλάργυρος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποβῇ μισάνθρωπος, ὁ φιλάρεσκος ἄσωτος, ὁ φίλαυτος ἀπαιτητικός· ἀλλ' ὁ μὴ ἐργαζόμενος εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὅλα ὁμοῦ τὰ ἐλαττώματα. Ἂν ὁ χρόνος δὲν διατίθεται εἰς ὠφέλιμον ἐργασίαν, τὸ ἄτομον ρέπει εἰς παιγνιομανίαν καὶ οἰνοποσίαν καὶ φιληδονίαν καὶ παντὸς εἴδους ἀσωτίαν καὶ ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ μέχρι ἐγκλήματος, διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας ποὺ ἐδημιούργησε καὶ τὰ πάθη ὑπὸ τῶν ὁποίων κατεκυριεύθη. Ἔπειτα, ἐπειδὴ τίποτε δὲν προσφέρει εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἡ κοινωνία τὸν ἀμείβει μὲ τὴν περιφρόνησίν της, γίνεται δύσθυμος, ὀξύχολος, σκληρός, ἀδιάφορος πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὸν πόνον τῶν περὶ αὐτόν. Τέλος εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ ἐθνικὸν σύνολον εἶναι ἐπιζήμιος. Δὲν συνεισφέρει τίποτε, δαπανᾷ μᾶλλον τὸν ὑπάρχοντα ἐθνικὸν πλοῦτον, ζῶν ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῶν ἄλλων. Γίνεται δι' ἄλλους κακὸν παράδειγμα. Ἡ πολιτεία λαμβάνει δυσμενῆ στάσιν ἀπέναντί του καὶ τοῦτο αὐξάνει τὴν δυστυχίαν του ἢ τὸν παρασύρει εἰς σκέψεις καὶ ἐνεργείας ἀντικοινωνικάς, διὰ τὰς ὁποίας θᾶττον ἢ βράδιον μετανοεῖ πικρῶς.

Δὲν εἶναι καλυτέρα ἡ θέσις τῶν ἄνευ ἐργασίας εὐπόρων. Ἡ ἔλλειψις σταθερᾶς καὶ ἐπωφελοῦς ἀπασχολήσεως γεννᾷ τὴν πλῆξιν καὶ τὴν ἀνίαν. Πλὴν δὲ τούτου ὁ πλοῦτος εὐκόλως ἀποβάλλεται μὲ τὴν ἄνεργον καὶ ἄσωτον ζωήν. Πλούσιος ἀποζῶν ἀπὸ τὰ κεκτημένα, χωρὶς νὰ ἐργάζεται καὶ χωρὶς νὰ δαπανᾷ δι' ἔργα κοινῆς ὠφελείας, χαρακτηρίζεται ὡς κηφὴν καὶ θεωρεῖται στοιχεῖον ἀρνητικὸν διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἐργασία συνιστᾷ δικαίωμα ἀμοιβῆς. Ἐργασία μὴ ἐπιτυγχάνουσα νὰ καλύψῃ τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας τοῦ ἐργαζομένου εἶναι φορτίον δυσβάστακτον δι' αὐτόν. Ἡ πρὸς ἐργασίαν διάθεσις ὁλονὲν μειοῦται, ὅταν αὐτὴ δὲν πληρώνεται. Ὁ ἐργαζόμενος πληροῦται πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεως, ἄλλοτε δὲ ἐνσταλάσσεται εἰς τὴν ψυχήν του τὸ μῖσος διὰ τὴν κοινωνίαν ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ζῇ. Διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία πρέπει νὰ μεριμνᾷ, ὥστε οἱ πολῖται νὰ εὑρίσκουν ἐργασίαν καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀμοιβὴ νὰ εἶναι δικαία καὶ νὰ παρέχῃ τὴν ἱκανότητα, ὅπως ὁ ἐργαζόμενος βοηθῇ ἑαυτὸν εἰς περίπτωσιν ἀσθενείας ἢ ἄλλας περιστάσεις. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ ὡδήγησεν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς διάφορα προστατευτικὰ τῆς ἐργασίας νομοθετήματα, ὅπως εἶναι τὸ ὀκτάωρον, ἡ πρόνοια ὑπὲρ τῶν ἀνηλίκων, αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις καὶ ἄλλοι θεσμοί. Ἀλλὰ παραλλήλως πρέπει νὰ ληφθοῦν μέτρα διὰ τὴν ψυχαγωγίαν καὶ τὴν συμπληρωματικὴν μόρφωσιν τῶν ἐργαζομένων ἰδίως εἰς τὰς ὁμαδικὰς ἐργασίας. Διότι ἀπὸ τὴν ἐργασίαν μέσα εἰς τὰ ἐργοστάσια ἔχει ἐκλείψει ἡ χαρὰ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ᾐσθάνετο ἄλλοτε ὁ βιοτέχνης κατασκευάζων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἓν ἀντικείμενον ἢ σκεῦος. Μὲ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας ἕκαστος ἐργάτης ἀσχολεῖται ἀπὸ πρωίας μέχρι ἑσπέρας καὶ ἐπὶ μῆνας καὶ ἔτη μὲ ἓν καὶ μόνον ἐξάρτημα ἢ μίαν «βίδαν», τὴν ὁποίαν ἀναπαράγει ἢ ἀνατοποθετεῖ μηχανικῶς, καὶ τοῦτο κάμνει τὴν ἐργασίαν του ἀνιαράν. Αὐτὸς οὗτος ὁ ἐργαζόμενος αἰσθάνεται ὅτι δὲν εἶναι εἰμὴ ἓν ἀσήμαντον ἐξάρτημα τῆς μηχανῆς, ἡ ὁποία ὑπηρετεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ὡσὰν αὐτόν. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν νὰ διατελῇ ὑπὸ ὅσον τὸ δυνατὸν καλυτέρους ὅρους καὶ μετ' αὐτὴν νὰ εὑρίσκῃ τόπον καὶ τρόπον διὰ νὰ δεχθῇ νέας ἐντυπώσεις καὶ νὰ ἀποκτήσῃ νέα διαφέροντα.

Πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐργασίας στενῶς συνάπτεται τὸ θέμα τοῦ ἐπαγγέλματος. Θὰ ἐξετάσωμεν ἐν συνεχείᾳ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, μολονότι τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸ προβλήματα εἶναι κατὰ μέγα μέρος προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ χριστιανοῦ.

« Τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τἀγάθ' οἱ θεοὶ » (Ἐπίχαρμος). « Τῶν ὄντων ἀγαθῶν οὐδὲν ἄνευ πόνου καὶ ἐπιμελείας θεοὶ διδόασιν ἀνθρώποις » (Ξεν. Ἀπομν. β' 1, 28).

10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ.

Ἐπάγγελμα δὲν εἶναι ἁπλῶς ἡ τακτικὴ ἐργασία μὲ τὴν ὁποίαν καθεὶς ἀπασχολεῖται. Μέσα εἰς τὸν ὅρον «ἐπάγγελμα» ὑπάρχει ἡ ἔννοια μιᾶς ὑποσχέσεως, τὴν ὁποίαν ἐδώσαμεν εἰς τὴν κοινωνίαν, διὰ τὰς ἱκανότητας ποὺ πρόκειται νὰ διαθέσωμεν εἰς τὸν κοινὸν σκοπόν. Ἕκαστος ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ταλάντων ποὺ ἔλαβεν ἀπὸ τὸν Θεόν, ἤτοι ἀναλόγως τῶν φυσικῶν κλίσεών του καὶ δυνατοτήτων, ὀφείλει νὰ δράσῃ ἐπωφελῶς εἰς τὴν περιοχὴν ποὺ τοῦ διετέθη καὶ νὰ συντελέσῃ τὸ κατ' αὐτὸν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς θείας βουλήσεως ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἴσως ὁ κύκλος τῆς ἐνεργείας του εἶναι μικρός, ἡ ἀποστολὴ ὅμως εἶναι μεγάλη καὶ τιμητικὴ καὶ ὁ καθεὶς ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ φανῇ ἀντάξιος τῆς θείας κλήσεως. Δι' αὐτὸ ὅμως πρέπει νὰ ἀφοσιώνεται εἰς τὸ ἐπάγγελμά του, νὰ τὸ ἀγαπᾷ καὶ νὰ τὸ αἰσθάνεται ὡς καθῆκον ἔναντι ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ὁλότητος, ἔναντι αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τοῦτο ἡ ἐκλογὴ τοῦ καταλλήλου ἐπαγγέλματος εἶναι πρόβλημα δύσκολον. Ἀλλ' ἀπὸ αὐτὴν ἐξαρτᾶται ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις καὶ ἡ ὠφέλεια τοῦ συνόλου. Εἰς τὴν δυσκολίαν ἐκλογῆς συντελεῖ τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων. Ἕνεκα τούτου καὶ ἡ κατάταξις αὐτῶν εἰς κατηγορίας γίνεται μὲ διαφόρους βάσεις. Ἐλευθέρια ὀνομάζουν τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ δικηγόρου, τοῦ ἰατροῦ, τοῦ καλλιτέχνου καὶ αὐτὰ τὰ ἴδια ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν καλοῦνται πνευματικά. Ὑλικώτερον χαρακτῆρα ἔχουν τὰ γεωργικά, κτηνοτροφικά, ἁλιευτικά, βιοτεχνικὰ ἐπιτηδεύματα καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη τὰ καθαρῶς χειρωνακτικά. Ὑπάρχουν ἐργοδόται καὶ ἐργάται, παραγωγοὶ καὶ μεταπωληταί, βιομήχανοι καὶ ἔμποροι, ἐμπνευσταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ παντοειδῶν ἔργων. Μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸ ὁ νέος ὀφείλει νὰ ἐκλέξῃ ἕν. Δὲν εἶναι ὀρθὸν ἡ ἐκλογὴ νὰ ἀφήνεται εἰς τὴν τύχην καὶ εἰς τὴν φορὰν τῶν περιστάσεων. Ἂς ἐξετάζῃ καθεὶς τὰς κλίσεις του, τὴν προδιάθεσιν, τὸ ἐσωτερικόν του φρόνημα διὰ μίαν ἐργασίαν καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν σωματικήν του ἀντοχήν. Ἂς ἐρευνήσῃ μήπως καθαρῶς ὑλικὰ ἐλατήρια, ἡ προσδοκία μεγάλου κέρδους καὶ ἐπιβολῆς, ἄσχετα πρὸς κάθε ἄλλην σκέψιν, τὸν ὠθοῦν πρὸς αὐτό. Ἂς ἀναλογισθῇ τὸ ποιὸν τοῦ ἐπαγγέλματος, διὰ νὰ μὴ εὑρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ἀναμενομένην ὠφέλειαν μὲ τὴν ἠθικήν του ζημίαν. Προκειμένου δὲ δι' ὡρισμένην κλῆσιν, ὡς ἡ τοῦ ἱερέως, ἃς σκεφθῇ δὶς καὶ τρὶς ἂν κρίνῃ ἑαυτὸν ἄξιον νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ πνευματικοῦ ποιμένος καὶ τὰς εὐθύνας πνευματικοῦ πατρός.

Ὄχι μόνον ἡ ἐκλογὴ εἶναι δύσκολος, ἀλλὰ καὶ ἡ προπαρασκευὴ διὰ τὸ ἐκλεγὲν ἐπάγγελμα πρέπει νὰ εἶναι ἐπίμονος καὶ προσεκτική. Πρέπει ὁ μέλλων νὰ ἀσκήσῃ ἓν ἐπάγγελμα, ἰδίως ὁ νέος, νὰ ἀποκτήσῃ τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο ὁπλισμόν. Ἰδίως πρέπει νὰ ἐφοδιασθῇ μὲ γνώσεις ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας καὶ μὲ ἀναλόγους δεξιότητας. Ἄλλως θὰ δοκιμάσῃ ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα σκληρὰς ἀπογοητεύσεις, θὰ αἰσθανθῇ νὰ κατα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κλύζεται ἀπὸ ἓν αἴσθημα μειονεκτικότητος καὶ δὲν θὰ ἔχῃ τὴν χαρὰν ὅτι προσφέρει πραγματικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν κοινωνικὴν ὁλότητα. Ἐπειδὴ δὲ τότε ἡ ἀναπλήρωσις τῶν κενῶν θὰ εἶναι δυσχερής, ἂς φροντίσῃ ἐγκαίρως, κατὰ τὸν χρόνον τῆς μαθητείας του καὶ τῆς σπουδῆς, ὅπως καταστῇ ἄξιος νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς μελλοντικὰς ἀνάγκας. Ὡς μαθητὴς καὶ σπουδαστὴς ἂς μὴ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἑνὸς τυπικοῦ τίτλου σπουδῶν, ἀλλ' εἰς τὴν σοβαρὰν καὶ πλήρη κατάρτισίν του.

Κατὰ δὲ τὴν ἄσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος βάσις διὰ τὴν εὐδοκίμησιν καὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀσκοῦντος αὐτὸ ἂς εἶναι ἡ ἐντιμότης. Ἡ εὐσυνειδησία κατὰ τὰς διαφόρους σχέσεις καὶ ἡ εἰλικρίνεια εἰς τὰς συναλλαγὰς δημιουργεῖ ἀτμοσφαῖραν ἐμπιστοσύνης, ἡ ὁποία πάλιν συντελεῖ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐργασίας. Ὁ ἔντιμος ἐπαγγελματίας εἶναι εἷς ἀφανὴς ἐργάτης τῆς ἠθικῆς προαγωγῆς τῆς ὅλης κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιδρᾷ εὐεργετικῶς τὸ παράδειγμά του. Ὄχι δὲ μόνον δίκαιος, ἀλλὰ καὶ φιλάνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ὁ μετερχόμενος ἓν ἐπάγγελμα καὶ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς πάσχοντας συνανθρώπους ἀντὶ μικρᾶς ἢ καὶ οὐδεμιᾶς ἐνίοτε ἀμοιβῆς.

Ἡ πρὸς τὸ ἐπάγγελμα ἀγάπη ὠθεῖ ἐνίοτε εἰς ἀτόπους ἐνεργείας. Ἐν τῇ φροντίδι του νὰ ἀνέλθῃ κανεὶς ὑψηλότερον, ὑπερβαίνει τὸ μέτρον καὶ καταπατεῖ τὰ δικαιώματα τῶν ὁμοτέχνων του προσπαθῶν νὰ ἀναβῇ διὰ μιᾶς εἰς τὴν κορυφήν. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην ὡριμότητα, εἶναι ἀνεπαρκὴς διὰ τὰ νέα καθήκοντα καὶ εἰς τὸ σύνολον ἐπιβλαβής. Ἂς φροντίσῃ λοιπὸν πρῶτον νὰ διακριθῇ μεταξὺ τῶν ὁμοίων του καὶ ἡ προαγωγή του εἰς ἀνωτέρας βαθμίδας θὰ ἔλθῃ ὡς κάτι φυσικὸν μὲ τὸν καιρόν, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ οὔτε δυσαρεσκείας οὔτε βλάβην. Τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν περὶ αὐτόν, ἂς εἶναι ἡ τιμιότης καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια. Ἐκδήλωσις ἀξιοπρεπείας εἶναι π.χ. τὸ νὰ μὴ ἀνακοινώνῃ τὰ ἐπαγγελματικὰ μυστικά, νὰ μὴ ρίπτῃ τὰς ἰδίας εὐθύνας ἐπάνω εἰς ἄλλους, νὰ ἔχῃ ἐπαγγελματικὴν ἀλληλεγγύην. Τοῦτο δὲν συνεπάγεται βεβαίως προστασίαν τῆς παρονομίας, οὔτε συγκάλυψιν ξένων εὐθυνῶν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

11. Μερικὰ ἐπαγγελματικὰ προβλήματα.

Ὑπάρχουν ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα ἐπαγγέλματα; Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ γυναῖκα εἶναι ὂν κατώτερον τοῦ ἀνδρὸς εἶναι πλέον ἀσύστατος — ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἀκόμη ποὺ ἠκούσθη τὸ γνωστὸν κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν σωστὸν νὰ θεωρῆται φύσει ἀνίκανος δι' ἐργασίας ποὺ ἐγνωρίζομεν ὡς ἀνδρικάς. Ἐν τούτοις, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς γυναικὸς εἶναι ἡ ἔννοια τῆς μητρότητος, θὰ καταλάβωμεν ὅτι τὰ καθήκοντα τοῦ τεκνογονεῖν καὶ τεκνοτροφεῖν, ποὺ ἀνέθετεν εἰς τὰς γυναῖκας ὁ θεῖος Ἀπόστολος (Α' Τιμ. ε', 14), εἶναι εὐάρμοστα εἰς αὐτάς. Ἡ ἀποστολὴ τῆς γυναικὸς μέσα εἰς τὸ σπίτι εἶναι σπουδαιοτάτη. Ἀπὸ αὐτὴν ἀναμένουν ὅλοι οἱ ἐντὸς αὐτοῦ. Ἡ εὐταξία ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ καθαριότης, ἡ σώφρων διαχείρισις τῶν χρημάτων ποὺ διατίθενται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας, ἡ σύντονος παρακολούθησις τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ ὡραιότερα καθήκοντα τῆς γυναικὸς καὶ κανεὶς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν ἀναπληρώσῃ εἰς αὐτά. Κανεὶς ὡσαύτως δὲν εἶναι εἰς θέσιν περισσότερον τῆς γυναικὸς νὰ δημιουργήσῃ τάξιν εἰς τὴν οἰκίαν. Καὶ ἡ τάξις εἶναι ὅ,τι ὡραιότερον ἠμπορεῖ νὰ ἐπιθυμήσῃ κανείς.

Μὲ τὴν ἔμφυτον ἀγάπην της ἡ μητέρα εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ τὰς πλέον ἐνδομύχους ἐπιθυμίας τῶν παιδιῶν της, νὰ μαντεύῃ τὰς μᾶλλον ἀδήλους ἀνάγκας των, νὰ παρακολουθῇ τὰς διαθέσεις καὶ τὰς κλίσεις των, ὥστε νὰ ἐνισχύῃ τὰς ἐξ αὐτῶν ἠθικὰς καὶ νὰ περιορίζῃ τὰς ἄλλας, γενικῶς δὲ μὲ τὴν θαυματουργὸν ἐπενέργειαν τῆς ἀγάπης της νὰ ἐπιτυγχάνῃ διὰ τὴν ἠθικὴν προαγωγὴν τῶν τέκνων ὅσα δὲν ἐπιτυγχάνουν ὅλα ὁμοῦ τὰ παιδαγωγικὰ συστήματα καὶ ὅλοι οἱ κώδικες περὶ ποινῶν. Ὅσον διὰ τὰ λοιπὰ ἐπαγγέλματα, πολλὰ μὲν προσιδιάζουν εἰς αὐτήν, ὅπως τὸ τῆς διδασκαλίσσης, τῆς πωλητρίας ὑφασμάτων, τῆς νοσοκόμου, τῆς ραπτρίας, τῆς παιδαγωγοῦ, τῆς παιδιάτρου. Διὰ δὲ τὰ λοιπὰ κάθε γυναῖκα καὶ κάθε οἰκογένεια ἂς προσέξῃ, μήπως τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ ἐπαγγέλματος πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ οἴκου καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν γίνῃ αἰτία ἢ ἀμελοῦς ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ἢ βλάβης ἀνεπανορθώτου εἰς τὴν οἰκογένειαν.

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς γυναικὸς νὰ δείξῃ τὰς ἱκανότητάς της καὶ ἔξω τοῦ οἴκου δὲν ἔχει τι τὸ ἀντιχριστιανικόν· καὶ ἐνῷ παραδέχεται ὅτι ἐνίοτε ἡ ἀνδρικὴ φιλαυτία ἔκαμε κατάχρησιν τῆς ἀνδρικῆς ὑπεροχῆς καὶ ὤθησε τὴν γυναῖκα εἰς δουλικὴν ὑποτέλειαν — ὅμως δὲν υἱοθετεῖ ὅλας αὐτῆς τὰς ἀξιώσεις ὑπὸ τὴν μορφὴν ποὺ ἐμφανίζονται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχήν. Ἡ ἔξαλλος τάσις τῆς γυναικὸς νὰ ἀγνοήσῃ τὴν ζηλευτὴν ἀποστολήν της ἐντὸς τοῦ οἴκου καὶ νὰ ριφθῇ εἰς τὸν στρόβιλον τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ εἰς τὴν δίνην τῶν πολιτικῶν ἀγώνων διαγωνιζομένη καὶ διαγκωνιζομένη πρὸς τὸν ἄνδρα καὶ διεκδικοῦσα τὰ ἀνήκοντα εἰς ἐκεῖνον ἔργα δὲν εὑρίσκει σύμφωνον τὴν χριστιανικὴν σκέψιν. Ἀπεναντίας θεωρεῖται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἠθικὴν παρεκτροπή, ἡ ὁποία εἶναι ἐξ ἄλλου καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Δὲν βλέπομεν δὲ καὶ ποῖον ὄφελος θὰ ἠδύνατο νὰ προκύψῃ ἀπὸ μίαν ἀνατροπὴν τῶν προαιωνίων ὅρων. Ἡ πρόοδος τὸ πολὺ νὰ σημαίνῃ ἐξίσωσιν τῶν δύο φύλων· δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ταυτίζεται πρὸς ἀντιστροφὴν τῶν ὅρων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

'Ενίοτε ἀνακύπτει ἀντίθεσις καὶ ἀσυμβίβαστον μεταξὺ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ καθήκοντος ποὺ ἔχει κανεὶς ὡς μέλος οἰκογενείας ἢ τῆς ὅλης κοινωνίας ἢ τῶν καθηκόντων πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Ἡ ἐργαζομένη μητέρα, ἠναγκασμένη νὰ κινῆται μακρὰν τῶν τέκνων της, εὑρίσκεται εἰς πολὺ δυσάρεστον θέσιν. Ὁ δημιουργικὸς ἐπιστήμων, ὁ ἀφαιρῶν ὥρας ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον ἢ τὴν μελέτην, διὰ νὰ διδάσκῃ ἐπὶ μικρᾷ ἀμοιβῇ στοιχειώδεις τινὰς γνώσεις, ὁ ζωγράφος πού, ἐνῷ εἶναι δόκιμος καλλιτέχνης, ὑποχρεώνεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ κατασκευάζῃ κατὰ δωδεκάδας εἰκόνας ἐξ ἀντιγραφῆς, εἶναι περιπτώσεις ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἐπάγγελμα παρὰ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸν ἄνθρωπον ἔχει καὶ τὴν τραγικήν του ὄψιν. Ὄχι ὀλίγοι βιάζονται νὰ ριφθοῦν εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν βιοπάλην παρὰ τὰς κλίσεις καὶ τὰς προσδοκίας των, ἄλλοι δὲ εἶναι καταδικασμένοι νὰ ἐργάζωνται κατὰ τρόπον ὅλως μονότονον καὶ μηχανικόν. Μερικοὶ ἀναγκάζονται νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ἐπαγγέλματα οὐχὶ παραγωγικά. Ὑπάρχουν πράγματι ἐπαγγέλματα ποὺ ἀποκαλοῦνται, ὄχι χωρὶς δόσιν ἐπικρίσεως, « παρασιτικά ». Κακῶς. Διότι καὶ ὁ μεταπράτης εἶναι πολλάκις στοιχεῖον ἀπαραίτητον διὰ τὴν μετατόπισιν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπάρχουν ἔντιμοι καὶ ὀλιγαρκεῖς μεταπράται, ὅπως ὑπάρχουν παραγωγοὶ καὶ δημιουργοὶ ἀνάλγητοι καὶ πλεονέκται. Κατ' ἀρχὴν κανὲν ἐπάγγελμα δὲν εἶναι, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀτιμωτικόν, ἐκτὸς ἂν εἶναι μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἀποφεύγουν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ ἀσκοῦνται μόνον εἰς τὴν προστατευτικὴν σκιὰν τῆς νυκτὸς ὑπὸ σκοτίων ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἔχει δοσοληψίας. Κατὰ τὰ λοιπὰ ἰσχύει πάντοτε τοῦ Ἡσιόδου ἡ ρῆσις ὅτι οὐδεμία ἐργασία φέρει ἐντροπήν.

Πολλάκις ἓν ἐπάγγελμα ὑψώνεται ἢ καταρρίπτεται ἀναλόγως ἐκείνων ποὺ μετέρχονται αὐτὸ καὶ εἶναι δυνατὸν τὰ ἱερώτατα τῶν ἐπαγγελμάτων εἰς ἀκαταλλήλους χεῖρας νὰ ὑποστοῦν ἀνεπανόρθωτον τριβήν.

'Εν συμπεράσματι, ὅταν ὁ μετερχόμενος ἓν ἐπάγγελμα συναισθάνεται ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως ἐκπληρώνει μίαν ἀποστολὴν καὶ εἶναι εἷς ἀπὸ τοὺς συντελεστὰς εἰς τὸν τεράστιον κοινωνικὸν ὀργανισμὸν καὶ τὴν λειτουργίαν του· καὶ ὅταν πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος οὕτως ηὐδόκησε νὰ οἰκονομήσῃ τὰ πράγματα, καὶ ἐλπίζῃ εἰς μίαν καλυτέραν αὔριον, ἡ ὁποία θὰ ἔλθῃ ἀφεύκτως δι' ἐκείνους ποὺ θὰ τὸ θελήσουν — τότε ἀμβλύνεται τὸ δυσάρεστον συναίσθημα καὶ ὁ κάματος καὶ ἡ πλῆξις ἀπὸ τὴν ἀνιαρὰν ἢ ἐξαντλητικὴν ἐργασίαν μετριάζεται. Τὸ ἐπάγγελμα ἔχει ἐνίοτε τὴν τραγικὴν ὄψιν του· ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ τὸ καταστήσῃ πάντοτε μεν ἀνεκτόν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ χαρούμενον καὶ ἑλκυστικόν.

« Ἔργον οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος » (Ἡσ. Ἔργ. 311). *« Τῇ μὲν γυναικὶ κάλλιον ἔνδον μένειν ἢ θυραυλεῖν, τῷ δὲ ἀνδρὶ αἴσχιον ἔνδον μένειν ἢ τῶν ἔξω ἐπιμελεῖσθαι»* (Ξεν. Οἰκον. 7,30).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς

Τὰς πρὸς τὸν πλησίον ὑποχρεώσεις ἐκπληρώνομεν σεβόμενοι τὰ δίκαιά των. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν οὔτε ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἀλλὰ ἐν συγκρίσει μὲ τὰ λοιπὰ ἐπίγεια καὶ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὑγεία κατέχουν ἐξαιρετικὴν θέσιν, διότι ἀπὸ αὐτὰ ἐξαρτᾶται πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἡ ἀπόκτησις. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ ἀφετηρία διὰ κάθε ἐκδήλωσιν τοῦ ἠθικοῦ βίου καὶ διὰ κάθε ἐνέργειαν πρὸς ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, μολονότι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰησοῦς ἐδίδαξε καὶ ἔδειξεν ὅτι ἠμπορεῖ ἡ ζωὴ νὰ θυσιάζεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν, ἐκτιμᾷ αὐτὴν ὡς μεγίστην παραχώρησιν καὶ δωρεὰν τῆς θείας ἀγαθότητος.

Ἐὰν λοιπὸν πράττωμεν κάθε τι ποὺ συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς ὑγείας καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων καὶ παραλλήλως ἀποφεύγωμεν κάθε τι ποὺ βλάπτει ἢ φέρει εἰς κίνδυνον αὐτήν, κάμνομεν ἔργον θεάρεστον. Μέγιστον ἀντιθέτως ἁμάρτημα καὶ φυσικῶς ἀνεπανόρθωτον εἶναι ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς. Ἡ σκόπιμος μάλιστα καὶ προμελετημένη ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, ἤτοι ὁ φόνος, εἶναι πρᾶξις βδελυρά, μέλλουσα νὰ ἐπισύρῃ τὴν ὀργὴν τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης. Ὁ φονεύων ἄνθρωπον πρῶτον μὲν ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸν φονευθέντα ἀνεκκλήτως τὸ θεμελιωδέστερον τῶν ἀγαθῶν του. Στερεῖ ἔπειτα τοὺς οἰκείους του φιλτάτου προσώπου καὶ πιθανῶς μοναδικοῦ προστάτου. Ἀφανίζει ἓν μέλος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν καταστρέφει τὰς βάσεις τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς συνεργασίας. Ὄντως, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ φονευθέντος προσβάλλεται καὶ καθυβρίζεται ὁλόκληρος ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Ὁ ἴδιος τέλος ἐξαγοράζει δι' ἑαυτὸν πολυχρόνιον κατατρεγμὸν ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν καὶ ἰσοβίως τὸν ἀδυσώπητον ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

῾Ο ἠθικὸς καταλογισμὸς δι᾽ ἀφαίρεσιν ξένης ζωῆς μετριάζεται εἰς διαφόρους περιπτώσεις. ῾Ο ἀναιρῶν π.χ. ἄνθρωπον ἀκουσίως ἢ ἐξ ἀμελείας ὑπέχει εὐθύνην μικροτέραν, ἐκτὸς ἂν ἡ ἀμέλειά του ὑπῆρξε βαρεῖα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ συγχωρηθῇ. ᾽Επίσης ἀνώμαλος ψυχικὴ κατάστασις κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως συνεπείᾳ ὀργῆς, φόβου ἢ ἄλλης ἀψιθυμίας, ὡς καὶ ἠλαττωμένη συνειδητότης λόγῳ μέθης, ὑποβολῆς ἢ ἄλλης αἰτίας δὲν ἀπαλλάσσει ἐντελῶς τὸν δράστην, ἐλαφρύνει ὅμως τὴν θέσιν του ὑπὸ ἠθικήν, καθὼς καὶ ὑπὸ ποινικὴν ἔποψιν. Τέλος ὁ «ἐν ἀμύνῃ» φόνος ποινικῶς μὲν εἶναι ὡς νὰ μὴ ἔγινεν, ἠθικῶς δὲ κρίνεται ὡς συγχωρητέος. ῾Ο ἄνθρωπος δηλαδή, ἂν ἀπειλῆται κατὰ τρόπον ἄμεσον καὶ προφανῆ ἡ ἰδία αὐτοῦ ἀσφάλεια καὶ ζωὴ ἢ ἡ ζωὴ φιλτάτων προσώπων, δικαιοῦται νὰ φθάσῃ μέχρι βιαίας ἀφαιρέσεως τῆς ζωῆς τοῦ ἀποπειραθέντος τὴν προσβολήν. ῾Η ἄμυνα εἶναι δικαίωμα ἀσκούμενον ἐξ ἐνστίκτου. Κοντὰ εἰς τὸ καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ἔχομεν καὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ζωὴν ἀνάλογον καθῆκον. Κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ δικαιώματος τῆς ἀμύνης ἀντιμετωπίζομεν ἓν μέγιστον πρόβλημα· ὑπάρχει κίνδυνος ὑπερασπιζόμενοι ἑαυτοὺς νὰ γίνωμεν ἡμεῖς φονεῖς. Δι᾽ αὐτὸν τὸν λόγον ὀφείλομεν νὰ συμπεριφερώμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους μὲ χριστιανικὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ ἀνεκτικότητα· πρέπει δὲ νὰ λαμβάνωμεν ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ὥστε νὰ ἀπομακρύνωμεν τὸν κίνδυνον ἢ τὴν πιθανότητα ἀδίκου ἐναντίον μας ἐπιθέσεως. ῾Η χριστιανικὴ πολιτεία, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἠπιότης καὶ ἡ γλυκύτης ἀφοπλίζουν καὶ εἰς τὰς πλέον κακάς των διαθέσεις τοὺς συνανθρώπους μας. ῞Εν ἀνθρώπινον μειδίαμα καθίσταται ἐνίοτε ἀκαταμάχητον ὅπλον· ὁ χριστιανικὸς λόγος ἀφοπλίζει καὶ τὴν πλέον κακοῦργον χεῖρα. ῎Αν ὅμως εὑρεθῇ κανεὶς πρὸ πεπωρωμένων καὶ ἀναλγήτων κακούργων, ὀφείλει νὰ ἀμυνθῇ ἐνεργῶς. ῾Η νόμιμος τότε ἄμυνα ἀποτελεῖ ἱερὸν καθῆκον. ῾Η ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀναίρεσις, χωρὶς νὰ εἶναι ἐπαινετὴ καὶ εὐκταία, εἶναι συγγνωστή· ἐν τούτοις καὶ τότε ἀκόμη ἡ ᾽Εκκλησία ὑποβάλλει τὸν λόγῳ ἀμύνης ἀναιρέσαντα εἰς ἐξιλασμούς· ἂν δὲ εἶναι κληρικός, εἰς ἀργίαν ἀπὸ ἱεροπραξίας· ἂς εὐχώμεθα νὰ μᾶς προφυλάσσῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας.

Φόνος ἢ ἀπόπειρα φόνου εἶναι καὶ ἡ μ ο ν ο μ α χ ί α, ἂν καὶ ὡς θεσμὸς τείνει σήμερον νὰ ἐξαφανισθῇ. Τὸ κάκιστον τοῦτον ἔθιμον θέτει εἰς ἴσην μοῖραν τὸν ἀθῷον καὶ τὸν ἔνοχον, καθιερώνει τὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αὐτοδικίαν ὡς μέσον πρὸς ἐπίλυσιν διαφορῶν, ἀντὶ δὲ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καλλιεργεῖ τὴν τάσιν πρὸς ἐκδίκησιν. Καὶ ἐνῷ ζητεῖ νὰ προστατεύσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπάλων, ὁδηγεῖ συχνὰ εἰς τὸν θάνατον ἀμφοτέρων. Εἰς μίαν εὐνομουμένην πολιτείαν ποτὲ δὲν συγχωρεῖται νὰ καταφεύγουν οἱ πολῖται εἰς τοιαῦτα ἔσχατα μέσα καὶ εἰς μίαν χριστιανικὴν κοινωνίαν μὲ κανὲν πρόσχημα δὲν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀφαίρεσις ξένης ζωῆς.

Διάφορος εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν διεθνῶν ἐκείνων μονομαχιῶν ποὺ ὀνομάζονται πόλεμοι. Βεβαίως ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ δ᾽ ἀποδέχεται ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι « πάντων πατὴρ » ἢ ὅτι οἱ πόλεμοι εἶναι τὸ πεπρωμένον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀπεναντίας θεωρεῖ αὐτοὺς ὡς μίαν ἐκδήλωσιν βαρείας καὶ κρισίμου ἀσθενείας τῶν κοινωνιῶν. Εὔχεται μαζὶ μὲ τὸν Ὁμηρικὸν Ἀχιλλέα (Σ. 107) νὰ ἐχάνετο ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς ἡ διχοστασία καὶ μαζὶ μὲ τὸν Ὁμηρικὸν Νέστορα (Ι 63) θεωρεῖ κάθε ἐπιθυμητὴν τοῦ πολέμου, ἐμφυλίου εἴτε ἐξωτερικοῦ, ὡς ἀθέμιτον καὶ ἀνέστιον, ἤτοι περίπου ὡς ἄγριον. Συμμερίζεται τὴν εὐχὴν πολλῶν γενεῶν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ πολέμου καὶ ἀποκατάστασιν διαρκοῦς εἰρήνης καὶ ἐπικροτεῖ κάθε προσπάθειαν πρὸς καταρτισμὸν διεθνῶν συμφωνιῶν. Ἀποβλέπει μετὰ χρηστῶν ἐλπίδων εἰς τὴν ἡμέραν πού, κατὰ τὸν Προφήτην, οἱ λαοὶ *« κατακόψουσι τὰς ῥομφαίας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δρέπανα . . . καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν »* (Μιχ. δ΄, 3).

Παρ᾽ ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲν εἶναι ὀρθὴ οὔτε δικαιολογημένη ἐκ τῶν προτέρων καταδίκη παντὸς πολέμου. Διότι ὅπως εἰς τὰ ἄτομα, οὕτω καὶ εἰς τὰ ἔθνη συναντᾶται ἡ περίπτωσις τῆς ἀμύνης. Πόλεμος πρὸς ἀπόκρουσιν ἐχθροῦ, ὅστις ἀπειλεῖ τὴν ὑπόστασιν τῆς πολιτείας ἢ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, δὲν ἔχει τι τὸ ἀξιοκατάκριτον. Δίκαιος ἐπίσης καὶ ἠθικός, αὐτὸ τοῦτο ἱερός, εἶναι ὁ πόλεμος πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν δικαιωμάτων ποὺ κατεπατήθησαν. Οἱ ἀμυντικοὶ λοιπὸν καὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι δὲν δύνανται νὰ κατηγορηθοῦν. Ἄδικοι ἐξ ἄλλου καὶ παράνομοι θεωροῦνται οἱ πάσης φύσεως ἐπιθετικοὶ καὶ κατακτητικοὶ πόλεμοι, καθὼς καὶ κάθε πόλεμος ὅστις, παρὰ τὰ ἁγνὰ ἴσως ἐλατήρια τῶν ὀργανωτῶν του, διεξάγεται μὲ λυσσώδη ἀγριότητα καὶ ξένην πρὸς κάθε ἰδέαν ἀνθρωπισμοῦ θηριωδίαν. Ἀλλ᾽ οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀφορμὴ ἐκ τῆς ὁποίας ἓν ἔθνος ἐνεπλέχθη εἰς πόλεμον, ὁ χριστιανὸς πολίτης ἔχει καθῆκον νὰ συνεισφέρῃ ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις διὰ τὴν εὐτυχῆ ἔκβασίν του.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ ἀφαίρεσις ζωῆς εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης δὲν ἀποτελεῖ ἀδίκημα, εἶναι ἀντιθέτως πρᾶξις γενναίου ἀνδρός. Ἀποκρούεται ὅμως ἀπολύτως ἡ κακοποίησις καὶ διαπόμπευσις ὑποκύψαντος ἀντιπάλου.

2. Ἡ τιμή, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων.

Πολύτιμον τοῦ ἀνθρώπου κτῆμα εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ τιμή. Ἂν καὶ δὲν λογαριάζεται ἀπὸ ὅλους ὁμοίως τὸ ἀγαθὸν τοῦτο, ἡ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σημασία του εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε κάποτε οὔτε ἡ ζωὴ οὔτε ὁ πλοῦτος οὔτε τὰ ἄλλα ἐγκόσμια ἀγαθὰ ἔχουν ἀξίαν χωρὶς αὐτήν. Τοῦτο εἶναι φανερὸν ἀπὸ τὴν πεῖραν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅπου παρατηρεῖται ὅτι ἄνθρωποι χωρὶς ὑπόληψιν δὲν ἀξιοῦνται οὐδεμιᾶς ἀναγνωρίσεως, μολονότι αἱ γνώσεις των ἢ ἄλλα προσόντα εἶναι ἀρκετὰ διὰ νὰ τοὺς τοποθετήσουν ὑψηλότερον. Τὴν ἀξίαν τῆς τιμῆς κατενόησαν καὶ οἱ θεόπνευστοι ἄνδρες, τῶν ὁποίων τὰς παραινέσεις ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Τὸ καλὸν ὄνομα εἶναι προτιμότερον ἀπὸ σωροὺς χρυσίου *«φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει ἢ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίου»* (Σοφ. Σειρ. μα', 12). Καὶ πάλιν: *«αἱρετώτερον ὄνομα καλὸν ἢ πλοῦτος πολύς»* (Παροιμ. κβ', 1). Καὶ δὲν ὠφελεῖ μόνον τὸν ἔχοντα ἡ ἀγαθὴ ὑπόληψις, ἀλλὰ τὴν ὅλην κοινωνίαν. Διότι χωρὶς αὐτὴν δὲν ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία ἐμπιστοσύνη καὶ χωρὶς ἐμπιστοσύνην ἡ συνεργασία τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας δυσχεραίνεται καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιήσῃ κανεὶς τὰς ἀγαθάς του προθέσεις ὑπὲρ τοῦ συνόλου.

Πρέπει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων. Τοῦτο γίνεται κατὰ δύο τρόπους, ἀρνητικῶς καὶ θετικῶς. Δὲν πρέπει δηλαδὴ πρῶτον νὰ προσβάλλωμεν αὐτὴν μὲ οἱονδήποτε τρόπον, φανερὸν ἢ μυστικόν, ἀνοικτὰ ἢ συγκεκαλυμμένα. Θετικῶς δὲ μὲ τὸ νὰ προασπίζωμεν προσβαλλόμενον καὶ ἀδίκως διασυρόμενον τὸ καλὸν ὄνομα τῶν ἄλλων. Ἀντιθέτως, διαδίδοντες εἰς βάρος τῶν ἄλλων πάσης φύσεως ἀνελέγκτους πληροφορίας καὶ σπερμολογίας, ἀδίκως κατηγοροῦντες ἢ ἀπρεπῶς ὑβρίζοντες αὐτοὺς καὶ μάλιστα ἐνώπιον ἄλλων καί, τὸ χειρότερον, κατασυκοφαντοῦντες αὐτοὺς ἐν ἀπουσίᾳ των καὶ ἐμφανίζοντες αὐτοὺς ὡς δράστας τῶν αἰσχίστων πράξεων διαπράττομεν βαρὺ ἀδίκημα κατὰ τῆς τιμῆς των. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διὰ λόγων ἢ σχημάτων ἢ καὶ τῆς σιωπῆς μας ἐκδήλωσις περιφρονήσεως πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι πρᾶξις καὶ στάσις προσβάλλουσα τὴν τιμὴν των καὶ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται.

Ἰδιάζουσα μορφὴ προσβολῆς τῆς τιμῆς εἶναι καὶ ἡ εἰς βάρος τῶν ἄλλων ε ἰ ρ ω ν ε ί α. Μὲ τὴν ὑποκριτικὴν ἄγνοιάν μας ἢ τὸν ἐπίπλαστον θαυμασμόν μας, μὲ τὴν χρῆσιν ἀντιθέτων ὀνομασιῶν καὶ μὲ τὴν σκόπιμον ἐξόγκωσιν τῶν ἐκτιμήσεών μας ἐπιδιώκομεν νὰ γελοιοποιήσωμεν καὶ νὰ ταπεινώσωμεν ἓν ἢ περισσότερα πρόσωπα, ἐλπίζοντες ἀνοήτως ὅτι οὕτω θὰ ἀνέλθωμεν ὑψηλότερον ἡμεῖς. Εἰρω-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νεῖαι εἶναι πολλῶν εἰδῶν καὶ κάποτε οὔτε χαιρέκακον διάθεσιν ὑποκρύπτουν οὔτε ζημίαν προξενοῦν καὶ εἶναι ἓν εἶδος ἀθῴου σκώμματος. Ἀλλὰ συνήθως εἶναι τόσον πικραὶ καὶ δηκτικαί, ὅσον κανὲν ἄλλο μέσον ἐπιθέσεως διὰ τοῦ λόγου. Εἶδος εἰρωνείας εἶναι ὁ σαρκασμός, πικρὸν καὶ ὀξὺ σκῶμμα, χαιρέκακος εἰς βάρος προσώπου χλευασμός. Αὐτονόητον εἶναι ὅτι ἐπίσης ἀποκρούονται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἠθικὴν κάθε ἀνοίκειος καὶ ἀπρεπὴς περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων φλυαρία καὶ κάθε ἄτοπος γελοιοποίησις, πολὺ δὲ μᾶλλον κάθε αἰσχρολογία καὶ βωμολοχία. Τοῦτο παραγγέλλει καὶ ὁ Σωτήρ: *«λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργόν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως»* (Ματθ. ιβ΄,36).

Καὶ αὐτὴ ἡ καταλαλιά, διὰ παράπτωμα ποὺ ἐγένετο πράγματι καὶ κατέστη γνωστόν, εἶναι πρᾶξις κακή. Ὁ διασυρόμενος ἄνθρωπος ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν, ὥστε νὰ μὴ διστάσῃ πρὸ τῶν ἐσχάτων ἀποφάσεων εἰς βάρος ἄλλων ἢ ἑαυτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἂν δὲν συμβῇ, τὸ ἔργον τῆς μετανοίας εἶναι πλέον δυσχερὲς δι' αὐτὸν καὶ ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὸν καλὸν δρόμον περίπου ἀδύνατος. Ὁ καταλαλῶν γίνεται τότε συνένοχος τῆς ἠθικῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Δι' αὐτὸ ὁ Κύριος παραγγέλλει ρητῶς *«μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε»* (Ματθ. ζ΄, 1). Ὁ ρέπων εἰς καταλαλιὰν εἶναι ἢ κοῦφος ἢ φθονερὸς ἢ ἀλόγιστος. Εἶναι βεβαίως περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ ἐπιτιμήσωμεν συνανθρώπους μας διὰ φαυλότητα ἢ κακίας. Τοῦτο ὅμως πρέπει νὰ πράξωμεν μὲ σεμνότητα, μὲ πρόθεσιν ὠφελείας καὶ μὲ ἠπιότητα ὄχι μὲ σαρκασμὸν καὶ ὀξύτητα. Ὁ νουθετῶν δὲν πρέπει νὰ διασύρῃ καὶ νὰ τραυματίζῃ τὸν νουθετούμενον, ἀλλὰ νὰ τὸν ἑλκύῃ πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ τὸν ἀποτρέπῃ ἀπὸ τὸ κακὸν μὲ ἐπιείκειαν καὶ καλωσύνην.

Προσβολὴν τέλος τοῦ πλησίον ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψις κάθε ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἔναντι τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεών του καχυποψία. Αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι θεωροῦμεν αὐτὸν πολὺ κατώτερόν μας καὶ ὡς μοναδικὴν ἱκανότητα τοῦ ἀναγνωρίζομεν τὸ νὰ πράττῃ πάντοτε τὸ κακόν.

Συναφὴς εἶναι ἡ ὑποχρέωσίς μας νὰ εὐγνωμονῶμεν διὰ τὸ καλὸν ποὺ μᾶς ἐπροξένησαν. Παραγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ μᾶς προσέφερε κάποιος ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν προσβολὴν καὶ φέρει

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

βαρεῖαν ἀπογοήτευσιν καὶ ἀποθάρρυνσιν. Τὴν ἀχαριστίαν ἀπεχθάνονται οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς δὲν συγχωρεῖ. Εἶναι γνωστὴ ἡ προειδοποίησις τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἣν θεοὶ ἐξαποστέλλουν τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀχαρίστων.

Καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον πρέπει νὰ σεβώμεθα ἐπίσης. Πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δικαίως καὶ νομίμως ἀπέκτησε καὶ κατέχει εἶναι ἀναφαίρετον αὐτοῦ κτῆμα. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἡ περιουσία καθ' ἑαυτὴν ὕψιστόν τι ἀγαθὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα τοῦ βίου ἀγαθὰ συντελεῖ ὄχι μόνον εἰς τὴν ζωήν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ εὖ ζῆν, ἤτοι εἰς τὸν ἔντιμον καὶ ἐνάρετον βίον. Ἀρκεῖ νὰ παρακολουθῆται ἀπὸ φρόνησιν, ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνθυμῆται τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος μᾶς διευκολύνει καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τῆς φιλανθρωπίας.

Τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀλλοτρίων οἰκονομικῶν ἀγαθῶν εἶναι ἡ βάσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου. Ὅπου τὰ ἄτομα, ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀπόκτησιν ἀγαθῶν διὰ τῆς ἐργασίας των, ἁρπάζουν ἢ καταπατοῦν τὰ ἀγαθὰ τῶν ἄλλων, ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία ὀλίγον διαφέρει ἀπὸ φωλεὰν σαρκοβόρων. Ἀντιθέτως, ὅταν ἡ ἀσφάλεια εἰς τὰς κτήσεις καὶ τὰς συναλλαγὰς εἶναι ἀπόλυτος, ὅλη ἡ δραστηριότης τῶν μελῶν διατίθεται διὰ νέας προσπαθείας καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόοδος συντελεῖται μὲ μεγάλα βήματα. Ὀρθῶς λοιπὸν τὸ καθῆκον τοῦτο περιελήφθη ρητῶς εἰς τὸν Δεκάλογον ὡς ὀγδόη ἐντολή «οὐ κλέψεις».

Πράγματι ἡ κλοπή, καθὼς καὶ ἡ ληστεία εἶναι δύο μορφαὶ παραβάσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον.

Ἡ κλοπὴ εἶναι ἀφαίρεσις καὶ ἰδιοποίησις ἀλλοτρίου πράγματος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἡ δὲ ληστεία ἢ ἁρπαγὴ εἶναι ὁ περισσότερον ὠμὸς καὶ βίαιος τρόπος οἰκειοποιήσεως ξένου πράγματος. Ἄλλος τρόπος σφετερισμοῦ ξένων ἀγαθῶν εἶναι ἡ ἀπάτη. Μὲ λόγους ψευδεῖς καὶ πράξεις ἀνειλικρινεῖς ἐπιτυγχάνομεν ὠφέλειαν διὰ τὸν ἑαυτόν μας ἐπὶ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τοῦ πλησίον. Ὁ δι' ἀπάτης σφετερισμὸς εἶναι κλοπή, ἡ ὁποία ἔχει τοῦτο τὸ ἐπιβαρυντικόν, ὅτι ἐπιτυγχάνεται ὕστερα ἀπὸ σειρὰν καταχθονίων ἐνεργειῶν. Καὶ ἡ ὑπεξαίρεσις, ἤτοι κατακράτησις ἐμπεπιστευμένου εἰς ἡμᾶς πράγματος, εἶναι καὶ αὐτὴ κλοπὴ καὶ πρᾶξις

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἠθικῶς κολάσιμος. Ἀπὸ ὅλας αὐτὰς τὰς πράξεις ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ ἀπέχῃ. Καὶ διὰ νὰ μὴ εὑρεθῇ εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἀφαιρέσῃ ἢ νὰ σφετερισθῇ ξένον πρᾶγμα, ἂς εἶναι φίλεργος, διὰ νὰ ἔχῃ πάντοτε τὰ μέσα τῆς ζωῆς καὶ ὀλιγαρκής, διὰ νὰ μὴ ρέπῃ πρὸς ἀνωφελεῖς καὶ ματαίας ἀπολαύσεις. Ἡ ὀκνηρία ἀντιθέτως καὶ ἡ σπατάλη ὁδηγοῦν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν κλοπὴν ὅλων τῶν ἀποχρώσεων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα πάντοτε τὸ τῆς Γραφῆς: *«ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι»* (Ἐφ. δ',28). Χρήσιμον εἶναι ἐξ ἄλλου νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν τὴν αὐστηρὰν μὲν ἀλλὰ δικαίαν ὑπόμνησιν τοῦ Παύλου: «εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσ. γ', 10).

Ὁ χριστιανὸς τέλος πρέπει νὰ σέβεται τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἄλλων καὶ νὰ ἀποφεύγῃ κάθε εἴδους καταπίεσιν καὶ καταναγκασμόν. Ἡ χειροτέρα περίπτωσις καταπιέσεως τῆς ἐλευθερίας, ὁ κατάπτυστος θεσμὸς τῆς δουλείας, τείνει νὰ ἐξαφανισθῇ χάρις εἰς τὸ ἔντονον κήρυγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι περιπτώσεις καταπατήσεως, τὰς ὁποίας ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀποκρούῃ καὶ νὰ καταπολεμῇ.

3. Φιλαλήθεια καὶ παρρησία.

Ἀπὸ τὴν συναίσθησιν ὅτι πρέπει νὰ εἴμεθα δίκαιοι πρὸς τοὺς ἄλλους ἀπορρέει καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ λέγωμεν παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ἤτοι προκύπτει τὸ καθῆκον τῆς φιλαληθείας. Ἡ φιλαλήθεια εἶναι βεβαίως καὶ καθῆκον πρὸς τὸν ἑαυτόν μας, διότι συντηρεῖ καὶ δυναμώνει τὴν περὶ ἡμῶν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἤτοι περιφρουρεῖ τὴν τιμήν μας.

Ὁ φιλαλήθης λέγει πάντοτε καὶ πρὸς πάντας τὴν ἀλήθειαν. Παριστάνει τὰ πράγματα ὅπως τὰ βλέπει καὶ ὅπως τὰ γνωρίζει ἀποκρούων κάθε σκόπιμον ἀπόκρυψιν ἢ μελετημένην διαστροφὴν τῆς ἀληθείας. Δὲν ἀρνεῖται τὰς πράξεις του, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ ἐπισύρουν τὴν τιμωρίαν ἢ τὴν κατάκρισιν. Δὲν ἀποδίδει εἰς ἄλλους ἐνεργείας ἰδικάς του, αἱ ὁποῖαι ὡδήγησαν εἰς δυσάρεστον ἀποτέλεσμα. Εἶναι τηρητὴς τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ, ὅστις παραγγέλλει

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν ὄχι μόνον μὲ τὴν γνωστὴν ἐντολὴν τοῦ Δεκαλόγου, ἀλλὰ καὶ με τὴν ρήτραν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν (Ἐφ. δ', 25): *« διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ »* καὶ *« μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους »* (Κολ.γ',9).

Ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀγαθὴν διάθεσιν κινεῖται μία παράλληλος πρὸς τὴν φιλαλήθειαν ἀρετή, ἡ εἰλικρίνεια. Εἰλικρίνεια σημαίνει κατ' ἀρχὴν καθαρότης καὶ διαύγεια. Ἔπειτα εἰλικρίνεια σημαίνει τὴν καθαρότητα τοῦ λογισμοῦ, τὸν ἀψευδῆ, ἀνυπόκριτον, εὐθὺν καὶ τίμιον χαρακτῆρα. Ἐνῷ ὁ φιλαλήθης φαίνεται κυρίως εἰς τοὺς λόγους, ὁ εἰλικρινὴς ἐκδηλώνεται διὰ τῶν πράξεων καὶ τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς του. Οὐδέποτε προσποιεῖται αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει, οὔτε ὑποστηρίζει γνώμας τὰς ὁποίας δὲν πιστεύει. Διακηρύσσει τὰς πεποιθήσεις του καὶ ζῇ συμφώνως πρὸς αὐτάς, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὸν συρμὸν ἢ ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια εἰς ἐνεργείας τὰς ὁποίας ἀποδοκιμάζει. Αἱ ἐξωτερικαὶ ἐν γένει ἐκδηλώσεις καὶ πράξεις του δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀνταύγεια τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου.

Καλύτερον ἠμποροῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν εἰλικρινῆ ἄνθρωπον εἰς συγκεκριμένας περιπτώσεις. Ὡς δικηγόρος δίδει εἰς τὸν πελάτην του ἀκριβῆ νομικὴν εἰκόνα τῆς ὑποθέσεώς του καὶ δὲν τὸν παρασύρει εἰς ἄσκοπον καταδαπάνησιν χρημάτων. Ὡς ἰατρὸς ἐκτελεῖ τὸ ἔργον του εὐσυνειδήτως, μήτε ὑπερβάλλων τὸν κίνδυνον ἐπὶ ἀσημάντου νοσήματος, διὰ νὰ ἀμειφθῇ πλουσιώτερον, μήτε ὑποτιμῶν αὐτὸν εἰς σοβαρότητα, διὰ νὰ μὴ φανερώσῃ ἀνεπάρκειαν. Ὡς πολιτικὸς καὶ ρήτωρ δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τοῦ πλήθους καὶ δὲν δίδει ὑποσχέσεις ἀπραγματοποιήτους. Ὡς συγγραφεὺς δὲν ἀποκρύπτει τὰς πηγάς του οὔτε παρουσιάζει ὡς ἰδικά του, συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἄλλοι πρὸ πολλοῦ κατέληξαν. Δὲν κιβδηλεύει καὶ δὲν παραχαράττει τὴν ἀλήθειαν καὶ δὲν συσκοτίζει χάριν ἄλλων σκοπῶν τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης.

Ἡ τολμηρὰ διακήρυξις τῆς ἀληθείας καλεῖται παρρησία καὶ τὸ ὁμιλεῖν μετὰ παρρησίας εἶναι κάλλιστον προτέρημα. Ἀλλ' ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ νομίζῃ ὅτι ὀφείλει νὰ ἐμφανίζεται ἀπρόσκλητος ἐξάγγελος παντὸς ὅ,τι ἔμαθεν ἢ γνωρίζει, οὔτε βιαστικὸς ἐλεγκτὴς τῆς πλάνης τῶν ἄλλων. Διότι οὕτω ἀποβαίνει σκαιὸς καὶ φορτικὸς καὶ μὲ τὴν ἀγροῖκον ἐλευθεροστομίαν του ἐρεθίζει μᾶλλον καὶ ἐξα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γριώνει παρὰ διορθώνει τὸν πλησίον του. Δι' αὐτὸ πρέπει πάντοτε ἡ ἐντιμότης καὶ ἡ φιλαλήθεια νὰ συνδυάζωνται μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἀγάπην. Πρέπει δὲ κανεὶς νὰ κάμνῃ διάκρισιν μεταξὺ διαστροφῆς τῆς ἀληθείας καὶ ἀποσιωπήσεως αὐτῆς, μεταξὺ ψεύδους καὶ ἐχεμυθίας.

Ἡ ἀρετὴ τῆς φιλαληθείας δὲν πρέπει νὰ ἐπισκιάζῃ τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης. Ὁ ἰδιώτης ὅστις διατυμπανίζει τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ σπίτι του, ὁ ἰάτρὸς ποὺ διασαλπίζει τὰ πορίσματα τῶν ἰατρικῶν του ἐπισκέψεων, ὁ στρατιώτης ὁ ἀποκαλύπτων στρατιωτικὰ μυστικὰ φαίνονται μὲν ὡς ἄνθρωποι τηροῦντες τὴν ὑποχρέωσιν τῆς φιλαληθείας, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι παραβάται ἄλλων ἱερωτάτων καθηκόντων. Ἂν τοιαύτη παρρησία ἦτο κάτι τὸ ὀρθόν, θὰ ἔπρεπεν οἱ αἴσχιστοι τῶν προδοτῶν νὰ τιμῶνται ὡς ἅγιοι καὶ μάρτυρες τῆς ἀληθείας.

Ἀντίθετος πρὸς τὴν φιλαλήθειαν εἶναι ἡ ψευδολογία, πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν ἡ ὑποκρισία.

Ὁ ψευδόμενος ἀποβλέπει συνήθως εἰς ἀτομικὸν κέρδος, ἄλλοτε δὲ ἐλπίζει διὰ τοῦ ψεύδους νὰ ἀποφύγῃ τιμωρίαν ἢ ζημίαν. Ἀλλὰ τοῦ ψευδολόγου τὰ κέρδη εἶναι ὅλως ἐφήμερα. Συντόμως ἡ ἀλήθεια θὰ λάμψῃ καὶ μαζὶ μὲ τὴν ὠφέλειαν ποὺ προσδοκᾷ χάνει ὁριστικῶς καὶ τὴν ὑπόληψίν του. Κοινωνίαι ὅπου βασιλεύει τὸ ψεῦδος εἶναι καταδικασμέναι εἰς ἀπώλειαν, διότι λείπει ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ τὰ μέλη των τὸ στοιχεῖον τῆς ἐμπιστοσύνης. Ὅπου δὲ ἡ ἐμπιστοσύνη κλονίζεται, ὁ καθεὶς περιχαρακώνεται εἰς τὴν ἰδίαν του ἀτομικότητα καὶ ζῇ δι' ἑαυτόν.

Ὁ δὲ ὑποκριτὴς καὶ ἀνειλικρινὴς ἄλλα ἔχει εἰς τὸν νοῦν του καὶ ἄλλα εἰς τὴν γλῶσσαν, ἄλλα πιστεύει καὶ ἄλλως ἐνεργεῖ.

Ἡ ὑποκρισία καὶ ἡ ἀνειλικρίνεια ἠμπορεῖ νὰ ἐκδηλώνεται εἰς διαφόρους περιστάσεις μὲ τὴν ἐπίδειξιν πότε τῆς μιᾶς καὶ πότε τῆς ἄλλης ἀρετῆς. Κλασσικὸν παράδειγμα ὑποκριτικῆς εὐσεβείας ἔδωκεν ὁ Μολιέρος εἰς τὸν «Ταρτοῦφον» του.

Μορφὴ ἀνειλικρινείας εἶναι καὶ ἡ κολακεία. Ὁ κόλαξ μὲ λόγους ἐπαινετικοὺς καὶ χαμερπεῖς θωπείας καὶ προσαγορεύσεις δουλοπρεπεῖς προσπαθεῖ ν' ἀποσπάσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ κολακευομένου. Ἡ κολακεία εἶναι συμπεριφορὰ ἐπικίνδυνος μὲν διὰ τὸν δεχόμενον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αὐτήν, εὐτελιστικὴ δὲ διὰ τὸν χρησιμοποιοῦντα. Εἰς τὸν Θεόφραστον ἠμποροῦν οἱ κόλακες ὅλων τῶν ἐποχῶν νὰ ἀναζητήσουν καὶ νὰ ἀποθαυμάσουν τὸ ἀψευδὲς αὐτῶν πρότυπον.

Ὑπάρχουν ἆρά γε περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ψεύδεται; Ὑπάρχει δηλονότι ἀ ν α γ κ α ῖ ο ν ψ ε ῦ δ ο ς ; Δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα.

Κατὰ τὴν πρώτην οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ συγχωρεῖται κανεὶς νὰ ἀποκρύπτῃ ἢ νὰ διαστρεβλώνῃ τὴν ἀλήθειαν. Οὐδεὶς ἀπώτερος σκοπὸς ἠμπορεῖ νὰ μᾶς δικαιολογήσῃ διὰ τὴν καταπάτησιν τῆς ἀληθείας, ἀφοῦ κανεὶς σκοπὸς δὲν ἁγιάζει τὰ πονηρὰ μέσα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πνευματικὸν ἀγαθὸν ποὺ ἔχει καθ' ἑαυτὸ ἀξίαν. Κάθε ὑποχώρησις εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς ἀσύστολον καταστρατήγησιν πάσης ὑποχρεώσεως καὶ πάσης ὑποσχέσεως. Κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὸ νομικὸν δόγμα fiat justitia pereat mundus — ἡ δικαιοσύνη νὰ ἀσκῆται καὶ ὁ κόσμος ἂς χαθῇ—παραδέχονται ὅτι πᾶσα διαστροφὴ τῆς ἀληθείας εἶναι ἀθέμιτος, ἀδιαφόρως πρὸς τὰς συνεπείας.

Ἄλλοι ἀντιθέτως ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ κανὼν οὗτος εἶναι ἀδύνατον νὰ τηρηθῇ. Διότι εἰς τὸν βίον παρουσιάζονται περιπτώσεις ὅπου αὐστηρὰ συμμόρφωσις πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀληθεύειν γίνεται πρόξενος καταστροφῆς. Ὁ ὁμολογῶν π.χ. τὴν ἀλήθειαν πρὸς ἄνθρωπον κακοῦργον εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ αἴτιος ἀδίκου κακοποιήσεως ἢ φόνου. Πολλάκις τυπικὴ φιλαλήθεια μᾶς καθιστᾷ ἐνόχους ἀπιστίας ἢ προδοσίας. Πολιτικὰ πρόσωπα καὶ διπλωμάται ἐκθέτοντα διὰ τῆς εἰλικρινοῦς αὐτῶν γλώσσης κρατικὰ μυστικὰ τηροῦν μὲν τὴν ἀπαίτησιν τῆς φιλαληθείας, ἀλλὰ καταπροδίδουν τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας. Οὐδὲν τὸ μεμπτὸν ἔχει καὶ ἡ ἐν πολέμῳ φροντὶς τῆς ἡγεσίας νὰ ἀποκρύπτῃ τὰς κινήσεις τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων.

Ἔναντι τῆς τοιαύτης διαμάχης ἡ Ἠθικὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ λάβῃ ἄκαμπτον καὶ μονόπλευρον στάσιν. Καὶ ὡς γενικὴν μὲν ἀρχὴν τηρεῖ ὅτι πρέπει νὰ λέγεται πάντοτε ἡ ἀλήθεια. Ὡστόσον δικαιολογεῖται ἀπόκλισις ἀπὸ αὐτὴν ὡς ὅπλον ἀμύνης κατὰ βιαίας ἐπιθέσεως, ἡ ὁποία ἀπειλεῖ τὴν ζωὴν ἢ τὴν τιμήν μας ἢ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τιμὴν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου. Τὰ λοιπὰ ἐπαφίενται εἰς τὴν φρόνησιν ἑκάστου καὶ εἰς τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμόν, τὸν ὁποῖον ὁ χριστιανὸς οὐδέποτε λησμονεῖ νὰ ἐπικαλῆται.

«Ὀρθὸν ἀλήθει' ἀεί» (Σοφ. Ἀντιγ. 1195).

4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη.

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα, εἶναι καθήκοντα δικαιοσύνης πρὸς αὐτόν. Ἀλλὰ ὑπεράνω τούτων κεῖται τὸ πελώριον καθῆκον τῆς ἀγάπης. Κατ' ἀκρίβειαν οὔτε δικαιοσύνη πρὸς τὸν πλησίον δύναται νὰ νοηθῇ χωρὶς ἀγάπην πρὸς αὐτόν, οὔτε ἀγάπη χωρὶς τὴν δικαιοσύνην. Καθαρὰ δικαιοσύνη χωρὶς τὴν δροσίζουσαν πνοὴν τῆς ἀγάπης εἶναι ἁπλῆ νομιμότης. Καθαρὰ πάλιν ἀγάπη, χωρὶς νὰ ρυθμίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης, δὲν ἐπιτυγχάνει πάντοτε νὰ ὠφελήσῃ τὸν πλησίον. Αἱ δύο ἀρεταὶ πρέπει νὰ λογίζωνται ὡς μία καὶ ἀδιαίρετος, δεικνύουσα πότε τὸ ἓν καὶ πότε τὸ ἄλλο πρόσωπον αὐτῆς.

Ἐλέχθη ἀλλαχοῦ ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ νὰ παρακολουθῆται ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι δὲ ἀγάπη ἡ εὐμενὴς ἐκείνη τῆς καρδίας διάθεσις, τῆς ὁποίας καρπὸς εἶναι ἄλλοτε ἐκδηλώσεις μακροθυμίας καὶ πραότητος καὶ ἄλλοτε πράξεις ἀγαθοεργίας καὶ φιλαλληλίας.

Καὶ πρῶτον μὲν στάδιον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι νὰ χαίρωμεν εἰς τὴν χαράν του καὶ νὰ συμπάσχωμεν εἰς τὸν πόνον του, *τὸ χαίρειν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων*, καθὼς ὡραῖα διώρισεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. ιβ', 15). Ἡ ἀπαίτησις αὕτη φαίνεται εὔκολος, ἀλλ' εἶναι πολλὰ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀποδεικνύουν τὸ ἀντίθετον. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι δεικνύοντες τελείαν ἀπάθειαν εἰς τὰς συμφορὰς τῶν ἄλλων καὶ πλήρη ἀναλγησίαν διὰ τὰ παθήματά των. Καὶ τὸ ἀκόμη χειρότερον, εἴτε φθονοῦν τοὺς ἄλλους διὰ τὰ ἀγαθὰ τῶν ὁποίων ἠξιώθησαν ἢ τὴν ὑπεροχὴν ποὺ διαθέτουν, εἴτε, πρᾶγμα φρικτὸν νὰ τὸ εἴπῃ κανείς, χαίρουν εἰς τὰς δυστυχίας τῶν ἄλλων καὶ γαυριοῦν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἄλλοι κακοπαθοῦν, ἐνῷ αὐτοὶ εἶναι ἄθικτοι ἀπὸ τὴν δυστυχίαν. Πλὴν τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χαιρεκακίας καὶ τοῦ φθόνου ἀρνητικαὶ τῆς ἀγάπης ἐκδηλώσεις εἶναι ἡ κακόνοια καὶ κακεντρέχεια. Ἐκδηλώνεται μὲ καχυποψίαν, κακολογίαν, κατάρας καὶ ἀναθεματισμούς, ἐνῷ ἡ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης φανερώνονται μὲ τὴν εὐλογίαν ἢ τὸν ἔπαινον, μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην μας καὶ μὲ τὴν προσφυγήν εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἵνα ἀξιώνῃ τὰ ἀγαπώμενα πρόσωπα τῆς ἁγίας δωρεᾶς. Ἄκρως δὲ ἀντίθετον τῆς ἀγάπης εἶναι τὸ μῖσος, φθόνος ὁμοῦ καὶ χαιρεκακία. Ὁ μισῶν τὸν ἀδελφόν του κάμνει κάθε τι, διὰ νὰ ἐπαυξήσῃ τὴν δυστυχίαν του ἢ νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν χαράν του.

Ἀλλ' ἡ ἀγάπη κυρίως ἐκδηλώνεται ὡς εὐποιΐα καὶ εὐεργεσία πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην, ἤτοι ὡς φιλαλληλία. Αὕτη δὲ πάλιν κυρίως μὲν ἔχει τὸ ὄνομα τῆς ἐλεημοσύνης, τὴν ὁποίαν ὁ χριστιανὸς ἀσκεῖ ἀπροφασίστως. Τὸ φιλάνθρωπον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἐλεητικὸν εἶναι ἡ μεγίστη ἀρετή του. Ὁ χριστιανὸς δὲν διατυμπανίζει τὴν φιλανθρωπίαν του, ἐνθυμούμενος καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος: *« Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς . . . Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. . . Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου »* (Ματθ. ς', 1 - 4).

Ἀλλὰ καὶ ἡ παραμυθία, ἤτοι λόγοι παρηγορίας πρὸς τοὺς θλιβομένους, καὶ ἡ συνηγορία, ἤτοι ἡ ἐνίσχυσις εἰς προστασίαν δικαιωμάτων ποὺ καταπατοῦνται, καὶ ἡ φιλοξενία, ἤτοι ἡ περίθαλψις προσώπων, τὰ ὁποῖα κάποια ἀνάγκη ἔφερεν ὑπὸ τὴν στέγην μας, εἶναι πράξεις ἀγάπης. Περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται ἡ χριστιανικὴ φιλαλληλία ἀπαριθμεῖ αὐτὸς ὁ Κύριος εἰς τὴν συναρπαστικὴν ἐκείνην περικοπὴν ὅπου ὁ λόγος διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν· *« ἐπείνασα γὰρ καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με, ξένος ἤμην καὶ οὐ συνηγάγετέ με, γυμνὸς καὶ οὐ περιεβάλετέ με, ἀσθενὴς καὶ ἐν φυλακῇ καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με »* (Ματθ. κε' 42 - 44).

Καὶ ἀρνητικῶς δὲ ἐκδηλοῦται ἡ ἀγάπη ὡς ἐνέργεια ἀνασχετικὴ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κακῶν ἕξεων ἢ παραλόγων ἐπιθυμιῶν. Ἐκεῖνος ποὺ ἀγαπᾶ πραγματικῶς καὶ βαθέως δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα ἀναστρέφεται καὶ μὲ τὰ ὁποῖα τὸν ἑνώνει κάποιος δεσμός. Ὡς φίλος, ὡς πατὴρ ἢ ὡς διδάσκαλος δὲν προθυμοποιεῖται νὰ προσφέρῃ ἢ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον προσκαίρους ἡδονὰς καὶ ἐφήμερον τέρψιν, ἀλλ' ἀποβλέπει εἰς τὴν διαρκεστέραν καὶ ἀληθεστέραν εὐτυχίαν του, εἰς τὸ ἀπώτερον καὶ μονιμώτερον συμφέρον του. Ἡ ἐπέμβασίς του θεωρεῖται ἀπὸ ἐκείνους ὑπὲρ τῶν ὁποίων γίνεται ὡς δυσμένεια καὶ καταπίεσις, εἶναι ὅμως ἔκφρασις ἀληθοῦς ἀγάπης. Ἀντιθέτως, γονεῖς ἢ διδάσκαλοι ὑποχωροῦντες προθύμως εἰς τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις τῶν παιδιῶν των ἀποδεικνύονται ἔνοχοι μεγίστης ἀπερισκεψίας. Ἀρκεῖ μόνον ἡ ἐπέμβασις εἰς ὄφελος τῶν ἀνωτέρω προσώπων νὰ μὴ ἔχῃ τὸν χαρακτῆρα βαναύσου καταπιέσεως.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη ἔχει τὴν ἰδιότητα τῆς καθολικότητος. Δὲν ἀπευθύνεται μόνον εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ τοὺς φίλους, εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους ἢ τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀδελφοί. Τοῦτο διδάσκεται σαφῶς μὲ τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου, ὁ ὁποῖος τόσον προθύμως περιέθαλψε τὸν ἐμπεσόντα εἰς τοὺς λῃστὰς Ἰουδαῖον, καὶ μὲ τὴν περίφημον διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν: *«οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ»* (Γαλ. γ',28). Ἡ ἀγάπη δὲν ἀφήνει ἔξω ἀπὸ τὴν ζωογόνον ἀκτινοβολίαν της οὔτε αὐτοὺς τοὺς ἐχθρούς μας.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ καθαρά, μὴ ἀφήνουσα θέσιν εἰς οἱονδήποτε ὑπολογισμόν, ἀποκρούουσα δὲ κάθε ἐπίδειξιν καὶ ἀνθρωπαρέσκειαν.

Πρέπει τέλος νὰ εἶναι ζῶσα, ἤτοι νὰ μὴ ἀρκῆται εἰς ἁπλᾶς προθέσεις καὶ λόγους κενοὺς ἐκεῖ ὅπου αἱ πράξεις εἶναι ἀναγκαῖαι.

Ποία εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἀγάπης δὲν εἶναι εὔκολον νὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ λόγου. Ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς ἠθικῆς ζωῆς. Ἡ ἀγάπη, αὐτὴ καὶ μόνον, δίδει ἀξίαν εἰς τὰς πράξεις μας καὶ λαμπρύνει ὅλον μας τὸν βίον. Χωρὶς αὐτὴν ὅλων τῶν ἄλλων καθηκόντων ἡ ἐκπλήρωσις εἶναι περιττή. Τίποτε δὲν δίδει τόσην ἀξίαν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅσον ἡ ἄδολος, ἡ βαθεῖα, ἡ εἰλικρινὴς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀγάπη. Πνευματικαὶ γνώσεις, ὑλικὸς πλοῦτος, ἄλλα χαρίσματα δὲν εἶναι τίποτε χωρὶς τὴν ἀγάπην. Ὀρθῶς ἐλέχθη ὅτι σταγὼν ἀγάπης εἶναι προτιμοτέρα ὠκεανοῦ γνώσεων. Ὁ θεῖος Παῦλος διέθεσεν ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐκφραστικὴν δεινότητα καὶ ὅλην τὴν θέρμην τῆς μεγάλης ψυχῆς του, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν δύναμιν τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς ἀρετῆς καὶ ὡμίλησεν εἰς ὑψηλοὺς τόνους διὰ τὴν ἀγάπην. « *Ἐάν, λέγει, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάναι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι* ». Ὁ ἀγαπῶν κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἶναι μακρόθυμος καὶ ἀγαθοποιός, δὲν γνωρίζει τὸν φθόνον, τὴν αὐθάδειαν, τὴν ἔπαρσιν. Ἀποφεύγει κάθε αἰσχρὰν πρᾶξιν, οὐδέποτε εἶναι ἐγωιστής, δὲν ἐξάπτεται, δὲν βάζει εἰς τὸν νοῦν του κακόν, δὲν χαίρει εἰς τὴν ἀδικίαν, συγχαίρει εἰς τὴν ἀλήθειαν· Ἡ ἀγάπη, κατὰ τὸν Παῦλον, « *πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει* » (Α´ Κορ. ιγ´, 1 - 9).

Ἡ ἐνεργὸς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἡ ἐμπράγματος φιλανθρωπία καὶ φιλαλληλία εἶναι τὸ θεμελιῶδες καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ. Αὐτὴ ὡραΐζει τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, αὐτὴ ἀποδεικνύει τὸν ἄνθρωπον τέκνον τοῦ Θεοῦ, αὐτὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνάτασιν τῆς ψυχῆς, αὐτὴ τέλος ἐξυψώνει καὶ «ἐξανθρωπίζει» τὸν ἄνθρωπον.

5. Ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας.

Ὁ ἄνθρωπος τείνει πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ἰδικά του ἀγαθά. Ὅ,τι ἀπέκτησε κανεὶς νομίμως καὶ κατέχει δυνάμενος νὰ τὸ διαθέσῃ κατὰ βούλησιν καλεῖται ἰ δ ι ο κ τ η σ ί α ἢ περιουσία. Αὕτη ἀποτελεῖ παμπάλαιον κοινωνικὸν θεσμόν.

Ὡς γνωστόν, τρεῖς εἶναι κατὰ τὴν Ψυχολογίαν αἱ θεμελιώδεις ὁρμαὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους καὶ ἡ πρὸς κοινωνίαν. Τῆς πρώτης πάλιν μερικώτεραι ἀπόψεις εἶναι ἡ ὁρμὴ πρὸς τροφήν, ἄμυναν καὶ κ τ ῆ σ ι ν. Ὥστε ἡ τάσις πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας εἶναι ἔμφυτος εἰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράλογον ἢ τὸ ψεκτόν, ὅταν δὲν ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴν κανονικὴν ὁδόν. Εἰς τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ λογικὴ φύσις αὐτοῦ, ἤτοι ἡ συνείδησις ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκας μόνον τῆς στιγμῆς. Ἄρνησις ἑπομένως τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας θὰ ἀπετέλει ἄρνησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ ἐργασία θεωρεῖται εὐλόγως ὁ ἐντιμότερος τρόπος ἀποκτήσεως περιουσίας.

Πῶς τώρα κυβερνᾶται καὶ πῶς διαφυλάσσεται ἡ κτηθεῖσα περιουσία, εἶναι ἀντικείμενον ἐρεύνης ἄλλων ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ πεῖρα ὅμως διδάσκει ὅτι, καθὼς ἄσωτος χρῆσις τῶν κεκτημένων ὁδηγεῖ εἰς καταστροφήν, οὕτω λελογισμένη διαχείρισις ἐπιτρέπει τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ ἀσωτεία καὶ ἡ φιλαργυρία εἶναι τὰ δύο ἄκρα, τὰ ὁποῖα πρέπει κανεὶς νὰ ἀποφεύγῃ. Ὁ ἄσωτος σπαταλᾷ τὴν ἰδίαν περιουσίαν—κάποτε δὲ καὶ τὰ ξένα χρήματα—κατὰ τὰς ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας τῆς στιγμῆς καὶ ἐνῷ σήμερον διαθέτει ἀφειδῶς, αὔριον στερεῖται καὶ τῶν ἀναγκαίων. Εἶναι ἀνωφελὴς εἰς τὴν κοινωνίαν, ὁσάκις δὲν εἶναι ἐπικίνδυνος εἰς αὐτήν, ἀφοῦ οὔτε τὰς ἰδικάς του ἀνάγκας δὲν ἠμπορεῖ νὰ καλύψῃ. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ἵσταται ἡ φιλαργυρία. Ὁ φιλάργυρος λατρεύει καὶ θεοποιεῖ τὸ χρῆμα. Εἶναι δυνατὸν νὰ στερηθῇ τὴν τροφήν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν στέγην, νὰ ἴδῃ τὰ τέκνα του γυμνητεύοντα ἢ ἄρρωστα, ἀρκεῖ νὰ αἰσθάνεται ὅτι οἱ θησαυροί του μένουν ἀνέπαφοι. Ἀπομυζᾷ ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ὅσον περισσότερα ἠμπορεῖ, ἀλλὰ δὲν ἀνταποδίδει τίποτε εἰς αὐτήν.

Εἰς τὸ μέσον τῶν δύο τύπων εὑρίσκεται ὁ οἰκονόμος. Γνωρίζει τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ χρήματος, δι' αὐτὸ οὔτε ἀτόπως τὸ σπαταλᾷ, οὔτε ζηλοτύπως τὸ φυλάττει, ἀλλὰ κάμνει ὀρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Γνωρίζει νὰ ἀποταμιεύῃ, διότι θέλει νὰ εἶναι συνεπὴς εἰς τὰς ὑποχρεώσεις του καὶ νὰ προλαμβάνῃ τὰς τροπὰς τῆς τύχης. Δὲν δαπανᾷ εἰς περιττὰ ἔξοδα, διὰ νὰ ἠμπορῇ εἰς τὴν κατάλληλον στιγμὴν νὰ φανῇ ὠφέλιμος εἰς τοὺς ἄλλους καὶ εἰς τὸν ἑαυτόν του. Δὲν μεταχειρίζεται μέσα εὐτελῆ ἢ σκοτεινά, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ χρήματα, καθὼς ὁ φιλάργυρος. Ὁ φιλάργυρος εἶναι περισσότερον πτωχὸς ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ δὲν ἔχει τίποτε· ὁ οἰκονόμος, καὶ πτωχὸς ὤν, οὐδενὸς στερεῖται.

Ὡς πρὸς δὲ τὸ ὕψος ἠμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν μικράν, μέσην

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καὶ μεγάλην ἰδιοκτησίαν. Ἡ τελευταία λόγῳ τῶν μεγάλων δυνατοτήτων ποὺ περικλείει γίνεται πολλάκις πρόξενος βλάβης, ὁσάκις γίνεται κακὴ χρῆσις ἀπὸ τὸν ἔχοντα. Ὄχι διότι ὁ πλοῦτος εἶναι καθ' ἑαυτὸν κακόν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ φυλασσόμενος μὲν εἰς τὰ θυλάκια ἀποστερεῖ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τὰ μέσα συναλλαγῆς, δαπανώμενος δὲ ἀσκόπως γίνεται αἴτιος πικρίας, διατιθέμενος δὲ εἰς σκοποὺς ἀντικοινωνικοὺς προκαλεῖ καταστροφάς. ὁ Ἰησοῦς ἀπηύθυνεν εἰς τοὺς πλουσίους μερικὰς ἀπὸ τὰς δριμυτέρας ἐπιτιμήσεις του. Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλίαν παραγγέλλει νὰ μὴ θησαυρίζωμεν *«θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει»*. Ἡ παραβολὴ τοῦ ἄφρονος πλουσίου κακίζει τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ πλούτου, ἡ παραβολὴ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου τὴν ἀναλγησίαν του. Ἡ σύστασις δὲ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν πλούσιον ἄρχοντα (Λουκ. ιη', 22) νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸν Χριστὸν πωλῶν τὰ ὑπάρχοντά του καὶ μοιράζων τὸ ἀντίτιμον εἰς τοὺς πτωχούς, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ἐγένετο «περίλυπος», δεικνύει πόσον δυσκόλως συμβιβάζεται ἡ ὑλικὴ ὑπεροχὴ μὲ ἁγνὸν ἠθικὸν φρόνημα. Εἶναι γνωστὴ ἡ συνεπείᾳ τῆς ἀρνήσεώς του ἀπόφανσις τοῦ Σωτῆρος *«εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν»* (Μάρκ. ι', 25). Ὄντως, ὅταν κανεὶς δὲν σταματᾷ πρὸ οὐδενὸς θεμιτοῦ ἢ ἀθεμίτου μέσου, διὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν περιουσίαν του ὅταν, ἀντὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἄρχῃ τῶν χρημάτων, δουλεύῃ ἀντιθέτως εἰς αὐτὰ καὶ γενικώτερον ὅταν ὁ πλοῦτος ἀποβαίνῃ τὸ μόνον κριτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας—τότε τὸ μέσον τοῦτο τῆς ζωῆς καταντᾷ μέγιστον κακὸν καὶ ἐγκλείει τοὺς μεγίστους ἠθικοὺς καὶ κοινωνικοὺς κινδύνους.

Ἡ χριστιανικὴ ἄποψις ὡς πρὸς τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον εἶναι ὅτι οἱ πολλὰ κατέχοντες δὲν εἶναι ἀνέλεγκτοι κύριοι τῶν κεκτημένων, ἀλλὰ προσωρινοὶ διαχειρισταὶ ἀγαθῶν ἐμπεπιστευμένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Πρέπει λοιπὸν νὰ διαθέτουν ἱκανὸν μέρος αὐτῶν εἰς κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ νὰ εἶναι γενναιόφρονες προκειμένου νὰ ὑπηρετήσουν φιλανθρωπικοὺς ἢ πολιτιστικοὺς σκοπούς. Οὕτω θὰ ἀποδώσουν εἰς τὴν κοινωνίαν ἓν μέρος ἐκείνων ποὺ ἔλαβον ἀπὸ αὐτὴν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν θὰ καταβάλουν εἰσφορὰν ἀνάλογον πρὸς τὴν προστασίαν ποὺ παρέσχεν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν των.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

'Αλλ' αἱ ἀπόψεις αὗται δὲν εἶναι κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ ὅλους ἀποδεκταί. Οἱ ἔχοντες νομίζουν ὅτι δικαιοῦνται νὰ διαθέτουν τὰ κεκτημένα κατὰ τὴν ἀνεξέλεγκτον διάθεσίν των. Οἱ μὴ ἔχοντες θεωροῦν τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον ὡς τὸ αἴτιον τῆς κακοδαιμονίας των. Αἱ ἀντιθέσεις αὗται εἶναι τόσον παλαιαί, ὅσον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἀλλὰ ἔφθασαν εἰς μεγίστην ὀξύτητα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ραγδαία ἐξέλιξις τῆς βιομηχανίας, ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς πόλεις, ὅπου λειτουργοῦν αἱ παντὸς εἴδους βιομηχανικαὶ ἐπιχειρήσεις καὶ ἐκμεταλλεύσεις, συνέρρευσαν μεγάλαι μᾶζαι ἀνθρώπων. Αὗται ἀπετέλεσαν τὴν τάξιν τῶν προλεταρίων, ἐργατῶν δηλαδὴ μὲ μοναδικὴν περιουσίαν τὰ τέκνα των, ἤτοι ἀκτημόνων. Ἡ τελειοποίησις τῆς μηχανῆς καὶ ἡ βελτίωσις τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἐδημιούργησε μεταξὺ αὐτῶν ἀνεργίαν, ἡ δὲ μεγάλη προσφορὰ ἐργατικῶν χειρῶν ἐπέφερε πτῶσιν ἡμερομισθίων. 'Εὰν εἰς αὐτὰ προστεθοῦν οἱ ἀνθυγιεινοὶ ὅροι ἐργασίας εἰς τὰ ἀνήλια διαμερίσματα τῶν ἐργοστασίων καὶ τὰς στοὰς τῶν ὀρυχείων, ἡ καταπόντισις τῶν ἀνηλίκων, ἡ ἀπειλὴ διακοπῆς τῆς ἐργασίας λόγῳ συναγωνισμοῦ πρὸς ὁμοειδεῖς ἐπιχειρήσεις, μὲ μίαν λέξιν ἡ ἀβεβαιότης διὰ τὴν αὔριον κοντὰ εἰς τὴν ἀθλιότητα τῆς σήμερον, ἠμπορεῖ νὰ ἔχῃ κανεὶς ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς δημιουργηθείς δυσαρέστου καταστάσεως. Οὕτω προέκυψεν εἰς τὸ μέσον τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα. Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπῆρξε πρόβλημα σχέσεων μεταξὺ ἐργοδότου καὶ ἐργατῶν. Μὲ τὸν καιρὸν ὅμως καὶ αἱ λοιπαὶ κοινωνικαὶ τάξεις συνετάχθησαν μὲ τὴν μίαν ἢ μὲ τὴν ἄλλην μερίδα, ἀναλόγως τῶν συμφερόντων ἢ τῶν συμπαθειῶν των, καὶ τὸ πρόβλημα ἔλαβε τοιαύτην εὐρύτητα, ὥστε νὰ ἀποβῇ ἓν μέγα, πολύπλοκον καὶ δυσεπίλυτον πρόβλημα τοῦ νεωτέρου κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν, καὶ τοιαύτην ὀξύτητα, ὥστε νὰ ἀπαιτηθῇ σθεναρὰ ἀντιμετώπισις ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις καὶ ἀπὸ τοὺς λοιποὺς παράγοντας τῆς δημοσίας ζωῆς.

'Απόπειραι λύσεως ἔγιναν πολλαί.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνος ὁ Γερμανοεβραῖος οἰκονομολόγος καὶ φιλόσοφος Κάρ. Μὰρξ (Marx) εἰσηγήθη διὰ τῶν συγγραμμάτων του καὶ δι' ἄλλων μέσων ριζικὴν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. 'Εθεώρησε πηγὴν ὅλων τῶν κακῶν τὴν ἰδιοκτησίαν. 'Επρότεινε λοιπὸν τὴν κατάργησιν πάσης ἀτομικῆς περιουσίας καὶ τὴν κοινὴν κατοχὴν ὅλων τῶν ἀγαθῶν, ἰδίᾳ δὲ τῶν μεγάλων «μέσων τῆς παραγωγῆς». Παραλλήλως εἰσηγήθη τὴν κατάργησιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, διότι κατ' αὐτὸν ἡ παρατηρουμένη κακοδαιμονία εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ μεταξὺ τούτων ἀνταγωνισμοῦ, τῆς περιφήμου «πάλης τῶν τάξεων». Τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, κεφάλαιον, ἔγγειος κτῆσις, ἐργοστάσια, μηχανήματα καὶ τὰ παρόμοια, καθὼς καὶ αἱ μεγάλαι ἐπιχειρήσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κράτους.

Τὸ σύστημα τοῦτο ὠνομάσθη αὐστηρὸς ἢ ἄκρατος κοινωνισμὸς καὶ μὲ τὴν διεθνῶς ἐπικρατήσασαν λέξιν κομμουνισμός, ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως **communis**, ἤτοι κοινός. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τὸν μεταφράσωμεν ἀρχὴν ἢ σύστημα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κοινοκτημοσύνης. Ὠνομάσθη δὲ ἄκρατος ἢ ἐπαναστατικὸς κοινωνισμός, διότι καὶ πρὸ τοῦ Μάρξ ὅμοιαι ἀντιλήψεις εἶχον ἐμφανισθῆ ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ. Αὗται πρὸς διάκρισιν ἔλαβον τὸ ὄνομα τοῦ ουτοπιστικοῦ ἢ μετριωτέρου κοινωνισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Μὰρξ καὶ Ἔγκελς (Fr. Hengels) παραλλήλως πρὸς τὴν κίνησιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἀκράτου κοινωνισμοῦ ἀνεπτύχθη καὶ ὑφίσταται μέχρι σήμερον μία μετριωτέρα κοινωνιστικὴ θεωρία καὶ δρᾶσις, ἡ ὁποία καλεῖται ἁπλῶς σοσιαλισμός. Ὁ σοσιαλισμός, ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησε κοινὸν δρόμον μὲ τὸν θυμοειδῆ ἀδελφόν του, ὕστερον ἀπεσχίσθη ἀπ' αὐτοῦ καὶ σήμερον ἀκολουθεῖ ἐντελῶς ἰδίαν τροχιάν. Ἐνῷ συμφωνοῦν μὲ αὐτὸν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὡς πρὸς τὰ αἴτια τῆς κακοδαιμονίας τῶν μαζῶν, διίστανται ριζικῶς ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ. Ἀντὶ τῆς βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ καθεστῶτος ὁ σοσιαλισμὸς εἰσηγεῖται τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ, ἡ ὁποία θὰ συντελεσθῆ κατὰ μικρὸν καὶ θὰ ἐπιβληθῆ ὄχι διὰ τῶν ὅπλων ἢ διὰ τῆς ἀπειλῆς τῶν ὅπλων, ἀλλὰ διὰ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ, καταλλήλως διαφωτιζομένου. Ὁ σοσιαλισμὸς ἐπιθυμεῖ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν «ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπον» καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἴσα δικαιώματα μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἴσας προϋποθέσεις διὰ τὴν ζωήν. Ἀλλὰ δὲν φθάνει εἰς τὴν τελείαν ἄρνησιν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ ζητεῖ νὰ θέσῃ ὑπὸ ἔλεγχον μόνον τὰ μεγάλα μέσα τῆς παραγωγῆς καὶ αὐτὰ κατὰ μικρόν. Δὲν ἀρνεῖται τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν καὶ πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ ἐπιτευχθῆ εἷς ἐπιτυχὴς συγκερασμὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ κρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφέροντος. Θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τοῦ συστήματος τῆς ἐπαναστατικῆς κοινοκτημοσύνης. Ἡ βαθυτέρα ἀνάπτυξις τοῦ θέματος ἀνήκει εἰς τὴν Ἀγωγὴν τοῦ Πολίτου.

1. Ὁ ἐπαναστατικὸς σοσιαλισμὸς παραγνωρίζει τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἀναπτύσσεται ὁ ἀτομικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος. Οἱ ἄνθρωποι ἐκ φύσεως διαφέρουν κατὰ τὴν σωματικὴν ρώμην καὶ ἀντοχήν, κατὰ τὴν νοητικὴν ἱκανότητα καὶ εὐφυΐαν καὶ κατὰ τὸ δυναμικὸν τῆς βουλήσεως. Ἡ κοινωνικὴ ἀνισότης ἐν μέρει μὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνίσου κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων, ἀλλὰ κατὰ κύριον λόγον εἶναι προϊὸν τῆς φυσικῆς ἀνισότητος. Καὶ ἂν λοιπὸν διὰ τεχνητῶν καὶ βιαίων μέτρων καὶ μέσων ἐπιτευχθῆ ἡ ἐξομάλυνσις, ἡ ἀνισότης θὰ ἀνακύψῃ ἐκ νέου.

2. Ὁ κομμουνισμὸς παραλύει τὴν ἅμιλλαν, ποὺ εἶναι σπουδαιότατον ἐλατήριον ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, περιστέλλει τὴν ὁρμὴν πρὸς ἐλευθερίαν καὶ πρὸς ἀβίαστον διάθεσιν τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ γενικῶς ἀδυνατίζει τὴν εὐγενῆ πλευρὰν τῆς φιλαυτίας. Ὑγιὴς φιλαυτία ἀποτελεῖ σπουδαῖον κίνητρον πρὸς δημιουργίαν. Συνέπεια τῆς καταστάσεως αὐτῆς θὰ ἦτο ἐλάττωσις τῶν ἀγαθῶν καὶ πτῶσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης βελτιώσεως αὐτοῦ.

3. Ὁ κομμουνισμὸς διεκήρυξε τὴν κατάργησιν τῶν συνόρων καὶ εἰσηγήθη ἀρχὰς κοσμοπολιτικὰς εὐαγγελιζόμενος διαρκῆ εἰρήνην εἰς τὴν μίαν, παγκόσμιον, πανευτυχῆ πολιτείαν. Ἀλλ' ὅπου ἐπεκράτησεν, ἐφήρμοσεν αὐστηρὸν ἀπομονωτισμόν, ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ κέλυφος, ἀπέφυγε κάθε στενὴν ἰδεολογικὴν ἐπαφὴν μὲ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον. Παρεσκεύασε δὲ καὶ παρασκευάζει ἐντατι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κῶς τὴν νέαν ἰσχυρὰν πολεμικὴν μηχανήν, ἡ ὁποία θὰ ὑπηρετήσῃ τὰς περαιτέρω ἐπιδιώξεις του.

4. Ὁ κομμουνισμὸς δὲν δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς βίας. Ἀλλ' ἡ βία δημιουργεῖ ἑκατόμβας θυμάτων καὶ τὸ ὄργιον αὐτὸ τοῦ αἵματος ἀποτελεῖ ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας αἰτίαν ἀβεβαιότητος καὶ ὑποψίας. Οἱ ζῶντες φοβοῦνται διαρκῶς μήπως ἔχουν τὴν τύχην τῶν ἐκλιπόντων, οἱ θῦται μήπως καταστοῦν θύματα, οἱ ἀσθενεῖς μήπως ὑποκύψουν εἰς τοὺς ἰσχυροτέρους, οἱ ἰσχυροὶ μήπως θεωρηθοῦν ὑπαίτιοι σφετερισμοῦ τῆς λαϊκῆς δυνάμεως καὶ κυριαρχίας. Δι' αὐτὸ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τὸν ἀρχικὸν τυφῶνα ἀκολουθοῦν ἄλλαι ὄχι ὀλιγώτερον σφοδραὶ θεομηνίαι, αἱ ὁποῖαι λαμβάνουν τὸ ἐπιεικὲς ὄνομα τῆς «ἐκκαθαρίσεως», μετὰ τὸν ἀρχικὸν σεισμὸν συνεχίζονται κατὰ διαστήματα οἱ μετασεισμοί. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι πολύνεκροι δονήσεις τῆς νέας, ἀσταθοῦς καὶ τεχνητῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως.

5. Ὁ κομμουνισμὸς ὑπισχνεῖται δημοκρατίαν καὶ ἰσότητα, ἐφαρμόζει ὅμως πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ὁλοκληρωτισμόν. Ὀνομάζεται ὁλοκληρωτικὸν κάθε σύστημα κατὰ τὸ ὁποῖον ὅλαι αἱ ἐξουσίαι, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς δικαστικῆς, ἀπορρέουν ἀπὸ μίαν κεντρικήν, ἀνεξέλεγκτον θέλησιν. Συνέπεια τῶν ὁλοκληρωτικῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἡ ἄγρυπνος ἀστυνομικὴ παρακολούθησις, ἡ πλήρης ὑποδούλωσις τοῦ πνεύματος εἰς τοὺς κρατικοὺς καὶ κυβερνητικοὺς σκοπούς, τὰ στρατόπεδα καταναγκαστικῆς ἐργασίας, τὸ μονοκομματικὸν ψηφοδέλτιον, μὲ μίαν λέξιν ἡ συντριβὴ τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας.

6. Τὸ θεωρητικὸν ὑπόβαθρον τῆς κομμουνιστικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας, ἤτοι ὁ λεγέμενος ἱστορικὸς ὑλισμός. Εἰσηγητὴς τῆς θεωρίας εἶναι ὁ μνημονευθεὶς ἀπόστολος τοῦ ἄκρου κοινωνισμοῦ. Σύμπας ὁ ἱστορικὸς βίος κατ' αὐτὸν διέπεται ἀπὸ τοὺς οἰκονομικοὺς παράγοντας. Ἡ κοινωνικὴ καὶ ἱστορικὴ ζωὴ ἀναπτύσσεται κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα. Οἱ οἰκονομικοὶ παράγοντες καθορίζουν τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον. Οἱ πολιτικοὶ θεσμοί, αἱ κοινωνικαὶ ἀντιλήψεις, αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι, αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις εἶναι ὅλα ἐπιγεννήματα τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος, συμπτώματα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Μόνον αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις ἠμποροῦν νὰ ἑρμηνεύσουν τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

Ἡ ἀντίληψις ὅμως αὐτὴ εἶναι ἐντελῶς μονομερής. Ἡ ἱστορία, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον ἀντίληψιν, εἶναι ἀποτέλεσμα παραγόντων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν. Ἡ οἰκονομία εἶναι εἷς ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντας τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ δὲν εἶναι οὔτε μοναδικὸς οὔτε θεμελιώδης. Διότι κοντὰ εἰς τὰς ἐξωτερικὰς αὐτὰς ἐπιδράσεις καὶ δυνάμεις ὑπάρχουν καὶ οἱ ἐσωτερικοὶ παράγοντες, ἤτοι ἡ ἀντίδρασις ποὺ ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν βούλησιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων. Ὁ ἄνθρωπος, ἀκριβῶς διότι εἶναι ἄνθρωπος καὶ διότι ἔχει τὴν δύναμιν νὰ θέτῃ σκοπούς, μετασχηματίζει καὶ χειραγωγεῖ τὴν δύναμιν τῶν ἐξωτερικῶν παραγόντων. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργεῖ τὴν ἱστορίαν του.

Ἡ προσπάθεια τοῦ Μὰρξ νὰ ἐξαρτήσῃ ὅλην τὴν θαυμαστὴν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ κατὰ μηχανικὸν τρόπον τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς, τὰ πνευματικὰ κατορ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θώματα, τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα, τοὺς ἠθικοὺς ἄθλους καὶ τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν εἶναι καταδικασμένη.

Ἡ προσπάθεια τοῦ αὐστηροτέρου κοινωνισμοῦ πρὸς λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ναυαγήσασα. Αἱ βάσεις του εἶναι σφαλεραί. Ἐν τῇ μερίμνῃ του νὰ ρυθμίζῃ τὸν οἰκονομικὸν βίον, ἀναμοχλεύει ὅλον τὸ σκοτεινὸν ὑπόστρωμα τῆς ψυχῆς καὶ φέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ἔξαλλον χορείαν τῶν ἐνστίκτων. Τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς, ποὺ οἱ σοφοὶ ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ἡ ἀνθρωπίνη πεῖρα ἠθέλησαν νὰ χαλιναγωγήσουν μὲ τὰς ἡνίας τοῦ λογιστικοῦ, ἰδοὺ ἀνακύπτει καὶ πάλιν παντοδύναμον καὶ ἀπαιτεῖ νὰ ρυθμίζωμεν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις του τὰς πράξεις μας. Ὁρίζουν συνήθως τὸν πολιτισμὸν ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ διμετώπου ἀγῶνος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἐνστίκτων. Καὶ ἐνῷ ἡ ἀνθρωπότης ἔφθασεν εἰς κάποιο ἀξιόλογον ἀποτέλεσμα, ἰδοὺ τὸ ρηθὲν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα ἀνατρέπει πᾶν ὅ,τι ἐπετεύχθη καὶ θέτει τὸν ἄνθρωπον πρὸ τῶν ἰδίων προβλημάτων ποὺ εἶχε ἀντιμετωπίσει εἰς τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἱστορίας του. Δι' αὐτὸ ἐλέχθη, ὀρθῶς, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἀποτελεῖ ἄρνησιν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι οὗτος δὲν ἀποκρούει τὴν τεχνικὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν. Ἀλλ' ἡ μονόπλευρος καλλιέργεια τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ὄχι μόνον δὲν συντελεῖ εἰς ἀληθῆ ἡμέρωσιν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο ἐξαγριώνει τὸν ἄνθρωπον, εἰς τὸν ὁποῖον δίδει τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι κατέστη παντοδύναμος.

7. Ἡ Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

Ὁ σοσιαλισμὸς τῶν νεωτέρων χρόνων, μαρξικὸς ἢ ἄλλος, δὲν ἀποτελεῖ μοναδικὸν παράδειγμα ἀντιμετωπίσεως τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος καὶ μοναδικὴν ἀπόπειραν πρὸς ἀποκατάστασιν κοινωνικῆς δικαιοσύνης.

Αἱ πρῶται ἀπόπειραι λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος εἶναι παλαιαί. Τοῦ Λυκούργου ἡ νομοθεσία μὲ τὰ κοινὰ συσσίτια καὶ τοὺς ἴσους κλήρους, τοῦ Σόλωνος ἡ σεισάχθεια καὶ ὁ ἀναδασμὸς τῆς γῆς εἶναι μερικαὶ ἀπὸ τὰς παλαιοτέρας μελετημένας ἀποπείρας. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πλάτων συνεκρότησε μίαν ἰδεώδη πολιτείαν, ὅπου ὄχι μόνον ἡ ἰδιοκτησία, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ οἰκογενειακὸς βίος θεωροῦνται πράγματα ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τῆς νέας κοινωνίας, τῶν ἀρχόντων δηλαδὴ καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ ἴδιος φιλόσοφος βραδύτερον εἰς τοὺς Νόμους του ἀνεγνώρισεν ὅτι τοιαύτη πολιτεία μόνον μεταξὺ θεῶν ἠμπορεῖ νὰ σταθῇ καὶ εἰσηγήθη ὄχι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν κατάργησιν ἰδιοκτησίας καὶ οἰκογενείας, ἀλλὰ τὴν ἄγρυπνον παρακολούθησιν ἐκ μέρους τῆς πολιτείας τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων. Αἱ ἀπόπειραι αὗται παρέμειναν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς φιλοσοφίας.

Οὔτε λοιπὸν ὁ αὐστηρὸς κοινωνισμὸς ἔχει ἐλπίδα ἐπιτυχίας, οὔτε ὁ μετριώτερος παρέσχεν ἀποδείξεις περὶ τῆς ἱκανότητός του νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κοινωνικὴν ἀνισότητα, οὔτε ὁ οἰκονομικὸς ἀ ν α ρ χ ι σ μ ό ς, πρεσβεύων τὴν ἀπόλυτον ἀσυδοσίαν τῆς ἀτομικῆς δραστηριότητος, οὔτε ἄλλα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα, ποὺ συνέλαβον εἰς τὴν σκέψιν των μερικαὶ τολμηραὶ διάνοιαι, ἀπέβησαν καρποφόρα ἢ ἐφαρμόσιμα.

Ποία ἡ Χριστιανικὴ ἄποψις ;

Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανὸς υἱοθετεῖ καὶ ἐπικροτεῖ κάθε προσπάθειαν βελτιώσεως τῶν ὅρων τῆς ζωῆς τῆς ἐργατικῆς τάξεως. Ἀξιοπρεπῆ ἡμερομίσθια εἰς τοὺς ἐργαζομένους, καθωρισμέναι ἐκ τῶν προτέρων ὧραι καὶ ἡμέραι ἀναπαύσεως καὶ ἄδειαι μετ᾽ ἀποδοχῶν, πρόνοια διὰ τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας των, συντάξεις καὶ ἀσφαλίσεις κοινωνικαί, νοσοκομεῖα καὶ διαγνωστικὰ ἰνστιτοῦτα διὰ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ πληρώσουν τοὺς ἰατροὺς καὶ τὰ φάρμακα, ἀπαγόρευσις τῆς ἐργασίας ἀνηλίκων καὶ μέριμνα δι᾽ ὑποχρεωτικὴν δωρεὰν ἐκπαίδευσιν ὅλων τῶν παιδιῶν δι᾽ ὡρισμένα ἔτη· φροντὶς διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπαύσεως, ὥστε οὗτος νὰ γεμίζῃ μὲ εὐαρέστους καὶ ὠφελίμους ἐνασχολήσεις· εὐχέρεια, ὥστε ἕκαστος ἀναλόγως τῶν κλίσεών του νὰ ἐπιδίδεται εἰς μελέτην ἢ ἀθλοπαιδιάς, νὰ ἀπολαμβάνῃ μουσικὰς συνθέσεις ἢ νὰ μετέχῃ εἰς ἐκδρομὰς καὶ ἑορταστικὰς συγκεντρώσεις· ἐνίσχυσις συνεταιρισμῶν προμηθευτικῶν, καταναλωτικῶν, οἰκοδομικῶν καὶ σωματείων πνευματικῶν, καλλιτεχνικῶν, φιλανθρωπικῶν—ἰδοὺ μερικὰ ἀπὸ τὰ μέτρα ποὺ συντελοῦν εἰς τὴν καλυτέραν διαβίωσιν τῶν ἐργαζομένων καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶναι κράτος μιᾶς τάξεως, ἀλλὰ τῆς κοινωνίας ὁλοκλήρου. Καὶ παραλλήλως ἀπαγόρευσις τῶν γιγαντιαίων μονοπωλίων, μερικὰ τῶν ὁποίων τείνουν νὰ καταστοῦν ἰσχυρότερα ἀπὸ αὐτὸ τὸ κράτος, κτύπημα τῆς αἰσχροκερδείας, τῆς τοκογλυφίας καὶ πάσης μορφῆς καταπιέσεως τῶν πτωχοτέρων τάξεων, αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῶν ἀγορανομικῶν καὶ τῶν ἄλλων προστατευτικῶν διατάξεων, περιορισμὸς τῶν ἐμμέσων φόρων, χαμηλὸν κόστος ζωῆς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀλλὰ τὰ μνημονευθέντα μέτρα, μολονότι ὠφέλιμα καὶ ἐπαινετά, ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν θεωρεῖ ὡς ἐπαρκῆ. Ὁ Χριστιανισμὸς πιστεύει ὅτι τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἀποβάλῃ ὅλην του τὴν ὀξύτητα, μόνον ὅταν αἱ ψυχαὶ γίνουν κατάλληλοι διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν τὴν λύσιν του, ὅταν δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι λάβουν συνείδησιν τοῦ προορισμοῦ των. Μόνον, ἑπομένως, μὲ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἠθικῆς στάθμης τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος θὰ εὕρῃ τὸν σωστὸν δρόμον του καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τὴν ποθητὴν γαλήνην. Ὥστε εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα εἶναι πρόβλημα ἠθικόν. Δι' αὐτὸ ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ παραγγέλλει εἰς μὲν τὰς εὐπορωτέρας τάξεις συμπίεσιν τῆς φιλαυτίας εἰς ὄφελος τοῦ πνεύματος φιλαλληλίας, συγκατάβασιν καὶ συμπάθειαν πρὸς τὴν τύχην τῶν ἀσθενεστέρων μελῶν τῆς κοινωνίας, περιστολὴν τῆς ἐπιδεικτικῆς ματαιοδοξίας των καὶ τῶν προκλητικῶν ἐκδηλώσεων, εὐμαρείας καὶ χλιδῆς. Καὶ παραλλήλως ἅμιλλαν εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Εἰς δὲ τὰς πτωχοτέρας τάξεις συνιστᾷ νὰ ἐπιδιώκουν μὲν σταθερῶς τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης των, ἀλλὰ νὰ ἔχουν πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι ἡ ὠφέλεια τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εἶναι σκοπὸς ἐπικρατέστερος ἀπὸ τὴν ἰδίαν ὠφέλειαν καὶ νὰ ἀπέχουν ἀπὸ ἐκδηλώσεις βίας, αἱ ὁποῖαι καὶ τοὺς ἰδίους πιθανῶς θὰ βλάψουν καὶ κοινωνικὴν ἰσορρόπησιν δὲν εἶναι προωρισμέναι νὰ ἐπιτύχουν. Ὅταν δὲ ἡ ἀμοιβαιότης αὐτὴ ἐπικρατήσῃ καὶ στερεωθῇ, τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἔχῃ λυθῇ ἐφ' ἑαυτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ψιλὸν γράμμα οὔτε ματαία ἐλπὶς οὔτε κενὴ ὑπόσχεσις, ἀλλ' ἀπεναντίας μία πλήρης περιεχομένου καὶ ὑψηλοῦ νοήματος ἐπαγγελία ἡ ἐντολὴ τοῦ Σωτῆρος *«ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα* —ἤτοι ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν—*προστεθήσεται ὑμῖν»* (Ματθ. ς', 33). Ἐκεῖ ὅπου μοναδικὴ μέριμνα εἶναι τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτόν, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἀνώτερα διαφέροντα, χωρὶς νὰ ἐκτρέφωνται ὑψηλότερα ἰδανικά, ἡ κοινωνία δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε διαφορετικὸν ἀπὸ ἀγέλην λύκων, ἀλλὰ λύκων σοφῶν, ἱκανῶν νὰ εὑρίσκουν διαρκῶς νέας μεθόδους ἀφανισμοῦ τῶν ὁμοίων των.

Καιρὸς εἶναι ἤδη νὰ ἴδωμεν τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ μέσα εἰς συγκεκριμένας κοινωνικὰς ὁμάδας καὶ ὀργανισμούς, ὅπως ἡ οἰκογένεια, ἡ πολιτεία, ἡ χριστιανικὴ κοινότης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

8. Οἰκογενειακὴ ζωή· καθήκοντα τῶν μελῶν.

Θεμελιώδης κοινωνικὴ μονάς, κύτταρον τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ οἰκογένεια. Ἡ ἱερότης καὶ παλαιότης τοῦ θεσμοῦ γίνεται ἀντιληπτή, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰ τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, ὅπως ἐκτίθενται εἰς τὴν Γένεσιν. Διὰ πρώτην φορὰν τότε ηὐλογήθη ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου, διὰ δὲ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος εἰς τὸν ἐν Κανᾷ γάμον καθηγιάσθη ὁριστικῶς.

Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ ὀλιγώτερον πολυμελής, ἀλλὰ καὶ ἡ περισσότερον στερεὰ κοινωνικὴ ὁμάς. Ἀποτελεῖ μικρογραφίαν τῶν μᾶλλον ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν. Διότι συγκροτεῖται εἰς ἓν σύνολον μὲ ἁπλῆν, ἀλλ' ἔκτακτον ὀργάνωσιν, συντηρεῖται δὲ μὲ τοὺς τεθειμένους ὑψηλοὺς σκοπούς. Εἶναι δὲ ὁ προορισμὸς τῆς οἰκογενείας, πέραν τῆς παιδοποιίας, τὸ νὰ ἀποβῇ φυτώριον, ὅπου θὰ καλλιεργηθοῦν καὶ θὰ βλαστήσουν τὰ εὐγενέστερα ἰδεώδη τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, παιδευτήριον, ὅπου θὰ ἐπιδιωχθοῦν οἱ ὑψηλότεροι σκοποὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἰς τὸ σχολεῖον τῆς οἰκογενείας, ὅπου τὸ φίλτρον, ἡ στοργή, ἡ ἀνιδιοτελὴς ἀγάπη καθορίζουν τὰς σχέσεις τῶν μελῶν, θὰ παρασκευασθοῦν διὰ τὰ μελλοντικὰ καθήκοντά των τὰ αὐριανὰ μέλη τῶν μεγαλυτέρων συμβιωτικῶν ἑνώσεων καὶ τῶν πολυμελῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, οἱ αὐριανοὶ πολῖται καὶ πατριῶται καὶ ὁμογενεῖς καὶ οἱ πολῖται τοῦ αὐριανοῦ καλυτέρου κόσμου.

Ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν ἡ οἰκογένεια ἐχαρακτηρίσθη ὡς *«ἡ κατ' οἶκον ἐκκλησία»* (Ρωμ. ις', 4 καὶ Φιλήμ. 2).

Διότι μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκδηλοῦται καὶ ἐνισχύεται κατὰ μικρὸν ἡ μεταξὺ τῶν μελῶν πειθαρχία, ἡ κοινωνικότης, ἡ θρησκευτικότης. Εἶναι λοιπὸν θερμοκήπιον τῆς πολιτικῆς ζωῆς, φυτώριον τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἀποτελεῖ μίαν διαρκῆ σχολὴν τῆς ἠθικότητος. Ἀπὸ τὴν ἑστίαν τῆς οἰκογενείας ἀκτινοβολεῖται καὶ ἐμπνέεται τὸ ἠθικὸν φρόνημα εἰς τὴν νεότητα, τὸ πνεῦμα τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀξιῶν, τῆς ἀσκήσεως εἰς ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, τῆς θεοσεβείας.

Διὰ τοῦτο ὑποχρέωσις τῶν χριστιανῶν εἶναι, ὅταν ἡ ἡλικία ἐπιτρέπῃ καὶ οἱ λοιποὶ ὅροι κριθοῦν κατάλληλοι, νὰ ἔρχωνται μὲ τὴν συναίνεσιν καὶ τῶν γονέων εἰς γάμου κοινωνίαν, ἂν λόγοι ὑγείας

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δὲν τὸ ἐμποδίζουν. Ἄλλως μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔταξαν ἑαυτοὺς νὰ ὑπηρετήσουν σκοποὺς ὁμολογημένως ὑψηλοτέρους, « οἷς δέδοται », κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Σωτῆρος, μόνον αὐτοὶ δικαιοῦνται νὰ ἀποκρούσουν τὸν γάμον. Μένοντες ὅμως ἄγαμοι ἐπιβάλλεται νὰ παραμείνουν ἁγνοὶ καὶ νὰ ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἀποστολήν των. Εἶναι δὲ ἀπαραίτητον ὁ γάμος νὰ εὐλογηθῇ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. « Πολιτικὸς » γάμος, ἤτοι δήλωσις συμβιώσεως ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν ἢ δημοτικῶν ἀρχῶν, σήμερον συνιστώμενος καὶ αὔριον διαλυόμενος, δὲν ἀποδεικνύει τὴν σοβαρὰν καὶ σταθερὰν ἀπόφασιν τῶν ἐρχομένων εἰς γάμον νὰ συμπήξουν χριστιανικὴν οἰκογένειαν, ἑτοίμην νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ μίαν ψυχὴν κάθε καταδρομὴν τῆς τύχης καὶ ἱκανὴν νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς. Διότι γάμος, κατὰ τὸν γνωστὸν κλασσικὸν ὁρισμὸν τοῦ Μοδεστίνου, εἶναι βεβαίως « ἕνωσις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς », ἀλλ' εἶναι ἀκόμη « συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός, θείου καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία ». Ἐνώπιον δὲ τόσον βαρείας ἀποστολῆς ὁ χριστιανὸς ἐπικαλεῖται τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας. Συνέπεια μάλιστα τῆς τοιαύτης συγκληρώσεως καὶ συνδέσεως εἶναι τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου καὶ ἡ ἰσοβιότης αὐτοῦ. Μόνον εἰς ὅλως ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, τὰς ὁποίας θὰ ἐκτιμήσῃ μετὰ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ διάλυσις τοῦ ἅπαξ συναφθέντος γάμου.

Τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἶναι ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν εὐκολονόητα.

Ἡ μεταξὺ τῶν σ υ ζ ύ γ ω ν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ ἀνυπόκριτος. Ὁ ἀνὴρ ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκά του καθὼς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν θεωρεῖ ἰσότιμον πρὸς αὐτὸν καὶ συνοδοιπόρον τῆς ζωῆς του ἀχώριστον. Ἡ γυνὴ ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τῆς πρωτοβουλίας ἐπὶ τῶν γενικωτέρων ὑποθέσεων τῆς οἰκογενείας. Παρακολουθεῖ ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ οἴκου, δίδει τὰς γνώμας καὶ τὰς συμβουλάς της εἰς τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ δὲν ζητεῖ νὰ τὸν ἐξουσιάσῃ. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἐκεῖνος ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐρωτᾷ καὶ συμβουλεύεται τὴν γυναῖκά του, νὰ τὴν καθιστᾷ κοινωνὸν τῶν σκέψεών του καὶ νὰ μὴ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν ἐξουσιαστοῦ ἢ τυράννου. Τὴν ἐπιβολήν του δὲν στηρίζει εἰς τὴν ἀκαμψίαν καὶ σκληρότητα τῶν ἀποφάσεών του, ὅσον εἰς τὴν φιλόπονον δραστηριότητά του, τὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

συνετὴν διαχείρισιν τῶν γενικωτέρων ζητημάτων καὶ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, τὸ ὁποῖον τὸν διακρίνει, προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του ὅρους εὐπρεποῦς ζωῆς. Ἡ σύζυγος πάλιν ἀπὸ τὸ μέρος της δεικνύει συγκατάβασιν διὰ τὰ ἐνδεχόμενα ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐνθυμεῖται πάντοτε τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου *« ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε »* (Γαλ. ϛ', 1). Τὸ παράγγελμα τοῦτο ἰσχύει βεβαίως καὶ διὰ τὸν ἄνδρα.

Καθῆκον δὲ τῶν γ ο ν έ ω ν πρὸς τὰ τέκνα εἶναι νὰ παρακολουθοῦν μὲ στοργὴν καὶ ἀγάπην τὰ παιδιά των καὶ νὰ μεριμνοῦν διὰ τὴν καλὴν ἀνατροφήν των. Ἀποφεύγουν λόγους ἢ πράξεις ἀπρεπεῖς, ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς τῶν τέκνων των καὶ παρέχουν τοὺς ἑαυτούς των ὑπόδειγμα πρὸς μίμησιν. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Παιδός, λαμβάνει συγκεκριμένην μορφὴν κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του, δι' αὐτὸ εἶναι εὐκταῖον νὰ εὑρίσκεται μέσα εἰς περιβάλλον ἐμπνέον ἀγαθὰς διαθέσεις καὶ ἔργα. Μολονότι δὲν ἀδιαφοροῦν, οἱ γονεῖς, πρὸς καμμίαν ἐκδήλωσιν τῶν τέκνων των, ἀποφεύγουν τὰς αὐστηρὰς καὶ ἀκαίρους τιμωρίας,συγκρατοῦνται εἰς κάθε παραφοράν, προφυλάσσονται ἀπὸ ἄδικον καὶ ἄνισον μεταχείρισιν τῶν τέκνων των. Ἡ ἀπαίτησις τῶν γονέων νὰ τοὺς ὑπακούουν τὰ τέκνα των εἶναι λογική, ἀλλ' ἡ ὑπακοὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται σκοπός, ἀφοῦ καὶ ἡ μικρὰ ἡλικία ἔχει ὅσον καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἔμφυτον τὸ αἴσθημα τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι ἡ ὑπακοὴ μέσον διὰ νὰ ὠθήσωμεν καὶ ἐθίσωμεν τὰ παιδιὰ εἰς ἐκτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων. Ὁδηγὸν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ εἰς κάθε ἄλλην ἂς ἔχουν οἱ γονεῖς τὸ συμφέρον τῶν παιδιῶν, ποτὲ τὸ ἴδιον συμφέρον ἢ τὴν προσωπικὴν ἱκανοποίησιν. Οἱ γονεῖς δὲν χρησιμοποιοῦν τὰ τέκνα των πρὸς ὠφέλειαν ἑαυτῶν, ἀπεναντίας αὐτοὶ ἀναλίσκονται εἰς τὴν ὠφέλειαν τῶν τέκνων των. Εἶναι ἀληθῶς σοφὸν τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο *« οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις »* (Β' Κορ. ιβ', 14).

Τῶν τ έ κ ν ω ν πάλιν καθῆκον πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη. Τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκδηλώνουν πρῶτον διὰ λόγων. Ἐνίοτε καλὸς λόγος πρὸς τοὺς γονεῖς ἀξίζει ὅσον καὶ αἱ στοργικώτεραι πράξεις των, ὅπως βαρεῖα καὶ ἄτοπος φράσις ποτίζει τὴν καρδίαν τῶν γονέων μὲ πικρίαν δυσεξάλειπτον. Ἀλλὰ καὶ πράξεις στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτοὺς εἶναι ἀπαραί-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τητον νὰ συνοδεύουν τοὺς καλοὺς λόγους πάντοτε βεβαίως, ἰδίως ὅμως κατὰ τὸ γῆρας καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν ὅπου οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἀσθενέστεροι ἔχουν ἀνάγκην τῶν νεωτέρων καὶ ὑγιεστέρων. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἀποθάνουν οἱ γονεῖς, τὰ τέκνα σέβονται τὴν μνήμην των καὶ δὲν κάμνουν τίποτε ποὺ νὰ συντελῇ εἰς τὴν δυσφήμησίν της. Ὅσον διὰ τὴν ὑποταγὴν πρὸς τοὺς γονεῖς, πρέπει νὰ τὴν προσφέρουν ἀγογγύστως, ἔχοντες ὑπ᾿ ὄψει ὅτι εἰς τὸν μετέπειτα βίον των θὰ εὑρεθοῦν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποταχθοῦν εἰς θελήσεις ὀλιγώτερον ἀγαθὰς καὶ ἀνιδιοτελεῖς ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν γονέων καὶ ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἓν ἀδιάλειπτον καθῆκον. Οὕτω συμπεριφερόμενα τὰ τέκνα θὰ ἀποδείξουν τὸν σεβασμόν των πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ ἀσφαλίσουν δι᾿ ἑαυτοὺς ὅλην τὴν ἐπιτρεπομένην εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον εὐδαιμονίαν. Διότι χιλίας φορὰς τὴν ὥραν ἀποδεικνύεται ἐνώπιόν μας ἡ ἀλήθεια τῆς διαπιστώσεως ὅτι *« εὐχαὶ γονέων στηρίζουσιν θεμέλια οἴκων »*.

Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ ἀγαποῦν ἀλλήλους, νὰ συγχωροῦν ἀμοιβαίως τὰς ἀδυναμίας των καὶ νὰ συντελοῦν εἰς τὴν προκοπὴν ὁ εἷς τοῦ ἄλλου. Ὁ μεταξὺ ἀδελφῶν δεσμὸς ἔλαβεν εἰς τὴν χριστιανικὴν οἰκογένειαν τὴν ἱερωτέραν μορφὴν καὶ ἀπέβη ὁμολογουμένως ἄρρηκτος. Τὴν ἀγάπην μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν ζωγραφίζουν μὲ κτυπητὰ χρώματα τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀνάμεσα εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν ἀληθινοὶ ὕμνοι εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην.

Τέλος, ὁσάκις μία χριστιανικὴ οἰκογένεια περιλαμβάνῃ εἰς τοὺς κόλπους της ὑπηρέτας, πρέπει ὅλοι νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς μὲ προσήνειαν καὶ καλοκαγαθίαν, νὰ ἀποφεύγουν κάθε σκληρότητα καὶ νὰ φροντίζουν διὰ τὴν πνευματικήν των ἀνάπτυξιν. Ὅταν δὲ πρόκειται περὶ κορασίδων, ἡ οἰκογένεια ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν ἀποκατάστασίν των. Γενικῶς πρέπει νὰ ἀποφεύγουν κάθε λέξιν ποὺ ὑπενθυμίζει εἰς τὰ πλάσματα ταῦτα τὴν κατωτερότητα τῆς θέσεώς των καὶ κάθε ἐνέργειαν εὐτελιστικὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Ἡ θέσις τοῦ ὑπηρέτου δὲν εἶναι βεβαίως ἓν λειτούργημα ἐπίζηλον. Ἀλλὰ διόλου δὲν προσάπτει ὄνειδος εἰς τὸν ἀσκοῦντα αὐτό· ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι. Ἂς μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ χριστιανικὸν μαρτυρολόγιον βρίθει ἀπὸ κορασίδας ποὺ ἦσαν δοῦλαι καὶ ἔγιναν ἅγιαι καὶ μάρτυρες.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

« Τρεῖς εἰσιν ἀρεταί, τὰς χρεών σε ἀσκεῖν, τέκνον· θεοὺς τιμᾶν, τούς τεθρέψαντας γονεῖς, νόμους τε κοινοὺς Ἑλλάδος. Καὶ ταῦτα δρῶν κάλλιστον ἕξεις στέφανον εὐκλείας ἀεὶ » (Εὐριπ. Ἀπ. 219). « Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τῇ φύσει δοῦλος οὐδεὶς » (Μ. Βασίλειος).

9. Πολιτικὴ ζωή· πατρὶς καὶ πολιτεία. Ἀνθρωπότης.

Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι φύσει ζῷον πολιτικόν, ἤτοι κοινωνικόν. Δὲν ἀρέσκεται εἰς τὸν μονήρη βίον, ἀλλὰ πρoσεγγίζει ἄλλους ἀνθρώπους, μὲ τοὺς ὁποίους ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ συναλλαγήν. Δίδει ἢ λαμβάνει ἀγαθά, ὑπηρεσίας, ἰδέας, βοηθεῖ καὶ βοηθεῖται, κατακτᾷ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀποκαλύπτει ἢ βελτιώνει τὸν ἐσωτερικόν. Ἀπὸ τὴν ροπὴν αὐτὴν πρὸς τὴν συμβίωσιν γεννῶνται διάφοροι κοινωνικαὶ ὁμάδες. Ἡ ἔχουσα τὴν μεγαλυτέραν βαρύτητα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τὸ ἔθνος.

Τὸ ἔθνος εἶναι μία μεγάλη οἰκογένεια. Τὰ ἄτομα ποὺ ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος αἰσθάνονται καὶ ἀποδέχονται τὴν κοινὴν καταγωγήν των, ἔχουν τὰ αὐτὰ ἤθη, αἰσθάνονται ὑπερηφάνειαν διὰ τὸ κοινὸν ἱστορικὸν παρελθὸν καὶ κατέχονται ἀπὸ τὰς αὐτὰς χρηστὰς ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον. Εἰς τὰ γνωρίσματα αὐτὰ δύναται νὰ προστεθῇ ἡ κοινὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὰ ἔθνη συμπαγεῖς καὶ ἀδιαλύτους κοινότητας. Ἀλλὰ τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε νὰ μὴ ὑπάρχουν.

Συνωνύμως πρὸς τὸ ἔθνος λέγομεν τὴν λέξιν πατρίς. Ἐνῷ ὅμως εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους δὲν ἐξυπακούεται καὶ ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας εἰς κράτος, εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος συμπεριλαμβάνεται ὑπό τινα ἔποψιν καὶ ἡ πολιτειακὴ ἢ κρατικὴ συγκρότησις καὶ ἡ γεωγραφικὴ ἑνότης. Πατρὶς εἶναι κατ' ἀρχὴν ὁ τόπος εἰς τὸν ὁποῖον ἐγεννήθημεν καὶ εἴδομεν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἐὰν ἐπεκτείνῃ κανεὶς τὴν ἔννοιαν τῆς γενεθλίου γῆς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς χώρας, ὅπου ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες, οἱ πρόγονοι, οἱ ὁμοεθνεῖς, οἱ ὁμόγλωσσοι, οἱ ὁμόδοξοι, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐδάφους, ποὺ οἱ πατέρες μας ἔβρεξαν μὲ τὸν ἱδρῶτά των ἢ ἔβαψαν μὲ τὸ αἷμά των, ἰδοὺ ἐν ὅλῳ της τῷ σεμνῷ μεγαλείῳ ἀνακύπτει ἡ πατρὶς ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ. Εἶναι λοιπὸν πατρὶς ἡ κοινὴ τροφὸς μεγάλου πλήθους ἀτόμων, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἑνοῦται εἰς μίαν μόνην ζωὴν καὶ τὰ ὁποῖα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔχουν μίαν μόνην θέλησιν, τὴν θέλησιν νὰ βαδίσουν ἡνωμένα, εἴτε μέλλει νὰ στρωθῇ ὁ δρόμος των μὲ ἄνθη εἴτε πρόκειται νὰ εὑρεθῇ ἐσπαρμένος μὲ ἀκάνθας.

Διάφορος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ κράτους ἢ πολιτείας.

Ἐνῷ ἔθνος εἶναι κυρίως σύνολον ἀνθρώπων καὶ πατρὶς εἶναι ἰδίως ἡ γῆ ἡ ὁποία τοὺς ἐξέθρεψεν, ἡ πολιτεία εἶναι εἷς ὀργανισμός. Εἶναι ὀργανισμὸς προκύπτων ἀπὸ τὴν ἕνωσιν τῶν κατοίκων μιᾶς χώρας ὑπὸ κοινοὺς νόμους μὲ σκοπὸν τὴν προστασίαν τῶν κοινῶν δικαιωμάτων καὶ τὴν προαγωγὴν τῶν κοινῶν συμφερόντων.

Βεβαίως ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους εἶναι περισσότερον βαθεῖα καὶ περιεκτική, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος περισσότερον ἱερὰ ἀπὸ ἐκείνην τῆς πολιτείας. Ἀλλ' εἶναι ἐξ ἄλλου ἀδύνατον ἓν ἔθνος νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς πόθους χωρὶς πολιτικὴν ὀργάνωσιν, ἡ δὲ πατρίς, ὅταν δὲν περιβληθῇ κρατικὴν ὑπόστασιν καὶ δὲν διαθέτῃ κρατικὴν δύναμιν, καταντᾷ ἄφρακτος χῶρος, ὅπου καθεὶς ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἐγκαθίσταται. Τὸ ἔθνος βέβαια τὸ Ἑλληνικὸν ὑφίστατο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως καὶ τῆς τουρκοκρατίας. Ἀλλ' ἤρχισε τότε μόνον νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, ὅταν ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν καὶ ὠργανώθη εἰς ἀνεξάρτητον κράτος. Δι' αὐτὸ ἡ πολιτεία, ὅταν μάλιστα ἐκφράζῃ τὴν ἀβίαστον θέλησιν τῶν μελῶν της, εἶναι ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ μορφὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀξία νὰ τυγχάνῃ τοῦ ἀπολύτου σεβασμοῦ τῶν ὑπηκόων της. Διότι μόνον ἡ πολιτεία εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν καὶ νὰ προφυλάξῃ τὴν ἐθνότητα ἀπὸ βεβαίους κινδύνους καὶ μόνον δι' ἰσχυρᾶς πολιτείας δύναται νὰ νοηθῇ ἡ εὐημερία τῶν μελῶν καὶ ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις. Ὄντως ἰσχυρὰ πολιτεία κάμνει εὐτυχεῖς τοὺς πολίτας, ἐνῷ ἡ εὐεξία ὀλίγων ἀτόμων εἶναι ἀνωφελὴς ἀκόμη καὶ δι' αὐτὰ τὰ ἴδια, ὅταν ἡ πολιτεία κινδυνεύῃ νὰ καταρρεύσῃ.

Ἡ πρὸς τὴν ἰδίαν πατρίδα προσήλωσις τῶν πολιτῶν δὲν πρέπει νὰ ὁδηγῇ εἰς ἀκρότητας, αἱ ὁποῖαι ἀντιβαίνουν εἰς τὴν ἰδιότητα τοῦ μέλους τῆς εὐρυτέρας ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Διότι παρὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πολιτείαν ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης, τὸ ἀνθρώπινον σύνολον. Ἄτομα καὶ πολιτεῖαι δὲν πρέπει νὰ κατευθύνωνται ὑπὸ ἐγωιστικῶν ἀπόψεων καὶ λησμονοῦσαι τὴν κοινὴν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φύσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκτρέπωνται εἰς πράξεις τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει τυφλὸς φανατισμὸς καὶ μισαλλοδοξία. Παρακολουθοῦν ἄνευ φθόνου καὶ μὲ εὐμενὲς ἐνδιαφέρον τὰς προόδους ἄλλων λαῶν καὶ χειροκροτοῦν κάθε ὡραῖον ἐπίτευγμα τῆς ἀνθρωπίνης εὐφυΐας, δραστηριότητος ἢ ἀρετῆς, ὁπουδήποτε ἤθελεν ἐμφανισθῆ. Γνωρίζουν τὰ ἄτομα ὅτι, ὅπως τῆς πολιτείας ἡ εὐεξία ἔχει ἄμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἰδικῆς των τύχης, οὕτω ὅ,τι συμφέρει καὶ προάγει τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, συμφέρει ἐπίσης καὶ προάγει τὴν ἰδίαν πατρίδα καὶ ἀντανακλᾷ ἐπὶ τῆς εὐτυχίας τῶν μελῶν της.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ ὑγιὴς ἐθνισμὸς ἢ ἐθνικισμὸς δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν ὑγιᾶ διεθνισμόν. Γνωρίσματα τοῦ πρώτου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἰδίαν ἐθνότητα, ἡ ἐπιδίωξις ἐθνικῆς αὐτοτελείας ἢ ἐθνικῆς ὁλοκληρώσεως, ὁ σεβασμὸς τῶν παραδόσεων, ἠθῶν, ἱστορικῶν μνημείων καὶ ἡ μετὰ τῶν ἀδελφῶν μελῶν ἀρραγὴς συνεργασία. Τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἡ συμβολὴ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν εἰρηνικῶν ἐξελίξεων, ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ λοιπῶν κατακτήσεων τοῦ πνεύματος, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ συνεργασία καὶ ἀλληλεγγύη ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου.

Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἰδανικῶν εἶναι δυνατή, ἀρκεῖ ὁ μὲν ἐθνισμὸς νὰ μὴ ἐκτρέπεται εἰς σωβινισμὸν καὶ φυλετικὸν μῖσος, ὁ δὲ διεθνισμὸς νὰ μὴ καταντᾷ εἰς ἄρνησιν τῆς ἐθνικῆς ἰδιομορφίας καὶ παραμερισμὸν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος πρὸς ὄφελος ἄλλων.

Ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ τρίτη μεγάλη οἰκογένεια, μετὰ τὴν φυσικὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πατρίδα, καὶ ὁ χριστιανὸς δὲν λησμονεῖ ὅτι, ὅπως ὀφείλει νὰ εἶναι χρήσιμον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ χρηστὸς πολίτης, οὕτω ὀφείλει νὰ εἶναι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἄ ν θ ρ ω π ο ς.

10. Ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων.

Καὶ οἱ μὲν ἄ ρ χ ο ν τ ε ς τῆς πολιτείας ἔχουν καθῆκον νὰ προστατεύουν τὰ συμφέροντα καὶ τὰ δίκαια τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι δὲν ἐτάχθησαν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν διὰ νὰ προσπορισθοῦν ὠφελήματα ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπηρετήσουν. Ἂς μιμηθοῦν καὶ εἰς αὐτὸ τὸν Σωτῆρα, ὁ ὁποῖος προσέφερεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐλέγχων ὁ Ἰησοῦς τὴν ἀθώαν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φιλοπρωτίαν τῶν υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου εἶπεν: *« ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος »* (Μάρκ. ι', 43). Δι' αὐτὸ μάλιστα ἐνδείκνυται, ἀντὶ τῆς ἀποτόμου, ἡ κατὰ στάδια ἄνοδος εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, διὰ νὰ ὑπάρχῃ ἡ πεῖρα τοῦ ὑπακούειν εἰς ἄλλους κατὰ τὸ ἀρχαῖον *« ἄρχεσθαι μαθὼν ἄρχειν ἐπιστήσει »*. Οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ κυβερνῆται εἶναι οἱ πρῶτοι ὑπηρέται τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐτάχθησαν νὰ τὸν κυβερνοῦν. Ἐννοεῖται ὅτι πρώτιστον καθῆκον αὐτῶν εἶναι ἡ ἀκριβοδικαία ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, ἡ ἀποφυγὴ πάσης μεροληπτικῆς ἐνεργείας καὶ τὸ ἴδιον παράδειγμα σεβασμοῦ τῶν διατάξεων τῆς πολιτείας.

Οἱ πολῖται ἐξ ἄλλου ἀναγνωρίζουν καὶ σέβονται τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας, οἱανδήποτε θέσιν τῆς κρατικῆς ἱεραρχίας καὶ ἂν κατέχουν. Ἰδιαιτέραν τιμὴν ἀπονέμουν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος κατὰ τὸ ἀποστολικὸν *« τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε, τὸν Θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε »* (Α' Πέτρ. β', 17). Δείκνυται δὲ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἄρχοντας ὄχι τόσον διὰ τῶν ἐξωτερικῶν τύπων, ὅσον διὰ τῆς προθύμου ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν.

Ἄρχοντες δὲ καὶ ἀρχόμενοι ὀφείλουν εἰλικρινῆ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ἀπεριόριστον σεβασμὸν πρὸς αὐτήν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς διατάξεις αὐτῆς, διὰ τῆς καταβολῆς τῶν καθωρισμένων εἰσφορῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς πάσης καταδολιεύσεως τῶν κρατικῶν συμφερόντων, διὰ τῆς προθύμου ἐκπληρώσεως τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως καὶ γενικῶς διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἐθνικὴν ζωήν. Ὁ καλὸς πολίτης, ὁ σεβόμενος ἑαυτὸν καὶ τὴν πατρίδα του, διατηρεῖ ὑπερηφάνως τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις καὶ τὴν πάτριον θρησκείαν, ἀποφεύγει πᾶν τὸ ἀντεθνικὸν ἢ ξενότροπον καὶ ξενόδουλον καὶ οὔτε ὁ ἴδιος χλευάζει οὔτε ἀνέχεται νὰ χλευάζωνται ὑπὸ ἄλλων τὰ σύμβολα τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ κυριαρχίας. Τέλος προσφέρει, ἂν χρειασθῇ, ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τὴν ζωήν του. Αὐτὰ βεβαίως δὲν συνεπάγονται τὸ ὅτι πρέπει νὰ μισῇ καὶ νὰ καταφρονῇ τοὺς ἄλλους λαοὺς καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἀπεναντίας ἀναγνωρίζει τὴν συμβολὴν ἑκάστου ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἠθῶν καὶ ἔχει συνείδησιν τῶν ἰδίων σφαλμάτων ἢ ἐλαττωμάτων

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὀφείλει μὲ ἄλλας λέξεις ὁ χριστιανὸς νὰ εἶναι φιλογενὴς καὶ φιλόπατρις, χωρὶς νὰ διαπνέεται ἀπὸ σωβινισμὸν καὶ μισαλλοδοξίαν.

Θὰ κλείσωμεν τὸ περὶ πολιτείας θέμα, ἀφοῦ ἀπαντήσωμεν εἰς μίαν ἔνστασιν. Ἡ ἰδέα, λέγουν μερικοί, τῆς πατρίδος εἶναι πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον. Τὰ ὅρια τῆς πατρίδος εἶναι σινικὰ τείχη, τὰ ὁποῖα ἕκαστον ἔθνος ὑψώνει ὡσὰν διὰ νὰ καταργήσῃ την ἔννοιαν τῆς ἀδελφότητος τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἀκόμη καὶ ἀπειλὴ διὰ τοὺς ἄλλους ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, διότι μέσα εἰς αὐτὴν γιγαντοῦνται τὸ μῖσος κατὰ τῶν ξένων λαῶν καὶ ἐκκολάπτεται ἡ κατάρα τοῦ πολέμου. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἐθνικὸς πλοῦτος δὲν θὰ κατηναλίσκετο εἰς πολεμικὰς δαπάνας καὶ ἡ νεολαία δὲν θὰ ἔχανε πολύτιμον χρόνον εἰς τοὺς στρατῶνας.

Εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα εὔκολος εἶναι ἡ ἀπάντησις.

1. Δὲν ἀποτελεῖ πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον, ἀλλὰ συμβάλλει εἰς αὐτὴν ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος. Ἀπὸ τὸν ζῆλον νὰ φανῇ καθεὶς ὠφέλιμος εἰς τὴν ἰδίαν ἐθνότητα, ἐπιτυγχάνει διαρκῶς νέας κατακτήσεις εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης ἢ τῆς τεχνικῆς. Ὕστερον αἱ ἀνακαλύψεις αὐταὶ γίνονται κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ συντελοῦν εἰς τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Ἡ δὲ αὔξησις τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔθνους ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐξαγωγὴν τῶν διαθεσίμων ἀγαθῶν καὶ δὲν ἐλαττώνει, ἀλλὰ πολλαπλασιάζει τὰς δυνατότητας ἐπαφῆς. Δὲν πταίει βεβαίως ἡ ἰδέα τῆς πατρίδος, διότι εἰς ὡρισμένας περιόδους ἡ ἀμοιβαία φιλυποψία ἔχει φθάσει εἰς σημεῖον ἐμποδίζον τὴν συνεννόησιν.

2. Ἡ πατρὶς δὲν ἐκτρέφει τὸ μῖσος πρὸς τοὺς ξένους λαούς. Ἐπιζητῶν τὴν εὐτυχίαν τῆς πατρίδος του κανείς, δὲν ἐπιθυμεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀλλ' ὁσάκις προκληθῇ, γνωρίζει νὰ ἀμύνεται. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο βεβαίως ὁ πόλεμος νὰ ἐτίθετο ἐκτὸς νόμου καὶ ἀντὶ τῆς «ἐνόπλου» εἰρήνης νὰ εἴχομεν εἰρήνην ἁπλῶς, χωρὶς κανένα περιττὸν προσδιορισμόν. Ἀλλ' ἕως τότε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψῃ κανεὶς εἰς ἑαυτὸν νὰ βαυκαλίζεται ἀπὸ χιμαίρας, διότι ἄκαιρος φιλειρηνικότης εἶναι δυνατὸν νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἀνεπανόρθωτον καταστροφήν. Ἐν συμπεράσματι, οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ εἶναι κανεὶς καλὸς πατριώτης καὶ θιασώτης τῆς εἰρήνης. Ὄχι μόνον θιασώτης, ἀλλὰ καὶ φρουρὸς αὐτῆς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

«Ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν ὀρθουμένην ὠφελεῖν τοὺς ἰδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην (Θουκυδ. β', 60). *«Θεοὺς φοβοῦ, γονεῖς τίμα, φίλους αἰσχύνου, νόμοις πείθου»* (Ἰσοκρ. Δημ. 16). *«Τοῖς νόμοις τῶν πολιτῶν ἐμμενόντων αἱ πόλεις ἰσχυρόταται γίγνονται»* (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 4, 16).

11. Ἔννοια τῆς ποινῆς καὶ εἴδη αὐτῆς.

Ἐπειδὴ οὔτε πάντα τὰ ἄτομα οὔτε πάντοτε συμμορφώνονται πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς πολιτείας, ἤτοι πρὸς τὴν κοινὴν θέλησιν τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτήν, τὸ κράτος ὑποχρεοῦται νὰ καταφεύγῃ εἰς μέσα ἐξαναγκασμοῦ τῶν δυστροπούντων.

Ἡ πολιτεία λοιπὸν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ ποινὰς εἰς τοὺς παραβάτας τοῦ δικαίου καὶ περιφρονητὰς τοῦ νόμους. Περὶ τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ οὐδεὶς διαφωνεῖ. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ποινῆς καὶ τὸν σκοπὸν ποὺ ἐξυπηρετεῖ.

Καὶ πρῶτον ὑπάρχει ἡ καλουμένη ἀπόλυτος θεωρία τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Κατ' αὐτὴν ἡ τιμωρία ἔχει χαρακτῆρα ἀνταποδόσεως ἢ ἐξιλεώσεως διὰ τὸ γενόμενον ἀδίκημα. Ἂν συντελῇ ἢ ὄχι ἡ ποινὴ εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ τιμωρουμένου ἢ τὴν συνέτισιν τῶν ἄλλων, δὲν τὸ ἐξετάζει ἡ θεωρία τοῦ ἀπολύτου. Ἀρκεῖ ὅτι μὲ τὴν ποινὴν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ παραβάτου τὸ δίκαιον ἐν ὅλῃ του τῇ δυνάμει.

Κατὰ τὴν σχετικὴν ὅμως θεωρίαν ποὺ ὑποστηρίζει ἡ Κοινωνιολογικὴ σχολή, ὁ παραβάτης τιμωρεῖται, κυρίως, διὰ νὰ μὴ ὑποπέσῃ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸ ἢ ἀνάλογον παράπτωμα. Ἡ ἀνταπόδοσις δι' αὐτὴν δὲν ἔχει νόημα, διότι τὸ κακὸν ποὺ ἔγινε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παύσῃ ὑφιστάμενον μὲ κανένα τρόπον. Ἡ ποινή, λέγουν, δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ διπλασιάζει τὸ κακὸν ποὺ ἔγινε.

Μία τρίτη ἄποψις, πολλάκις συνυπάρχουσα μὲ τὴν προηγουμένην, εἶναι ὅτι ἡ ποινὴ ἐπιβάλλεται, διὰ νὰ προστατευθῇ ἡ κοινωνία. Αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς κακοποιοὺς ποιναὶ ἐπέχουν θέσιν ψυχολογικῆς βίας καὶ ἐνεργοῦν ὡς φόβητρον ἐπὶ τῶν ἀτόμων ἐκείνων ποὺ ρέπουν πρὸς τὴν κακουργίαν καὶ ποὺ ἐνθαρρυνόμενα ἀπὸ τὴν ἀτιμωρησίαν τῶν παρανομούντων θὰ ἀπέβαινον πραγματικὴ μάστιξ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῆς νομιμόφρονος κοινωνίας. Ἡ ποινὴ λοιπὸν ἐπιβάλλεται χάριν προστασίας τῆς ἐννόμου τάξεως.

Εἰς τὰς δύο τελευταίας περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ποινῆς ἀντιλήψεις ὑπάρχει βεβαίως ἀρκετὴ ἀλήθεια. Πολλάκις ἡ κατάλληλος καὶ εἰς κατάλληλον καιρὸν ἐπιβαλλομένη τιμωρία ἠμπορεῖ νὰ διορθώσῃ τὸν παρεκτρεπόμενον, ἡ δὲ ἀπειλὴ ἀμέσου τιμωρίας νὰ συγκρατήσῃ ἄλλους ἀπὸ ποικίλας παραβάσεις. Ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐντελῶς ὑγιὴς ἀντίληψις ἡ ἰδέα ὅτι πρέπει νὰ κάμῃ κανεὶς κακὸν εἰς κάποιον πρὸς τὸ συμφέρον ἄλλου, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἄλλος εἶναι πλῆθος ἀνθρώπων. Οὔτε εἶναι σωστὸν νὰ λέγεται ὅτι θὰ κάμωμεν τὸ κακόν, διὰ νὰ ἔλθῃ ἀργότερον τὸ ἀγαθόν. Ὥστε φρόνιμον εἶναι τὴν ποινὴν νὰ θεωρῶμεν ὡς ἐπιβαλλομένην διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ ἐμφύτου εἰς τὸν ἄνθρωπον αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁ παραβάτης ἠσέβησεν. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ποινῶν καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν ἂς φροντίζωμεν, ὥστε, ἐπιδεικνύοντες πνεῦμα ἐπιεικείας καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς πταίσαντας, νὰ μετριάζωμεν τὴν αὐστηρότητα τοῦ δικαίου, ὥστε ἡ ἄκρα δικαιοσύνη νὰ μὴ καταντήσῃ ἄκρα ἀδικία καί, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διόρθωσις τοῦ ἀδικήσαντος. Οὕτω θὰ γίνῃ συγκερασμὸς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Ὡς πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ἀντὶ νὰ τὰ ἐκφοβίζωμεν μὲ τὰς σκληρὰς καὶ παραδειγματικὰς τιμωρίας, ἂς μεριμνήσωμεν ὥστε, εἰ δυνατόν, νὰ μὴ φθάσουν μέχρι τῆς παρανόμου πράξεως. Ἡ κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ἀλληλοβοήθεια καὶ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη εἶναι ἓν ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὸν προληπτικὸν μέσον.

Ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου καὶ μερικοὶ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴν ποινῆς ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῶν τεταγμένων εἰς τοῦτο ἀρχῶν. Ποινὴ δι' ἀδίκημα μὴ προβλεπόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται, διότι, ἄλλως, εἶναι πιθανὸν νὰ ζητηθοῦν ἀπὸ ἓν ἄτομον εὐθῦναι διὰ πρᾶξιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἀντελαμβάνετο ὡς κολάσιμον. Ἔπειτα ἡ ποινὴ δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται εἰς ἄτομα ξένα πρὸς τὸ διαπραχθὲν ἀδίκημα μὲ τὴν ἁπλῆν ὑπόνοιαν ὅτι συμμετέσχον εἰς αὐτὸ ἢ ὅτι ἦσαν σύμφωνα μὲ τὴν διάπραξίν του.

Ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ δὲν ἐπιδοκιμάζει τὰ εἴδη ἐκεῖνα τῶν ποινῶν, τὰ ὁποῖα, μολονότι ἐπισήμως καταδικαζόμενα, ὅμως ἐνίοτε ἐφαρμό-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ζονται εἰς περιόδους ἐξαχρειώσεως τῶν ἠθῶν, χωρὶς νὰ εὑρίσκουν ἄμεσον κολασμόν. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν εἰδῶν εἶναι ἡ αἱματηρὰ ἀντεκδίκησις—ἡ vendetta, τὸ δίκαιον τῆς ταὐτοπαθείας, ἤτοι τὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου *« ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος »*, κα ἡ διὰ βασανισμοῦ, ἀκρωτηριασμοῦ, διαπομπεύσεως τιμωρία τῶν ἐνόχων ἢ τῶν προσκειμένων εἰς αὐτούς.

Συνηθεστάτη ποινὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπέβη ἡ στέρησις τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἀναλόγως τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ καταδικασθεὶς ἐγκλείεται εἰς τὰς φυλακὰς ὀνομάζεται περιορισμός, φυλάκισις, κάθειρξις, πρόσκαιρα καὶ ἰσόβια δεσμά. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος αἱ φυλακαὶ ἔπαυσαν νὰ εἶναι τὰ πνιγηρὰ καὶ ἀνήλια καταγώγια τῶν παλαιοτέρων χρόνων, ἐλήφθησαν δὲ καὶ μέτρα, ὥστε νὰ χωρίζωνται οἱ κατάδικοι τῶν διαφόρων κατηγοριῶν, νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς οἰκείους των εἰς τακτὰς ἡμέρας καὶ γενικῶς νὰ τυγχάνουν ἀνθρωπίνης μεταχειρίσεως. Πολλὰ δεσμωτήρια ἔχουν καταστῆ ἐργαστήρια χειροτεχνίας ἢ ἔχουν προσηρτημένα ἀγροκτήματα, καλλιεργούμενα ἀπὸ τοὺς ἐγκαθείρκτους. Ἔχει ληφθῆ πρόνοια διὰ τὴν συντόμευσιν τῆς διαρκείας τῆς ποινῆς εἰς περίπτωσιν ποὺ ὁ κατάδικος δεικνύει τὴν πρέπουσαν διαγωγήν.

Ἡ δὲ θανατικὴ ποινή, ἂν καὶ εἶναι ἐν χρήσει ἀπὸ παλαιοτάτης ἐποχῆς, ἀπεδοκιμάσθη ἐντόνως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς λείψανον βαρβαρότητος, καὶ εἰς πολλὰς χώρας κατηργήθη ἐντελῶς. Οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν θανατικὴν ποινὴν προβάλλουν πολλαπλᾶ ἐπιχειρήματα. Ἡ θανατικὴ καταδίκη, λέγουν, εἶναι ἀντιποίησις ἐξουσίας ἀνηκούσης εἰς τὸν Θεόν, μόνον κύριον ζωῆς καὶ θανάτου. Ἀποκόπτει κάθε ἐλπίδα μετανοίας καὶ διορθώσεως τοῦ ἐνόχου. Ἀποκλείει τὴν ἐπανόρθωσιν εἰς περίπτωσιν δικαστικῆς πλάνης. Εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἔμφυτον συμπάθειαν πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας. Ὡς τελευταῖον ἐπιχείρημα προβάλλεται ἡ διαπίστωσις τῆς πείρας ὅτι ἡ θανατικὴ ποινὴ δὲν συνετέλεσεν ὥστε νὰ σταματήσῃ ἡ ἐγκληματικότης.

Τοιαῦται ἀντιλήψεις ἀνεφάνησαν ἀπὸ παλαιὸν καιρόν. Ὁ καλὸς ἐκεῖνος Διόδοτος (Θουκυδ. Γ', 45), διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ὁμαδικὴν θανάτωσιν τῶν Μυτιληναίων, λέγει ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ ἀνακαλύψουν ἓν εἶδος ποινῆς ἱκανὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὰς παραβάσεις τοῦ δικαίου, ἔφθασαν βαθμηδὸν εἰς τὸν θάνατον ἀπὸ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διαφόρους δρόμους καὶ ἀφετηρίας. Ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον νὰ σταματήσουν τὸ κακὸν καὶ δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχουν, ἐφ' ὅσον τὰ ἔνστικτα καὶ τὰ πάθη κυβερνοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Συνιστᾷ λοιπὸν ἐπιείκειαν.

Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἠθικὴ ἐπαινεῖ πᾶσαν φιλάνθρωπον περὶ ποινῆς ἀντίληψιν. Ἀλλὰ δὲν λησμονεῖ ὅτι καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἐπιεικείας ὁδηγεῖ ἐνίοτε εἰς ἐγκατάλειψιν καὶ περιφρόνησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς δικαιοσύνης, παραποιεῖ τὴν σημασίαν τῆς ποινῆς καὶ καθιστᾷ τὴν τιμωρίαν ἀδιάφορον καὶ ἀμελητέαν. Διὰ τοῦτο ἀποφάσεις, ὅπως ἡ περὶ καταργήσεως βαρειῶν ποινῶν, ἂν καὶ χριστιανικῶς εὐκταῖαι, πρέπει νὰ λαμβάνωνται μετὰ προσεκτικὴν ἐξέτασιν τῶν συνθηκῶν ἐφαρμογῆς των καὶ νὰ μὴ ἀποτελοῦν ἁπλοῦς πειραματισμούς, ποὺ ἠμποροῦν νὰ βλάψουν τὴν κοινωνικὴν εὐταξίαν καὶ γαλήνην.

12. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἀπὸ τὸν Δημιουργὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Αὐτοῦ. Εἶναι λοιπόν, καθὼς Ἐκεῖνος, ὂν πνευματικόν, ἤτοι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, προορισμός του δὲ εἶναι — τοῦτο δηλοῖ τὸ καθ' ὁμοίωσιν — ἡ τελείωσίς του καὶ ἡ ἐξομοίωσις πρὸς τὸν Θεόν. Τελειούμενοι ἠθικῶς οἱ ἄνθρωποι θὰ ἑνωθοῦν μὲ τὸν Θεόν, διὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν ἰδανικὴν κοινωνίαν, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἢ βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν, ὅπου ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀγαθοῦ θὰ εἶναι πλέον ὁριστικὴ καὶ πλήρης.

Καὶ ναὶ μὲν ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἓν ἰδανικὸν τοποθετούμενον πέραν τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν, ἀλλά, καθὼς ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς, ἠμποροῦμεν καὶ ὀφείλομεν νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν πραγματοποίησίν του εἰς αὐτὴν τὴν ζωήν. *«Ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ,* λέγει *ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν»* (Λουκ. ιζ', 21). Μὲ τὴν βοήθειαν λοιπὸν τῆς θείας χάριτος θὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν ἠθικὴν ἐξύψωσιν καὶ βελτίωσίν μας.

Τὰ καθήκοντά μας εἶναι οἷα ἀνεπτύχθησαν εἰς τὰ προηγούμενα. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, τὸν χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ τήρησις τῶν ἐντολῶν Του, ἀγάπη πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀφοῦ εἶναι ἀδελφοὶ καὶ ἀφοῦ μὲ αὐτὴν θὰ ἀποδείξωμεν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην, σεβασμὸς τέλος πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας καὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀποφυγὴ κάθε πράξεως ἥτις καταρρίπτει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος πνευματικοῦ καὶ θείου δημιουργήματος. Ὑπόδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκον ἂς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Σωτήρ, ὁ ὁποῖος ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων.

Πρὸς συνέχισιν τοῦ ἔργου καὶ διάδοσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἱδρύθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι δὲ Ἐκκλησία χριστιανικὴ τὸ καθεστὼς ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἕνωσιν τῶν πιστευόντων εἰς Χριστὸν καὶ ἀποσκοπούντων εἰς τὴν διὰ τῆς διδασκαλίας Του σωτηρίαν καὶ ἁγιασμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἱδρυτὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις διατελεῖ, καθ' ἃ διακηρύττει ὁ θεῖος Παῦλος (Ἐφεσ. ε', 23), κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Διαρκῶς διευρυνομένη καὶ δεχομένη νέους πιστοὺς ἡ Ἐκκλησία ἔφθασε σήμερον νὰ περιλαμβάνῃ εἰς τοὺς κόλπους της τὸ τρίτον περίπου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μολονότι εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ πολλῶν καὶ ποικιλωνύμων ἐχθρῶν, εἶναι σήμερον περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν ἰσχυρὰ καὶ προχωρεῖ σταθερῶς εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ της. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν ια' αἰῶνα ἡ γαλήνη τῆς Ἐκκλησίας διεταράχθη ἐξ αἰτίας ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς φιλοδοξιῶν καὶ ἐπῆλθε διάσπασις τῆς ἑνότητος. Ἀποχωρισθεῖσα ἔκτοτε, παρέμεινεν ὡς αὐτοτελὴς καὶ γνήσιος φορεὺς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἡ Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ δὲ Αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι δογματικῶς ἡνωμένη μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἐνεργεῖ ὅμως ἀνεξαρτήτως τελοῦσα ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἡ Πολιτεία ἀσκεῖ ἐποπτείαν ἐπ' αὐτῆς διὰ τοῦ παρὰ τῇ Ἱερᾷ Συνόδῳ κυβερνητικοῦ Ἐπιτρόπου.

Ὡς κοινωνία ἀνθρώπων ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἰδίαν ὀργάνωσιν καὶ περιλαμβάνει ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς πιστούς, ἤτοι τὰ μέλη αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας, ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους. Οὗτοι ὀνομάζονται καὶ κληρικοί, διότι εἰς αὐτοὺς ἔλαχεν ὁ κλῆρος τῆς διακονίας εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἱερᾶς ἀποστολῆς νὰ κηρύξουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Τὰ καθήκοντα τῶν κληρικῶν εἶναι βαρύτατα. Οὗτοι εἶναι οἱ πνευματικοὶ πατέρες καὶ οἱ πνευματικοὶ ποιμένες τοῦ λαοῦ. Ὀφεί-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λουν ὡς πιστοὶ στρατιῶται νὰ ἐκπληροῦν τὰ ὑπὸ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τῆς ἰδίας συνειδήσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ποιμνίου ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα « *Προσέχετε παντὶ τῷ ποιμνίῳ !* » (Πράξ. κ', 28). Ἀναλυτικώτερον:

1. Κηρύσσουν ἀδιαλείπτως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Τὸ καθῆκον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παραμερίζεται χάριν ἄλλων ὑποχρεώσεων τυπικοῦ ἢ κοσμικοῦ χαρακτῆρος. Ὁ δὲ τεταγμένος εἰς τὸ ἔργον τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ Παύλου « *δυνατός* », ὥστε νὰ προσελκύῃ εἰς τὴν ὑγιᾶ διδασκαλίαν καὶ νὰ ἐλέγχῃ τοὺς ἀντιλέγοντας. Πρέπει δι' αὐτὸ νὰ ἔχῃ φυσικὴν ἱκανότητα, ἀλλὰ καὶ παίδευσιν ἀρτίαν. Προσφέρουν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅσοι συντελοῦν εἰς τὴν πνευματικὴν ἐξύψωσιν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων.

2. Δίδουν τὸ παράδειγμα ἀμέμπτου ἠθικοῦ καὶ χριστιανικοῦ βίου. Ὁ κληρικὸς ὀφείλει νὰ εἶναι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς ἁγνότητος, εὐσεβείας, δικαιοσύνης καὶ φιλαλληλίας. Δὲν πρέπει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, νὰ εἶναι ποτὲ αὐθάδης, ὀργίλος, αἰσχροκερδής, πρέπει ἀντιθέτως νὰ εἶναι πάντοτε φιλόξενος, φιλάγαθος, σώφρων, δίκαιος, ἐγκρατὴς (Τίτ. α' 7). Νὰ εἶναι ἐπιεικής, ἄμαχος, ἀφιλάργυρος, μὲ μίαν λέξιν ἀνεπίληπτος. Ἂν δὲν εἶναι τοιοῦτος, ἡ διδασκαλία του θὰ εἶναι χωρὶς ἀποτέλεσμα καὶ πιθανῶς θὰ γίνῃ πρόξενος βλάβης μᾶλλον παρὰ ὠφελείας.

Γενικῶς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καὶ λειτουργοὶ πρέπει νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι εἶναι οἱ διάδοχοι τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαιοῦνται νὰ ὀνομασθοῦν, καθὼς ἐκεῖνοι, ἅλας τῆς γῆς καὶ φῶς τοῦ κόσμου. Ἐὰν τὸ ἅλας « *μωρανθῇ* » δὲν μένει παρὰ νὰ ριφθῇ ἔξω, διὰ νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἐὰν δὲ τὸ φῶς ἀποβῇ σκότος, προστιθέμενον εἰς τὸ ὑπάρχον, θὰ κατακαλύψῃ τὴν γῆν. Ἐὰν ὅμως τὸ φῶς τοῦτο τεθῇ κάπου ὑψηλά, θὰ φωτίζῃ τοὺς πάντας. Καὶ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας πρέπει νὰ λάμψῃ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ ἴδουν τὰ καλὰ ἔργα καὶ νὰ δοξάσουν τὸν οὐράνιον Πατέρα.

Καὶ οἱ λαϊκοὶ ὅμως, ἤτοι τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, οἱ πιστοί, ἐκτελοῦν ἕκαστος τὰ καθήκοντα τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνατεθῇ εἰς αὐτούς. Δεικνύουν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Χριστοῦ, ζῆλον διὰ τὴν κραταίωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς πίστεως, σεβασμὸν πρὸς τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς. *«Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ἡμῶν»*, λέγει ὁ Ἀπόστολος, *«καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες»* (Ἑβρ. ιγ', 17). Τέλος ὁ χριστιανὸς ἀκροᾶται εὐλαβῶς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ὅλην ἱερὰν ἀκολουθίαν, μετέχει δὲ καὶ τῶν πάσης φύσεως θρησκευτικῶν τελετῶν.

Κληρικοὶ ὁμοῦ καὶ λαϊκοὶ ἐργάζονται μὲ ἔνθεον ζῆλον διὰ τὴν ἠθικὴν ἐξυγίανσιν καὶ ἐξύψωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς καλυτέρου κόσμου, ὅπου τὸ μῖσος θὰ ἔχῃ παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀγάπην καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς κακίας θὰ ἔχῃ στήσει τὸν θρόνον της ἡ χριστιανικὴ Ἀρετή. Κληρικοὶ ὁμοῦ καὶ λαϊκοί, ὅλον τὸ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, κατέχονται ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι θὰ θριαμβεύσῃ κάποτε ὁλοκληρωτικῶς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι θὰ ἀληθεύσουν οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος *«καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν»* (Ἰω. ι', 16).

Παρετηρήθη ὄντως ὅτι ὅπου τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκπληροῦνται ἀνελλιπῶς, ἡ Ἐκκλησία λαμπρύνεται, προσκτᾶται νέον κῦρος καὶ καθίσταται διαρκῶς ἱκανωτέρα πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ προορισμοῦ της.

Ἰδιαιτέρως οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες ἔχομεν ἱερώτατα καθήκοντα ἀπέναντι τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας· δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἀπέβη ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας εἰς τὸν κατακλυσμὸν τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ὅτι εἶναι χιλιάδες οἱ κληρικοὶ οἱ ὁποῖοι ἐμαρτύρησαν καὶ ἐθυσιάσθησαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ χθὲς καὶ σήμερον ἡ Ἐκκλησία πρωταγωνιστεῖ εἰς πᾶσαν ἐθνικὴν ἐκδήλωσιν.

ΕΠΙΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Τὰς ἑνότητας ἢ τμήματα ἑνοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἐξετυπώθησαν διὰ στοιχείων μικροτέρων, τῶν 8 στιγμῶν, δύναται ὁ διδάσκων ἢ ὅλως νὰ παραλείπῃ (ἂν ὁ ρυθμὸς διδασκαλίας τῆς ὕλης πρέπῃ νὰ ἐπιταχυνθῇ) ἢ νὰ ἀναθέτῃ δι' ἐργασίαν κατ' οἶκον ἢ νὰ καθιστᾷ ἀντικείμενον ἐλευθέρας συζητήσεως μετὰ τῶν μαθητῶν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Ἀγαθόν, ἀγαθὰ σελὶς 17 - 24. 31, ἀγάπη 36. 70. 71. 95 - 96. 141 - 144, αἰτιοκρατία 58, ἁμαρτία, ἁμαρτήματα 71 - 78, ἀμοιβὴ 125, ἄμυνα 132, ἀναγκαιότης 57, ἄνθρωπος 28. 29, ἀνθρωπότης 159, ἀξίαι, ἀξιολογία 7.20 - 33, ἀπαισιοδοξία 94, ἀπάτη 136, ἀποκαλύψεως νόμος 43, ἀπόλυτος προορισμὸς 60, ἀπροσδιορίστου ἀρχὴ 59, ἀργία 125, ἀρετή, ἀρεταὶ 28. 69 - 74, ἀρχολογία 14, ἄρχοντες, ἀρχόμενοι 159. 160, ἀσυνειδησία 54, ἀσωτεία 145, αὐτεξούσιον 57, αὐτοθυσία 107 - 108, αὐτοκτονία 104, αὐτονομία 25.

Βιβλία 118, βίωμα θρησκευτικὸν 76, βλασφημία 100. 101, βούλησις ἀγαθὴ 26.

Γάμος 154, γένεσις ἠθ. συνειδήσεως 24, γνώσεως θεωρία, 6, γυμναστ. ἀσκήσεις 115.

Δαιμόνιον 53, δεισιδαιμονία 92, δικαιοσύνη 69. 81. 141, δικαίωμα, δικαιώματα 86 - 89, δοξομανία 111, δυνάμεως ἠθικὴ 21. 22.

Ἐγκράτεια 115, ἔθιμον 9, ἐθνισμὸς 159, ἔθνος 157, ἔθος 9, εἰλικρίνεια 138, εἰρωνεία 134, Ἐκκλησία 165 - 168, ἐλεημοσύνη 142, ἐλευθερία βουλήσεως 56, ἐλευθερία 137, ἐλπὶς 93-95, ἐμπιστοσύνη 135, ἐνεργειοκρατία, ἐνεργητικότης 23. 24, ἐπάγγελμα, ἐπαγγελματικὰ προβλήματα 126 - 130, ἐπιορκία 102, ἐπιστήμη 116. 117, ἐπιστημονισμὸς 93, ἐργασία 123 - 126, ἑτερονομία 25, εὐγνωμοσύνη 135, εὐδαιμονισμὸς ἀτομικός, κοινωνικὸς 19 - 21 εὐθανασία 108 - 110, εὐορκία 102, εὐσέβια 97.

Ζωὴ καὶ ὑγεία 103. 113. 131.

Ἡδονή, ἡδονοθηρία 18 - 21, ἠθικὰ προβλήματα 17 - 24, Ἠθική, φιλοσοφικὴ ἠθικὴ 6 - 14. 17, — ἀτομικὴ 81, — ἐπιστημονικὴ 40, — Καντιανὴ 24-29. — κοινωνικὴ 81, — μορφῆς 30, — περιεχομένου 29, — Χριστιανικὴ 10-17, ἠθικὴ ἀναλγησία 42, — ἐκτίμησις 63, — πώρωσις 52, ἠθικὸν ἰδεῶδες 22, — φρόνημα 87, ἠθικὸς νόμος 37-47, ἠθικότης 9. 33. 34, ἦθος, ἤθη 8 - 10.

Θανατικὴ ποινὴ 165, θεία χάρις 76, 165, θέλημα θεῖον 11, θρησκεία 120, θρησκευτικότης 34.

Ἰδιοκτησία 144, ἱστορικὸς ὑλισμὸς 149.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Καθῆκον, καθήκοντα 79-89, καθηκοντολογία 14, κακεντρέχεια 142, κακία 71, καταλαλιὰ 135, κατάρα 100, κατηγορικὴ προσταγὴ 27, κατήχησις ἱερὰ 12. 16. 17, κενοδοξία 111, κληρικοὶ 166, κλοπὴ 136, κολακεία 139, κομμουνισμὸς 147, κοινωνικὸν πρόβλημα 147 - 152, κράτος 158.

Λατρεία 97, ληστεία 136.

Ματαιοδοξία 111, μεταμέλεια 25. 57, μῖσος 142, μοιρολατρεία 61, μονομαχία 132, Μωσαϊκὸς Νόμος 44.

Νηστεία 115, νόμος ἔμφυτος 37, — θετικὸς 44, — εὐαγγελικὸς 45, ντετερμινισμός, ἰντετερμινισμός 57.

Οἰκογένεια 153 - 157, οἰκονομία 145, ὁλοκληρωτισμὸς 149, ὀντολογία 6, ὅρκος 101.

Παρρησία 138, πατρὶς 157, περιουσία 136, πίστις 33. 90 - 93, πλοῦτος 146, πνευματικὴ καλλιέργεια 116 - 118, ποινὴ 162 - 165, πόλεμος 133, πολιτεία 157 - 159, πολιτισμὸς 150, πρακτικὴ φιλοσοφία 6, προαίρεσις ἀγαθὴ 66, προσευχὴ 96 - 100, πώρωσις 52.

Σαρκασμὸς 135, σοσιαλισμὸς 148, συνείδησις 48 - 55, σῶμα 113.

Ταπεινοφροσύνη 112, τελειώσεως θεωρία 22. 23, τέχνη 118 - 120, τιμὴ 110 - 113. 133, τύψις 24. 49.

Ὑπαρξισμὸς 95, ὑπεξαίρεσις 136, ὑπερηφάνεια 112, ὑποκρισία 139.

Φαινομενολογία 30, φιλαλήθεια 137-141. φιλαλληλία 142, φιλανθρωπία 81. 141, φιλαργυρία 145, φιλοτιμία καὶ φιλοδοξία 110 - 113, φθόνος 142, φόνος 131.

Χαιρεκακία 142, χρησιμοθηρία 19-21, χρέος 26. 28. 50, χρυσοῦς κανὼν 41.

Ψευδορκία 102, ψεῦδος 139, — ἀναγκαῖον 140.

Ὠφελιμοκρατία 19. 21.

Ἀρίστιππος 18. 19, Ἀριστοτέλης 8. 9. 23. 59. 62. 82. 104. 157. Αὐγουστῖνος 62. 68. 105. 123.

Βάκων 121, Βασίλειος Μ. 101, 107, 114. 116. 117. 157, Bentham 19, Bergson 59.

Γκαῖτε 23.

Δαμασκηνὸς 60, Dewey 68, Διογένης Λαέρτιος 18. 101.

Ἔγελος 25, Engels 148, Ἐπίκουρος Ἐπικούρειοι 18, 19. Ἐπίκτητος 54, Ἐπίχαρμος 126, Εὐριπίδης 68. 74. 157.

Ἡράκλειτος 120, Ἡρόδοτος 42, Ἡσίοδος 68. 130, Hartmann 30, Heidegger 95, Husserl 30.

Θεόγνις 93, Θεόφραστος 140, Θουκυδίδης 72. 75. 87. 162.

Ἰσοκράτης 162.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Jaspers 95.

Kant 26. 59. 89, Καρκαβίτσας 84, Kierkegaard 95, Κικέρων 39. 40. 54, Κλεάνθης Στωικὸς 116, Κλήμης 117, Kont 25.

Marx 147, Μένανδρος 50. 75. 120, Mill 20.

Νεύτων 121, Nietzsche 21. 25, Ντοστογιέφσκι 54.

Ξενοφῶν 7. 8. 22. 40. 42. 53. 116. 126. 130. 162.

Οὐγκὼ 54.
Παλαμᾶς 93, Paulsen 23, Πελάγιος 60, Πλάτων 8. 22. 23. 25. 59. 69. 72. 73. 74. 114. 119. 120. 150, Πλούταρχος 41. 43. 50, Πολέμης 93, Πολύβιος 54, Πυθαγόρας, Πυθαγόρειοι 116, 120.

Ρουσσὼ 54.

Σαίξπηρ 54. 84. 89, Σάρτρ 95, Scheler 30, Schopenhauer 95, Σίλλερ 38, Σιμωνίδης 116, Σοφισταί, 7, Σοφοκλῆς 39. 40. 73 .74. 83. 141, Spinoza 22. 25, Spranger 32, Στοβαῖος 116, Στωικοὶ 54. 69, Σωκράτης 7. 18. 22. 25. 38. 47. 69. 83. 108. 116. 121.

Τολστόϊ 98.

Χρυσόστομος 101. 107.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Ἀποστολίδου Μ., Ἐγχειρίδιον Χριστ. Ἠθικῆς, 1849.
Παλαμᾶ Γρηγ., Ὀρθόδοξος Χριστ. Ἠθική, 1877.
Κυριακοῦ Δ., Χριστ. Ἠθική, 1900.
Καθαρίου Ἀ., Χριστ. Ἠθική, 1920[5].
Ἀντωνιάδου Β., Ἐγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν Ἠθικῆς, τ. 1-2, 1927.
Παπαδοπούλου Ἠλ., Χριστ. Ἠθική, Μέρος Α', 1953.
Schmidt - Ὀλυμπίου, Ἠθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τ. 1-2, 1901.
Thilly - Γρατσιάτου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἠθικήν, 1922.
Ἀνδρούτσου Χ., Σύστημα Ἠθικῆς, 1925.
» » Λεξικὸν τῆς φιλοσοφίας, 1929.
Βορέα Θ., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν (Ἠθικὴ σ. 353-388), 1935.
Παπανούτσου Ε., Ἠθική, 1949.
Ἰσηγόνη Ἀντ., Μαθήματα φιλοσοφίας τ. 2 (Ἠθικὴ - Αἰσθητική), 1950.
Θεοδωρακοπούλου Ἰ., Σύστημα Φ. Ἠθικῆς, 1952.
Γεωργούλη Κ., Φιλοσοφικὴ Ἠθικὴ (Παραδόσεις - λιθόγραφον), 1953.
Parodi Le Probleme moral (Τὸ ἠθικὸν πρόβλημα), 1910.
Vidari G., Elementi di Etica (Στοιχεῖα ἠθικῆς), 1911[3].
Mackenzie J., A manual of Ethics (Ἐγχειρίδιον ἠθικῆς), 1915[5].
Paulsen F., System der Ethik (Σύστημα ἠθικῆς), τ. 1-2, 1921[12].
Wundt W., Ethik (Ἠθική), τ. 1-3, 1924[5].
Hartmann N., Ethik, 1926.
Scheler M., Der Formalismus in der Ethik und die Materiale Wertethik (Ἡ Μορφολογικὴ Ἠθικὴ καὶ ἡ ἀξιολογοῦσα Ἠθικὴ τοῦ περιεχομένου), 1927[7].
Port K., Das System der Werte (Τὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν), 1929.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σελ.

1. Ἔννοια τῆς Ἠθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς 5
2. Ἱστορικὴ ἀναδρομὴ 7
3. Ἡ ἔννοια τῆς ἠθικότητος 8
4. Ἔννοια τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα 10
5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἠθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικήν. Διαίρεσις τῆς Χριστιανῆς Ἠθικῆς 12
6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς 14
7. Τὰ μεγάλα ἠθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποῖον τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν 17
8. Ἄλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἠθικοῦ ἰδεώδους 22
9. Αὐτόνομα καὶ ἑτερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα. Καντιανὴ Ἠθικὴ . . . 24
10. Κριτικὴ τῆς Ἠθικῆς τοῦ Καντίου 27
11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἠθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς 29
12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἠθικότητος 33

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(Ἀρχολογία)

Κεφαλαιον Α΄

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ. ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ὁ ἔμφυτος ἠθικὸς νόμος 37
2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ ἔλεγχος αὐτῶν 40
3. Ὁ ἐξ ἀποκαλύψεως ἠθικὸς νόμος 43
4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης 45

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κεφάλαιον Β'

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. Ἔννοια τῆς συνειδήσεως 48
2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως 50
3. Μαρτυρίαι περὶ τῆς συνειδήσεως 53

Κεφάλαιον Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαι 56
2. Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθερίας 59

Κεφάλαιον Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἐκτίμησις τῶν πράξεων 62
2. Περὶ ἀρετῆς 65
3. Μορφαὶ τῆς ἀρετῆς 69
4. Ἁμαρτία καὶ κακία 71
5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ 74

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(Καθηκοντολογία)

Κεφάλαιον Α'

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. Ἔννοια τοῦ καθήκοντος· διαίρεσις καθηκόντων 79
2. Σύγκρουσις καθηκόντων 82
3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των 86

Κεφάλαιον Β'

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. Τὸ ἀρραγὲς θεμέλιον τῆς πίστεως 90

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2. 'Ελπὶς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν 93
3. 'Η προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία 96
4. 'Αρνητικαὶ ἐκδηλώσεις 100

Κεφάλαιον Γ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

1. 'Ο σεβασμὸς τῆς ἰδίας ζωῆς 103
2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθυσίας 107
3. Χριστιανικὴ εὐθανασία 108
4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμὴ 110
5. 'Η ἁγνότης τοῦ σώματος 113
6. 'Η καθαρότης τοῦ πνεύματος 116
7. 'Η ἐπίδρασις τῆς τέχνης 118
8. 'Επιστήμη καὶ Θρησκεία 120
9. 'Η ὑποχρέωσις τῆς ἐργασίας 123
10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογή αὐτοῦ 126
11. Μερικὰ ἐπαγγελματικὰ προβλήματα. 129

Κεφάλαιον Δ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

1. 'Η ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς 131
2. 'Η τιμή, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων 133
3. Φιλαλήθεια καὶ παρρησία 137
4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη 141
5. 'Ο θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας 144
6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα 147
7. 'Η Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα 150
8. Οἰκογενειακὴ ζωή· καθήκοντα τῶν μελῶν 153
9. Πολιτικὴ ζωή· πατρὶς καὶ πολιτεία. 'Ανθρωπότης 157
10. 'Αμοιβαῖα καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων 159
11. "Εννοια τῆς ποινῆς καὶ εἴδη αὐτῆς 162
12. 'Η 'Εκκλησία τοῦ Χριστοῦ 165

'Επισημείωσις 168
'Αλφαβητικὸς πίναξ πραγμάτων καὶ ὀνομάτων 169

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

0020556357
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΙΑ΄, 1972 (V) — ΑΝΤΙΤ. 50.000 ΣΥΜΒΑΣΙΣ: 2251/18 - 4 - 72

ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ: ΕΜ. ΧΑΤΖΑΡΑΣ—ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΑΦΩΝ ΧΑΝΤΖΗΧΡΙΣΟΥ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΟΕΔΒ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής